

ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἐπιμελεία τοῦ Προέδρου τῆς Ἐταιρείας
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΡΑΔΟΥ

ΝΕΑ ΣΕΙΡΑ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΤΕΥΧΟΣ Β΄

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ»

ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

1928

Τύποις Α. Φραντζεσκάκη καὶ Α. Καϊτατζῆ. Ἀθήναι Σατωβριάνδου 4

ΑΙ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΙ ΤΗΣ ΒΙΕΝΝΗΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

(Συνέχεια ἐκ τοῦ Α'. τεύχους)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Μόλις ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἔφθασε πλησίον τῆς πόλεως, δάσος σκηρῶν ὠρθώθη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἔμφανίζον τοσοῦτον καταπληκτικὸν θέαμα, ὅστε καὶ οἱ σύγχρονοι αὐστριακοὶ συγγραφεῖς υποκινουῖνται περιγράφοντες αὐτὸ νὰ ποιῶνται χρῆσιν, ἀντὶ τοῦ συνήθους φλεγματικῆς λεκτικῆς των, ζωηροτέρου τινὸς ἴφους συγγενεύοντος πρὸς τὴν Ἀνατολῆς.

Τὰ περίχωρα εἰς ἀπόστασιν δρόσεως ἀπὸ τῶν τειχῶν μέχρι τοῦ Schwechat καὶ Trantmansdor ἔκαλύφθησαν ὑπὸ σκηρῶν, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων ὑπελογίσθη εἰς 30.000, ἡ δὲ μεγαλυτέρα δξυδέρχεια ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ πύργου τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διακρίνη τὸ ὄριον τοῦ οἴτω κατεχομένου κύκλου. Τὸ ἀντίθετος τῆς Τουρκικῆς δυνάμεως, οἱ Γενίτσαροι κατέλαβον τὰ εἰσέλματα τῶν προαστείων, τὰ ὁποῖα παρείχον ἐξαίρετον προκάλυψιν κατὰ τοῦ πυρὸς τῶν πολιορκουμένων. Ἦνοιξαν ἐπίσης πολεμιστράς εἰς τὰ εἰσέτι ἀκέραια τεῖχη, δι' αὐτῶν δὲ διηκίθουν πῦρ μικροῦ πυροβολικοῦ καὶ τυφεκίων κατὰ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Ἡ σκηνὴ τοῦ Σουλεῦμάν ὑπερέχουσα εἰς λαμπρότητα πασῶν τῶν ἄλλων ἐστήθη εἰς Simmering ἐπὶ τῆς θέσεως καὶ ἐπὶ τοῦ χώρου, τὸν ὁποῖον καταλαμβάνει σήμερον τὸ κτίριον τὸ καλούμενον Newgebäude. Παραπετάσματα ἐκ πλουσίου ὑφάσματος διεχώριζον τὰ πολυάριθμα διαμερίσματα τῆς σκηνῆς ἀπ' ἀλλήλων. Ἡ ἐπίπλωσις αὐτῆς ἀπετελεῖτο ἐκ πολυτίμων ταπήτων, μαξιλαρίων καὶ γτιβανίων κεκοσμημένων διὰ τιμαλφῶν. Αἱ πολυάριθμοι κορυφαὶ τῆς ἀπέληγον εἰς σφαίρας ἐκ συμπαγοῦς χρυσοῦ. Ὁ χρωματισμὸς τοῦ κυρίου διαμερίσματος ἦτο πράσινος μετὰ χρυσοῦν ταινιῶν. Πεντακόσιοι τοξόται τῆς Βασιλικῆς Φρουρᾶς ἐφρούρουν νυχθημερόν. Πέριξ αὐτῆς ὑφούντο ἐν μεγάλῃ καίτοι ὑποδεεστέρα λαμπρότητι αἱ σκηναὶ τῶν ὑπουργῶν καὶ τῶν εἰνοουμένων· δώδεκα δὲ χιλιάδες Γενιτσάρων ὁ τρόμος τῶν πολεμίων, ἐνίοτε δὲ καὶ τῶν κυρίων των εἶχον κατασκηνώσει κυκλικῶς πέριξ τοῦ κεντρικοῦ τούτου Ἱεροῦ. Ὁ

πασᾶς τῆς Ρωμυλίας ἦτο ἐγκατεστημένος ἀπέναντι τῆς Πύλης τοῦ Stuben, ἐκεῖθεν δὲ ἐπεκτεινόμενος πρὸς τὰ κάτω μέχρι τοῦ Δουνάβεως ἐξησφάλιζε τὰς ἀποσκευάς, τοὺς μεταγωγικοὺς ἵππους, ἡμίονους καὶ καμήλους· αἱ τελευταῖαι αὗται περὶ τὰς 20,000 ἔβροσκον ἀνὰ τοὺς λειμῶνας. Τὸ στρατόπεδον τοῦ Βεζύρου Ἰμπραήμ ἐξετείνετο ἀπὸ τὸ Simmering ἀνωθεν τοῦ Wieneberg μέχρι τοῦ Spinnerin καὶ ἐκεῖθεν ἐπὶ τῶν κατοφερειῶν μέχρι τοῦ Wieden καὶ τῆς μεγάλης ὁδοῦ ἔναντι τῶν Πυλῶν τοῦ Stuben καὶ Καρινθίας. Ὁ πασᾶς τῆς Βοσνίας κατεῖχε τὴν γραμμὴν τοῦ ποταμοῦ Wien ἀπὸ τοῦ Ἀγ. Ulrich καὶ Ἀγ. Theohald μέχρι τοῦ Penzing. Ὁ πασᾶς τῆς Ρωμυλίας συνέχετο μετὰ τῆς δεξιᾶς πτέρυγος τοῦ πασᾶ τῆς Βοσνίας διὰ σώματος ἔξωμοτῶν, οἵτινες ἠνώθησαν μετὰ τὰς Τουρκικὰς δυνάμεις. Ἀπὸ τοῦ Ἀγ. Veit μέχρι πλησίον τοῦ Döbling ἡ δευτέρα γραμμὴ ἐσχηματίζετο ὑπὸ τῶν πασᾶδων τοῦ Σκούταρι καὶ Σεμενδρίας. Τὸ στρατόπεδον τοῦ πασᾶ Nastertsy μετὰ πολλῶν αἰχμαλώτων Χριστιανῶν ἐσχηματίζετο εἰς τὸ Sporckenbühel. Τὸ σῶμα τοῦ πασᾶ τοῦ Βελίγραδου, τὸ ὁποῖον ἐξετείνετο ἀπὸ τὸ Schonbrunn μέχρι πέραν τοῦ Luxemburg ἐξησφάλιζε τὰ νῶτα τῆς πολιορκουμένης δυνάμεως. Ἡ φρουρὰ τῆς Βασιλικῆς σκηνῆς εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τὸν πασᾶν τῆς Ἀνατολίας. Οἱ λειμῶνες καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Soban μέχρι τοῦ Nussdorf κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν πληρωμάτων τοῦ Τουρκικοῦ στολίσκου, ὅστις εἶχε φθάσει τὴν 27ην Σεπτεμβρίου καὶ μετὰ ἐντολὴν ἀπὸ φρουρῆς τὰς ὄχθας καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν διάβασιν ἐπικουριῶν. Οἱ ναυτικοὶ οὗτοι, σῶμα καλῶς ἐκγυμνασμένον καὶ δόκιμον, ἐκαλοῦντο Νάσσερ ἢ Νασσαδισταὶ καὶ Μάρτολος, παραφθορὰ τῆς Γερμανικῆς λέξεως Matros (ναύτης). Ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων των ἀνῆρχετο εἰς 400. Ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων τῶν προαστείων οἱ Γενίτσαροι καὶ οἱ Ἀζάπιδες (εἶδος σκαπανέων) ἔσκαψαν προχώματα, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐχειρίζοντο τὰ βέλη καὶ τὰ τουφέκια μετὰ τόσης δραστηκότητος, ὥστε οὐδεὶς ἠδύνατο ἀνεσοβαρωτάτου κινδύνου νὰ ἐμφανισθῆ ἐπὶ τῶν τειχῶν. Ἡ σκόπευσις τῶν τοξοτῶν ἦτο τόσον εὐστοχος, ὥστε πολλάκις τὰ βέλη των διεπέδον τὰς πολεμιστρὰς καὶ τὰς θυρίδας τῶν πυροβόλων τῶν τειχῶν. Εὐτυχῶς ὅμως διὰ τὴν ἀσθενῆ φρουράν, τὸ μέγιστον μέρος τοῦ βαρέος πυροβολικοῦ εἶχεν ἀφελθῆ ἐν Οὐγγαρίᾳ τῆς μεταφορᾶς αὐτοῦ κατάστασης ἀδυνάτου ἐξ αἰτίας ραγδαίων βροχῶν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον οἱ πολιορκουμέντοι ἠναγκάσθησαν νὰ περιορισθῶσιν εἰς ἔργα ὑπονομιεύσεως καὶ εἰς ἐκτόξευσιν βελῶν τόσον πυκνὴν καὶ ἀδιάλειπτον ὥστε ἀνὰ τὴν πόλιν γενικῶς ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν ὁδὸν Καρινθίας, οὐδεὶς ἠδύ-

νατο νὰ ἐξέροχηται ἐν ἀσφαλείᾳ. Ἡ γραμμὴ τῆς κυρίας ἐπιθέσεως ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ προμαχῶνος παρὰ τὴν Μονὴν τῶν Αὐγουστίνων μέχρι τοῦ Πύργου τοῦ Ἰσταμένου μεταξὺ τῶν Πυλῶν τοῦ Stuben καὶ Rothenturm ἔνθα διόκει ὁ Eck Von Reischach.

Κατέναντι τῆς ἀμυντικῆς ταύτης γραμμῆς ἔσκαψαν λαβύρινθον βαθέων χαρακωμάτων ἐνισχυμένων διὰ χώματος καὶ ξυλίας, ἐκλέξαντες ὡς κύριον σημεῖον τῆς ἐφόδου των τὸν Πύργον τῆς Καρινθίας. Τὸ πῦρ τοῦ πυροβολικοῦ των, πιθανῶς λόγῳ τῆς πρὸς διάρρηξιν ἀνεπαρκείας του, ἀπηυθύνετο κυρίως κατὰ τῶν ὑψηλοτέρων κτιρίων τῆς πόλεως, ἰδίᾳ τοῦ Πύργου τοῦ Ἀγ. Στεφάνου, τὰ βέλη των ὅμως ἐτρέποντο καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις. Ἐνῆα τούτων, ἐκτοξευθέντα πιθανῶς ὑπὸ προσώπων διακεκριμένων, ἦσαν πολυτίμου κατασκευῆς ἔγχρωμα καὶ πεποικιλμένα διὰ μαργαριτῶν, διετηροῦντο δὲ ἐπὶ μακρὸν κατόπιν ὡς ἀντικείμενα περιεργείας. Ἡ συνολικὴ δύναμις τῶν πολιορκουμένων ἀνῆρχετο κατὰ τὸν Πέτρον Φὸν Λαμπάχ καὶ Meldeman εἰς περίπου 300.000, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως μόνον 100.000 ἦσαν πλήρως ἐξοπλισμένοι. Οἱ ὑπόλοιποι ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὰς ἀποσκευάς, ὄντες πλημμελῶς ἐξηρτυμένοι καὶ ἀγύμναστοι εἰς τὰ ὅπλα, ἀποτελοῦντες κώλυμα μᾶλλον ἢ βοήθημα τῶν τακτικῶν δυνάμεων. Τὸ πυροβολικὸν συνεποσοῦτο εἰς 300 πυροβόλα ἐξ ὧν διαμετρήματος σεβαστοῦ ἦσαν οὐχὶ ὑπερέκεινα τῶν τριάκοντα. Ἡ κύκλωσις τῆς πόλεως εἶχεν ἀποπερατωθῆ καὶ ἡ διάβασις τοῦ Δουνάβεως ἀποκλεισθῆ τελεσφόρως ὑπὸ τῶν Νασσαδιστῶν τὴν 27ην Σεπτεμβρίου καὶ βραχὺ μετὰ ταῦτα τρεῖς λόχοι Γερμανῶν καὶ Ἰσπανῶν ἱππέων ἐξώρμησαν ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Burg. Ἐπηκολούθησεν ἀρμαχλα καθ' ἣν ἐφρονεῦθησαν 200 περίπου Τούρκοι μετὰ πολλῶν ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν των. Οἱ Ἰσπανοὶ παρὰ τὴν πύλην τοῦ Werden ἀντετάχθησαν ἐπιτυχῶς εἰς τὴν ἀποβίβασιν ὅπλων τὰ ὁποῖα εἶχον ἀφελθῆ ἐκ Kahlenberg διὰ τοῦ Δουνάβεως. Ἐκτοτε καὶ εἰς τὸ ἐφεξῆς, πρὸς παρεμπόδιαν ἀδεσπότητων συναγερμιῶν ἀπεισιωπήθησαν ἅπαντες οἱ κώδωνες τῆς πόλεως, ἀπαγορευθείσης καὶ αὐτῆς τῆς κρούσεως τῶν ὤρων, μόνης γενομένης ἔξαιρέσεως διὰ τὸν πρῶτον κώδωνα τοῦ Ἀγ. Στεφάνου εἰς ὃν ἐπεστράπη νὰ σημαίνῃ τὰ τέταρτα. Τὴν 29ην ἡμέραν, τοῦ Ἀγ. Μιχαὴλ καθ' ἣν ὁ Σουλεῦμάν εἶχε δηλώσει ὅτι θὰ ἐπρογευματίζεν ἐν Βιέννῃ—ὁ Βεζύρης Ἰμπραήμ περιέδραμεν ἔριππος τὸν κύκλον τῶν τειχῶν μετὰ πολυαριθμοῦ ἀκολουθίας. Παρήτησε συνετῶς φερόμενος τὴν συνήθη ἀμφίσειν τοῦ ὑψηλοῦ ἀξιώματός του καὶ ἀντήλλαξε τὸ λευκὸν καὶ χρυσοχρῶνον σαρίκι καθῶς καὶ τὸν εὐρὺν χιτῶνά του ἀντὶ χρωματιστοῦ

σαλίου και ἀπλουστέρας στρατιωτικῆς περιβολῆς. Ἔλαβεν ἐπίσης τὴν προφύλαξιν ὡς εὐρίσκηται πέραν βολῆς πυροβόλου. Ἡ ἐφιππὸς αὕτη περιουσία ἔγινε ἴσως πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ πανηγυρισμοῦ τῆς ἑορτῆς, τὸν ὁποῖον εἶχε προαναγγελεῖ ὁ Σουλτάνος ἀλλὰ τὸν ὁποῖον παρέλειπε νὰ τηρήσῃ. Οἱ κάτοικοι τῆς Βιέννης οἱ ὅποιοι κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα εἶχον τὴν αὐτὴν φιλοπαίγμονα κλίσιν οἶαν καὶ μέχρι σήμερον διατηροῦσιν, δὲν ἔλειψαν νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν εὐδιάθετον ροπὴν των εἰς βᾶρος τοῦ Σουλτάνου. Αἰχμάλωτοι ἀπελύθησαν φέροντες εἰς αὐτὸν τὸ μήνυμα ὅτι τὸ πρόγειμά του τὸν ἀνέμεινε μέχρις ὅτου τὸ κρέας ἐκρύωσε καὶ ὅτι ἔδει ἀσμένως νὰ ἀρκεσθῇ εἰς ὃ τι ἠδύνατο νὰ ἐξαποστείλωσιν εἰς αὐτὸν διὰ τῶν ἐπὶ τοῦ τείχους τηλεβόλων των. Ἐπὶ τούτοις ὅμως περὶ τὴν μεσημβρίαν, προσέβηκαν καὶ σφηναρὰν ἔξοδον γενομένην ἐκ τῆς Πύλης τῆς Καρινθίας ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ γενναίου Eck Von Reischach διὰ τῆς αὐτῆς Πύλης ὁ Ἰσπανὸς Luis d'Avalllos ἐξώρμησεν ἐπὶ κεφαλῆς λόχου ἐκ συμπατριωτῶν του ἐρόνευσε δὲ πολλοὺς Τούρκους, τοὺς ὁποίους εἶχον προσελκύσει αἱ σταφυλαί, τῶν γειτονικῶν ἀμπελώνων. Οἱ Ἰσπανοὶ ἀπεσύρθησαν τελευταῖοι καὶ μόνον ὑπὸ τὴν πίεσιν ὑπεραρίθμων δυνάμεων ἀπολέσαντες καὶ τὸν σημαιοφόρον αὐτῶν Antonio Comargo. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν καὶ διὰ πρώτην φοράν κατάσκοπός τις ἀπετόλμησε νὰ ἐξέλθῃ τῆς πόλεως, διεκολύμβησε δις τὸν Δούναβιν καὶ ἐπέστρεψεν αἴσως ἀλλὰ μετὰ τρίτην ἀπόπειραν ἀπωλέσθησαν τὰ ἕλη του. Ἀπὸ τοῦδε ἐλήφθησαν μέτρα πρὸς ἀκριβῆ καταγραφὴν ὅλων τῶν ἐπιτηδείων τῆς πόλεως καθότι ἡ διάρκεια τῆς πολιορκίας ἦτο ἀβεβαία. Τὸ στρατεύμα διηρέθη εἰς συσσίτια ἐκ τεσσάρων ἀνδρῶν εἰς ἕκαστον δὲ συσσίτιον ἐχορηγήθη σιτηρέσιον ἐξ 8 λίτρων ἄρτου καὶ 15 μερίδων οἴνου. Ἐθεωρήθη ἐπ'ἀνάγκης νὰ ἐλαττωθῇ ἡ ποσότης αὐτῆ τοῦ οἴνου δι' ἐνίους ἐκ τῶν ξένων λογχιτῶν οἵτινες μὴ εἰθισμένοι εἰς τοὺς δυνατοὺς Αὐστριακοὺς οἴνους καθίσταντο ἀνίκανοι δι' ὑπηρεσίαν, μετὰ τὴν ἀνάλωσιν τῆς ἀνωτέρω ταύτης δόσεως, καὶ διὰ τοῦτο τὰ 5/8 τοῦ οἴνου των καὶ 2 λίτρα ἐκ τοῦ ἄρτου των ἀνεστάλησαν. Ἀπὸ τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἀγ. Μιχαὴλ συνεχεῖς βροχαὶ καὶ παγετοὶ τὴν νύκτα, ἀσυνήθεις διὰ τὴν ὥραν τοῦ ἔτους, ἐπέφερον πολλὰ δεινὰ εἰς τοὺς Τούρκους ἐντὸς τῶν ἐλαφρῶν σκηνῶν των καὶ μὴ εἰθισμένους εἰς τὸ κλίμα. Τὸ ψῦχος ἐξηκολούθησε μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῆς βροχῆς καὶ ἐπεδεινώθη ὑπὸ σφοδρῶν θυελλῶν. Ἡ 30ῆ Σεπτεμβρίου παρήλθεν ἄνευ ἄλλου συμβάντος πλὴν ἐφόδου τινὸς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τῆς φρουρᾶς παρὰ τὴν κρεμαστὴν γέφυραν καὶ ἤτις ἀπωθήθη ἐντὸς τῆς

πόλεως μετ' ἀπωλειῶν τινων. Τὴν ἡμέραν ταύτην προσέφυγον ἐντὸς τῆς πόλεως δραπετεύσαντες ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοπέδου χριστιανόν τι παιδίον καὶ κόρη. Τὴν κόρην εἶχεν οικειοποιηθῆ πλούσιός τις πασσᾶς ὅστις ἐδαμίλευσεν ἀφειδῶς εἰς αὐτὴν κοσμήματα καὶ πολυτελῆ ἐνδύματα. Κατὰ τινα νυκτερινὸν συναγερμὸν ὅστις ἐπροξένησε γενικὴν κίνησιν πρὸς τὰ τεῖχη, ἐγκατέλειψαν τὴν σκηνὴν των καὶ κατώρθωσαν, νύκτα, νὰ φθάσωσι μέχρι τῆς πόλεως. Οἱ πολιορκούμενοι ἐπορίσθησαν πολλὰς πληροφορίας παρ' αὐτῶν. Τὴν πρώτην Ὀκτωβρίου, Παρασκευὴν, Κυριακὴν ἡμέραν τῶν Τούρκων, ὁ Βεζύρης μετ' ὅλων τῶν Ἀγάδων προσέφερον τὰ σέβη των εἰς τὸν Σουλτάνον ὅστις λόγω τῆς κακοκαιρίας μετέφερε τὸ στρατόπεδόν του εἰς Ebersdorf. Τὴν ἡμέραν ταύτην 300 λογχισταὶ ἐποιήσαντο ἔξοδον ἀπὸ τῆς Σκωτικῆς Πύλης, ἐπηκολούθησε δὲ σύρραξις ἄνευ σημαντικοῦ ἐκατέρωθεν ὀφελήματος. Περὶ τὴν μεσημβρίαν ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς κρεμαστῆς γέφυρας ἄτομόν τι ἐνδεδυμένον ὡς Τούρκος ὅστις ἰκέτευε θερμῶς ὅπως τῷ ἐπιτραπῇ ἢ εἴσοδος, λέγων ὅτι ἀνετράφη μὲν ἐν Τουρκίᾳ ἀλλὰ κατήγετο ἐκ Χριστιανῶν γονέων, ἦτο δὲ ἀποφασισμένος νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πίστιν τῶν γονέων του. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος ὑπεβλήθη εἰς τὴν συνήθη ἀνάκρισιν ὡς καὶ εἰς βασάνους, ἔδωκε δὲ πολυτίμους πληροφορίας ὡς πρὸς τὰς δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ. Περὶ τοῦ πυροβολικοῦ των εἶπεν ὅτι εἶδε ἐντὸς πλοίου ἐπὶ τοῦ Δουναβέως 10 ἐκ τῶν μεγίστων πυροβόλων, καλουμένων τειχορρηκτῶν, μήκους 3 ὀργυιῶν ἕκαστον, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων τῶν Νασσὰδ ἦτο 400, ἐφ' ὧν ἐπέβαινον 5000 στρατιῶται. Ἐπίσης μετέδωκε τὴν πρώτην ἀκριβῆ πληροφορίαν περὶ τῶν ὑπονομεύσεων δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς Πύλης τῆς Καρινθίας, σημεῖον ὑψίστου ἐνδιαφέροντος διὰ τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς θέσεως ἐκείνης, περὶ τῆς ὁποίας οὐδὲν εἶχεν ἄχρις ὥρας ἐξακριβωθῆ. Οἱ πολιορκούμενοι ἐν γνώσει πλέον ὅτι μία κυρία ὑπόνομος ὑπέσκαπτε τὸν Πύργον τῆς Καρινθίας, ἀλλῆ δὲ τις τὴν Μονὴν τῆς Ἀγ. Φωτεινῆς, ἐπεδόθησαν μετὰ μεγίστου ζήλου εἰς τὴν ὄρυξιν ἀνθυπονόμων εἰς τὰ δύο ταῦτα σημεία, ἀντερείδοντες συγχρόνως τὰ τεῖχη διὰ δοκῶν καὶ πασσάλων εἰς τρόπον ὥστε ἐν περιπτώσει ἀνατιτάξεως τὰ ἔρειπια νὰ πέσωσιν πρὸς τὰ ἔξω καὶ νὰ προβάλλουν ἐμπόδιον εἰς τὴν διέλευσιν τοῦ ρήγματος. Ὁ Στρατηγὸς Roggendort εἰς ἀνταπόδοσιν ἐξησφάλισε εἰς τὸν μεταδόσαντα τὰς πληροφορίας ταύτας ἰσόβιον συντήρησιν, δυνάμει δὲ νὰ υποθέσωμεν ἐπίσης ὅτι διὰ τὴν ἀμοιβὴν ταύτην ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ τρόπος κατ' ὃν ἀπεσπασθῆσαν αἱ ἐν λόγω πληροφορίαι.

Τὴν αὐτὴν ἑσπέραν ἀντηλλάγη ἑκατέρωθεν πυκνὸν πῦρ τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησε τὴν προσδοκίαν ἐφόδου ἣτις ὅμως δὲν ἐγένετο. Τὴν 2αν Ὀκτωβρίου ἀνεκαλύφθη ἡ ἐχθρική ὑπὸ τὸν Πύργον τῆς Καρινθίας ὑπόνομος καὶ κατεστράφη, Κατὰ τὸν αὐτὸν ὅμως χρόνον σημαντικὸν σῶμα Τούρκων ἐπροχώρησε σχεδὸν μέχρι τῆς Σκωτικῆς Πύλης καὶ ἀπεσύρθη κατόπιν ζωηρᾶς ἀψιμαχίας, ἀπάγον 10 αἰχμαλώτους καὶ 30 κεφαλὰς ἐκ τῶν φρονευθέντων. Πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ κινδύνου τῶν ὑπονομεύσεων τοῦ ἐχθροῦ ἐτοποθετήθησαν φρουροὶ εἰς ὅλα τὰ ὑπόγεια πλησίον τῶν τειχῶν, ὠρύχθησαν χαρακώματα πλησίον τοῦ φρουρίου τῶν ἐρυμάτων, ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ τῶν ὑπόπτων σημείων τύμπανα τῶν ὁποίων αἱ μεμβράναι ἐστρώθησαν διὰ ξηρῶν πίσσων ἢ καὶ κάδοι πλήρεις ὕδατος, ἀμφότερα ἵνα διὰ τῶν δονήσεων τῶν ἐνδεικνύωσι τὴν γειτνίασιν τῶν Τούρκων ἐργατῶν καὶ καθοδηγῶσιν οὕτω τὰς ἐργασίας τῆς ἀντιυπονομεύσεως. Διὰ τῶν προληπτικῶν τούτων μέτρων πολλαὶ ἐχθρικαὶ ὑπόνομοι ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἄλλαι μὲν κατεστράφησαν δι' ἀντιυπονόμων, εἰς ἄλλας δὲ εἰσέδυσαν καὶ ἀφῆρσαν τὴν περιτίδα. Εἶναι πρόχειρον ἐνταῦθα νὰ καταρρήψωμεν τὸν μῦθον, ἐν κυκλοφορίᾳ καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, καθ' ὃν ἡ συνεχὴς προσπάθεια τῶν Τούρκων προήγαγεν ὑπόνομόν τινα μέχρι τῆς οἰκίας ἐπὶ τῆς τοποθεσίας τῆς καλουμένης Freitung ἣτις φέρει ἀκόμη σήμερον τὸ ὄνομα Heidenschuss (τουρκερισμὸς τῶν ἀπίστων) καὶ ἐνθα λέγεται ὅτι μαθητευόμενός τις ἀρτοποιεῖου τὴν ἀνεκάλυψεν καὶ προεκάλεσε τὴν ἀνατίναξίν της. (Ἡ ἀπόστασις τοῦ σημείου τούτου ἀπὸ τοῦ τείχους θὰ ἦτο περίπου τὸ 1/3 τοῦ μεγίστου πλάτους τῆς πόλεως). Τὸ περιστατικὸν τοῦτο καθ' ἑαυτὸ εἶναι λίαν ἀπίθανον καὶ δύνამαι σχεδὸν νὰ βεβαιώσω ἀδύνατον. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν ἀναφέρεται εἰς οὐδὲν χρονικὸν τῆς ἐποχῆς, 14 ἐκ τῶν ὁποίων ἔχω ὑπ' ὄψιν μου, ἡ ἀπόστασις καὶ μόνη θὰ καθίστα ἀδύνατον τὴν διεξαγωγὴν τοσοῦτον μακρᾶς ἐπιχειρήσεως χωρὶς αὐτὴ νὰ ἀνακαλυφθῇ. Φαίνεται ἐπίσης ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ σκωτικοῦ ἰδρυμάτος ἐν Βιέννῃ ὅτι ἡ ἐν λόγῳ οἰκία ἔφερε τὸ ὄνομα Heidenschuss πολὺ πρὸ τῆς πολιορκίας ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ 1292 καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ Τάταροι ἐπέδραμον εἰς τὴν Αὐστρίαν. Ἄλλοι μαρτυροῦσιν ὅτι αὐτὴ ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειάν τινα ὀνόματι Hauden ἣτις ἐπὶ τοῦ οἰκοσήμεου της ἔφερε Τάταρον ἐκτινάσσοντα βέλος. Τοῦτο πραγματικῶς ἀμφισβητεῖται ἀλλὰ ἡ ἀσχαλιότης τοῦ ὀνόματος Heidenschuss εἶναι βεβαία, καθὼς ἐπίσης βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Τουρκικὴ ὑπόνομος οὐδέποτε ἐξίχθη μέχρι τοῦ περι οὗ ὁ λόγος σημείου. Δίκαιον εἶναι νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ἡ συνα-

δελφότης τῶν ἀρτοποιῶν ὡς καὶ πολλὰ ἄλλα σωματεῖα παρέσχον μεγάλας ὑπηρεσίας ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ κοινοῦ κινδύνου καὶ λίαν πιθανῶς μέλος τι τοῦ σωματείου τούτου ἐξετέλεσε τὴν μνημονευθεῖσαν κοινωφελῆ πρᾶξιν εἰς ἄλλην τινὰ τοποθεσίαν. Αἱ ὑπηρεσίαι τῆς συναδελφότητος τῶν ἀρτοποιῶν ἀνεγνωρίσθησαν μετὰ τὴν ἄρσιν τῆς πολιορκίας διὰ τῆς εἰς αὐτὴν δωρεᾶς ἀργυροῦ κυπέλλου καὶ διὰ τῆς παραχωρήσεως προνομίου ὅπως τὸ κύπελλον τοῦτο περιφέρηται κατὰ τὴν παρέλασιν αὐτῶν ἐκάστην τρίτην ἡμέραν τοῦ Πάσχα. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐτηρήθη μέχρι τοῦ ἔτους 1811 ὅποτε αἱ λόγῳ τῆς συναθροίσεως τοῦ ὄχλου προκύψασαι ἀταξίαι καὶ ἡ ἀπώλεια ἡμερομισθίων τὴν ὁποίαν αὐτὴ ἐπροξένει, ἤγαγον εἰς τὴν κατάργησιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ σωματείου τῶν ἀρτοποιῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

ΑΠΟ 3 ΜΕΧΡΙ 13 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1529

Τὴν 3ην Ὀκτωβρίου τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ ἐγένετο πολὺ πυκνότερον καὶ ἐσυνεχίσθη μάλιστα μέχρι βαθείας νυκτός. Ἄνεμένετο ὅθεν ἔφοδος ἀνυπερθέτως. Ἡ φρουρὰ παρέμεινεν εἰς τὰ ὄπλα νυχθημερόν. Ἐν τούτοις οὐδὲν ἐπιηκολούθησε πλὴν ἱκανῶν ζημιῶν εἰς τὸν Πύργον τῆς Καρινθίας καὶ τὸ προσκείμενον ὀχύρωμα, εἰς ἀντιστάθμισμα δὲ τὸ μαγειρεῖον τοῦ Βεγλέρβη τῆς Ρωμυλίας διελύθη σχεδὸν ὀλοσχερῶς ὑπὸ βαρέος βλήματος ριφιθέντος ἐκ τῆς πόλεως. Τὴν ἐπομένην ἐξεδάθησαν διαταγαὶ εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον διὰ τὴν δραστηκωτάτην συνέχισιν τῶν ὑπονομεύσεων. Οἱ ἄνδρες τοῦ Μιχαήλου διετάχθησαν νὰ μεταφέρωσι κλίμακας καὶ δεμάτια ἀχύρων εἰς τὰ χαρακώματα, ἐγένοντο δὲ ἅπασαι αἱ παρασκευαὶ πρὸς γενικὴν ἔφοδον. Κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ Σίμων Ἀθηναῖ, ὁ ἐπακαλούμενος λόγιος, φίλος καὶ ὑποτακτικὸς τοῦ Ζαπόλια ἐνεφανίσθη εἰς τὸ στρατόπεδον διὰ νὰ ὑποβάλλῃ τὰ σεβάσματά του εἰς τὸν Σουλεϊμάν, ὅστις τὸν ὑπεδέχθη μὲ τὰς τιμὰς τὰς ὁποίας ἐσυνήθιζε νὰ ἀποδίδῃ εἰς τοὺς ἄνδρας τῶν γραμμῶν. Τὸ ἑσπέρας συνεκλήθη πολεμικὸν συμβούλιον ἐντὸς τῆς πόλεως, ἐν ᾧ ἀπεφασίσθη ὅπως γίνῃ ἰσχυρὰ ἔξοδος τὴν ὑστεραίαν, κυρίως πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀνακαλίψεως καὶ καταστρο-

αρχῆς τῶν ἐσχάτως ἀρξαμένων ὑπονόμων, ἐπίσης δὲ ἵνα ἐκδιώξωσι τοὺς Γεντσάρους ἀπὸ τῶν ἐρειπίων τῶν προαστείων ἀπὸ τῶν ὁποίων τὸ ἀδιάλειπτον αὐτῶν πῦρ παρηνώχλει μεγάλως τοὺς πολιορκουμένους. Ὀκτὼ χιλιάδες ἀνδρῶν ὅλων τῶν ὄπλων καὶ ὅλων τῶν ἐθνῶν ἀρτίσθησαν διὰ τὸ ἐγχείρημα, τὸ ὁποῖον ἤρχισεν ἐκτελούμενον τὴν 3ην προΐνῃν ὥραν. Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐξόδου οὐδόλως ἀνταπεκρίθη πρὸς τὰς προσδοκίας, καίτοι κατ' ἀρχὰς αὕτη προεμήνυε λίαν εὐτυχῆ ἀποτελέσματα. Αἱ πυροβολοστοιχίαι τοῦ ἐχθροῦ κατεβλήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀφείθησαν εἰς τὰ ὀπίσθην. Οἱ στρατιῶται καλῶς ὀδηγούμενοι ὑπὸ τῶν ἀξιωματικῶν των, ἐπέπεσαν ὀρμητικοὶ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, χρησιμοποιῶντες μετὰ ἀποτελεσματικότητος τὰ ἀγγέμαχα ὄπλα τῆς ἐποχῆς ἤτοι τὸν πολεμικὸν πέλεκυν καὶ τὴν ἀκανθωτὴν κορίνην μέχρις ἵτοι, περὶ τὰ χαράγματα, οἱ Τούρκοι ἀντιληφθέντες τὸν κίνδυνον, ἐξαπέστειλαν μεγάλας ἐπισχύσεις εἰς βοήθειαν τῶν δεκατιζομένων.

Αἰφνης κραυγαὶ στρατιωτῶν τινῶν ἐνέσπειραν εἰς τὸ στράτευμα τὸν φόβον μήπως ἀποκοπῆ ἵπὸ τῶν Τούρκων ἢ εἰς τὴν Πύλιν ἐπάνοδος των, ἡ δὲ ἀνησυχία αὕτη μετετρέπη εἰς πανικὸν καὶ ἐπῆλθε σύγχυσις καταλήξασα εἰς γενικὴν φυγὴν. Αἱ φωναὶ τῶν ἀξιωματικῶν των, αἱ προτροπαὶ τῆς φρουρᾶς ἀπὸ τῶν τειχῶν καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ γενναίου Ἀρχηγοῦ Wolf Hagen δὲν ἴσχυσαν νὰ ἀναστείλωσιν τὴν χειμαρρῶδη διαρροήν. Καὶ αὐτὸς ὁ Hagen μετὰ τινῶν γενναίων ἀνδρῶν οἵτινες παρέμειναν μετ' αὐτοῦ, περιεκυκλώθη καὶ ἀπεκεφαλίσθη. Τὸ σῶμά του διεσώθη καὶ μετεκομίσθη εἰς τὴν Πύλιν διὰ τετιμημένον ἐνταφιασμόν. Εἰς τὴν ὀλεθρίαν ταύτην ἐπαχέρισαν ἔπασεν ὁμοίως καὶ Γερμανὸς τις ἀξιωματικὸς ἐξ εὐγενοῦς αἵματος, ὁ Γεώργιος Steindreiss καὶ Ἰσπανὸς τις, ὁ Garcia Gusman, ὁ δὲ ἀνδρεῖος Hector Von Roischach ἐτραυματίσθη σοβαρῶς. Πεντακόσμιαι κεφαλαὶ καὶ πλεῖστοι αἰχμάλωτοι ἐγκατελείφθησαν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Τούρκων, οἵτινες ὅμως, ἐξ ἄλλου, ὑπέστησαν σημαντικὴν φθοράν. Ἡ ὑποχώρησις ἐγένετο μετὰ τολαύτης συγχύσεως, ὥστε πολλοὶ ἐν τῷ συνωστισμῷ ἔπεσαν ἐκ τοῦ πλευρικοῦ θωρακίου τῆς κρεμαστῆς γεφύρας, ἠκρωτηριάσθησαν ὑπὸ τῆς πτώσεως καὶ ἔμειναν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Τούρκων, οἵτινες κατεδίωξαν τοὺς ὑποχωροῦντας τῶσον πλησίον τῶν τειχῶν, ὥστε δὲν ἀπεκρούσθησαν εἰμὴ διὰ τῶν δοράτων. Περὶ τὴν μεσημβρίαν διεδόθη ὅτι κάμηλοι μετέφερον δέματα ξύλων, ἀχύρων καὶ ἀμπελοκληματίδων πρὸς πλήρωσιν τῆς τάφρου. Ἡ ἀναμενομένη ὅμως ἔφοδος δὲν ἔλαβεν χώραν. Τὸ πῦρ τῶν Τούρκων ἐπανήρχισε περὶ τὴν 5ην μεταμεσημβρινὴν καὶ ἐξηκολούθησεν ἀκατάπαυστον, τοῦθ' ὅπερ

ἐξηνάγκασε τοὺς στρατιώτας νὰ παραμείνωσιν εἰς τὰς θέσεις των δι' ὅλης τῆς νυκτός.

Τὴν 7ην τοῦ μηνὸς περὶ τὴν 9ην π. μ. οἱ Τούρκοι προσέβαλον δύο ὀχυρώματα καὶ ἀνετίναξαν ὑπόνομόν τινα παρὰ τὴν Πύλιν τῆς Καρινθίας, ἐκ δὲ τῆς ἐκρήξεως τὸ κατέναντι τοῦ μοναστηρίου καλογραιῶν τῆς Ἀγ. Φωτεινῆς τεῖχος κατεστράφη εἰς μῆκος 13 ὀργυιῶν. Τὴν ἐπομένην νύκτα τὸ στρατόπεδον τῶν Τούρκων ἐφωταγωγῆθη διὰ πολλῶν χιλιάδων δάδων, πιθανῶς ἐπὶ τῇ εἰκαιρίᾳ ἑορτῆς τινοσ, ἐγένετο δὲ καὶ γενικὸς συναγερμὸς μετ' ἀλλαλαγιῶν ἀνευ ὅμως ἐτέρου ἀποτελέσματος. Ὁ κόμης Salm, συναθροίσας τὴν φρουρὰν ἀνήγγειλεν ὅτι, δι' ἐμπίστου ταχυδρομοῦ, ὅστις διεκολύμβησε τὸν Δούναβιν τὸ μεσονύκτιον, ἔλαβε φερέλπιδας εἰδήσεις ἀπὸ τὸν Βασιλέα Φερδινάνδον καὶ τὸν Λοῦκα Φρεδερίκον, οἵτινες ὑπεσχέθησαν νὰ ἐλθῶσιν εἰς βοήθειάν των ἐντὸς μᾶς ἑβδομάδος. Ἡ φρουρὰ ἐχαίρετισε τὴν εἶδησιν ταύτην διὰ βορυσωδῶν ζητωκραυγῶν, αἵτινες πιθανῶς ἐπροξένησαν εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον τόσην περιέργειαν καὶ ἐκπληξιν ὅσην ἡ φωταγώγησις καὶ ὁ ἀλλαλαγμὸς τῶν Τούρκων εἶχον διεγείρει ἐν Βιέννῃ.

Καίτοι ἡ χαρμώσυρος αὕτη διαβεβαίωσις ἐτόνωσε τὰς ἐλπίδας ὅλων, οὐχ ἦτοον αἱ δυσχέρειαι τῆς ἀμύνης καθίσταντο ἡμέρα τῇ ἡμέρα περισσότερον κατεπεύγουσαι, ἐξεδόθη δὲ προσκήρυξις, δι' ἧς ἀπηγορεύετο ἐπὶ ποινῇ θανάτου πᾶσα χαλιωρότης ἢ παραμέλησις καθήκοντος. Πρὸς παραδειγματισμὸν δὲ καὶ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ θρασύματος τούτου, δύο λοχισταί, οἵτινες ἀπουσίαζαν ἐκ τῆς θέσεώς των, χρονοτριβήσαντες εἰς τὸ συσίτιον, ἐκρεμίσθησαν εἰς τὸ Lugeek ὡς προδόται. Τὴν 8ην τοῦ μηνὸς ὀλόκληρον τὸ πυροβολικὸν τῶν Τούρκων ἔβαλε κατὰ τῆς πόλεως. Τὸ ξύλινον θωράκιον κατέμπροσθεν τῆς πύλης τῆς Καρινθίας ἐπυρπολήθη, τὰ δὲ τεῖχη στερηθέντα τοῦ ἐρείσματος αὐτῶν ἠπείλουν νὰ καταπέσωσι πρὸς τὰ ἔσω. Πρὸς ἀποσώβησιν τῆς τολαύτης, πιθανῶς ὀλεθρίας, καταστροφῆς προσήχθησαν κορμοὶ δένδρων καὶ τεράστιαι δοκοί, κατεσκευάσθη δὲ ἐν ἀπιστεύτῳ ταχύτητι νέον θωράκιον. Παρόμοιον θωράκιον κατεσκευάσθη καὶ πρὸ τῆς Σκωτικῆς Πύλης, ἐφ' οὗ ἐστήθησαν δύο πυροβόλα, τὰ ὁποῖα ἐπήνεγκον πολλὴν ζημίαν εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον παρὰ τὸ Sporkenbuhel. Τὴν 9ην Ὀκτωβρίου, περὶ τὰ χαράγματα, ἠκούσθη συναγερμὸς εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον, αἱ δὲ προετοιμασίαι των πρὸς ἔφοδον ἦσαν καταφανεῖς. Τὴν 9ην μ. μ. ἀνετινάχθησαν ὑπόνομοι δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς Πύλης τῆς Καρινθίας. Ἡ ἐκ δεξιῶν ὑπόνομος ἤνοιξε

ρήγμα εἰς τὸ τεῖχος ἱκανοῦ πλάτους ὥστε νὰ δύνανται νὰ διέλθωσιν 24 ἄνδρες ἐν παρατάξει. Ἡ ἔφοδος ἐν τούτοις ἀπεκρούσθη γενναίως ἀπὸ τοῦ Salm καὶ Katzianer εἰς τρεῖς ἀλληλοδιαδόχους περιστάσεις. Πλείστοι Ἰσπανοὶ καὶ Γερμανοὶ κατεχώσθησαν ἢ ἀνετινάχθησαν εἰς τὸν ἀέρα ὑπὸ τῆς ἐκρήξεως καὶ ἄλλοι μετετοπίσθησαν ἀτάκτως ἐντὸς τῆς Πόλεως ἀνευ σοβαρᾶς ζημίας. Αἱ ἐκρήξεις ἦν εἶχον σοβαρώτερα ἀποτελέσματα ἐὰν οἱ πολιορκούμενοι δὲν ἐπετίγγανον δι' ἀνθυπονομεύσεων νὰ φθάσωσι μέχρι τῶν θαλάμων τῶν ὑπονόμων ἐξ ὧν ἀφῆρσαν 8 τόννους ἐκρηκτικῆς ὕλης. Κατὰ τὰς ἐπανηλειμμένας ἐφόδους τὸ βαρὺ πυροβολικὸν ἔβαλλε συνεχῶς κατὰ τοῦ Τουρκικοῦ ἵππικοῦ καὶ μετὰ τосαύτης εὐστοχίας ὥστε, κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Peter von Labach, ἵπποι καὶ ἀναβάται ἐτινάσσοντο εἰς τὸν ἀέρα.

Εἰς ἐκάστην ὑποχώρησιν τῶν ἐφορμώντων αἱ σάλπιγγες τοῦ Πύργου τοῦ Ἁγ. Στεφάνου καὶ οἱ πολεμικοὶ παιᾶνες τῆς μουσικῆς τῆς Πλατείας τῆς Ἁγ. Φωτεινῆς ἐχαιρέτιζον τὸν θρίαμβον τῶν πολιορκουμένων.

Ὁ Σουλτάνος κλονισθεὶς ἐκ τῶν ἐπανηλειμμένων ἀποτυχιῶν του διέταξε νὰ ἀνασκαφῶσι χαρακώματα πέριξ τῶν σκηνῶν τῶν Γενισάρων καὶ τῶν ἄλλων ἐκλεκτῶν σωμάτων τοῦ στρατεύματος, τοῦτο δὲ ἦτο ἐνδειξίς ὅτι ἐφοβήθη μὴ οἱ πολιορκούμενοι ποιήσωσιν ἔξοδον. Ἐντὸς τῆς πόλεως, μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἡσυχίας, τὸ παλαιὸν τεῖχος ἐπεσκευάσθη ταχέως, ἀνηγέρθη νέον τοιοῦτον, αἱ παρεμβολόμενα οἰκίαι κατεδαφίσθησαν, διὰ δὲ τῶν ὕλικῶν τῆς ἰσοπεδώσεως ταύτης ἐπληρώθη τὸ ξύλινον θωράκιον τοῦ τεύχους.

Τὴν 10ην τοῦ μηνός, πλήρης ἡσυχία ἐπεκράτει, τὸ δὲ ἔργον τῆς ἐπισκευῆς ἐξηκολούθει. Ἀνεκαλύφθησαν δύο ὑπόνομοι καὶ κατεστράφησαν, συνελήφθησαν δὲ πέντε κάμηλοι κατὰ τινὰ ἔξοδον ἐκτελεσθεῖσαν ὑπὸ ὀγδοήκοντα ἀνδρῶν.

Τὴν 11ην τοῦ μηνός περὶ τὴν 9 π. μ. μεταξὺ τῶν Πυλῶν Καρινθίας καὶ Stuben ἐξεργάγη ὑπόνομος ἡτις ἤνοιξε τεράστιον ρήγμα εἰς τὸ τεῖχος ἰσοδυναμοῦν πρὸς ἀνοικτὴν πύλην. Πυκναὶ συστάδες ἀνδρῶν ὤρμησαν εἰς τὸ ἀνοιγμα, ὁπότε καὶ δευτέρου ὑπόνομος ἀνετινάχθη παρὰ τὴν πύλην τοῦ Stuben, κατὰ τινὰς δὲ περιγραφάς, οἱ Τούρκοι εἰσῆλθον πραγματικῶς ἐντὸς τῆς πόλεως εἰς τὸ μέρος τοῦτο. Τοῦτο δὲ εἶναι ἀμφίβολον, καίτοι βέβαιον εἶναι ὅτι σημαιοφόρος τις Τούρκος ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ τεύχους ὁπόθεν βληθεὶς διὰ σφαίρας τυφεκίου ἐκρηγνίσθη εἰς τὴν τάφρον. Ἐπὶ τρεῖς ὥρας ἐσυνεχίσθη μετ' ἴσου πείσματος ἢ τε ἔφοδος καὶ ἄμυνα. Χίλια διακόσια σώματα συνεσωρεύθησαν

ἐντὸς τῆς τάφρου καὶ ἐνῶ νέοι πολέμοι ἐφαίνοντο ὡς νὰ ἐξήρχοντο ἐκ τῆς γῆς, αἱ προσπάθειαι τῶν ἀπέτυχον πρὸ τοῦ ἀκλονήτου θάρρους τῶν ἀμυντόρων. Ἡ συμπλοκὴ ἔλαβε τέλος περὶ τὴν μεσημβρίαν. Ἡ φθορὰ τῆς φρουρᾶς ἦτο κατὰ πολὺ μικροτέρα τῆς τῶν Τούρκων, κατὰ τὴν καταμέτρησιν τῶν ἐξοπλισθέντων πολιτῶν, ἡτις ἐγένετο τὴν ἔσπεραν, εὐρέθη ὅτι ἔλειπον 625 ἄνδρες ἐκ τοῦ σημειωθέντος ἀριθμοῦ αὐτῶν κατὰ τὴν ἐναρξιν τῆς πολιορκίας. Ἡ ὀργὴ τοῦ Σουλτάνου ἐκορυφώθη. Ἐφρούραξεν, ἐκέτευσεν, ἔκαμιν ὑποσχέσεις, ἠπειλέσεν καὶ τὴν ἐπομένην ἐπανελήφθη ἡ ἔφοδος. Καὶ πάλιν δύο ὑπόνομοι ἐξεργάγησαν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος καὶ πάλιν δὲ ἡ ἐξ αὐτῶν ζημία τοῦ τεύχους ἦτο σημαντικὴ.

Οἱ Τούρκοι ὤρμησαν ὅσον τάχιον εἰς τὸ ρήγμα καὶ ἐνόμισαν ὅτι εἰσῆλθον εἰς αὐτὸ πρὶν ἢ γίνωσιν ἀντιληπτοὶ ὑπὸ τῶν πολιορκουμένων, ἀλλ' εὐθὺς ὡς τὰ τεῖχος κατέπεσεν, λόχος Ἰσπανῶν κατέλαβε τὰ χαλάσματα ἔχων ἀναπεπταμένας σημαίας καὶ ἀκμαῖον τὸ ἠθικόν. Ἡ ἔφοδος ἦτο σφοδρὰ μὲν ἀλλὰ βραχεῖα, ἡ δὲ ἀπόκρουσις αὐτῆς πλήρης. Οἱ Τούρκοι ἐξηντλήθησαν, τὸ ἠθικόν των κατέπεσεν, ἐκ δὲ τῶν Πύργων τῆς Πόλεως ἐθεῶντο οἱ ἀξιοματικοὶ των ὀτρύνοντες αὐτοὺς δι' αἰκισμῶν. Εἰς πλείστα σημεῖα παρετηρήθησαν ἐκρήξεις, αἵτινες δὲν ἔβλαψαν τὸ τεῖχος. Καίτοι αἱ ἔφοδοι ἐπανελήφθησαν πολλάκις καὶ μέχρις ἄργὰ τὴν νύκτα, ὅσον ἠῦξανε τὸ θάρρος τῶν πολιορκουμένων τόσον ἐμειοῦτο τὸ τῶν ἐχθρῶν, τῶν ὁποίων αἱ ἀπόπειραι ἀπεκρούοντο ἔτι μᾶλλον εὐκολώτερον. Ἡ φθορὰ τῶν πολιορκητῶν δὲν ἐξηκριβώθη, διότι οἱ Τούρκοι κατὰ τὴν συνήθειάν των, ἀπήγαγον τοὺς νεκροὺς των. Τὴν νύκτα, συνεχροτήθη πολεμικὸν συμβούλιον εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ ὑψηλὸς τόνος τῆς αὐτοπεποιθήσεως ἐχαμηλώθη κατὰ ἀξιοπαρατήρητον τρόπον. Τὰ ἀντικείμενα τῆς συζητήσεως ἦσαν τὸ προκεχωρημένον τῆς ὥρας τοῦ ἔτους καὶ ἡ δυσχέρεια τοῦ ἐφοδιασμοῦ, τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν ἦτο φανταστικὸν πρόσκομμα καθότι οἱ Τούρκοι βασισθέντες ἐπὶ τῆς ταχείας παραδόσεως τῆς πόλεως συνέλεξαν ἐφόδια μὴ ἐπαρκοῦντα εἰς τὰς παρούσας ἀνάγκας. Ἐνεθυμύθησαν ἐπίσης ὅτι τρεῖς κύριαι ἔφοδοι ἐξετελέσθησαν καὶ κατὰ τὰς τρεῖς δὲ ὁ στρατὸς ἐξώρμησεν κανονικῶς. Διὰ τοῦ μαγικοῦ τούτου ἀριθμοῦ ἐξεπληροῦτο ὁ Νόμος τοῦ Ἰσλάμ καθ' ὃν ἐπὶ ἀνοικτοῦ πεδίου ἢ ἐναντίον ὀχυρωμάτων δὲν ἀπαιτοῦνται παρὰ τῶν πιστῶν πλεόν των τριῶν ἐφόδων. Παρ' ὅλους ὁμως τοὺς ἰσχυροὺς τούτους λόγους πρὸς ὑποχώρησιν, ὁ πειρασμὸς τῆς λεηλασίας ἦτο τόσον μέγας ὥστε συνεφωνήθη ὅπως τὴν ὕστε-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

ΑΠΟ 14^{ης} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ ΜΕΧΡΙ 20^{ης} ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1529

Περὶ τὰ χαράγματα τῆς 14ης Ὀκτωβρίου τὸ ἄνθος τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ παρετάχθη εἰς τρία ἰσχυρὰ σώματα πρὸς ἔφοδον καὶ περὶ τὴν 9ην π. μ. ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν ἀνωτάτων ἀξιωματικῶν ἐτέθησαν εἰς κίνησιν. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὅμως δὲν διεκρίνετο πλεόν παρὰ τοῖς στρατιώταις τὸ ἄροβρον θάρρος καὶ ἡ εὐθυμία καταφρόνησις τοῦ θανάτου τὴν ὁποίαν ἐπεδείκνυε συνήθως ὁ Τουρκικὸς στρατός. Εἰς μάτην οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν με ἐπὶ κεφαλῆς αὐτὸν τὸν Βεζίρην παρεκίνουν καὶ ὠτρύνουν αὐτοὺς διὰ ραβδισμῶν, μαστιγώσεων καὶ σπαθισμῶν· οὗτοι ἠρνοῦντο νὰ ὑπακούσωσιν λέγοντες ὅτι προετίμων νὰ ἀποθάνωσιν διὰ τῆς χειρὸς τῶν ἀξιωματικῶν τῶν μᾶλλον ἢ νὰ ἀντιμετωπίσωσιν τὰ τυφέκια τῶν Ἰσπανῶν καὶ «τὰς σούβλας» τῶν Γερμανῶν, ὡς ἀπεκάλουν τὰ μακρὰ ξίφη τῶν λοχιτῶν. Περὶ τὴν μεσημβρίαν ἀνετινάχθησαν δύο ὑπόνομοι δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς Πύλης τῆς Καρινθίας, τρίτη δὲ τοιαύτη ἦτις εἶχεν ὀρυχθῆ ὑπὸ τὸ Burg ἀνεκαλύφθη ἐγκαίρως καὶ ὀλόκληρος ἢ ἐξ εἴκοσι βαρελίων πυρίτιδος γάμμασις αὐτῆς ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν ἀνθυπονομευτῶν. Τὸ ἀποτέλεσμα, οὐχ ἦττον, τῶν ἐκραγείσων ὑπονόμων ὑπῆρξε ρήγμα πλάτους 24 ὀργυιῶν, διὰ τοῦ ρήγματος δὲ τούτου ἐγένοντο ἐπανειλημμένα ἀπόπειραι ἐφόδων αἵτινες ἀπεκρούσθησαν ἐκάστοτε ὡς καὶ πρότερον. Αἱ προσβολαὶ αὗται ἦσαν αἱ ἔσχαται ἐκπνέουσαι προσπάθειαι ἐξηντημένων ἀνδρῶν. Δύο ἐπεισόδια σχετιζόμενα με τὰς ἐφόδους ταύτας ἐθεωρήθησαν ἄξια λόγου. Τὸ πρῶτον ἀναφύη μεταξὺ δύο ἀξιωματικῶν, ἐνὸς Πορτογάλλου καὶ ἐνὸς Γερμανοῦ, οὔτινες φιλονικήσαντες τὴν γύκτα, ἔλυον τὴν διαφορὰν των διὰ τοῦ ξίφους τὴν ἐπομένην προΐαν, ἐκλέξαντες ὡς τόπον τῆς συναντήσεώς των τὴν περιοχὴν τοῦ τείχους. Ἡ μονομαχία των διεκόπη ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς ἐφόδου, οὔτοι δὲ ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσωσι τὴν ἀνόητον καὶ ἀνωφελεῆ ἔριδά των, συνεφώνησαν νὰ στρέψωσι τὰ ὄπλα κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Τὸ ἀξιοσημειώτον τῆς ἀφηγήσεως εἶναι τὸ ὅτι, ὅταν οὔτοι ἀπώλεσαν μαχόμενοι ὁ μὲν εἰς τὸν ἀριστερόν ὁ δὲ ἕτερος τὸν δεξιὸν βραχίονα, συνήνωσαν τὰ σώματά των καὶ ἀποτελέσαντες αὐτῶ ἕνα ἀρτιμελεῆ στρατιώτην

ραίαν 14ην τοῦ μηνὸς ἐπιχειρηθῆ ἔφοδος πανστρατιᾶ, ἐν περιπτώσει δὲ ἀποτυχίας νὰ ἄρῃσι τὴν πολιορκίαν. Οἱ Γενίτσαροι οὔτινες ἐξέφραζον τὰ ἐντονώτερα παράπονα, καθησυχάσθησαν διὰ τῆς πληρωμῆς χιλίων ἄσπρων ἢτοι εἴκοσι δουκάτων εἰς ἕκαστον. Ἡ 13 Ὀκτωβρίου παρήλθε συνεπῶς ἀνευ προσβολῆς τινος ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ἀλλ' ἐν ἐντατικῇ προπαρασκευῇ. Πλεῖστοι κρύκται περιήλθον τὸ στρατόπεδον προκηρύσσοντες τὴν μεγάλην ἔφοδον τῆς ἐπομένης ἡμέρας ἀγγέλλοντες τὰς ἀκολουθίους ἀμοιβάς· εἰς τὸν πρῶτον ὅστις θὰ ἀνήρχετο εἰς τὰ τείχη, προβιβασμὸν κατὰ ἕνα στρατιωτικὸν βαθμὸν καὶ κατὰ βολὴν 30.000 ἄσπρων (600 δουκάτων). Ὁ Σουλτάνος ἐπεβίωρησε αὐτοπροσώπως καὶ ἔφιππος τὰς προετοιμασίας καὶ ἐξέφρασε τὴν ἱκανοποίησίν του. Οἱ ἐν τῇ Πόλει ἐξ ἄλλου δὲν ἔμενον ἀργοί. Κοθ' ὃν χρόνον οἱ στρατιῶται παρέμενον ὑπὸ τὰ ὄπλα, οἱ πολῖται ἀμφοτέρων τῶν φύλων, πάσης τάξεως, ἡλικίας καὶ ἐπαγγέλματος ἐκκλησιαστικοὶ τε καὶ λαϊκοί, εἰργάζοντο ἀκαταπαύστως, σκάπτοντες νέα χαράγματα, ἐνδυναμοῦντες τὰ ὀχυρώματα καὶ πληροῦντες τὰ ρήγματα, πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν ἐτραυματίσθησαν ὑπὸ τῶν διαφόρων βλημάτων τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ προσοχὴ των ἐστράφη ἰδιαιτέρως πρὸς τὰς ὑπονόμους τοῦ ἐχθροῦ, κατὰ τὴν ἡμέραν δὲ ταύτην κατώρθωσαν νὰ ἀνακαλύψωσι μίαν ὑπόνομον προοριζομένην διὰ τὴν ἀνατίναξιν τοῦ Πύργου τῆς Καρινθίας καὶ νὰ ἀφαιρέσωσι ἕξ τόννους πυρίτιδος ἐξ αὐτῆς. Οὕτω παρεσκευασμένοι καὶ οὕτω ἀποφασισμένοι ἀνέμενον τὴν χαρραγὴν τῆς ἡμέρας καθ' ἣν θὰ ἐκρίνετο ἡ τύχη τοῦ φρουρίου τῆς Χριστιανοσύνης τὸ ὁποῖον ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον καὶ τόσον γενναίως εἶχεν κρατηθῆ.

Αἱ μεγάλαι χρηματικαὶ πρόσοδοι τῆς Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ ἡ ἀφθονία μεθ' ἧς ἐδαψιλεύοντο παρουσιάζει ζωηρὰν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐνδειαν τοῦ Οἴκου τῆς Αὐστρίας καὶ τοῦ Γερμανικοῦ σώματος. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Σουλεῦμὰν ἐβάδιζε κατὰ τῆς Πέστης, ὁ Αὐστριακὸς στολίσκος ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως δὲν ἠδύνατο νὰ κινηθῆ λόγῳ ἐλλείψεως 40.000 φιορινίων, τοῦ καθυστέρημένου μισθοῦ τῶν πληρωμάτων. Μετὰ μεγάλης δυσκολίας κατωρθώθη νὰ ἐξευρεθῶσι 800 φιορίνια⁽¹⁾.

(1) Ranke «Fürsten und Volker» vol. III P. 119. E.

παρέμειναν πολεμούντες μέχρις ότου έφρονεύθησαν αμφοτέροι. Το δεύτερον έπεισόδιον ένέχει μεγαλυτέραν ιστορικὴν σημασίαν. Πρόκειται περί του σοβαροῦ καὶ μετέπειτα θανασίμου τραυματισμοῦ του γενναίου κόμητος Σάλμ, όστις άφροῦ διέφυγεν ύλους τους προηγηθέντας κινδύνους τῆς πολιορκίας έπληγώθη εἰς τὸ ισχίον τὴν 2 μ. μ. ὑπὸ θραυσμάτων πέτρας καὶ μετεφέρθη μακρὰν τοῦ ρήγματος τὸ ὁποῖον οὐδέπομε μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης εἶχεν εγκαταλείψει. Επέζησε μέχρι του ἔαρος του έπομένου έτους ὅποτε απέθανεν εκ του τραύματός του εἰς τὸ μέγαρόν του Salinhoff παρὰ τὸ Marchegg τῆς κάτω Αὔστριας. Ὁ Βασιλεὺς Φερδινάνδος ἀνήγειρε μνημεῖον πρὸς τιμὴν τοῦ τιμίου τούτου στρατιώτου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ἁγίας Δωροθέας ἐνθα ὑπῆρχεν ὁ οικογενειακὸς τάφος τοῦ Σάλμ. Ἡ ἐκκλησία αὕτη κατηδαφίσθη τῷ 1783 ὅτε ἡ οικογένεια Σάλμ ἔλαβε κατοχὴν τοῦ μνημείου καὶ τὸ μετέφερε εἰς τὸ ἐν Raitz τῆς Μοραβίας μέγαρον αὐτῆς.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν τελευταίων ἐφοδίων, ὁ Σουλεῦμὴν εγκατέλειπε πᾶσαν ἐλπίδα καταλήψεως τῆς πόλεως καὶ ἐξέδωκε εἰς τὸ στράτευμα γενικὴν διαταγὴν ὑποχωρήσεως. Τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς ταύτης συνώδευσε πρᾶξις ὁμότητος ἣτις ἀμαυρώνει τὸν χαρακτῆρα τοῦ Μονάρχου, οἱ ὑπηρέται τοῦ ὁποίου τὴν ἐξετέλεσαν, — καὶ τοσοῦτον μᾶλλον καθόσον αὕτη ἀπάδει πρὸς τὰς πολλὰς ἐνδείξεις τῆς εὐγενοῦς καὶ γενναιοφυΐου φύσεώς του. Εἶναι δυνατὸν ἐξ ἄλλου ἢ πρᾶξις αὕτη νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄλλο δείγμα τῆς ἀναποφεύκτου ἐνδόσεως εἰς τὰ πάθη ἀπειθαρχήτου στρατοῦ, παραδείγμα ἢ σφραγὴ τῆς φρουρᾶς τῆς Πέστης, καὶ μᾶλλον ὡς παράστασις τῆς ἀδυναμίας ἢ τῆς καταχρήσεως τῆς δεσποτικῆς διοικήσεως. Οἱ Γενίτσαροι μίαν ὥραν πρὸ τοῦ μεσονυκτίου ἐξῆλθον τῶν κατασκηνώσεών των καὶ ἔθεσαν πῦρ εἰς τὰς καλύβας, τὴν χορτονομὴν καὶ εἰς ὅτι ἄλλο δὲν ἠδύναντο ἢ δὲν ἠθέλον νὰ συμπαράλάβωσι κατὰ τὴν ἀναχώρησίν των. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην κατηγορίαν συμπεριέλαβον καὶ τὸ μέγιστον μέρος τοῦ ἀπειραρίθμου σμήνους τῶν αἰχμαλώτων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν φύλων τοῦ συναθροισθέντος εἰς τὸ στρατόπεδόν των. Ἐκ τούτων μόνον τοὺς νέους καὶ τὰς νεάνιδας ἔδεσαν διὰ σχοινίων καὶ συναπήγαγον ἵνα πωλήσωσιν ὡς δούλους. Οἱ ἠλικιωμένοι ἀμφοτέρων τῶν φύλων καὶ τὰ παιδιά ἐρρίφθησαν ζῶντα εἰς τὰς φλόγας τοῦ καιομένου στρατοπέδου τὸ δὲ ὑπόλοιπον τῶν αἰχμαλώτων κατεκόπη εἰς τεμάχια ἢ ἐσουβλίσθη. Αἱ λάμπεις τῆς πυρκαϊᾶς καὶ αἱ κραυγαὶ τῶν πασχόντων ἐτάραξαν καθ' ὅλην τὴν νύκτα τὸν ὕπνον τῶν κεκμηκότων ὑπερασπι-

στῶν τῆς πόλεως, οἵτινες καίτοι, ἐξ ὧν τούτων, συνεπέρινον ἀφ' ἑνὸς τὴν ἐγγίζουσαν ἀπολύτρωσίν των, εὐκόλως πιθανῶς ἐφραντάζοντο, ἀφ' ἑτέρου, τὰ φρικαλεότητας ὑπὸ τῶν ὁποίων ἢ ἀπολύτρωσις των αὕτη συνωδεύετο. Μετὰ τὴν ἀνανδρον ταύτην ἐκδίκησιν ἐρρίφθη ὁμοβροντία κατὰ τῶν τειχῶν δι' ὧν τῶν πυροβόλων ὄπλων των ἀφροῦ ἔδὲ ὁ στρατὸς ἔθεσεν πῦρ εἰς τὰ προάστεια καὶ τὰ γειτονικά χωρία ἤρχισε νὰ ἀποχωρῇ. Αἱ πρῶται ἀκτῖνες τῆς πρῶτης ἔφερον εἰς τὴν πόλιν τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἀσφαλείας ἣτις καὶ ἐχαιρετίσθη διὰ βολῶν πυροβολικοῦ ἀπὸ τῶν τειχῶν καὶ διὰ πολεμικῶν παιανισμῶν μουσικῆς εἰς τὰς δημοσίας πλατείας καὶ εἰς τὸν Πύργον τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Οἱ κώδωνες οἵτινες εἶχον καταδικασθῆ εἰς σιωπὴν ἀπὸ τῆς 29ης Σεπτεμβρίου ἀπεφριμώθησαν, ἐψάλη δὲ εἰς δόξαν τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐπίσημος δοξολογία εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Ὁ Σουλτάνος ἠρώτησε τὸν αἰχμάλωτόν του, σημαιοφόρον Zedlitz ὡς πρὸς τὸ αἴτιον τῶν ἤχων οἵτινες ἐπληττον τὰ ὦτά του. Ὁ σημαιοφόρος ὁμολόγησεν ἀμέσως ὅτι ἡ βοὴ ἐσίμεινε τὴν χαρὰν καὶ τὸν θρίαμβον ἐπὶ τῇ ἀπολυτρώσει τῆς πόλεως. Ὁ Σουλτάνος ἐξέφρασε τὴν ἱκανοποίησίν του διὰ τὴν εὐλικρίνειαν τῆς ἀποκρίσεως τοῦ εὐνοουμένου του, ἀπολύσας αὐτὸν ἵνα ἐπανέλθῃ σῶος εἰς τὴν πόλιν, φέρων συγχρόνως καὶ τὰ δαίγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐννοίας, ἐν εἶδει μεταξίνου καὶ χρυσοποικίλου ἐνδύματος, συνοδευόμενος δὲ ὑπὸ δύο συναχμαλώτων του, οἵτινες συνεμερίσθησαν οὔτω τὴν καλὴν τύχην, τὴν ὁποίαν ὁ συστρατιώτης των ἀπέσπασε διὰ τῆς ἀνδρικῆς συμπεριφορᾶς του. Ἐὐθὺς μετὰ τὴν ἀξιέπαινον ταύτην πρᾶξιν ὁ Σουλτάνος ἤρχισε τὴν πορείαν του πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Bueck ἐπὶ τοῦ Leitha.

Τὴν ἐπομένην λίαν πρωὶ ὁ Τουρκικὸς στολίσκος ἤρχισε νὰ κατέρχεται τὸν ποταμόν, ὑποστὰς καὶ ζημίας ἐκ τοῦ πυροβολικοῦ τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον ἐβύθισε πολλὰ ἐκ τῶν πλοίων. Ὁ Μέγας Βεζύρης παρέμεινε ἐπὶ τινα χρόνον παρὰ τὸ Wienenberg μετὰ 60,000 ἰπποκῶν, ἐν μέρει ἵνα καλύψῃ τὴν ὑποχώρησιν, ἐν μέρει δὲ ἵνα συγκεντρώσῃ τὸ ἐλαφρὸν στράτευμα, τὸ ὁποῖον εἶχε διασκορπισθῆ πρὸς λεηλασίαν.

Συγγραφεῖς τινες διατείνονται, πρὸς περαιτέρω δικαιολογίαν τῆς χρονοτριβῆς ταύτης, ὅτι ὁ Βεζύρης ἀνέμενε τὸ ἀποτέλεσμα τῶν μηχανορραφιῶν τῶν ἐν τῇ πόλει πρακτόρων του, οἵτινες εἶχον ἀναλάβει νὰ τὴν πυρπολήσωσιν, ἤλπίζε δὲ ἀκόμη καὶ τὴν ὑστάτην ὥραν νὰ εἰσέλθῃ διὰ τοῦ τρόπου τούτου εἰς τὴν πόλιν. Ἡ εἰκασία δὲν φαίνε-

ται συνάδοισα πρὸς τὸν ἀγέρωχον καὶ ὑπεροπτικὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνδρός, καίτοι εἶναι βέβαιον ὅτι συνελήφθησαν τρία ὑποπτα άτομα ἐντὸς τῆς πόλεως, οἵτινες ἐδήλωσαν ὅτι ἦσαν δραπετεύσαντες αἰχμαλώτοι. Καὶ κατ' ἀρχάς μὲν οὗτοι ἐγένοντο δεκτοὶ ἄνευ ὑπονοίας, ὅταν ὅμως παρετηρήθη ὅτι τὰ θυλάκιά των ἦσαν πλήρη Τουρκικοῦ χρηματός, ἐθεωρήθη δεδικαιολογημένον νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς βάσανον, κατὰ τὴν ὁποίαν ὡμολόγησαν ὅτι εἶχον μισθωθῆ πρὸς τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν, δι' ὃ καὶ διεμελίσθησαν, τὰ δὲ σκέλη των ἐξετέθησαν εἰς θέαν ἐπὶ τῶν τειχῶν πρὸς ἐκφοβισμόν. Μετὰ πορείαν ἑνὸς μιλίου ὁ Σουλτάνος ἐστάθη καὶ συνεκάλεσε διβάνιον ἵνα δεχθῆ τὰ συγχαρητήρια τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματικῶν του «ἐπὶ τῷ εὐτυχεῖ πέρατι τῆς ἐκστρατείας». Μετὰ τὸ χειροφίλημα ὁ Σουλτάνος διένειμεν εἰς τοὺς ἀξιωματούχους τούτους πλούσια δῶρα. Ὁ Βεζύρης ἔλαβεν ἀδαμαντοποικιλτον ξίφος, τέσσαρας πολυτίμους μηλωτὰς καὶ τέσσαρα βαλλάντια (τὸ ἰαλλάντιον περιεῖχε 500 πιάστρα ἢ 60,000 ἄσπρα, ἦτοι 6,000 δουκάτα). Οἱ πασάδες ἔλαβον ἕκαστος 2 μηλωτὰς καὶ ποσὸν τι χρημάτων. Τὸ εἰς τὰ ἀγῆματα τῶν ἐφόδων διανεμηθὲν ποσὸν ἀνῆλθεν εἰς 240.000 δουκάτα, συνεπῶς ἢ ἐπισφράγισις τοῦ ἐγχειρήματος τῆς πολιορκίας ἐκόσισεν εἰς τὸν Σουλτάνον τοῦλάχιστον 250.000 δουκάτα. Τὸ περιεργότερον χαρακτηριστικὸν τῆς ὑποθέσεως εἶναι ὁ τόνος εἰς ὃν συνετάχθησαν τὰ στρατιωτικὰ δελτία τῆς ὑποχωρήσεως. Ὁ σοφὸς συγγραφεὺς καὶ ιστοριοδίφης τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων, Von Hammer μετέφρασε πλεῖστα ἐξ αὐτῶν, ὃ δὲ ἐπίλογος ἑνὸς τοιούτου δελτίου ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ἀπιστὸς τις ἐξῆλθε τοῦ φρουρίου φέρων εἰδήσεις περὶ τῆς ὑποταγῆς τῶν πριγκίπων καὶ τοῦ λαοῦ ἐξ ὀνόματος τῶν ὁποίων ἦλθε νὰ ἰκετεύσῃ χάριν καὶ συγγνώμην. Ὁ Πασάξ ἐδέχθη εὐνοϊκῶς τὴν παράκλησίν των καὶ ἐχορήγησεν εἰς αὐτοὺς τὴν συγχώρησιν. Ἐπειδὴ αἱ Γερμανικαὶ Χῶραι δὲν συνεδέοντο μὲ τὸ Ὄθωμανικὸν Κράτος καὶ ἐπειδὴ συνεπῶς ἦτο δύσκολον νὰ καταλάβωσι τὰ σύνορα ἵνα διοικῶσιν αὐτάς, οἱ πιστοὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ λάβωσι τὸν κόπον νὰ ἐκκενώσωσι τὸ φρούριον ἢ νὰ τὸ ἀπολυμάνωσι καὶ νὰ τὸ ἐπισκευάσωσιν, ἀλλὰ διένειμαν ἀμοιβὴν 1.000 ἄσπρων εἰς ἕκαστον Γενίτσαρον καὶ, ἀποκαταστασθεῖσης τῆς ἀσφαλείας, ἐστρεψαν τοὺς ἵππους των πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Θρόνου τοῦ Σουλτανῶντος».

Πρὶν ὁ Βεζύρης ὑποχωρήσῃ μετὰ τοῦ στρατοῦ, ἐστάλη πρὸς αὐτῶν ταχυδρομὸς κομίζων προτάσεις δι' ἀνταλλαγὴν αἰχμαλώτων. Ὁ Βεζύρης τῷ ἐδώρησε πλούσιον ἐπενδύτην ἐκ κυανῆς μετάξης ἐπιδό-

σας εἰς αὐτὸν τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν συντεταγμένην εἰς πλημμελῆ Ἰταλικήν: «Ὁ Ἰμπραήμ Πασᾶς ἐλέφ Θεοῦ πρῶτος Βεζύρης, γραμματεὺς καὶ ἀνώτατος σύμβουλος τοῦ ἐνδοξοτάτου, μεγίστου, καὶ ἀηττήτου αὐτοκράτορος Σουλτάνου Σουλεῦμάν. Πρωθυπουργὸς ὅλων τῶν Κρατῶν, τῶν δούλων καὶ τῶν Ἐπαρχιῶν Του, καὶ ἀρχιστρατήτος τοῦ στρατοῦ Του, εὐγενεῖς καὶ μεγάθυμοι ἀξιωματικοὶ καὶ διοικηταί, ἐλάβομεν τὰ γράμματά σας διὰ τοῦ ταχυδρομοῦ σας καὶ ἐμελετήσαμεν τὸ περιεχόμενον αὐτῶν. Μάθητε ὅτι δὲν ἠλθολεν νὰ καταλάβωμεν τὴν πόλιν σας ἀλλὰ μόνον νὰ ἀναζητήσωμεν τὸν Ἀρχιδούκα σας Φερδινάνδον τὸν ὁποῖον ὅμως δὲν εἴδομεν καὶ ἐπεριμέναμεν συνεπῶς τόσας ἡμέρας ἐπειδὴ δὲν ἐνεφανίζετο. Πρὸς τούτοις ἀπελευθερώσαμεν χθὲς τρεῖς αἰχμαλώτους εἰς ὃ εὐχαρίστας θὰ ἔπροπε νὰ μᾶς μιμηθῆτε καὶ σεῖς, ἐπειδὴ ἐπιθυμοῦμεν νὰ σᾶς δοθῆ ἢ ἐξήγησις διὰ στόματος. Δύνασθαι ἐπομένως νὰ στείλητε ἐδῶ ἕνα ἐκ τῶν ἰδικῶν σας διὰ νὰ παραλάβῃ τοὺς συμπατριώτας σας καὶ ἄνευ φόβου ἢ ἀνησυχίας τινὸς διὰ τὴν καλὴν μας πίστιν ἐπειδὴ ὅ,τι συνέβη εἰς τοὺς ἐν Πέστη ὀφείλεται εἰς ἰδικὸν των λάθος καὶ ὄχι εἰς ἡμᾶς. Ἐξεδόθη πρὸ τῆς Βιέννης μέσα Ὀκτωβρίου.» Τὰ ἀνωτέρω ἐγράφησαν ἐπὶ λείου Ἰταλικοῦ χάρτου καὶ μόνον ἡ ὑπογραφή καὶ ἡ σφραγὶς ἦσαν Τουρκιστί. Αἱ ἀρχαὶ τῆς Βιέννης ἐδώρησαν εἰς τὸν κομιστὴν τοῦ ἐγγράφου ἐπενδύτην ἐξ ἐρυθροῦ δαμάσκου καὶ ἐπανέπεμψαν αὐτὸν μετὰ τῆς προφορικῆς ἀπαντήσεως ὅτι ἐπεθύμουν ἔτι μᾶλλον νὰ διαπραγματευθῶσιν ἀκριβῶς κατὰ τὰ ἔθιμα τοῦ πολέμου καθόσον προέβλεπον ὅτι θὰ εἶχον εἰς τὸ μέλλον πολλὰ πράγματα νὰ ζητήσωσι μεταξύ των. Ἐὰν τὰ διατρέξαντα ἔχουν ἀληθῶς οὕτω, δέον νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἀμφότεροι οἱ διαπραγματευόμενοι δὲν εἶχον σαφῆ ἰδέαν τοῦ ἐπιδιωκουμένου σκοποῦ. Ὁ σύγχρονος συγγραφεὺς Labach βεβαιοῖ ὅτι ὁ Σουλεῦμάν «μετὰ τὴν ὑποχώρησίν του» ἐπρότεινε δι' ἀγγελιοφόρου εἰς τοὺς πολιορκουμένους νὰ ἀποσυρθῆ εἰάν τῷ κατεβάλλοντο 200.000 φιορίνια, αἱ ἀρχαὶ ὅμως ἀπήντησαν ὅτι αἱ κλεῖδες τῆς πόλεως ἔλειπον. Τὴν 17ην Ὀκτωβρίου ὁ Βεζύρης ἤρχισε πραγματικῶς νὰ ὑποχωρῆ ὑπὸ χιονοθύελλαν ἣτις διήρκησεν ἀπὸ τῆς πρωΐας μέχρι βαθείας νυκτός. Ἡ πορεία τῆς ἡμέρας ταύτης ἔφερεν αὐτοὺς μέχρι τοῦ Bruck ἐπὶ τοῦ Leitha, παρουσίασε μεγάλας δυσχερείας καὶ ἐπέφερε μεγάλην ἀπώλειαν ἀποσκευῶν. Ἡ φρουρὰ προσεπάθησε νὰ ἐπωφεληθῆ τῶν περιστάσεων, καὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐγένετο ἔξοδος ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ John Katzianer, Paul Bakics καὶ Sigismund von Weichselburg μετὰ 8 ταγματῶν ἵπικοῦ καὶ 4 λόχων πεζικοῦ κατὰ τὴν ὁποίαν ἔξοδον

συνελήφθησαν πολλοὶ αἰχμάλωτοι, ἀπελευθερώθησαν πλείστοι Χριστιανοὶ καὶ ἀπὴν πλουσία λεία ἐκ σκηνῶν καὶ ἄλλων εἰδῶν στρατωνισμοῦ μετὰ τινων καμύλων. Ἄλλη ἔξοδος γενομένη τὴν 19ην εἶχεν ἀκόμη εὐτυχέστερα ἀποτελέσματα. Παρὰ τὸ χωρίον Laa ἐπὶ τοῦ Wienerberg ἐφρονεύθησαν ἄνω τῶν 200 Τούρκων, συνελήφθη εἰς πασὰς καὶ ἀπελευθερώθησαν πολλὰ παιδιά. Ταιουτοτρόπως παρήνωχλεῖτο συνεχῶς ἡ ὀπισθοφυλακὴ μέχρις ὅτου τὴν 20ὴν Ὀκτωβρίου διέβη τὰ σύνορα τῆς Οὐγγαρίας. Οἱ ἐπιδρομεῖς, οὐχ ἦττον, ἀφῆκαν τρομακτικὰ ἔχνη τῆς εἰσβολῆς των ἐπὶ μεγίστης ἐκτίσεως, ἐπὶ δὲ τῆς γραμμῆς τῆς ὑποχωρήσεώς των ἐκόρυσαν εἰς ἄκρον τὴν ἐκδίκεσίν των, διὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ κυρίου σκοποῦ των, ἐπὶ παντὸς ἀντικειμένου ἐμφύχον ὄψεσιν συνήντησαν κατὰ τὴν διάβασίν των. Εἰς τὴν σφαγὴν, τὴν λεηλασίαν καὶ τὸν ἐμπαρησιὸν ἐπρόσθεσαν τὴν καταστροφὴν τῶν ὀπωρῶν δένδρων, τῶν ἀμπελώνων καὶ τῶν κήπων οἱ δὲ δυστυχεῖς κάτοικοι, οἵτινες εἶχον σωθῆν φεύγοντες ἢ κρυπτόμενοι ἐπέστρεψαν ἐπὶ ἐρημωθέντων τόπων οἱ ὅποιοι ἀπῆλθον ἐπὶ ὀλόκληρα διὰ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν προτέραν των κατάστασιν.

Ἡ φθορὰ τῶν ἐπιδρομῶν κατὰ τὴν πολιορκίαν ποικίλλει ἀναλόγως τῶν διαφόρων ἐκδοχῶν μεταξὺ 80.000 καὶ 30000. — Ὁ Οὐγγρὸς Ἱστορικὸς Utinay ὑποβιβάζει τὸν ἀριθμὸν τοῦτον εἰς 20.000, ὁ δὲ Ortelius εἰς 14.000. Ὁ πραγματικὸς ἀριθμὸς πλησιάζει πιθανῶς τὸν ἑλάσσονα ὑπολογισμὸν, καθότι μὴ συγκροτηθείσης γενικῆς μάχης ἐκ παρατάξεως αἱ ἀπώλειαι ἐπληξάν βαρέως μόνον τὰ ἀγήματα τῶν ἐφόδων.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν 150 φρονευθέντων τὸν ὅποιον ἀναφέρουν ἅπαναι αἱ ἀφηγήσεις ὡς ἀπώλειαν τῆς φρουρᾶς τῆς πόλεως εἶναι προφανῶς μικρότερος τοῦ πραγματικοῦ, καθότι, ὡς εἶδομεν τὴν 11ην Ὀκτωβρίου εἶχον εἰρεθῆ ἤδη ὡς ἑλλείποντες 436 ἐκ τῶν ἐξοπλισθέντων πολιτῶν. Τὴν 25ην Ὀκτωβρίου, δεκάτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἄρσεως τῆς πολιορκίας, ὁ Σουλεῦμάν εἰσῆλθεν εἰς εἰς Πέστην ἐνθα ἐγένετο δεκάτῃς μετὰ μεγάλων τιμῶν ὑπὸ τοῦ Ζαπόλια. Τὴν 29ην ἐν πλήρει διβανίῳ, ὁ Ζαπόλια ἀνεέωσε τὴν ὑποταγὴν καὶ ἔλαβε δῶρον δέκα: ἐπενδύτας καὶ τρεῖς ἵππους μετὰ χρυσῶν χαλινῶν καὶ ἀλύσεων. Ὁ Ὑπουργὸς Λουδοβίκος Gritti ἔλαβε 20000 δουκάτα. Τὴν 30ην ὁ Σουλεῦμάν ἐπανήρτισε τὴν πορείαν του, διελθὼν δὲ διὰ Πετέρβαρ-δίν, ἐφθάσεν εἰς Βελιγράδιον τὴν 20ην Νοεμβρίου ἀγοπορήσας ἐξ αἰτίας πλημμυρῶν. Μέγα μέρος τῶν ἀποσκευῶν ἐχάθη εἰς τὰ τέλματα: πολλοὶ δὲ ἄνδρες καὶ ἵπποι ἀπέθανον ἐκ τῆς πείνης. Ταῦτα δὲν ἠμπό-

δισαν τὸν Σουλεῦμάν νὰ γράψῃ εἰς ἕφος νικητοῦ ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Δόγην τῆς Ἑνετίας Ἀνδρέαν Gritti. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, χρονολογηθεῖσα ἐν Βελιγράδιῳ, ἐγράφη Ἰταλιστὶ καὶ ἐν προοιμίῳ ἠρόθιμι πομπωδῶς τίτλους κυριαρχίας περιλαμβάνοντας τὴν Ἀσίαν καὶ ἐν γένει τὴν Εὐρώπην, συγκεκριμένως δὲ τὴν Περσίαν, Ἀραβίαν, Μέλκαν καὶ Ἱερουσαλήμ, ὀλόκληρον τὴν χώραν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὰ παράλια τῆς Μεσογείου. Ἡ ἐπιστολὴ ἀνέφερεν ἐπίσης πῶς ὁ Σουλτάνος ἀφῆρεσε ἀπὸ τὸν Φερδινάνδον τὸ Βασίλειον τῆς Οὐγγαρίας καὶ τὸ ἔδωκεν εἰς τὸν Βοεβόδαν τῆς Τρανσυλβανίας, πῶς μετὰ τοῦ Βεζύρου του Ἰβραήμ, μετὰ τῶν Ἀγάδων καὶ τῶν Πασάδων του ἐβάδισεν ἀπὸ Συρίας εἰς Πέστην, ἔθεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Βοεβόδα τὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας καὶ ἀνεζήτησε τὸν Φερδινάνδον ἐν Βιέννῃ, ἀλλὰ ἐπειδὴ οὗτος ἐτόρπι εἰς φυγὴν πρὸς τὴν Προίαν καὶ ἐστάθη ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῆ ἐὰν ἦτο ζῶν ἢ νεκρὸς, ὁ Σουλτάνος μετὰ πάροδον εἴκοσι ἡμερῶν ἐπανέκυψεν εἰς Πέστην ἐνθα τῷ ὑπεβλήθη ἡ ἐπίσημος ὑποταγὴ τοῦ ὑποτελοῦς του.

Τὸ ὅλον ἀποτελεῖ ἀξιοπεριεργον δείγμα τῆς τελειότητος εἰς ἣν ἐξίχθη ἡ περιγραφὴ τῶν συμβάντων τρεῖς αἰῶνας πρὸ τῆς ἐποχῆς μας. Ὁ τόνος τῶν πλείστων συγχρόνων Τουρκικῶν ἀφηγήσεων εἶναι παρόμοιος, ἐκθειάζεται δὲ μέχρις οὐρανοῦ ἡ μετριοπάθεια καὶ ἡ γενναιοφυχία τοῦ Σουλτάνου. Μία μόνον ἀφήγησις ἡ τοῦ Φέρντι περιγράφει μετὰ τινος ἀκριβείας τὴν ἐπενεχθεῖσαν δῆωσιν ὑπὸ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἡ ἐθνικὴ ὀργὴ τοῦ συγγραφέως τούτου εἶναι τόσον σφοδρὰ ὅστε νὰ ἀποκαλῆ τὸν Φερδινάνδον «κατηραμένον». Ἡ ἀφήγησις του καταλήγει ὡς ἑξῆς:— Ὡς ἤκουσεν ἡ αὐτοῦ μεγαλειότης ὅτι τμήμα τοῦ Χριστιανικοῦ στρατοῦ ἐνεκλείσθη εἰς τὴν πόλιν καὶ ὅτι πιθανῶς ὁ κατηραμένος Φερδινάνδος εὗρισκετο μεταξὺ αὐτῶν, ὁ νικηφόρος στρατός του ἐπολιόρκησε τὸ φρούριον ἐπὶ 15 ἡμέρας, κατέρριψε τὸ τεῖχος εἰς πέντε σημεῖα δι' ὑπονόμων, ὥστε οἱ ἄπιστοι νὰ ζητήσωσιν ἔλεος παρὰ πιστῶν. Αἰχμαλωτισθέντων τινῶν ἐκ τῆς φρουρᾶς καὶ γνωστοῦ γενομένου παρ' αὐτῶν ὅτι ὁ ἐπικατάρατος δὲν ἦτο ἐντὸς τοῦ φρουρίου, τὸ Αὐτοκρατορικὸν ἔλεος ἐσυγχώρησεν αὐτοὺς καὶ εἰσήκουσε τῶν ἰκεσιῶν των. Ἄλλ' ἡ αὐτοῦ Μεγαλειότης ἦτις κυβερνᾷ τὴν ὑφήλιον, πρὸς ἀπολαβὴν τῶν ὠφελημάτων τοῦ Ἱεροῦ Πολέμου καὶ ἵνα καταστρέψῃ τὸν ρηθέντα κατηραμένον, ἐξέπεμψε τοὺς Ἀκιντσις, τοὺς τρέχοντας καὶ καιόντας, καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις ἐν Γερμανίᾳ, εἰς τρόπον ὥστε ἅπαναι ἡ χώρα ἐπατήθη ὑπὸ τῶν ὀπλῶν τῶν ἵππων καὶ αὐταὶ δὲ αἱ γαῖαι βορείως τοῦ Δουναβέως ἠρημώθη-

σαν διὰ πυρός ὑπὸ τῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων. Πόλεις καὶ χωρία ἐμπορικὰ πολίχνη καὶ κωμοπόλεις ἐφλέγοντο ὑπὸ τοῦ πυρός τῆς ἐκδικήσεως καὶ καταστροφῆς. Ἡ ὠραία χώρα, θησαυρός τοῦ ἔαρος καὶ κατοικία χαρᾶς, κατεπατήθη ὑπὸ ἰππέων καὶ ἐπληρώθη καπνοῦ. Οἰκίαι καὶ μέγαρα ἀπετεφρώθησαν. Ὁ νικηφόρος στρατός ἀπήγαγεν ἐν αἰχμαλωσίᾳ τοὺς κατοίκους, μικροὺς τε καὶ μεγάλους, ὑψηλοῦ καὶ χαμηλοῦ ἀναστήματος, ἀνδρας καὶ γυναῖκας, ἀδυνάτους καὶ ἰσχυροὺς. Εἰς τὰς ἀγορὰς ἐπωλήθησαν πλείσται περικαλλεῖς νεάνιδες, μετέωπον ὡς τὸ γιασεμί με ἰρῦδια κυρτὰ καὶ δασέα καὶ με ἄφην νυμφῶν, καὶ ἡ λεία ὑπῆρξεν ἀνεκτίμητος. Κινητὴ καὶ ἀκίνητος περιουσία, ἀνθρώποι καὶ κτήνη καὶ λαλοῦντα καὶ ἄλαλα, καὶ λογικὰ καὶ ἄλογα, κατεστράφησαν καὶ ἐσφάγησαν διὰ στόματος μαχαίρας. Οὕτω ἐπὶ τῆς σελίδος τοῦ Χρόνου ἐγράφη ἡ πλήρωσις τῆς προφητείας τοῦ Κορανίου «Οὕτω πρᾶττομεν εἰς τοὺς ποτηρούς.»

Τὴν 28ην Νοεμβρίου ὁ Σουλτάνος ἐβίβασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰσῆλθε θριαμβευτικῶς μετὰ τοῦ τμήματος ἐκείνου τοῦ στρατοῦ ὑπερ ὑπέστη τὰς ὀλιγωτέρας κακονυχίας ἐκ τῆς πορείας. Τὸ μέγιστον μέρος τοῦ ἐξαντληθέντος στρατεύματος του παρέμεινεν ἐν Βελιγραδίῳ, Νύσῃ καὶ Ἀδριανουπόλει πρὸς ἀνασυγκρότησιν καὶ συμπλήρωσιν τῆς δυνάμεώς του, διότι ὁ Σουλτάνος ἐσκόπευε περιπαθῶς νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἀποτυχίαν του καὶ νὰ προβῆ, ἐπὶ τῇ βάσει νέων σχεδίων, εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν Αὐτοκρατορίας ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Ἐτη ὀλόκληρα ἐν τούτοις ἐχρειάσθησαν ἵνα τὸ στράτευμα καταστῆ ἕτοιμον πρὸς νέαν ἐκστρατείαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας θὰ ἀφηγηθῶμεν κατωτέρω.

(*Ἔπεται συνέχεια).

ΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΧΑΝ (Hahn)

*Περὶ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὸν Ἑλληνικὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα
κατὰ τὰ ἔτη 1825—28.*

(Μετὰ βιογραφικοῦ προλόγου καὶ ἐπιλόγου τοῦ ἐκδότη.)

Εὐχαρίστως θὰ ἀπήλλαττον τοὺς ἀναγνώστας μου τοῦ ἀνω ἀρκετὰ μακροσκελοῦς τίτλου. Ἐν τούτοις δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ διαφορετικὰ εἰμὴ εἰς βῆρος τῆς ἀληθείας. Διότι τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Χάν ἀποτελοῦσιν οὐχὶ μόνον τὸ μέγιστον, τὸ καλλίτερον καὶ μᾶλλον ἐνδιαφέρον μέρος τῆς ἐπομένης πραγματείας ἀλλ' ἡ σύνταξις βιογραφίας τοῦ γενναίου φιλλέληνος, δεδομένου μάλιστα ὅτι οὐδεὶς συναγωνιστῆς ὑπάρχει μεταξὺ ἡμῶν, θὰ ἦτο κατορθωτὴ μόνον εἰς ἐκεῖνον, ὅστις θὰ εἴρισκεν εὐκαιρίαν εἴτε ἐν Ἀθήναις εἴτε ἐν Μονάχῳ νὰ συναναστραφῇ κάπως οἰκιοότερον παλαιούς συμπολεμιστὰς καὶ γνωρίμους τοῦ Χάν. Ὁ Χάν πλὴν τῶν σημειώσεων τῶν ἐτῶν 1825—28 δὲν ἐγκτέλειπεν τίποτε κατάλληλον ὥστε νὰ χρησιμεύσῃ εἰς βιογραφίαν. Ἐπίσης αἱ πολυάριθμοι ἐπιστολαὶ πρὸς τοὺς εἰς τὴν πατρίδα συγγενεῖς καὶ φίλους του ἐμπεριέχουσιν ἀπλῶς οἰκογενειακῆς φύσεως ὑποθέσεις ἢ ἐμπιστευτικὰς ἀνακοινώσεις μὴ ἐχούσας οὐδεμίαν σχέσιν πρὸς τὸν δημόσιον χαρακτῆρά του. Πρὸς τούτους ὁ Χάν ἐκ φύσεως ἤδη σιωπηλὸς καὶ ἐπιφυλακτικὸς παρεπονεῖτο κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τόσον πολὺ διὰ τὴν ἐξασθενήσασαν καὶ ἐγκαταλείψασαν αὐτὸν μνήμην του, ὥστε νὰ προτιμᾷ νὰ μὴ κατέρχεται εἰς λεπτομερεῖς ἀνταποκρίσεις, οὔτε νὰ ἀναπληρώσῃ ἀπολεσθὲν δυστυχῶς φύλλον τῆς ἐκθέσεώς του. Ἔλεος ὁ Χάν ὅστις ὑπῆρξε κυρίως στρατιωτικὸς ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς διαμορφώσεως τῆς Ἑλλάδος ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον μόνον εἰς μεμονωμένας στιγμὰς ἐξαιρετικῶς ζωηροῦ ἐρεθισμοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου σπανίως συνέδεσε τὸ ὄνομά του μετὰ τὴν σύγχρονον ἱστορίαν.

Ὁ ἀντιστράτηγος Ἐμμανουὴλ Χάν ἦτο γόνος παλαιᾶς καὶ λίαν εὐνολήπτου οἰκογενείας τῆς Βέργης. Ὁ πατὴρ του Ἰάκωβος Ἐμμανουὴλ Χάν ὑπῆρξεν ἀνὴρ συμπαθοῦς ἐξωτερικοῦ, σοβαροῦς μορφώσεως καὶ περιζήτητος σύντροφος.

Τὸ ἔτος 1798 τὸ τόσον ἀπαισίας μνήμης διὰ τὴν Βέργην ὑπῆρξεν ὑπὸ ὄρισμένην ἔπαυσιν διὰ τὸν πατέρα Χάν ὀλιγότερον ὀλέθριον.

Καὶ ὅτι μεγάλαι προμήθειαι τὰς ὁποίας εἶχεν ἀναλάβει ὡς ἔμπορος διὰ τὸν γαλλικὸν στρατὸν τὸν ἐπλούτισαν. Τὴν 9. Δεκεμβρίου 1799 ἐνυμφεύθη τὴν δεσποινίδα Μαρίαν Eggimann θυγατέρα τοῦ ἐν Ampoldingenίερῆος καὶ μετ' ὀλίγον ἠγόρασε τὸ ἀρχοντικὸν κτῆμα τὸ κείμενον περὶ τὰ 3/4 τῆς ὥρας μακρὰν τῆς Βέρνης εἰς τὸ συμπαδὲς καὶ εὐφορον Ostermundigen. Ἐδῶ ἐγεννήθη ὁ ἡμέτερος Ἐμμανουήλ ἀρχῆς Ὀκτωβρίου 1800 (ἐβαπτίσθη τὴν 20 Ὀκτωβ. 1800). Ἔτεροι πέντε ἀδελφοὶ ἐγεννήθησαν μετ' αὐτόν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ νεώτερος ἀδελφὸς Κάρολος Ἰάκωβος (γεν. τὸ 1807) κατέχει εἰσέτι ἐν Αὐστρίᾳ τὴν θέσιν δασάρχου.

Ὁ μικρὸς Ἐμμανουήλ ἦτο χαριτωμένον παιδί καὶ καταλληλότατος ὅπως κατὰ τὸ τέταρτον ἔτος τῆς ἡλικίας του παρουσιάσθῃ ὑπὸ τῆς τρυφερᾶς μητρὸς εἰς τὸν ἐκ τῆς πόλεως ἐπιστρέφοντα πατέρα του ὡς σύγχρονος ἔρωις ἐν τῷ μέσῳ ἀνθῆων. Ἄλλ' ἢ εὐτυχία εἰς τὸν πατρικὸν τοῦ οἶκον δὲν ἐπέπρωτο γὰρ τοῦ προσμεϊδιάση ἐπὶ πολὺ. Ἡ ὑπερβολικὴ φιλοξενία ἢ ἀσκουμένη εἰς τὸ ἐν Ostermundigen κτῆμα, σημαντικαὶ οἰκονομικαὶ ἐπαχειρήσεις καὶ ἄλλα διάφοροι ἀτυχεῖς κερδοσκοπίαὶ ἐπέδρασαν λίαν ἐπιζημίως ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς οἰκογενείας Χάν. Μάλιστα ὁ πατὴρ Χάν κατελήφθη ὡς ἐκ τούτου ὑπὸ μελαγχολίας καὶ ἀπεμακρόνθη κατ' ἀνάγκην ἀπὸ τοὺς οἰκείους τοῦ ἀποθανόντος μετ' ὀλίγον εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἐν Neueneck ἱερῆος. Τὸ κτῆμα ἐπωλήθη καὶ διὰ τὴν χήραν καὶ τὰ ἕξ ἀνήλικα ὄρφανὰ ἤρξατο δύσκολα ἔτη δοκιμασίας καὶ στενοχωριῶν. Ἄλλ' ὅπως συμβαίνει πολλάκις λόγῳ τῆς μεγάλης ἠλίψεως ὄρμασαν ἀρκετοὶ εὐγενεῖς καρποὶ οἱ ὁποῖοι πιθανὸν ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει γὰρ μὴν εἶχον ἀναπτυσθῆ. Ἡ κυρία Χάν ἢ ὁποία μέχρι τοῦδε ἐθεωρεῖτο ὑπὸ πολλῶν ὡς γυνὴ δεσποτικὴ καὶ ὑπερήφανος, ἔδειξεν ἔκτοτε τοιαύτην ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν πρὸς τὰ τέκνα της, ὥστε ὁ στρατηγὸς ὀλίγον ἀκόμη πρὸ τοῦ θανάτου του δὲν εὗρισκεν ἱκανὰς λέξεις διὰ γὰρ ἐκφράσῃ τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν εὐγνωμονύνην του πρὸς αὐτήν. Ἐπίσης καὶ δι' αὐτὸν τὸν Ἐμμανουήλ, ἢ καταιγίς ἢ ἐνσκήψασα ἐπὶ τῆς ἀμερίμνου οἰκογενείας ἐχρησίμευσεν ἀσφαλῶς μόνον πρὸς ἐξαγνισμόν καὶ προαγωγήν του. Ἀποστερηθεὶς τῆς παρουσίας του βρεῖνεν ἐγκαταλελειμμένος εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεις καὶ τρόπον τινα προωρισμένος καὶ ὑποχρεωμένος διὰ τῆς ἱκανότητός του γὰρ ἐπανορθώσῃ τὴν σβεσθεῖσαν αἴγλην τῆς οἰκογενείας του. Τὸ φοβερὸν τοῦτο πλῆγμα ἴσως γὰρ ἔθεσε κυρίως τὴν βῆσιν εἰς τὴν σοφώτεραν περὶ ζωῆς ἀντίληψίν του ὡς καὶ εἰς τὴν ἀκλόνητον πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν του ἢ ὁποία οὐδέποτε τὸν ἐγκατέλειπε

μέχρι τοῦ θανάτου. Δύναται μάλιστα γὰρ εἶπῃ τις ὅτι ἄνευ αὐτῆς τῆς μεταβολῆς τῆς μοίρας δυσκόλως ὁ Ἐμμανουήλ Χάν θὰ εἶχε διακριθῆ τὸσον πολὺ καὶ θὰ εἶχε γίνῃ τὸ τὸσον ἕξοχον καύχημα τῆς πατρίδος του.

Ἄλλως τε ἡ χήρα καὶ τὰ τέκνα της δὲν ἦσαν καὶ τελείως ἐγκαταλελειμμένοι καὶ χωρὶς βοήθειαν. Ἐκ μέρους τῶν συγγενῶν παρὰ τοὺς τότε δυσκόλους καιροὺς δὲν ἔλειψεν ἡ ἀρωγὴ λόγῳ καὶ ἔργῳ. Ἰδιαιτέρως ὁ ἀνδράδελφος τῆς κυρίας Χάν ἀνέλαβε τὴν προστασίαν αὐτῆς καὶ τῶν ἰδίων της μετὰ μεγάλης ἀφοσιώσεως. Ἐπίσης οἱ ἀστικοὶ μαθησμοὶ ἂν καὶ ἐμπαιζόμενοι καὶ ἐχθρευόμενοι κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀπεδείχθησαν ἐν τούτοις εὐεργετικώτατοι. Ἡ πατρικὴ καὶ μεγαλόψυχος στοργὴ ὡς πρὸς τὰς χήρας καὶ τὰ ὄρφανὰ ἐθεωρεῖτο παλαιόθεν ἐν τῶν μεγαλειτέρων μελημάτων τῶν δημοτῶν τῆς Βέρνης. Διὰ τοῦτο καὶ προσεπάθησεν ὁ ἐν Schmieden σύλλογος εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκον ἐπαγγελματικῶς οἱ Χάν, γὰρ φροντίσῃ τὸ κατὰ δύναμιν διὰ τὴν ἀτυχεῖ οἰκογένειαν. Συνέστησε δὲ εἰς τὴν χήραν κύριόν τινα, ὀνόματι Ougsrurger ὡς σύμβουλον εἰς τὸν ὁποῖον ἠδύνατο γὰρ ἀποτάθῃ αὐτῇ εἰς ὅλας τὰς ὑποθέσεις της. Ὡς πρὸς τὰ τέκνα ἐφρόντισαν καταλλήλως καὶ εἰσήχθη ὁ ἡμέτερος Ἐμμανουήλ εἰς τὸ δημοτικὸν ὄρφανοτροφεῖον.

Τὸ ὄρφανοτροφεῖον τῆς Βέρνης ἰδίως ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ μέγας Haller εἶχεν ἀφοσιωθῆ εἰς αὐτὰ, ἦτο πολὺ πλεον προηγμένον τῶν παρομοίων ἰδρυμάτων ἄλλων πόλεων. Οἱ μαθηταὶ δὲν ἦσαν ἠναγκασμένοι, ὡς πρὸς τὴν ἐνδυμασίαν, τροφήν καὶ διδασκαλίαν γὰρ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα, ἀλλ' ἀπελάμβανον διὰ τὰς συνθήκας τῆς τότε ἐποχῆς ὅλως ἐξαιρετικῆς περιποιήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ χρονογράφος τις τοῦ 1794 μὴ κληρονομήσας τίποτε ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Haller παραπονεῖται, ὅτι «τὰ ὄρφανὰ ἐν Βέρνη μοριφώνονται ὑπὲρ τὸ δέον καλὰ διὰ τὸ μελλοντικὸν των στάδιον καὶ τρέφονται καὶ περιθάλπονται ὑπὲρ τὸ δέον ἐπιμελῶς», ἐξ οὗ ὁ χρονογράφος βλέπει γὰρ πηγάζουν ἔπειτα αἱ λίαν ἐπιζήμια συνέπειαι «γὰρ ἀνυψώνονται δηλαδὴ τὰ ὄρφανὰ ὑπερᾶνω τῆς τάξεώς των καὶ γὰρ θέλουν γίνουσι ὅλοι καλλιτέχναι ἢ ἐπιστήμονες ἢ γραφεῖς εἰς τὰ κολλέγια καὶ εἰς τὴν ὑπαίθριον χώραν καὶ οὐχὶ τεχνῖται» (*).

Ἐν τούτοις θὰ ἦτο τελείως ἐσφαλμένη ἀντίληψις, ἐὰν ἤθελέ τις γὰρ

(*) Ἴδὲ περιγραφὴν τῆς πόλεως καὶ δημοκρατίας τῆς Βέρνης 1794. Σελ. 32 καὶ 33.

θέση εἰς τὴν αὐτὴν μοῖραν τὸ ὄρφανοτροφεῖον εἰς τὸ ὁποῖον εἰσῆλθεν ὁ Χάν μετὰ τὸ τοῦ 1869. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὁμοίᾳζε περισσότερον πρὸς σχολὴν τῶν εὐελπίδων ἢ πρὸς δημοτικὸν ἴδρυμα. Στρατιωτικὸν πνεῦμα ἐκυριαρχεῖ εἰς τὸν οἶκον γινόμενον ἀντιληπτὸν οὐχὶ μόνον εἰς τὰς κατὰ προτίμησιν ἐνεργουμένας στρατιωτικὰς ἀσκήσεις ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πειθαρχίαν καὶ εἰς τὸ τυπικὸν μέρος τῆς διδασκαλίας. Καθ' ἑκάστην πρωΐαν στρατιωτικὴ πρόσκλησις, καὶ ἀλλοίμονον εἰς ἐκεῖνον ἥσυχος ἐνεφανίζετο πρὸ τοῦ διαπεραστικοῦ βλέμματος τοῦ ἐπιβλητικοῦ καὶ αὐστηροῦ κυρίου προϊσταμένου τοῦ ὄρφανοτροφείου μετ' ἔστω καὶ ἐν κομβίον ὀλιγώτερον εἰς τὴν στολήν. Τὰς ἡμέρας τῆς πλύσεως ἦσαν ὑποχρεωμένοι οἱ μαθηταὶ νὰ φρουροῦν τὴν νύκτα, ἵνα μὴ κλαπῇ τι ἐκ τῶν βρεγμένων ρούχων τὰ ὁποῖα ἔμενον κρεμασμένα εἰς τὸ ὑπαίθριον (*). Ὅσάκις ἀπουσίαζεν ὁ προϊστάμενος μετὰ τῶν βοηθῶν διδασκάλων ἐπεφορτίζοντο οἱ ἕξ μεγαλείτεροι μαθηταὶ μετὰ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ ἐχορηγεῖτο εἰς αὐτοὺς πρὸς χειρισμὸν τῆς πειθαρχίας σχεδὸν δικτατορικὴ ἐξουσία. Μία τοιαύτη αὐστηρὰ διαίτησις ἔμελλε φυσικὰ νὰ καταστῇ διὰ τὸ λεπτοφυῆ καὶ τρυφερὸν χαϊδεμένο μας παιδί σκληρὰ μὲν ἀλλ' ἀσφαλῶς λίαν ἀφελίμος σχολή.

Εἰς τὴν παιερὰν ταύτην ἀτιμωσίαν ἐνεδυναμώθη καταφανῶς ὁ Χάν καὶ ὁ λεπτός παις ὅστις διὰ τῆς εὐγενοῦς καὶ ἀξιαγαπήτου του συμπεριφορᾶς διεκρίνετο εὐσχήμως ἀπὸ πολλοῦς ἄλλους, ἀνεπτύσσετο ὅλον ἐν περισσότερον, εἰς νεανίαν ῥωμαλέον κατὰ τε τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν. Ὁ Χάν δὲν διεκρίθη οὔτε δι' ὑπερβολικὴν κλίσιν εἰς τὰς ἐπιστήμας οὔτε καὶ ἰδιαιτέρως διὰ τὴν σωματικὴν του εὐλυγισίαν, ὁ χαρακτήρ τῆς γραφῆς του ἦτο λεπτός, ὑπῆρξε καλὸς ἀθλητὴς καὶ ἔφθασεν, ἔάν ἡμεῖς καλῶς πληροφορημένοι, εἰς τὸν σὺλλογον τῶν μαθητῶν μέγχοι τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἀνθυπασπιστοῦ. Κατώρθωσε δὲ μετ' οὐ πολὺ νὰ γίνῃ ἀγαπητὸς εἰς τοὺς συμμαθητὰς καὶ διδασκάλους του. Πρὸς τοὺς αὐτοὺς ἀπέδειξεν ἤδη ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας, ὅτι εἶχε καρδιὰ καὶ ὅτι ἐνεπνέετο ὑπὸ εὐγενοῦς αὐτοπεποιθήσεως. Διότι ὅτε κάποτε διδάσκαλός τις, ἔχων τὴν κακὴν συνήθειαν παρὰ τὸν κανονισμὸν νὰ σημαδεύῃ κατὰ τῶν μαθητῶν διὰ φουσητηρίου (surbarasse) κατέστρεψεν ἕνα τῶν ὡραίων ὀδόντων τοῦ Χάν, ὅχι μόνον δὲν τὸν ἐξεδικήθη οὗτος διὰ μικροπρεποῦς καταμηνύσεως ἀλλὰ ἀπέρριψεν ἐπίσης ὑπερηφάνως τὴν προσφορὰν τοῦ διδασκάλου νὰ τὸν ἀποζημιώσῃ διὰ μιᾶς λίτρας κερα-

σίων. Ὁ Χάν ἐδιδάχθη ἐν τῷ ὄρφανοτροφείῳ πειθαρχίαν καὶ τάξιν, ἀπόλυτον ὑπακοήν, συμβιβαστικότητα καὶ τὸ τολμηρὸν ἐκεῖνο νεανικὸν φρόνημα, τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον δὲν δειλιᾷ πρὸ στερησέων καὶ κόπων ἀλλὰ τοῦναντίον θεωρεῖ ὡς κῆτι τι ὑψηλὸν καὶ ἀξιεπαῖνον τὸ νὰ ὑφίσταται αὐτούς. Ἐν τῷ ὄρφανοτροφείῳ ἐσκληραγωγήθη ὁ Χάν δι' ὀλόκληρον τὴν μελλοντικὴν του ζωὴν καὶ ὄχι μόνον παρεσκευάσθη εἰς ἀνήσιον στρατιώτην ἀλλὰ πολὺ πιθανὸν νὰ ἐξύπνησε μέσα του ὅπως καὶ εἰς τόσους ἄλλους, ἡ ἀκατανίκητος ἐπιθυμία πρὸς τὸ στρατιωτικὸν ἐπάγγελμα. Καίτοι ἦτο ἤδη 16 σχεδὸν ἐτῶν ἐπεσκέφθη τὸ λεγόμενον «κατώτερον γυμνάσιον,» καθ' ὅτι κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐπιθυμίαν τῆς μητρὸς του ἐπρόκειτο νὰ σπουδάσῃ καὶ νὰ γίνῃ μίαν ἡμέραν ὅπως ὁ πύμπρος του Eggimann, ἐφημέριος.

Ἀλλὰ εἰς τὰς σπουδὰς ταύτας ἐδυσκολεύετο νὰ προχωρήσῃ. Οἱ λατινικοὶ καὶ ἑλληνικοὶ κανόνες ἦτο ἀδύνατον νὰ χωρέσουν στὸ κεφάλι του, καὶ παρ' ὅλους τοὺς κόπους του ἔβλεπε νὰ τὸν ὑπερβάλλουν πολὺ νεώτεροί του συμμαθηταί. Πρὸς τούτους ἦτο ὑπὸ τὰς διαταγὰς διδασκάλου ὁ ὁποῖος δὲν εἶχεν ἰδέαν παιδαγωγικῆς οὔτε ἡγνώσει τι περὶ δημοσίας ἐκπαιδεύσεως οὐδὲ ἡγίαται αὐτὴν καὶ ὁ ὁποῖος ἐθεώρει ἐν γραμματικῶν λάθος ὡς κατὰ πολὺ περισσότερον ἄξιον τιμωρίας ἀπὸ ὅλα τὰ ψεῦδη καὶ τὰς πανουργίας καὶ ὅστις διὰ τοῦτο ἐνόμιζε καθήκον του νὰ καθιστᾷ καθ' ἑκάστην ἡμέραν τὸν ταλαίπωρον Χάν στόχον τοῦ σαρκασμοῦ του. Δὲν εἶναι δὲ ἀπορίας ἄξιον εἶναι ὁ Χάν ἀπόλεσε συντόμως τὴν ὄρεξιν πρὸς μελέτην καὶ ὅτι ἔλαβε παρὰ τοῦ κυρίου ὑποδιευθυντοῦ ἅμα τῇ ἀποριότησει τοῦ σχολείου τὸ ἐξαίσιον ἐνδεικτικόν.

«Ὁ ταλαίπωρος αὐτὸς νέος δὲν εἶναι προωρισμένος διὰ μεγάλα πράγματα».

Οὐδόλως ἐπίσης ἀπορίας ἄξιον εἶναι ὅτι ὁ Χάν ἀκόμη τὸ 1865 μοι ἔγραφε περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης: «Ἡ πλημμελής καὶ βάρβαρος συμπεριφορὰ τῶν διδασκάλων μου προεκάλε ἐνίοτε τὴν ἀγανακτησίαν μου οὕτως ὥστε τὰ ἐνδεικτικά μου δὲν ἦσαν περίφημα». Τὴν ἀγανακτησίαν του ἐξεδήλωσε κάποτε διὰ τρόπον ἥμισυ καταλλήλου πρὸς ἀπόκτησιν τῆς συμπαθείας τῶν διδασκάλων. Οὕτω κατηγορήθη ποτὲ ὅλως ἀδίκως διὰ κάποιον παράπτωμα καὶ ἐπρόκειτο νὰ ὑποβληθῇ εἰς ῥαβδισμόν ἐκ μέρους τοῦ διδασκάλου. Ἀλλ' ὁ Χάν ἦτο ἐναντίας γνώμης.

Διεμαρτυρήθη πανηγυρικῶς, ὑπερησπίσθη τὴν ἀθωότητά του καὶ ἐδήλωσεν ὠρισμένως ὅτι δὲν ἠγγυᾶτο διὰ κανένα ὅστις θὰ ἐτόλμα νὰ

(*). Παράβαλλε τὴν ἐλκυστικὴν περιγραφὴν ἐν Friedr. Lutz: «ὁ θεολόγος Ἰωάν, Λουδοβίκος Σαμ. υἱὸς Lutz». Σελ. 5 καὶ ἐπ.

τὸν προσβάλλῃ. Ἄν καὶ οὐδόλως ἐπιδοκιμάζομεν τὴν τοιαύτην διαγωγὴν ἐνὸς μαθητοῦ ἀπέναντι τοῦ διδασκάλου του, ἐν τούτοις ἐνέγει αἴτιη προφανῶς τὸ ἀνδρικόν, τὸ θαρραλέον, τὸ ὁποῖον προδίδει τὸν μέλλοντα ἥρωα.

Ἄλλ' ἐγεννᾶτο τὸ ἐρώτημα, τί νὰ γίνῃ τὴν τῶρα αὐτὸς ὁ νεανίας; Διὰ νὰ σπουδάσῃ ἐπιστήμης δὲν ἦτο κατάλληλος· ἴσως νὰ ἔχη κλίσιν διὰ καμμίαν τέχνην.—Οὕτως ἐσκέπτοντο οἱ ἀρμόδιαι νὰ ἀποφασίσουν περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ Χάν. Καὶ ἀμέσως ἀπετάθησαν πρὸς κάποιον ἀρτοποιόν ὀνόματι Hartmann γνωστὸν ὡς ἐργατικὸν καὶ ἐπιτήδειον ἐπαγγελματίαν καὶ χρηστὸν πολίτην καὶ συνήσαν μετ' ὅλους τοὺς νομίμους τύπους συμφωνίαν μετ' αὐτοῦ διὰ τῆς ὁποίας ἐπέσχετο οὗτος νὰ προσλάβῃ ὡς μαθητευόμενον τὸν Ἑμμανουὴλ Χάν. Ἄφοῦ ἐκλείσθη ἡ συμφωνία καὶ ἐκανονίσθησαν τὰ πάντα ἐπληροφόρηθη περὶ ταύτης ὁ νεαρὸς μαθητὴς τοῦ γυμνασίου. Πρὸς τί νὰ χάνῃ κανεὶς καιρὸ καὶ νὰ συζητῇ μετ' ἓνα παιδί; Τὰ παιδιά ὀφείλου νὰ ὑπακούουν καὶ νὰ μὴν ἐκφράζουσιν γνώμην! Τοιαύτας ἀντιλήψεις εἶχον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν βέβαια ἐφθάσαμεν εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον. Ἔχομεν παραδείγματα, ὅπου ἓνας τοιούτου εἴδους νεαρὸς ὑπαγορεύει εἰς τοὺς γονεῖς του ἐπακριβῶς τὸ τί θέλει αὐτὸς καὶ οἱ γονεῖς του εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ ὑποταχθῶσιν ἀμέσως εἰς τὰς θελήσεις τοῦ μικροῦ τυράννου. Μόλις ἄνωξεν αὐτὸς ὁ Ἑμμανουὴλ Χάν τοῦ ἐφάνη ὡς ἂν νὰ ἐπιπτε κεραυνὸς ἐξ αἰθέρου οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του. Αὐτὸς ὁ μᾶλλον ὑψηλόφρων καὶ ἐμφορούμενος ἀπὸ μεγάλα σχέδια νεανίας νὰ εἶναι καταδικασμένος νὰ πλάθῃ ζύμην, νὰ κυττάξῃ τὸν πυρριμένον φουῦρον, καὶ νὰ συναναστρέφεται ἀνθρώπους τοὺς ὁποίους ἐν τῇ νεανικῇ του ὑπεροφίᾳ ἐθεώρει φυσικὰ πολὺ κατωτέρους του. Ἔνα τέτοιο πρῶγμα δὲν ἐπετρέπετο νὰ γίνῃ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ! Καὶ ὅμως ὄφειλε νὰ γίνῃ καὶ πᾶσα ἀντίδρασις του ἦτο τελείως ἀνωφελής. Αἱ δοκιμασίαι τῆς ταπεινώσεως καὶ τῶν θλίψεων ἤρχισαν τὴν ἡμέραν δι' αὐτόν. Ἐβασάνισαν μὲν σκληρῶς τὸ σῶμά του ἀλλὰ δὲν ἐπεβλήθησαν αὐταὶ εἰς αὐτόν εἰς μάτην ὑπὸ τοῦ πεπρωμένου. Ἐκεῖνος ὅστις ἦτο προωρισμένος μίαν ἡμέραν νὰ διατάσῃ πολλούς, ὄφειλε προηγουμένως νὰ ἐξασκηθῇ ὁ ἴδιος εἰς τὴν πειθαρχίαν καὶ νὰ ἀποκτήσῃ διὰ τῆς ταπεινώσεως ἐκεῖνο, ὅπερ ἠδύνατο ἀργότερον νὰ τὸν καταστήσῃ ἱκανὸν διὰ ὑψηλὰ ἀξιώματα. Οὕτω καὶ εἰς τὸν Χάν ἐπέπρωτο νὰ ἐπαληθεύσῃ τὸ ῥητόν:

«Εἶναι ἕξαισιον διὰ τὸν ἄνδρα νὰ εἶναι κατὰ τὴν νεότητά του ὑπὸ ζυγόν».

Τὴν 19 Σεπτεμβρίου 1820 ἐτεροματίσθησαν τὰ ἔτη τῆς μαθητείας τοῦ Χάν καὶ μετὰ ταῦτα ἤρχισε δι' αὐτόν ἡ ὄραιοτέρα, ἡ πλήρης ἐλευθερίας ἐποχὴ μιᾶς ἀστάτου νομαδικῆς ζωῆς, πρῶτον εἰς Γενεύην, κατόπιν εἰς Γαλλίαν καὶ Γερμανίαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας ἠθρούνθη ὁ πνευματικὸς ὄριζον τοῦ Χάν. Ἐλθὼν δὲ εἰς ἐπαφήν μετ' ἀνθρώπους πάσης τάξεως ἔλαβε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀποκομίσῃ πλούσιον θησαυρὸν πείρας τοῦ Κόσμου καὶ προσδώσῃ εἰς τὸν τρόπον τῆς συμπεριφορᾶς του ἐκείνην τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτοπεποίθησιν τὰς ὁποίας μόνον ἐκεῖνος δύναται νὰ ἀποκτήσῃ ὅστις ἔχει τὴν τόλμην νὰ ῥιφθῇ εἰς τὸ ἀχανὲς πέλαγος τῆς παγκοσμίου συγκοινωνίας. Εὐχαρίστως θὰ ἀνεκοίνουν ἐκ τῆς περιόδου ἐκείνης, ἥτις ἀσφαλῶς δὲν στερεῖται πολυπλοκίων γεγονότων, διάφορα ἐνδιαφέροντα χαρακτηριστικά. Ἄλλ' ἡ μόνη ὑπάρχουσα πηγὴ, τὸ στόμα ἐνὸς ἐπιζῶντος εἰσέτι συνταξειδιώτου ἔμεινε παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας μου ἐπιμόνως κλειστόν. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ ἐπεισόδιον ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐνὸς ταξειδίου ἐπὶ τοῦ Ρήνου, ὅπου κατόπιν ἀστόχου τινὸς κινήσεως ἔπεσεν εἰς τὸν ποταμὸν τὸ ὄρολόγιον τὸ ὁποῖον εἶχε κληρονομήσει παρὰ τοῦ πατρὸς του.

Ὁ Χάν ἦτο ἀπαρηγόρητος διὰ τὴν ἀπώλειαν ταύτην καὶ ἐκλαίεν ὡς μικρὸ παιδί. Οἱ ἐπιβάται διωργάνωσαν ἔρανον ἵνα δι' ἐνὸς χρηματικοῦ ποσοῦ, ὡς ἤλπιζον, καταστήσωσι τὸν λυπημένον ἐκ νέου εὐθυμον. Ὁ Χάν εὐχαρίστησεν εὐγενῶς καὶ ἀπέριψε κατηγορηματικῶς τὴν δαρεάν, καθ' ὅτι ὀλόκληρος ὁ χρυσὸς τοῦ κόσμου δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ τοῦ ἀντικαταστήσῃ ἐκεῖνο ὅπερ εἶχε χάσει πρὸ ὀλίγου. Οἱ ἐπιβάται ἔμειναν ἐκπληκτοὶ μετ' ὅσον ἰδιόρρυθμον τοῦτον νεαρὸν τεχνίτην καὶ πολλοὶ οἱ ὅποιοι προηγουμένως τὸν ἐκύτταζαν μετ' ἀπορητικὸν βλέμμα τοῦ ἔσφιγγον νῦν θερμῶς τὴν χεῖρα.

Ὅσον ὄραιο καὶ γλυκὺς ἦτο ὁ νομαδικὸς βίος, τόσον φοικτὴ ὑπῆρξεν ἡ ἰδέα τῆς ἐπιστροφῆς καὶ τῆς ἐν τῷ μέσῳ τῶν τέως συμμαθητῶν του ἐξασκήσεως ἐπαγγέλματος εἰς τὸ ὁποῖον κατ' ἀνάγκην εἶχεν ὑποταχθῆ, τὸ ὁποῖον ὅμως τοῦ ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἀπεχθές. Κατ' εὐτυχῆ σύμπτωσιν, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του προσεκλήθη νὰ ὑπηρετήσῃ. Τὸ πυρροβλικὸν τὸ ἴδιον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐθνικώτερον σῶμα τοῦ στρατοῦ μας, τὸν εἴλκυεν ὅλας ἰδιαιτέρως. Ὡς πυρροβολητὴς ἔλαβεν ἐπίσης μέρος εἰς τὸ μέγα στρατόπεδον τοῦ Wohlen. Ἀκριβῶς τότε ἐξεδηλώθη ἐν αὐτῷ τὸ στρατιωτικὸν πνεῦμα εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ὥστε ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὑπερνικήσας ὅλα τὰ ἐμπόδια καὶ ἀψηφήσας ἀρτοποιεῖον, θείον καὶ ἐπίτροπον κατώρθησε τέλος νὰ

λάβη τὴν ἄδειαν νὰ καταταχθῆ εἰς τὸν πρῶσικὸν στρατόν. Ἐὖ νὰ καταταχθῆ νέος ἔλβετος εἰς ξένην ὑπηρεσίαν δὲν ἦτο βέβαια τὸ ἐξαιρετικόν. Ἐὰ στενὰ ὄρια τῆς πατρίδος μας, τὰ περιορισμένα μέσα τῶν κοινοτήτων μας τὰ ὁποῖα πολὺ ἀπεῖχον ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπαρκεύουν ὅπως τοποθετηθῆ κἀκεῖ ἰκανότης εἰς τὸ ἐμπρότερον πεδῖον δράσεως, κυρίως ὅμως ἡ γενναιότης καὶ ἡ ὁρμὴ πρὸς δράσιν τοῦ λαοῦ μας, εἶχον ἤδη πρὸ αἰώνων παρακινήσει πολλούς, ἵνα διὰ βραχὺ ἢ μακρὸν διάστημα ἐγκαταλείψουν τὴν πατρίδα των, ἀναζητήσουν εὐρύτερους κύκλους δράσεως καὶ ἀποδείξουν κατόπιν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ τί εἶναι εἰς θέσιν νὰ κατορθώσῃ ἔλβετικὴ ἀρετὴ καὶ ἰκανότης.

Γνωρίζομεν καλῶς ποῖα μεγάλα κακὰ, ἰδίως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν πολέμων τῆς Βουργουνδίας συνεδέοντο μὲ τὸ σύστημα τῶν μυθοπόρων, καὶ πῶς δι' αὐτοῦ περιεπλάκη ἡ ὁμοσπονδία πλέον ἢ ἅπαξ εἰς τὰς ἐπικινδυνότερας περιπετείας. Ἀλλὰ τὸ νὰ ἀποδοκιμάσῃ κανεὶς, ἐλαφρῶς τῇ συνειδήσει ὀλόκληρον ἐκείνην τὴν σωρείαν τῶν νέων ἐκ τῆς ὁποίας προέκυψαν ἀληθῆ καυχήματα τῆς φυλῆς μας καὶ οἱ ὁποῖοι πολλάκις ἐμφορούμενοι ὑπὸ τῶν τιμωτέρων ἐλατηρίων ἐγκατέλειψαν τὴν πατρικὴν ἐστίαν οὐχὶ ἄνευ δακρύων, ἵνα ἀναζητήσωσιν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἀξιοπρεπῆ πόρον ζωῆς ἢ νὰ ἀποκτήσωσι γνώσεις τὰς ὁποίας ἠλπίζον νὰ ἐφαρμόσωσιν ἀργότερα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς πατρίδος των, αὐτὸ μόνον εἰς τὴν τελείαν ἄγνοιαν τῆς καταστάσεως καὶ τῶν ἐθίμων τῆς τότε ἐποχῆς ἢ εἰς τὴν τυφλὴν κοιματικὴν ἐμπάθειαν δύναται ν' ἀποδοθῆ.

Ὁ Χάν ἐστράφη λοιπὸν πρὸς τὴν Πρωσίαν, ὅπου ἐπίσης ὀλίγον προηγουμένως εἶχεν ἀρχίσῃ τὴν στρατιωτικὴν του σταδιοδρομίαν ὁ υἱὸς τοῦ δημάρχου τῆς Βέρνης von Wattenwyl. Πολὺ πιθανὸν οἱ δοξασμένοι στρατηγοὶ τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος, καὶ ὅπως ἰδιαιτέρως ὁ πρὸ ὀλίγου ἀποθανὼν Blücher μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Χάν εἶχε πολλὰ τὰ κοινὰ νὰ ἐξήσκησαν κάποιαν γοητείαν ἐπὶ τοῦ πολεμοχαροῦς νεανίου.

Εἰς πολλὰς τυπωμένας ἀνακοινώσεις περὶ τοῦ στρατηγοῦ Χάν δημοσιευθείσας πρὸ καιροῦ, ἀναγινώσκει τις τὴν σημείωσιν ὅτι ὁ Χάν εἰσήχθη εἰς τὴν βασιλικὴν σχολὴν τῶν εὐελπίδων τοῦ Βερολίνου καὶ ὅτι διεκρίθη ἐκεῖ ἐπὶ ἰδιοφυίᾳ καὶ ἐπιμελείᾳ. Καὶ ναὶ μὲν δὲν εἶναι διόλου ἀπίθανον νὰ συνέβαινε τοῦτο, περὶ ὅσον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι οὐδέποτε ἤκουσα τὸν Χάν νὰ ἐκφράζεται περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τοῦ εὐέλπιδος καὶ ἀπ' ἐναντίας εἰς μίαν ἐπιστολὴν του, τὸν Αὐγούστου τοῦ 1865 νὰ μοῦ ἀνακοινῶνῃ: «Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821 εἰσήλθον εἰς

Πρωσικὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν καὶ μάλιστα εἰς τὸ τάγμα τῶν σκοπευτῶν τοῦ Ρήνου ἐν Wetzlar. Ἡ τριετὴς αὕτη διαμονὴ ἀνήκει εἰς τὰς μᾶλλον εὐχαρίστους καὶ εὐτυχεῖς ἀναμνήσεις τῆς ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ θλιβεραῖς νεότητός μου» (').

*Ἄλλωστε ὁ Χάν δὲν ἐπέπρωτο νὰ διέλθῃ τὰς ἡμέρας του ἐν Wetzlar τελείως ἀνεφέλως καὶ εὐθύμως. Ναὶ μὲν ἡ ζωὴ τῆς φρουρᾶς ἠκολούθησε τὴν κανονικὴν τῆς πορείαν, ἐπίσης κατώρθωσεν ὁ Χάν ταχέως νὰ ἀποκτήσῃ ἐκτίμησιν καὶ ἀναγνώρισιν τῆς ἀξίας του καὶ προήχθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ βασιλικοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ τῶν σκοπευτῶν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ Wetzlar τὸ ὁποῖον ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Goethe «τὰ πάθη τοῦ νεαροῦ Βερθέρου» ἐπέπρωτο ἤδη νὰ γίνῃ κατὰ παρόμοιον τρόπον ὀλέθριον καὶ διὰ τὸν θερμόαιμον ἔλβετόν. Ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Χάν, εὐμορφος καὶ εὐρωστος νέος μὲ ἀριστοκρατικούς τρόπους ἐγένετο ταχέως εὐπρόσδεκτος εἰς τοὺς ἀνωτέρους κύκλους τῆς πόλεως. Ἦτο εὐπροσήμερος καὶ αἱ νεαρὰ δεσποινίδες ἦσαν ἰδιαιτέρως ἐνθουσιασμένοι ὅτι ἀνεκάλυψαν ἐν τῷ προσώπῳ του τέλειον χορευτήν. Ὅτε κάποτε παρίστανε εἰς ζωντανὰς εἰκόνας Ἕλληνα ἦρωα, τὸν Ἀχιλλέα, διηγοῦνται, ὅτι ἐπὶ παλὺν καιρὸν ὑπῆρξεν ἐν Wetzlar ὁ λέων τῆς ἡμέρας. Συνέβη ἐπίσης τότε κάποια δεσποινίς, ἦτο δὲ ἀκριβῶς ἡ ὠραιότερα, ἢ εὐφρυνεστέρα καὶ ἀριστοκρατικώτερα ὄλων, νὰ ἐκδηλώσῃ εἰς τὸν κοιμῶν ἀνθυπολοχαγὸν ἀρκετὰ ἀνυποκρίτως τὴν ἰδιαιτέραν τῆς πρὸς αὐτὸν συμπάθειαν. Ἡ καρδιά τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ ἐπίσης δὲν ἦτο ἀπὸ πέτρα καὶ ἤδη παρεδίδοντο εἰς χίλια δύο γλυκὰ καὶ ὠραῖα ὄνειρα. Ἀλλ' ἡ κυρία μήτηρ ἄλλα ἐκέλευε καὶ ὁ ἀνώτερος ὁ καὶ προῖστάμενος τοῦ Χάν τυγχάνων ἀξιωματικός, ὁ ὁποῖος φυσικὰ ἐπροτιμᾶτο ἀπὸ τοὺς γονεῖς δὲν ἐφείδετο παντὸς εἶδους ραδιουργιῶν καὶ τὸν μετεχειρίζετο περιφρονητικῶς καίτοι τὸν ἐφοβεῖτο πολὺ—καὶ ὁ καλὸς μας Χάν εὐρέθη καὶ πάλιν πικρῶς ἠπατημένος εἰς τὰς προσδοκίας του. Δεδομένου, ὅτι μὲ τὸν ἐκ Βιέννης προερχόμενον πολιτικὸν ἀνεμον τὸν πνέοντα τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατ' ὅλην τὴν Γερμανίαν δὲν ὑπῆρχεν ἐλπίς προαγωγῆς δι' ἔλβετόν καὶ μάλιστα διὰ τοιοῦτον ἐκ Βέρνης, οὐδεὶς θέλει μεμφθῆ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν μας, ἐὰν τὸ ἔτος 1824 ἐξήτησε τὴν ἐκ τοῦ πρωσικοῦ στρατοῦ παραίτησίν του, ἥτις καὶ ἐγένετο μετὰ τιμῶν δεκτῆ.

(') Ὡς πρὸς τοῦτο συμφωνοῦσιν ἐπίσης τὰ σύντομα ἀλλ' ἀκριβῆ χρονικά τῆς οἰκογενείας Χάν μὲ τὴν διαφορὰν ὅμως ὅτι ἡ 16 Σεπτ. 1822 ἀναφέρεται ὡς ἡμέρα τῆς εἰς Wetzlar ἀναχωρήσεως.

Τὴν 2 Μαΐου 1824 ἀφίκετο ὁ Χάν ἐκ νέου ἐν τῷ κύκλῳ τῶν οἰκείων του μετ' οὐ πολὺ δὲ παρουσιάσθη παρὰ τοῦ συμβούλου τῆς μητρὸς του εἰς τὸν Δοῦκα τοῦ Calvello, ὅστις εὗρισκετο ἀκριβῶς τότε ἐν Βέρνῃ ἐπὶ σκοπῷ στρατιωτικῆς συνθηκολογίας μετὰ τῆς Νεαπόλεως, καὶ ὁ ὁποῖος διὰ χειραψίας τῷ ὑπεσχέθη τὴν θέσιν ὑπολοχαγοῦ. Εἶναι ἐν τούτοις γνωστὸν πόσον φρικτῶς παρετάθη ἡ περὶ συνθηκολογίας αὕτη ὑπόθεσις καὶ μάλιστα μόλις τὸ 1828 ἐξεκαθαρίσθη τελείως (1).

Ὡς ἐκ τούτου εὐρέθη ὁ Χάν καταδικασμένος εἰς περιόδον ἀδρανῶς ἀναμονῆς. Ἄγνοῶν πότε ἤθελε κληθῆ καὶ θεωρῶν τὴν ἀναχώσιν του λαν προσεχῆ, ἐκρινεν ἀσύμφορον καὶ περιττὸν νὰ ἀναζητήσῃ ἐν τῷ μεταξὺ σοβαρὰν ἀπασχόλησιν. Ὡς ἐκ τούτου χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ ἐπεδόθη εἰς βίον ἄσωτον καὶ εὐθυμον εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ἀντεῖχε πάντοτε τὸ βαλλάντιον καὶ ὅστις ἀσφαλῶς θὰ τὸν ὠδήγει, ὅπως τόσους ἄλλους πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν εἰς χρεωκοπίαν σώματός καὶ ψυχῆς ἔαν δὲν ἐγκατέλειπε συντόμως αὐτόν. Ὁ Χάν ἀργότερα ἀναπολῶν τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας πολλάκις ἐπέκρινε αὐστηρότατα τὸν ἑαυτὸν του, ἀλλὰ συνάμα ἠὲ χαρίσκει ἀπὸ καρδίας ἐκεῖνον ὅστις ἐγκαίρως εἰς κατάλληλον στιγμήν ἐβοήθησε τὸν καταποντιζόμενον νὰ σωθῆ. Φυσικὰ δὲν ἔλειπον ἐκ μέρους τῶν συγγενῶν καὶ τοῦ ἐπιτρόπου αἱ σχετικαὶ ἐπιπλήξεις καὶ ἐξάψαλμοι. Μόνῃ ἢ μητρικῇ καρδίᾳ, ἰσχυρὰ ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐκείνῃ ἣτις ἀνέχεται ὅλα, πιστεύει ὅλα, ἐλπίζει ὅλα, ὑποφέρει ὅλα ἀνεγνώρισεν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ τέκνου τῆς τὸν πολὺτιμον ἐκεῖνον σπόρον ὅστις ἔμελλε μίαν ἡμέραν νὰ ἀποδώσῃ τόσον ὠραίους καρπούς.

Ὡμίλει μαζί του σοβαρὰ ἀλλὰ μὲ καλωσύνη, προσῆύχето πολὺ δι' αὐτόν. Αὐτὴ μόνῃ εἶχε τὸ κλειδί τῆς καρδιάς του. Μίαν ἡμέραν ὅτε ὁ ἐπίτροπος ἀνήγγελλε πάλιν εἰς τὴν μητέρα τὸν κατάλογον τῶν ἁμαρτημάτων τοῦ κακοῦ υἱοῦ τῆς, εὐρέθη ὁ Χάν τυχαίως εἰς τὸ παραπλεύρως δωμάτιον καὶ ἤκουσε καθαρὰ πῶς ἡ μήτηρ ἔλεγε εἰς τὸν ἐπίτροπον. «Βλέπετε δὲν τὸν ἐγνωρίσατε ἀκόμη καλὰ τὸν Ἐμμανουήλ. Ἄντι νὰ τὸν ἐπιπλήττετε διαρκῶς δοκιμάστε μὰ φραρὰ νὰ τὸν πάρτε ἀπὸ τὸ φιλότιμο. Θὰ μπορέσετε νὰ τὸν κάνετε ὅτι θέλετε.» Ὅταν ὁ ἐπίτροπος ἔφυγε, ἔσπευσεν ὁ Χάν καὶ εἶπε λίαν συγκεκριμένως.

«Μητέρα εἶπες τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀπὸ τώρα σοῦ ὑπόσχομαι νὰ γίνω καλὸς ἄνθρωπος.»

Καὶ ἤδη ἔμελλε τὸ πλοιάριον τὸ ὁποῖον μέχρι τοῦδε ἐπλανᾶτο ἀσταθῶς νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν κανονικὸν του ῥοῦν ἵνα κοτόπιν παρουσιασθῆ ἐνώπιον ὅλου τοῦ κόσμου ὡς μεγαλοπρεπὲς μὲ νικηφόρους σημαίας στολισμένον σκάφος. Διότι ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀγτήχουν ἀλλεπάλληλοι κραυγαὶ κινδύνου ἀπὸ τὴν ἀγωνιζομένην διὰ τὴν ἐθνικὴν τῆς ἀνεξαρτησίαν Ἑλλάδα. Ἡ κοινὴ θρησκεία, αἱ γέαι καὶ ἀνήκουστοι σκληρότητες ὧν ἐγένετο ἔνοχος ὁ θανάσιμος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐχθρὸς, τὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ καταδυναστευομένου λαοῦ τὰ ἐνθουμίζοντα τὰς ἐνδοξότερας ἡμέρας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἡ ἀγάπη τὴν ὁποῖαν πᾶς τις αἰσθάνεται διαρκῶς πορ' ἡμῖν διὰ τὴν μικρὰν ἐκείνην χώραν, ἡ συμπάθεια τὴν ὁποῖαν ὁ ἔλβετος δεικνύει ἐκάστοτε δι' ὅλας τὰς εὐγενεῖς περὶ ἐλευθερίας προσπάθειας προεκάλεσαν παρὰ τὰς ἀπορίας τῆς διπλωματίας, ἡ ὁποία ἔντρομος ὡς ἐκ τῶν συγχρόνων γεγονότων ἐν Πιερμόντε, Νεαπόλει, Ἰσπανίᾳ καὶ Πορτογαλίᾳ δὲν ἔβλεπεν εἰς αὐτὴν τὴν πάλην εἰ μὴ δημοκρατίας δημοκρατικῆς καὶ παρὰ τὰς πολλὰς ἀσχημίας τῶν Ἑλλήνων ὡς ἐκ τῆς ἀσυμφωνίας των, τῆς ἀναξιοπιστίας των καὶ τοῦ ἐνλίτε ποταποῦ των ἐγωῖσμοῦ, τερασίαν συμπάθειαν εἰς ὀλόκληρον τὴν δύσιν. Ἀπανταχοῦ ἐσχηματίζοντο ἑλληνικοὶ σύλλογοι οἱ ὁποῖοι ἐφρόντιζον νὰ ὑποστηρίξουν τοὺς δυστυχοῦντας, νὰ προσκομίσουν τὰ διὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἐπαναστάσεως ἀναγκαιοῦντα χρήματα, πολεμοφόδια, τὰς προμηθείας καὶ τοὺς ἄνδρας. Μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν τούτων συλλόγων ἡ Γενεὺν μὲ τὸν Eynard τῆς κατεῖχε βεβαίως τὴν πρώτην θέσιν. Ἐν Βέρνῃ ἦτο τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ὑπόθεσιν ἀναμφιβόλως δυσμενέστερον. (1) Ἀλλὰ χάρις εἰς τὰς ὅλως ἐκπληκτικὰς προσπάθειας ἑνὸς διευθυντοῦ νοσοκομείου ὀνόματι Otth, ἐνὸς Petscherin καὶ ἄλλων κατωρθώθη ἐπὶ τέλος νὰ δευστοποιηθῆ βαθμηδόν ἡ ἐκ φύσεως ὀλίγον σκληρὰ ἐκείνη μᾶζα καὶ εἶναι ἀξιοθαύμαστον ἀληθῶς ὅταν ἐκ τῶν πρακτικῶν τοῦ συλλόγου βλέπει τις, πῶς ἐδωρήθησαν ἐκ μέρους μαθητῶν ἐκ τῶν μᾶλλον ἀποκέντρων μερῶν τοῦ καντονίου, ἐκ μέρους παντὸς εἴδους ὑπαλλήλων, σωματείων, συλλόγων καὶ ἰδιωτῶν ἀρκετὰ ἱκανοποιητικὰ ποσὰ πρὸς βοήθειαν ἑνὸς μακρινοῦ καὶ ἔξενου λαοῦ. Ὡστε ὁ ἑλληνικὸς σύλλογος τῆς Βέρνης ἠδυνήθη νὰ κλείσῃ τοὺς λογαριασμοὺς του μὲ περίσσευμα ἐκ 30,638 παλαιῶν φράγκων. Τὸ ὅτι ὁ ἐνθουσιασμοὸς οὗτος ἐνεῖχέ τι τὸ ἀσαφὲς καὶ ὅτι αἱ ὁδοὶ αὐταὶ δὲν κατέληγον πάντοτε εἰς χεῖρας ἀξίων καὶ εὐγνωμό-

(1) Παράβαλς Fischer : R. von Wattenwyl Σελ. 505—518.

(1) Fischer : R. von Wattenwyl Σελ. 471 καὶ 472.

νων παραληπτῶν δὲν ἀναιρεῖ τὰς ὠραίας σελίδας αἵτινες προσετέθησαν εἰς τὴν ἐν πολλοῖς λυπηρὰν σύγχρονον ἱστορίαν, καὶ αὐτὸ τοῦ ἐγένετο θὰ μὲν πάντοτε συγκινητικὴ ἀπόδειξις χριστιανικῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης καὶ φρονήματος ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ δικαίου.

Μετὰ πεποιθήσεως δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν λαμβάνοντες ὑπὸν τὸν εἰλικρινῆ καὶ ἀδάμαστον χαρακτήρα τοῦ Χάν ὡς καὶ τὸ ἥρωικόν αἷμα, ὅπερ ἔρρεεν εἰς τὰς φλέβας του, ὅτι ἡ καρδιά του ἔπαλλε θερμῶς διὰ τὴν Ἑλλάδα. Εἰς μάτην προσεπάθει ἄρτι ἐκ Τουρκίας ἐπιστρέψας στενὸς συγγενῆς διὰ τῶν παρατηρήσεών του καὶ τῆς πείρας του νὰ κατευνάσῃ τὸν ἱερὸν ζῆλον τοῦ νεανίου καὶ νὰ τὸν κἀνὴ νὰ μεταβάλῃ γνώμην: «Σπεῦσε εἰς τὴν Ἑλλάδα» τοῦ ἔλεγε κατιτὶ μέσα του καὶ εἰς αὐτὴν τὴν φωνὴν δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντισταθῇ. Ναί, ἦτο ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ ἣτις τοῦ ἐδείκνυε τὸν δρόμον τὸν ὁποῖον τοῦ εἶχε χάριξαι καὶ διὰ τὸν ὁποῖον τὸν εἶχε πρὸ πολλοῦ σιωπηλῶς προετοιμάσει δι' ἐπιτυχιῶν καὶ ἀτυχημάτων.

Τὴν πρωΐαν τῆς 1 Ἀπριλίου 1825⁽¹⁾ ἀπεχαιρέτισεν ὁ Χάν τὴν λατρευτὴν του μητέρα. Ἦτο σοβαρὰ, ἐπίσημος καὶ δι' ὀλόκληρον τὴν ζωὴν του ἀποφασιστικὴ στιγμή. Ἡ μητέρα του τὸν ἔβαλε νὰ γονατίσῃ καὶ τοῦ ἐζήτησε νὰ ὀρκισθῇ ὅτι θὰ ἦγε βλον ἐνάρετον καὶ θεάρεστον. Κατόπιν τοῦ ἔδωκε τὴν εὐχὴν της θέσασα ἐπ' αὐτοῦ τὴν χειρὰ της προσευχομένη. Ὁ Χάν διηγεῖτο ἀργότερον ὅτι κατὰ τὴν στιγμήν ταύτην ἠσθάνθη ἀναπτερούμενον τὸ φρόνημά του. Αἰωνίως ἀλησμόνητος θὰ τοῦ μένῃ ἡ εὐλογημένη ἐκείνη ὥρα, αὐτὴ ἡ ὥρα εἰς τὴν ὁποῖαν ὀφείλει ὅλην του τὴν εὐτυχίαν καὶ ἐπιτυχίαν ἧς ἔτυχεν μετέπειτα.

Φέρον ὅλην τὴν περιουσίαν του εἰς τὸν γυλιόν του καὶ αἰσθανόμενος τὸν ἑαυτὸν του ὑπερπλούσιον ὡς ἐκ τῆς θαυμασίας μητρικῆς εὐχῆς καὶ πλήρης ἀκρατήτου πόθου νὰ ὑπηρετήσῃ δικαίαν καὶ ἱερὰν ὑπόθεσιν, ἔλαβεν ὁ Χάν ἔμπλεως χαρᾶς τὴν πρὸς τὸν Ἅγιον Βερνάρδον ἀγούσαν. Περὶ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως ὑπὸ τῆς ὁποίας ἐκυριεύετο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μαρτυροῦσι κάλλιον παντὸς ἄλλου αἰ ἐπομέναι λέξεις τὰς ὁποίας εὗρον εἰς περίληψιν ἐπιστολῆς τοῦ τινος ἐπιτεμαχίου φύλλου, ἐκ τοῦ ὁποίου δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν διὰ τὸ σύνολον. Ἐγραψε: «Ἐτοιμασθῆτε, ἀγαπητὴ μητέρα δι' ἅλα ὅσα ἠμποροῦν νὰ τύχουν εἰς ἓνα στρατιώτην. Ἐδ' ἐλβετικὸν ὄνομα

⁽¹⁾ Αὐτὰ μοῦ τὰ ἔγραψεν ὁ Χάν. Τὰ οἰκογενειακὰ χρονικά ἀναφέρουν ἂντι τῆς ἀνωτέρω ἡμερομηνίας τὴν 2 Μαΐου 1825.

δὲν θὰ τὸ ἀτιμάσω! Διότι φιλοδοξῶ νὰ ἐνώσω τὸ αἷμα τῶν Winkelried μὲ τὸ τῶν Λεωνιδῶν. Χαίρετε!»

Τρομερὰ χιονοθύελλα ὑπὸ τῆς ὁποίας κατελήφθη εἰς τὸν Ἅγιον Βερνάρδον θὰ ἦτο ἀσφαλῶς καταστρεπτικὴ δι' αὐτόν, εἰάν δὲν ἐνεφανίζετο ἐγκαίρως εἰς ἔξ ἐκείνων τῶν πιστῶν σκύλων τῆς μονῆς καὶ τοῦ ἐδείκνυε τὸν δρόμον. Ὑπὸ τῶν σεβασμίων πατέρων ἐγένετο δεκτὸς μετὰ μεγάλης φιλοφροσύνης, δεδομένου ὅτι εἰς ἔξ αὐτῶν ἀνεγνώρισεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ νεαροῦ περιηγητοῦ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνδρός εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος ὄφειλε σημαντικὰς εὐεργεσίας. Μάλιστα προσεφέρθη καὶ σκύλος τοῦ Ἁγίου Βερνάρδου εἰς τὸν Χάν τὸν ὁποῖον φυσικὰ ἀπεποιήθη μὴ γνωρίζων καλὰ πῶς νὰ ἐξοικονομήσῃ καὶ τὸν ἴδιον ἑαυτὸν του. Ἄνευ περαιτέρω περιπετειῶν ἀρίκετο ἐκεῖθεν εἰς Λιβόρνον ὅπου ἔτυχε πολλῶν περιποιήσεων ἐκ μέρους Ἑλληνός τινος ὀνόματι Βάλβη τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζει ὡς τὸν εὐγενέστερον καὶ εἰλικρινέστερον φιλάνθρωπον τὸν ὁποῖον ἐγνώρισε ποτὲ ὡς ἐπίσης ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ ἐλβετοῦ προξένου κυρίου G... Ὁ Χάν ἔγραψε τὴν 12 Ἰουνίου 1824 πρὸς τὴν μητέρα του κατενθουσιασμένος πῶς ὁ κ. G... τοῦ ἐπανελάμβανε καθημερινῶς, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄρκετὰ δι' αὐτόν, ἵνα ἀποτίσῃ μικρὸν μέρος τοῦ μεγάλου χρέους δι' ὅλα τὰ καλὰ ἔτυχε παρὰ τοῦ πατρός του ὡς καὶ δι' ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀπῆλαιυσεν ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πάππου του. Ἀλλ' ἤδη μετὰ παρέλευσιν ἔτους ἐπρόκειτο, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀργότερον νὰ δοκιμάσῃ ὁ Χάν ἄρκετὰ πικρῶς, ὅτι, ὡς λέγει ἡ Γραφή, δὲν εἶναι καλὸν νὰ ἐμπιστεῖται κανεὶς τοῦς ἀνθρώπους.

Ἐδῶ θὰ ἦτο τὸ κατάλληλον μέρος νὰ ἀφήσωμεν τὸν Χάν νὰ διηγήσῃ ὁ ἴδιος διότι ἐδῶ ἀρχίζουσι τὰ ἀπομνημονεύματά του περὶ τῶν ἐτῶν 1825—1828 τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τὰ ὁποῖα ὑπὸ τὸν μετριοφρονα τύπον «ἀνακοινώσεων ἐνὸς συμμαχικοῦ πρὸς τὴν μητέρα του» συνέταξε ἐξ ἐπιστολῶν καὶ ἄλλων σημειώσεων ἤδη περὶ τὸ 1829 ἢ 1830 εἰς τρία ἐκτεταμένα φυλλάδια⁽¹⁾. Ἀλλὰ πρὶν ἀσχοληθῶμεν μὲ τὸ χειρόγραφον τοῦ Χάν, τὸ ὁποῖον ἐξαιρέσει ὀλιγίστων τινῶν τροποποιήσεων, ἀφορωσῶν τὸ συντακτικόν, μεταδίδω πιστῶς καὶ εἰς τὸ ὁποῖον θὰ προσθέσω τὰς ἀπολύτως ἀναγκαίας παρατηρήσεις, ἐθεώρησα καλὸν δι' ἐκείνους τοὺς ἀναγνώστας οἱ ὁποῖοι δὲν θὰ κατεῖχον πλήρως τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐλληνικοῦ ὑπὲρ

⁽¹⁾ Διὰ νὰ κρίνῃ τις ὁρθῶς τὰ ἀπομνημονεύματα δεῖν νὰ ἀναλογισθῇ ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῶν δὲν εἶναι ὁ στρατηγὸς Χάν ἀλλ' ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Χάν.

ανεξαρτησίας αγώνος να εκθέσω δι' ὀλίγων γραμμῶν τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκοντο τὰ πράγματα καθ' ἣν στιγμὴν ἐπενέβη ὁ Χαν εἰς τὸ ἐπιβλητικὸν τοῦτο δράμα.

Αἱ ἀπελευθερωτικαὶ τάσεις αἱ ὁποῖαι συνεκίνησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὀλόκληρον τὴν Εὐρώπην εἶχον ἀντηχήσει καὶ ἐν Ἑλλάδι ἡ ὁποία εὑρίσκετο πρὸ πολλοῦ εἰς ἄκριβως ὑπὸ καθλιπτικήν, πάντως ὅμως ὑπὸ παράνομον καὶ ἀναξίαν ἐξάρτησιν τῆς Τουρκίας. Ὁ Θεσσαλὸς Ρήγας ἐνθουσίαζε διὰ τῶν περὶ ἐλευθερίας ῥημάτων του (1) τὰς καρδίας καὶ ἴδρυσεν τὴν Ἐταιρείαν, μυστικόν τινα σύλλογον μὲ σκοπὸν τὴν ἀποτίναξιν τοῦ ξένου ζυγοῦ ὁ ὁποῖος σύλλογος ἐντὸς ὀλίγου ἠρέθιμει πολλὰς χιλιάδας μελῶν, ἰδίως ὅτε τὴν ἐποχὴν τοῦ συνεδρίου τῆς Βιέννης ἐνεψυχώθη καὶ ἀνυψώθη διὰ τῆς προσελεύσεως νέων πνευματικῶν στοιχείων.— Ζῶντες εἰς τὰς ἀπροσίτους κοιλάδας των καὶ μανιωδῶς ἀφρωσιμένοι εἰς τὸ κυνήγι καὶ εἰς τὴν ἀρματωλικὴν ζωὴν οἱ Ἕλληνες παρὰ τὴν ἐπὶ ὀλοκλήρους αἰῶνας διαρκέσασαν δουλείαν δὲν εἶχον ἐν τούτοις χάσει ἐντελῶς τὸ ἠθικόν των. Εἰς τὰς νήσους μάλιστα κατῴκει λαὸς θαρραλὸς καὶ ναυτικὸς ὁ ὁποῖος μὲ τὰ 600 πλοῖα καὶ τοὺς περίπου 2000 ναῦτας του συνετέλει οὐχὶ ὀλίγον εἰς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἐμπορίου μὲ τὴν ἀνατολήν. Εἰς τὰς μεγαλειτέρας παραλίους πόλεις τῆς ἀνατολῆς ὡς ἐν Σμύρῃ, πρὸ παντὸς δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπῆρχον παντοῦ ἔγκριτοι ἑλληνικαὶ παροικίαι αἱ ὁποῖαι διεκρίνοντο τόσον διὰ τὸν σημαντικόν των πλοῦτον, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἀνωτέραν των μόρφωσιν. Διὰ τοῦτο ὅταν ἀρχὰς τοῦ 1821 ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης μὲ τὸν ἱερόν του λόγον ἔδωκεν ἐκ Μολδαβίας τὸ σύνθημα τοῦ αγώνος κατὰ τοῦ κατακτητοῦ, ὁ ἀγὼν ἐξηπλώθη σχεδὸν ταυτοχρόνως εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ναὶ μὲν ἐγκατελείφθη ὁ Ὑψηλάντης ὑπὸ τοῦ Ρώσου αὐτοκράτορος εἰς τοῦ ὁποίου τὴν βοήθειαν ὑπελόγιζε καὶ ἐπροδόθη ὑπὸ συνωμότου ἢ συνωμοσία ἣτις ἐπρόκειτο νὰ παραδώσῃ τὴν Κωνσταντινὴν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐνηργήθη ἀπαισία σφαγὴ μεταξὺ τῶν πτωχῶν φαναριωτῶν (2), ἀλλ' ὁ σουλτάνος δεινῶς προσβαλλόμε-

(1) Ὡς πότε καλλικάρια, νὰ ζοῦμεν στὰ στενά, Μονάχοι, σὺν λιοντάρια ἔς τῆς ρυτίδας, στὰ βουνά, Σπηλιὰς νὰ κατοικῶμεν, νὰ βλέπωμεν ἡλαδιὰ ; Νὰ φεύγωμεν τὸν κόσμον γιὰ τὴν πικρὴν σκλαβιά ; Καλῆτερα μᾶς ὄρας ἐλεύθερη ζωὴ, Παρὰ σαράντα χρόνων σκλαβιά καὶ φυλακὴ.

(2) Οὕτω ὠνομάζοντο οἱ κατοικοῦντες τὴν συνοικίαν Φανάρι, ὡς εἶ τὸ κλειστόν ἰσχύοντες Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

μενος οὐχὶ μόνον ἀπὸ μιᾶς πλευρᾶς, εἶχε τὰς χεῖρας δεμένας καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ παρεμποδίσῃ τὴν νικηφόρον προέλασιν τῶν Ἑλλήνων. Ἦδη ἀρχὰς τοῦ 1822 ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὁποίας ἴστατο ὁ δεξιὸς καὶ ἰσχυρὸς Μαυροκορδάτος ἐκήρυξε διὰ τοῦ καταστατικοῦ χάρτου τῆς Ἐπιδαύρου τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, ἐπέσυρεν ὅμως λόγῳ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος τὴν μῆνιν πασῶν τῶν Κυβερνήσεων τῆς δύσεως. Ὅτε ὁ Μαχμούτ Β' ἀπηλλάγη ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου 1822 τοῦ κυριωτέρου του ἐχθροῦ, τοῦ τρομεροῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων συνεκέντρωσεν ὅλας τὰς δυνάμεις του πρὸς ὑποταγὴν τῶν ἐπαναστατησάντων Ἑλλήνων.

Ἐπεδόθη εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον μετὰ μουσουλμανικῆς ἀγριότητος καὶ ἡ μεγαλειτέρα ἐνότης εἰς τὰς κινήσεις τῶν Τούρκων ἔφερε τοὺς Ἕλληνας εἰς μειονεκτικὴν κατὰ πολὺ θέσιν. Κυρίως εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα (16 Ἰουλ. 1822) ὑπέστη ἡ κυρία δύναμις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐξ αἰτίας τῆς παρατόλμου στάσεως τῶν φιλελλήνων καὶ ἐνὸς καθ' ἑαυτὸ ἀσημάντου ἐπεισοδίου τελείαν ἦτταν καὶ ἀπώλεσαν οἱ Ἕλληνες τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διάκρορα σπουδαῖα ὄχυρά. Ἀλλὰ μετὰ περιέργου ὅπως ἐνεργητικότητος συνηθροίζοντο διαρκῶς ἐκ νέου οἱ πολ- λάκις διεσπαρμένοι καὶ ἀγρίως διχασμένοι ὁσάκις παρουσιάζετο κίνδυνος, καὶ τὴν μίαν ἡμέραν ἠττημένοι ἐθριάμβευον ἤδη τὴν ἐπομένην ὡς νικηταί. Πεντάκις ἐμάχοντο ἐπιτυχῶς παρὰ τὰς Θερμοπύλας. Αἱ Ἀθήναι, ἡ Κόρινθος, ἡ Νεάπολις τῆς Ρωμανίας (1) ἐκυριεύθησαν. Τὰς μεγαλειτέρας ὅμως ἀνδραγαθίας διέπραξαν οἱ Ψαριανοὶ καὶ οἱ Ὑδραῖοι, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὸν Κανάρην, Πιπῖνον, Μιαούλην μίαν Μπουμπουλίνα καὶ ἄλλους κατεναυμάχησαν ἐπανειλημμένως τὸν τουρκικὸν στόλον καὶ ἐξεδικήθησαν τρομερῶς διὰ τὰς ἐν Χίῳ διαπραχθείσας θηριωδίας. Τέλος κατενόησεν ὁ σουλτάνος, ὅτι διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ καταστείλῃ τὸ κίνημα. Ἠναγκάσθη λοιπὸν παρὰ τὴν ἐνδόμυχον ἀντιπάθειάν του νὰ ζητήσῃ βοήθειαν παρὰ τοῦ ἤδη ὑπὲρ τὸ δέον ἰσχυροῦ ὑποτελοῦς του Μεχμέτ Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου. Ὁ πονηρὸς καὶ φιλόδοξος πασᾶς ἀπεδέχθη μετὰ προθυμίας. Ἀφοῦ ἤξιωσε διὰ τὰς ὑπηρεσίας του τὴν παραχώρησιν τῆς Κρήτης καὶ Κύ-

(1) Νεάπολις τῆς Ρωμανίας σήμερον κοινῶς Ναύπλιον, ἡ σημαντικότερα παραθαλάσσιος πόλις τῆς Ἑλλάδος, μετὰ λιμένος δυναμένου νὰ χωρέῃ 600 πλοῖα καὶ 8 ἰσχυρῶν φρουρῶν τὰ ὁποῖα δεσπόζουν τῆς πόλεως κεῖται ἐπὶ στενῆς χερσονήσου εἰς βάθος τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου καὶ ὑπῆρξεν ἀπὸ τοῦ 1821 ἔδρα τῆς Ἑλλην. Κυβερνήσεως μέχρις ὅτου ὁ Βασιλεὺς Ὀθων ἀνεκήρυξε τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1834 τὰς Ἀθήνας Πρωτεύουσαν τοῦ ἔθνους.

πρου, απέστειλε τὸν θετὸν υἱὸν του, τὸν σκληρὸν Ἰβραήμ πασᾶν μετὰ ἰσχυροῦ στόλου καὶ μετὰ περὶ τὰς 20.000 λαμπρῶς ἐκγυμνασμένου στρατοῦ κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἰβραήμ ἀφίκετο κατόπιν μικρᾶς ἀργοπορίας τὴν 24 Φεβρ. 1825 εἰς Μεθώνην, κατέλαβε μετ' ὀλίγον τὸ ὄχυρὸν Ναυαρίνον καὶ ἤρχεισε κατόπιν τὰς δηώσεις του καθ' ὅλον τὸν Μορέαν. Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἐποχὴν προήλαυσε ἐκ Βορρᾶ ὁ Μέγας Βεζύρης Ρεσίτ πασᾶς μετὰ 40.000 Τούρκων καὶ ἐστρατοπέδευσε τὸν Ἀπρίλιον 1825 πρὸ τοῦ Μεσολογγίου διὰ νὰ καταλάβῃ, εἰ δυνατόν, τὸ διὰ τὴν ἐπανάστασιν τόσον σημαντικὸν τοῦτο σημεῖον.

Ὁ στιγμιαίος κίνδυνος εἶχε κάμει τοὺς Ἕλληνας ἀρχηγοὺς νὰ ἀφήσουν κατὰ μέρος τὰς ἐλεεινάς των ζυλοτυπίας καὶ ἔριδας καὶ σκηναί ὡς αἱ λαβοῦσαι χώραν κατὰ τὴν δευτέραν Ἐθνοσυνέλευσιν (ἐν Ἀργεὶ τῇ 14 Μαρτίου—18 Ἀπριλίου 1823) δὲν ἐπανελήφθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ἐπίσης ἡ δύσις ἐδιπλασίασε τὰς προσπαθείας της.

Οἱ Ἑλληνικοὶ Σύλλογοι ἔστειλαν πλουσίαν χρηματικὴν βοήθειαν καὶ ὅπερ σπουδαιότερον, γενναίους στρατιώτας καὶ ἐξόχους ἀξιωματικούς, ὡς τὸν Normann, Stanhope, Voutier, Φαβιέρον, Heidegger καὶ ἄλλους. Ὡς καὶ αὐτὸς ὁ πλέον δοξασμένος ποιητὴς τῆς Ἀγγλίας ὁ Λόρδος Βύρων, ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγωνιζομένων, οὐχὶ μόνον τὴν περιουσίαν καὶ τὴν μοῦσάν του ἀλλὰ καὶ κατετάχθη ὁ ἴδιος εἰς τὰς τάξεις των.

Ἐν Λονδίῳ μάλιστα κατορθώθη ἡ συναίσις Ἑλληνικοῦ δανείου 800.000 ἀγγλικῶν λιρῶν, τὸ ὁποῖον ὅμως μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐκ 56 $\frac{2}{3}$ % ἐξόδων προμηθείας ἀπέφερε βέβαια μόνον 348.000 ἀγγλικὰς λίρας εἰς τὸν πτωχὸν λαόν.

Μ' ὅλα ταῦτα ἡ κατάστασις ἦτο ἀρκετὰ κρίσιμος καὶ διὰ πολλοὺς ἢ προσεχῆς νίκη τῶν Τουρκο-αἰγυπτιακῶν ὄπλων γεγονὸς τετελεσμένον. Ἡ ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας κἀνοδος εἰς Ἑλλάδα ἀπῆτει ὅλως ἐξαιρετικὴν ἀτομικὴν γενναίότητα καὶ ἰσχυρὰν πεποίθησιν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀληθείας. Τοιαύτη ὅμως ὑπῆρξεν ἀκριβῶς ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων ὅτε ὁ Χάν ἠτοιμάζετο νὰ πλεύσῃ εἰς Ἑλλάδα. Ἄλλ' ὡς ἀφήσωμεν τώρα τὸν ἴδιον νὰ μᾶς πληροφορήσῃ περὶ τῆς περαιτέρω τύχης του.

ΠΡΩΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Ἀγαπητὴ μητέρα,

Ἐν Λιβόρνῳ τὰ πάντα συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μοῦ καταστήσουν τὴν βραχεῖαν διαμονὴν μου ὅσον τὸ δυνατόν πλέον εὐχάριστον. Ἐπίσης ἀπήλαυσα κατὰ κόρον πᾶν ὅ,τι μοῦ προσέφερεν ἡ πεπαιδευμένη καὶ πολιτισμένη Εὐρώπη, καθ' ὅτι κάποια προαίσθησις μοῦ ἔλεγεν ὅτι θὰ ἠναγκαζόμην νὰ στερηθῶ πάντων τούτων ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Ἐπεβίβασθην μετὰ τοῦ συντρόφου μου ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ πλοίου «Λυκοῦργος». Οἷριος ἄνεμος ἐγέμυζε τὰ παντὰ τὰ ὁποῖα μετὰ ἀπεμάκρυναν διαρκῶς περισσότερον ἀπὸ τὴν πατρίδα καὶ τοὺς ἀγαπητοὺς μου. Μετὰ πλοῦν 35 ναυτικῶν μιλίων προσέκρουσε τὸ πλοῖόν μας μετὰ τοσαύτης ὀρμῆς ἐπὶ ὑφάλου, ὅστε πολλοὶ ἐπιβάται ἔπεσαν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος. Μία ἀπερίγραπτος σύγχυσις ἐπηκολούθησεν ἐπὶ τοῦ πλοίου, οἱ δὲ σκύλοι καὶ οἱ γάτες ἐπηύξανον ἔτι μᾶλλον τοὺς ὀλογγμούς. Οἱ δεισιδαίμονες ναυτικοὶ ἀνευ τῆς ἐπεμβάσεώς μας θὰ ἐλησμόνουν σχεδὸν τὸν συνήθη σεβασμὸν των πρὸς Ἑλληνα ἱερέα, δισχυριζόμενοι ὅτι ὅταν εὐρίσκεται ἱερεὺς ἐπὶ τοῦ πλοίου οὐδέποτε περαιοῦται τὸ ταξεῖδι ἀνευ δυστυχίματος. Μετὰ ἐνδεκάωρον ἐργασίαν ἀνεσύρθη τὸ πλοῖόν μας. Νὰ μετὰ ἀπαλλάξητε, παρακαλῶ, τῆς περιγραφῆς τῆς νήσου Στρόμπολι μετὰ τὸ ἡφαίστιόν της, τοῦ φάρου τῆς Μεσσηνίας μετὰ τὴν σκύλλαν του καὶ χάρυβδιν ὡς καὶ τῆς Καλαβρινῆς ἀκτῆς μετὰ τὸ κατάρωτον Reggio καὶ τῆς γραφικῆς Σικελίας μετὰ τὴν ἀχνίζουσαν Αἴτναν. Ἐπειτα ἀπὸ ἐνδεκα ἡμερῶν ἀρκετὰ ταχύν πλοῦν ἐνομίσαμεν ὅτι θὰ εὐρισκόμεθα σύντομα εἰς τὸ τέρμα τοῦ ταξειδίου μας, καθ' ὅτι μακρόθεν διεκρίναμεν ἤδη τὰς ἀκτὰς τῶν Ἰονίων νήσων. Ἄλλ' αἴφνης τὸ ἔσπερας ἠγέρθη τόσον σφοδρὸς ἐνάντιος ἄνεμος καὶ μᾶς ἀπεμάκρυνε διαρκῶς περισσότερον ἀπὸ τὸ τέρμα μας, ὃ δὲ λυσσῶν βορειοδυτικὸς ἄνεμος περιέφερε τὸ πλοῖόν μας τὸ ὁποῖον ἦτο ἐφωδιασμένον μόνον μετὰ τὸ πανὶ τῆς τρικυμίας ἐπὶ 3 ἡμέρας ἔρμαιον ἕως ὅτου περιπλανηθέντες ἀφίχθημεν τέλος ἀντὶ εἰς Ζάκυνθον εἰς Κεφαλληνίαν. Εἰς ταύτην τὴν νήσον τὴν ὡς πρὸς τὸ μέγεθος δευτέραν μετὰ τῶν 7 Ἰονίων, ἐμείναμεν ἀκουσίως ἡμέρας τινὰς μέχρις ὅτου εὐρωμεν εὐκαιρίαν νὰ μεταβῶμεν εἰς Ζάκυνθον. Ἡ πόλις Ζάκυνθος σχηματίζει ἡμικύκλιον κατὰ μῆκος τοῦ λιμένος. Ὅπισθεν ἔκτείνεται σειρὰ λόφων τῶν ὁποίων αἱ κατωφύρεια εἶναι κεκαλυμμέ-

ναι γραφικῶς μὲ συστάδας ἐλαιοδένδρων. Ἐπὶ τοῦ ὑψώματος εὐρίσκειται παλαιὸν ἐνετικὸν φρούριον δεσπόζον τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος. Εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων ὥρων διέκρινέ τις τὴν ἀκτὴν τοῦ Μωρηᾶ καὶ ἔτι καθαρώτερα ἤκουέ τις τοὺς κανονιοβολισμοὺς τοῦ Μεσολογγίου ἀναμιγμένους μὲ τὸ «Gott save the King» τῆς ἐνταῦθα στρατιωτικῆς μουσικῆς—καὶ εἰς πάντα ταῦτα προσέδιδεν αἴγλην ἢ ἀνατέλλουσα σελήνη ἢ ὁποῖα φωτίζει καὶ τοὺς ἀγαπητοὺς μου εἰς τὴν πατρίδα. Μὲ ἀπερίγραφτον συναίσθημα πίπτω ἐπὶ τῆς κλίνης μου καὶ ἐνθυμοῦμαι τὸ παρελθόν. Ἄλλ' αἴφνης ἢ βροντῇ τῶν τηλεβόλων τοῦ Μεσολογγίου φυγαδεύει τὰ ὄνειρά μου, ὡς ἂν νὰ ἤθελε διὰ τῆς βίας νὰ μοῦ ὑπενθυμίση τὴν σοβαρότητα τῆς στιγμῆς καὶ τοῦ προορισμοῦ μου.

Μετὰ δύο ἡμέρας ἐγκατελείψαμεν τὴν Ζάκυνθον καὶ ἠγκυροβολήσαμεν εἰς ἕνα κόλπον τοῦ Μωρηᾶ διὰ νὰ ὑδρευθῶμεν. Μόλις ἀπεβιβάσθημεν εἰς τὴν ξηρὰν εἶδα τὰ φρικτὰ ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου ὑπὸ τὴν ἀπαισιωτέραν των μορφῆν. Καθ' ὅτι ἄνω τῶν 500 ἰσχυρῶν, μητέρες μὲ τὰ βρέφη των, γέροντες καὶ πληγωμένοι πολεμιστὰι διαφύγοντες τὸν πέλεκυν τῶν αἰγυπτίων δημίων, ἔκειντο σκορπισμένοι, εἰς βράχους καὶ φάραγγας καὶ ἠναγκάζοντο νὰ βλέπουν πῶς ἡ θαυμασιῶν πατρὶς, ἢ Ἀρκαδία, μετετρέπετο εἰς ἔρημον. Τὴν ἐπομένην ἀπεπλεύσαμεν καὶ ἐφθάσαμεν ἐπὶ τέλος εἰς τὸ τέρμα τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τοῦ προορισμοῦ μας, εἰς τὴν Νεάπολιν cī Romania. Ἡ πρώτη μου φροντίς μετὰ τὴν ἀποβίβασίν μου εἰς Ναύπλιον ὑπῆρξε νὰ βαδίσω διὰ μέσον τῶν στενῶν ἀκαθάρτων ὁδῶν κατηλειμμένων ὑπὸ πολλῶν ἑκατοντάδων μέχρις ὀδόντων ἀρματωμένων παλληκαριῶν (1) διὰ νὰ παραδώσω τὴν συστατικὴν μου ἐπιστολὴν εἰς τὸν τότε πρωθυπουργὸν Κουντουριώτην. Ὁ σύντροφός μου καὶ ἐγὼ ὠδηγήθημεν εἰς ἕν δωματίον—ἐὰν ἐπιτρέπεται τέσσαρες τοῖχοι νὰ φέρουν τὸ ὄνομα τοῦτο—εἰς τὸ ὁποῖον εἰσῆλθα μὲ πραγματικὴν εὐλάβειαν, καθ' ὅτι ὑπέθετα ὅτι νὰ εὕρισκα ἄνδρα ἄξιον νὰ προΐσταται ἑνὸς λαοῦ ὁ ὁποῖος ἀπετίναξε τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας μετὰ τосαύτης ἐθελουσίας καὶ θάρρους καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ἀπέβλεπε μετ' ἐμπιστοσύνης. Ἀντὶ τούτου συνήντησα ἄνδρα μὲ καλοκάγαλλον καὶ χωρὶς καμμίαν ἔκφρασιν ἔξωτερικόν, ὁ ὁποῖος μόνον λόγῳ τοῦ πλούτου του καὶ τῆς ἀγνοίας

του εἰς ὅλους τοὺς κλάδους εἶχε τοποθετηθῆ εἰς τὴν προέχουσαν ταύτην θέσιν. Δύναται τις λοιπὸν εὐκόλως νὰ φαντασθῆ πῶς μᾶς ὑπεδέχθη ἕνας τοιοῦτος ἀνὴρ. Δι' ἑνὸς τῶν κολάκων του, ὅστις ὠμίλει ὀλίγα ἰταλικά μᾶς ἀπήντησεν ὅτι τίποτε τὸ δριστικὸν δὲν ἠδύνατο νὰ μᾶς ὑποσχεθῆ ὡς πρὸς τὰς συστάσεις μου πρὶν ὀμιλήσῃ μὲ τὸν Μαυροκορδάτον. Καὶ ὅμως ὁ τελευταῖος οὗτος δὲν ἦτο εἰμὴ γραμματεὺς τῆς ἐκτελεστικῆς ἀρχῆς (1).

Αὕτη ἡ πρώτη μου ἐπίσκεψις ἔμεινε καὶ ἡ τελευταία καὶ τοιουτοτρόπως αἱ συστατικαὶ μου ἐπιστολαὶ ἔλαβον ἄλλον προορισμόν. Ἀπετάθη λοιπὸν πρὸς τὸν συνταγματάρχην βαρῶνον Φαβιέρου (2), ὅστις εἰργάζετο μετ' ἀπειροῦ ζήλου εἰς τὸν σχηματισμὸν τακτικοῦ στρατοῦ. Μὲ ὑπεδέχθη ὡς ἐφантаζόμην, εὐγενῶς, ἐγκαρδίως καὶ χαίρων νὰ ἀριθμῆ ἕνα ἐπὶ πλέον συμμαχητὴν. Δεδομένου ὅτι δὲν εἶχον σχηματισθῆ πλείονες τῶν τεσσάρων ἀρτίων λόχων, αἱ θέσεις τῶν ἀξιωματικῶν ἦσαν ἤδη κατειλημμένα. Ἐμεινα λοιπὸν μέχρι τοῦ δριστικοῦ μὲν διορισμοῦ ὡς ἀξιωματικὸς τῆς ἀκολουθίας πλησίον του. Καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος συνταγματάρχης Φαβιέρου εἶχε στενόχωρον καὶ ἐλεεινὸν κατάλυμα καὶ τοιουτοτρόπως διῆλθον τὰς πρώτας νύκτας εἰς τὸ ὑπαιθρον μέχρις ὅτου ἔκαμα τὴν γνωριμίαν διαφόρων γενναίων γερμανῶν φιλελλήνων καὶ προσελήφθη ὑπ' αὐτῶν εἰς τὴν κατοικίαν των, τὴν ὁποῖαν ἐκάλουν γερμανικὸν φρούριον. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπλήρωσα εἰς τὸ ἐνταῦθα κλῆμα τὸν ὀφειλόμενον φόρον. Μία ἐπίμονος ἀδια-

(1) Ἄλλ' ὅμως τέως πρωθυπουργὸς καὶ μεγάλῃς πάντως ἐπιρροῆς.

(2) Ὁ βαρῶνος Κάρολος Νικόλαος Φαβιέρου γεννηθεὶς εἰς τὴν Λοραίνην τὴν 15ην Δεκεμβρίου 1783, ἀποβιώσας ἐν Πιερριόλῃς τὴν 15ην Σεπτεμβρίου 1855 εἶχε διακριθῆ ἤδη ἐπὶ Ναπολ. οντος. Ἐξοικειωμένος μὲ τὰ ἔθιμα καὶ τὴν κατάστασιν τῆς Ἀνατολῆς, πρὸς τούτους δὲ στρατιωτικῆς σώματι καὶ ψυχῇ καὶ προικισμένος μὲ σιδηρὰν καρδίαν, ἀδικορῶν πρὸς τὸ χρέμα καὶ τὴν ἀμοιβήν, φιλόδοξος καὶ ἐνεργητικὸς ἐπίσημος καὶ υπερέφρανος καὶ τραχὺς, ἰδίωμα ἀπαραίτητον ἕως τῆς ἀκονήτου ἐλευθονῆς του, ἐφαίνετο τελείως κατολληλὸς νὰ ἐδραϊώθῃ τὰ ἐν Ἑλλάδι πολεμικά. Εἰς τὴν πατρίδα του ἀναμιγμένους εἰς διαφόρους ἔριδας ἐστράφη πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ὑπὸ ψευδώνυμον ἀρχικῶς, κατόπιν δὲ προσέφερε τὰς ὑπηρεσίας του, προσφορά ἣτις ἔτυχεν ἀρκετὰ ψυχρᾶς ὑποδοχῆς. Μόνον ὅτε ἐβεβιωθήσαν ὅτι ἡ ἀρχέγονος πολεμικὴ τῶν Ἑλλήνων δὲν ἠδύνατο ν' ἀνθέξη κατὰ τῆς διὰ λόγῃς ἐπιθέσεως καὶ ἐν γένει κατὰ τῆς ὅλης τακτικῆς τῶν Αἰγυπτίων, ἔλαβε τὸν Ἰούλιον τοῦ 1826 ὁ Φαβιέρου τὴν ἐνιστῆν νὰ σχηματίσῃ σῶμα τακτικοῦ στρατοῦ συμφώνως πρὸς τὴν κλίσιν του καὶ τοῦ ἐδόθησαν πρὸς τούτους ὁ κόμης Ρογγο τοῦ Μιλάνου ὡς Ἐφόρος καὶ ὁ Regnault de St. Jean d'Angely ὡς Ἀρχηγὸς τοῦ ἰπλικοῦ.

(1) Τὸ Ναύπλιον εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ φόβου καὶ τρόμου λόγῳ τῆς ἐπικινδύνου γεινιάσεως τοῦ Ἰβραήμ Πασᾶ ὁ ὁποῖος ἐὰν ἐν ἦτο τελείως ἀποτυφλωμένος θὰ ἠδύνατο νὰ κυριεύσῃ εὐκολώτατα τὴν λιμοκτονοῦσαν πόλιν.

θεσία μετὰ πονοκεφάλου καὶ ὤταλγίας ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ ἐνὸς ἰσχυροῦ πυρετοῦ, ὃ ὁποῖος τέλος κατῆλθε δι' ἐπανειλημμένων ἀφαιμάξεων καὶ δι' ἐπιθέσεως βδελλῶν. Ἄλλ' ἡ ἀδυναμία ἦτο τοιαύτη ὥστε ἠναγκάσθην νὰ μὴ ἐξέλθω ἐπὶ δεκαπενθήμερον τοῦ δωματίου. Κατέβαλα πολὺν ζῆλον εἰς τὸ νὰ μάθω τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τοῦ λαοῦ. Τὴν ἀρχὴν ἔκαμα μὲ τὴν ἀντικατάστασιν τῆς εὐρωπαϊκῆς μου ἐνδυμασίας διὰ τῆς ἐλληνικῆς ἢ μᾶλλον ῥουμελιώτικης. Δὲν εἶναι δὲ αὕτη μόνον ὥραιότερα ἀλλὰ καὶ ἀνετωτέρα εἰς τὸ στρατόπεδον, καθότι ἡ φουστανέλλα ἐξυπηρετεῖ πολλαπλᾶς ἀνάγκας. Διησχόμην τὸν καιρὸν μου εὐχάριστα ἐν τῷ κύκλῳ τῶν νέων συμμαχητῶν μου, ἐξαιρέσει τῶν πρωϊνῶν ὥρῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀριερωμένα εἰς τὸν σχηματισμὸν τακτικοῦ στρατοῦ. Ἐκαστος ἐκ περιτροπῆς ἀνελάμβανεν ἡμερησίως τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπιμελητοῦ τοῦ οἴκου, φροντίζων τὸ κατὰ δύναμιν καὶ ἐφ' ὅσον τὸ ἐπέτρεπον αἱ περιστάσεις διὰ πλουσίαν τράπεζαν. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ὑπηρεσίας ἐπήγαινα εὐθυμος εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἠγόραζα κρέας, πεπόνια καὶ καρπούζια ἢ σταφύλια ὡς καὶ ἱκανὴν ποσότητα οἴνου, ἐτοποθετοῦσα τὰ πάντα τακτικὰ εἰς τὴν φουστανέλλαν μου, ἢ ὁποῖα μοῦ ἐχρησίμευε ὡς καλάθῃ καὶ τὰ ἐπήγαινα εἰς τὴν οἰκίαν. Ἄμα τῇ ἀφίξει μου ἐπεδιδόμην μετὰ ζήλου εἰς τὴν μαγειρικὴν. Παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας μου ὅμως παρεπονοῦντο οἱ σύντροφοί μου διὰ τὴν ὑπὲρ τὸ δέον ἀλατισμένην σοῦπαν, τὴν καμμένην ὀμελέταν καὶ ἀνούσια φαγητά. Τοῦ κακοῦ τούτου εὔρον θεραπείαν—ἢ ἀνάγκη τέχνας κατεργάζεται—διὰ τῆς προσελκύσεως οἰκογενείας τινὸς φρυγαδενθείσης ἐκ Τριπάλεως καὶ προσληφθείσης εἰς τὴν οἰκίαν μας, ὅπου ἡ μαυρομάτα θυγάτηρ εὐχαρίστως προσέφερε τὰς ὑπηρεσίας της εἰς τοὺς ἀδεξίους φράγκους. Τὸν Σεπτέμβριον ἔλαβεν ὁ συνταγματάρχης Φαβιέρος (1) τὴν διαταγὴν νὰ ἐκκινήσῃ μετὰ 4 λόχων καὶ 4 ὄρεινῶν

τηλεβόλων διὰ Τριπολιτσάν, ἵνα εἰ δυνατόν τὴν κυριεύσῃ αἰφνιδιαστικῶς τὴν νύκτα, δεδομένου ὅτι, ὡς ἔλεγον, δὲν ἐφρουρεῖτο εἰ μὴ ὑπὸ 300--400 ἀνδρῶν. Ἐφροδιασμένοι γενναίως μὲ τὴν εὐλογίαν τοῦ ἱερέως ἐγκατελείψαμεν τὸ ἔσπερας τὸ Ναύπλιον καὶ ἐβαδίσσαμεν 2 1/2 ὥρας μέχρι τῶν Μύλων οὐχὶ μακρὰν τῶν Λερναίων ἐλῶν(1). Τὴν ἐπομένην πρωΐαν διέβημεν τὰ ὑψηλὰ ὄρη τῆς Ἰσακωνιάς, (2) διήλθομεν διὰ φαραγγῶν καὶ ὑψωμάτων ἀγρίας καλλονῆς ὡς ἐπίσης διὰ πεδιάδος εὐφόρου μὲν ἀλλὰ κατεστραμμένης καὶ ἀρίζημεν τέλος ἐπὶ τοῦ τελευταίου ὑψηλοῦ ὄρους Παρθένι, ὅπουθεν ἠδύνατό τις νὰ ἴδῃ τὴν μεγάλην πεδιάδα τῆς Τριπολιτσᾶς. Κατὰ τοῦ καύσωνος τοῦ ἡλίου δὲν μᾶς ἐπροφύλαττον τὰ γυμνά ὄρη κατὰ τῆς σφοδρᾶς μας ὄμως δίψης παρέσχεν ἀνακούφισιν μέγας ἄμπελῶν κατὰ τοῦ ὁποίου ἐπεπέσαμεν ὄχι ὅμως διὰ πολλοὺς ἄνευ λυπηρῶν συνεπειῶν.

Περὶ τὸ μεσονύκτιον ὀδηγοῦμενοι ὑπὸ τινος ἱερέως ἐξεκινήσαμεν καὶ τὴν πρωΐαν εἶχομεν περικυκλώσει τὴν Τριπολιτσάν. Ἐπορούσαμεν ἐν τούτοις πολὺ, διατὶ δὲν μᾶς ἐδίδετο τὸ σύνθημα πρὸς ἔφοδον, δεδομένου ὅτι ἤδη ἤρχιζε νὰ χαράξῃ ἡ ἡμέρα. Ὅπως εἶχε συμφωνηθῆ, ἑκατοντῆδες τινες παλληκαριῶν ἐπρόκειτο νὰ ἐπιτεθοῦν ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρᾶν. Ὁ συνταγματάρχης Φαβιέρος συνήθροισεν διαφόρους ἀξιωματικούς καὶ μᾶς ἐδήλωσεν ὅτι ὄχι μόνον ἡ ἀπόπειρά μας ἐπροδόθη, ἀλλ' ὅτι ἀντὶ 400 μᾶς ἀνέμενον 1600 ἀνδρες εἰς τὴν Τριπολιτσάν ἔτοιμοι νὰ μᾶς ἐπιτεθοῦν. Δὲν μᾶς ἔμενε τίποτε ἄλλο εἰ μὴ νὰ ὑποχωρήσωμεν ἐν τάξει—ὅπερ καὶ ἐγένετο. Καὶ μάλιστα διὰ μέσου τῆς πεδιάδος οὕτως ὥστε περὶ τοὺς 50 ἄραβες ἔριπποι μᾶς κατεδίωξαν. Οὗτοι ὅμως μετ' ὀλίγον ἐγκατέλειψαν τὴν λυσσαλέαν τῶν ἐπίθεσιν μόλις ἀντελήφθησαν ὅτι εἰς τὴν ἀνοικτὴν πεδιάδα ἀντέσχομεν. Ἐραιώθησαν λοιπὸν εἰς τάξιν ἀσχηματίας μὴ δυνηθέντες ὅμως νὰ

τῇ προτάσει τοῦ Μαυροκορδάτου ἐτέθη ἡ Ἑλλάς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἀγγλίας. Ἡ πρότασις αὕτη ἐγένετο μὲν ἀρχετὰ ψυχρῶς δεκτὴ ἐν Λονδίνῳ, ἐν τούτοις ἡ ὑψηλὴ Πύλη καὶ ἡ Λέστροια ἐξεπλάγησαν. Ἡ Κυβέρνησις καὶ ὁ λαὸς ἐνεθάρρηναν. Νεαὶ ὀμάδες φιλελλήνων προσῆλθον. Ἡ Ἀμερικὴ ἔστειλε μικρὸν στόλον. Ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ τὸ φιλελληνικὸν ρεῦμα καταφανῶς ἐνετάθη. Τοιοῦτοτρόπως ἐπανήρχισεν ὁ ἀγὼν μὲ νέας δυ. ἀμεις.

(1) Ἐκεῖ εἶχον τὸν Ἰούνιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Μαυροκορδάτον, Ὑψηλάντην, Φαβιέρον καὶ Roche κατατροπῶσι τοὺς Αἰγυπτίους.

(2) Ἀυτὰ κείνται παρὰ πολὺ πρὸς νότον. Ἴσως νὰ πρόκειται μᾶλλον περὶ τοῦ ὄρους Κτένια.

(1) Ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος εἶχε καταντήσῃ ἐν τῷ μεταξὺ αὐτόχρημα ἀπελπιστικῇ. Ὁ Ἰβραῆμ Πασᾶς εἶχεν ἐγκατασταθῆ στὸ Μωρητᾶ καὶ εἶχε κυριεύσει πᾶν ὃ τι εὔρισκεν ἔμπροσθέν του. Τὸ Μεσολόγγιον ἔμενε πολιορκημένον ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλάς διετέλει ἐν ἀδρανείᾳ. Ὁ Ἕλληνας σιῶλος καὶ μὲν ἐμάχετο γενναίως ὡς πάντοτε, ἀλλ' ὅμως δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ ὀριστικὴν τροπὴν. Ἡ κυβέρνησις εἶχεν ἀποθαρσυνθῆ, ὁ λαὸς δυσηρεστημένος, ὁ Σουλτάνος ἀνέπεισε, ὁ Μέττερνιχ ἔτοιβε τὸς χεῖρας του, ὡς καὶ αὐτὰ αἰ μὴ δύσμενῶς πρὸς τὴν Ἑλλάδα διακείμενοι κυβερνήσεις ἔβλεπον εὐχαρίστως εἰς αὐτὰς ἀπηλλαγμένας τῆς φροντίδος ἐνὸς ἀνατολικοῦ πολέμου. Ἀκριβῆς τὸ ε, τὴν ἐποχὴν τοῦ μεγίστου κινδύνου ἀφίκετο εἰς τὴν Ἀγγλίαν χρηματικὴ δόσις καὶ ὁ ἐκτελῶν καθήκοντα λαυάρχου Χάμιλτον εἰδείξε τόσον ἐπιβικτικῶς τὴν συμπάθειάν του διὰ τοὺς καταδυναστευομένους ὥστε

μᾶς προξενήσουν μεγάλην βλάβην. Αὐτὴ ὑπῆρξεν ἡ πρώτη μου ἔνδοξος πολεμικὴ ἐπιχειρήσις ἣτις ἐπὶ πλεόν ἀπέβη ἀναίμακτος.

Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν μας εἰς Ναύπλιον ἐχρησιμοποίησα τὰς ἐπομένους ἡμέρας πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ Ἄργου καὶ τῶν Μυκηνηῶν μὲ τὸν τάφον τοῦ Ἀγαμέμνονος ἢ ὀρθότερον τὸ θηραυροφυλάκιον τοῦ Ἀτρέως. Ἀρχὰς Ὀκτωβρίου τὸ τακτικὸν σῶμα εἶχεν ἤδη τόσον ἀξηθῆ, οὕτως ὥστε ἠδύναντο νὰ σχηματισθῶσι δύο ἄρτια τάγματα. Τὸ πρῶτον εἰς τὸ ὁποῖον εὐρισκόμην ἐγὼ ὡς ἀνθυπολοχαγὸς ἐβάδισε πρὸς τὰς Ἀθήνας· τὸ δεύτερον ἔμεινε εἰς τὸ Ναύπλιον, τὴν ἑδρὰν τῆς Κυβερνήσεως. Εἰς τὴν Πιάδαν συμπαθητικὴν καὶ οὐχὶ κατεστραμμένην πολίχνην ἐπὶ ὑψώματος πλησίον τῆς θαλάσσης, ἀνεμέναμεν πλοῖα τὰ ὁποῖα ἐπρόκειτο νὰ μᾶς μεταφέρουν εἰς Μέγαρον. Κατεσκευάσαμεν παρὰ τὴν παραλίαν εἰς μικρὰν χαριτωμένην πεδιάδα πλήρη λεμονοδένδρων, πορτοκαλλεῶν, συκῶν καὶ ἀμπελώνων. Εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας κεῖται ἡ παλαιὰ Ἐπίδαυρος. Ἐκ Μεγάρων ἔξακολουθήσαμεν τὴν ἐπομένην ἡμέραν τὴν πορείαν μας δι' Ἐλευσῖνος εἰς Ἀθήνας.

Φθάσαντες ἐπὶ τοῦ ὑψώματος πλησίον τῆς μεγάλης μονῆς Δαφνὶ εἶδομεν αἴφνης τὰς παλαιὰς Ἀθήνας τὴν ὑπερήφανον Ἀκρόπολιν μὲ τὰς ἀνεκτιμήτους ἀρχαιοτήτας τῆς, τὸν θαυμάσιον ἔλαιῶνα⁽¹⁾ καὶ ἀναδυομένας ἐκ τῆς βαθυκυάνου θαλάσσης τὰς νήσους Σαλαμίνα καὶ Αἴγινα· Ἀγαπητὴ μητέρα, δὲν ἔχω σκοπὸν καὶ οὔτε θὰ μοῦ τὸ ἐπέτροπεν ὁ χρόνος νὰ σᾶς περιγράψω τὰς Ἀθήνας καὶ τὰ περίχωρα, τὰ μνημεῖα καὶ τὰ ἀξιοπερίεργα, ἀλλὰ θέλω ἀπλῶς νὰ σᾶς δώσω ἀμυδρὰν τινα ἰδέαν τῶν γεγονότων καὶ τῆς ἰδίας μου τύχης.

Εἰς τὸν ἔλαιῶνα ὅπου ἐσταθμεύσαμεν ἦλθον πρὸς προῦπάντησίν μας διὰ νὰ μᾶς χαιρετήσουν ὁ Γούρας ὁ διοικητὴς τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Ἀττικῆς καὶ Λεβαδείας μετὰ πολλῶν ἑκατοντάδων καπετανέων καὶ παλληκαριῶν. Ἦτο πολὺ ἐνδιαφέρον τὸ θέαμα ὅταν οἱ καπετανεῖοι μὲ τὰ θαυμάσια ἀναστήματά των καὶ μὲ τὴν λαμπρὰν πολεμικὴν των στολὴν ὑπεδέχοντο τόσον φιλοφρόνως τόντε Ἕλληνα καὶ φιλέλληνα καὶ ἐθαύμαζον τὴν στάσιν καὶ ἡρεμίαν τοῦ στρατοῦ μας, ἰδίως ὅμως τὸ πρὸς τὴν ἀμυναν καὶ ἐπίθεσιν ὄπλον μας τὴν ἐμφολόγησιν. Ὅταν ἐξήλθομεν τοῦ δάσου ἦλθον οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηναίων πρὸς προῦπάντησίν μας. Ἐπίσης γυναῖκες καὶ κορίτσια, πρᾶγμα ἀνήκουστον, δὲν ἀπηξίωσαν νὰ προσφέρουν τὸ «καλῶς ὤρισες» εἰς τὸν

(1) Ἐκ τοῦ ὁποῖου ὅμως σήμερον ἐλάχιστος μόνον σώζεται.

γενναῖον συντάγματάρχην μας καὶ εἰς τοὺς τακτικούς του. Καίτοι ἦσαν κεκαλυμμένοι διὰ πέπλου ἐν τούτοις διέκρινέ τις ἀρκετοὺς ἀστράπτου- τας φλογεροὺς ὀφθαλμούς ὡς ἐπίσης καταλεύκους ὀδόντας περικυκλω- μένους ἀπὸ τὰ ὠραιότερα κοραλλένια χεῖλη.

Εἰς τὴν πόλιν ἐτοποθετήθημεν ὅσον τὸ δυνατὸν καλλίτερα. Εἰς πρῶστος καὶ ὁ ὑποφαινόμενος κατοικήσαμεν εἰς ἓν οἶκημα ὅπου μία γραῖα χήρα μᾶς ἐφωδίασε μὲ τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα. Ἀργότερον ἐζητήσα ἀπὸ τοὺς γείτονας πληροφορίας περὶ τῶν οἰκοδεσποτῶν μου καὶ ἔμαθα ὅτι κατοικῶ εἰς τῆς καλουμένης «ὠραίας Ἀθηναίας.» Παρὰ τὰς προσπαθείας μου ὅμως δὲν ἠδυνήθην νὰ τὴν ἴδω διαφορετικὰ εἰ μὴ κεκαλυμμένην τελείως διὰ πέπλου μεταβαίνουσαν ἀπὸ τὸ ἓνα δωμά- τιον εἰς τὸ ἄλλο. Τότε ἐγὼ σταματῶν ἐκ σεβασμοῦ εἰς ἀπόστασιν ἔθετα ἐπὶ τοῦστήθους τὴν δεξιάν μου πρὸς χαιρετισμὸν συμφώνως μὲ τὸ ἀνα- τολικὸν ἔθιμον. Ἐσπέραν τινὰ ἀνερχόμενος ἀπροσδοκῆτως τὴν κλίμακα ἤκουσα ἰοὺς παραπονετικούς ἦχους τοῦ αὐλοῦ τοῦ συντρόφου μου καὶ ἀντελήφθην πρὸς μεγίστην μου ἔκπληξιν καὶ χαρὰν τὴν ὠραίαν κόρην καὶ τὴν φίλην τῆς νὰ κυττάζουν διὰ τῆς κλειδαρότρυντας τῆς θύρας μας. Νὰ φύγω, ἦτο ἀδύνατον καὶ τοιουτοτρόπως εἶχα τὴν εὐ- καιρίαν κατὰ τὴν διάρκειαν συντόμου μετ' αὐτῆς ὁμιλίας εἰς ἀκατά- νήτητον ἐκ μέρους μου ἑλληνικὴν νὰ παρατηρήσω τὸ ὠραῖόν τῆς ἀνά- στημα καὶ τὴν κλασικὴν τῆς κατατομήν.

Ἡ πλήρης σεβασμοῦ καὶ ξενικῆ μου συμπεριφορὰ τὴν κατέστη- σαν εἰς τὸ μέλλον πλεόν εὐπροσῆγορον, οὕτως ὥστε δὲν εἶχον πλεόν ἀνάγκην νὰ καιροφυλακτῶ διὰ νὰ τὴν ἴδω. Μὴν ἀπορῆτε, ἀγαπητὴ μητέρα, ἐὰν εἰς κάθε περίστασιν ὁμιλῶ διὰ τὰς μαυρομιμάτας ἑλληνί- δας. Ἐνας καλὸς λόγος ἀπὸ ὠραῖον στόμα προξενεῖ εἰς κάθε νέον ὅς- τις ἀνετράφη ἐν μέσῳ ὠραίων καὶ εὐγενῶν γυναικῶν καὶ ἀναγκάζεται ἤδη εἰς αὐτὴν τὴν χώραν νὰ στερηθῆ τῆς συναναστροφῆς τοῦ ὠραίου φύλου τοιαύτην εὐχαρίστησιν, ὥστε δὲν ἠδυνήθην νὰ μὴ σᾶς ὁμιλήσω περὶ τῶν ἀσημάντων τούτων δι' ἄλλους περιστατικῶν καὶ ἀντι- κειμένων.

Ἐδῶ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπροχώρησε γοργὰ ὁ σχηματισμὸς τοῦ στρατοῦ. Μισθοδοσία καὶ μερίδες ἐμοιράζοντο τακτικά. Ἀξίωματικοὶ καὶ στρατιῶται ἔφερον τὸ ἐθνικὸν ἔνδυμα μὲ τὰ ἐθνικὰ χρώματα· κυ- ανοῦν καὶ λευκόν. Οἱ ἀξίωματικοὶ ἐλάμβανον β λίκρας στεργίνας διὰ τὸν ἔξοπλισμὸν των. Ἐκεῖνος ὅστις εἶχε πρὸς τούτοις καὶ χρηματικὴν ἀρωγὴν παρὰ τῆς οἰκογενείας του προσέθετε κατιτὶ καὶ οὕτω ἠδύ- νατο νὰ προμηθευθῆ μίαν θαυμασίαν στολὴν. Καθημερινῶς ἀφιερῶν-

το 4 ὄραι διὰ τὰς στρατιωτικὰς ἀσκήσεις. Πανταχόθεν προσήρχετο ἡ νεολαία οὕτως ὥστε ἠδυνήθη γὰρ σχηματισθῆ καὶ τρίτον καὶ τέταρτον τάγμα ὁμοῦ μετὰ σώματος ἵππικοῦ καὶ πυροβολικοῦ.

Λόγω τοῦ φόβου τῆς ἀποβιβάσεως τῶν Τούρκων εἰς τὴν νῆσον Σπέτσαι (1) ἀπέπλευσεν ἐκ Πειραιῶς, ὁ συνταγματάρχης Φαβιέρου τὸν Νοέμβριον μετὰ 4 λόχων καὶ 4 τηλεβόλων. Ἐκεῖ μᾶς ὑπεδέχθησαν καὶ μᾶς ἐστέγασαν λαμπρά. Συγκατοικῶν μετὰ τοῦ συνταγματάρχου Φαβιέρου ἐλάμβανα γενναίως μέρος εἰς τὰ πλούσια γεύματα τὰ ὅποια ἐγένοντο τῇ φροντίδι τῶν προυχόντων. Ὁ συνταγματάρχης Φαβιέρου ἤξευρε τόσον πολὺ νὰ κατακτήσῃ τὴν ἀγάπην καὶ ἐκτίμησιν τῶν κατοίκων τῆς νήσου, ὥστε παρὰ τὴν ἐρριζωμένην προκατάληψιν καὶ τὴν ἀνευ ὀρίου ζηλοτυπίαν κατὰ τῶν ξένων νὰ τὸν καλοῦν μετὰ τινων ἀξιωματικῶν εἰς γεῦμα. Καὶ διὰ νὰ τοῦ ἀποδείξουν, ἔτι τρανότερον τὴν ἀφοσίωσίν των μᾶς ὑπηρετοῦν κατὰ τὸ γεῦμα αἱ σύζυγοι καὶ θυγατέρες τῶν προυχόντων. Μᾶς ἐδηλώθη ὁμως σαφῶς νὰ μὴ τὰς κυττάζωμεν κατὰ τὸ γεῦμα. Ἐν τούτοις ἐπανειλημμένως ἐρριψα βλέμματα πλάγια. Βλέπω, περιέπεσα καὶ πάλιν εἰς τὸ παλαιόν μου σφάλμα. Ὑπόσχομαι νὰ ἦναι ἡ τελευταία φορὰ, καθ' ὅτι ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἐξαφανίζεται δι' ἐμὲ ἡ χαροποιὸς Κυθέρεια (2) προκειμένου νὰ ἀκολουθήσω τὸν αἰμοχαρῆ Ἄρην. Εἰς τὰς Σπέτσας ἀντελήφθη ὑπερβολικὰ τὴν διαφορὰν τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ στερεᾶς καὶ τῶν νήσων. Ἐκεῖ βρῶμα καὶ δυσωδία προκληθεῖσα ἐκ τῆς πολυχρονίου δουλείας καὶ στερήσεως, ἐδῶ ἡ πλέον ἐξεζητημένη καθαριότης, εὐπορία καὶ πλοῦτος ὅστις ἐκδηλοῦται εἰς τὰς εὐρυχώρους οἰκίας αἱ ὅποια εἶναι κομφότατα στολισμένα καὶ μὲ μεγάλην φιλοκαλίαν δι' εὐρωπαϊκῶν ἐπίπλων. Τὸν πλοῦτον τοῦτον ἐπεκόμισαν οἱ ἀτρόμητοι οὗτοι θαλασσοπόροι διὰ τοῦ ἐμπορίου μετὰ τῆς Πορτογαλλίας, Ἰσπανίας, Γαλλίας καὶ Ἰταλίας. Ἡ ἐνδυμασία τῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν δὲν εἶναι μόνον πλουσία καὶ κατάλευκη, ἀλλ' ἡ τοιαύτη τῶν γυναικῶν ἐπίσης ἰδιαιτέρως κομψή. Μετὰ δεκαεξαήμερον διαμονὴν ἐγκαταλείψαμεν τὰς Σπέτσας χωρὶς νὰ μᾶς ἐνοχλήσῃ ὁ τουρκικὸς στόλος.

Μετὰ τὴν ἐκ νέου ἀφίξίν μας εἰς Ἀθήνας ἠναγκάσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ Νοεμβρίου νὰ μεταβῶ εἰς Ναύπλιον πρὸς σχηματισμὸν τῶν σωμάτων τῶν σκοπευτῶν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀρχίζουν δι' ἐμὲ

(1) Κειμένη παρὰ τὴν βορείαν εἰσοδὸν τοῦ κόλπου τοῦ Ναυπλίου καὶ ἤδη τὸ 1778 λόγῳ τοῦ ναυτικοῦ τῆς πληθυσμοῦ παρὰ τῶν Τούρκων ἐρημωθεῖσα. προσέφραεν ἤδη εἰς τὸν ἑλληνικὸν στόλον ναύτας γενναίους.

(2) Παρώνυμον τῆς Ἀφροδίτης ἐκ τῆς νήσου Κύθηρα ἢ Τσερίγος.

αἱ δυσχέρειαι καὶ αἱ θλίψεις. Καὶ δὲν ἀρκεῖ ὅτι ὑπῆρχεν ἐδῶ ἐπιδημία ἡ ὅποια ἐθέρριζε καθημερινῶς 8—14 άτομα, ἀλλὰ πλὴν τούτου ἤμουν καὶ ὁ μόνος Εὐρωπαῖος. Δὲν παρήλθε πολὺς καιρὸς καὶ προσεβλήθη ἀπὸ δρυμιτάτους διαλείποντας πυρετούς. Παρ' ὅλα ταῦτα ἔλαβον τὴν διαταγὴν νὰ καταλάβω μὲ 50 ἄνδρας τοὺς Μύλους παρὰ τὴν θάλασσαν, οὐχὶ μακρὰν τοῦ Ἄργους. Ἐκεῖ ἠναγκαζόμεθα νὰ ἤμεθα διαρκῶς ὀπλισμένοι ἐξ αἰτίας τῶν νυκτερινῶν αἰφνιδιασμῶν τοῦ ἀραβικοῦ ἵππικου. Κατὰ τὴν ὑγρὰν αὐτὴν ἐποχὴν εὐρέθη ἐπὶ 15 ἡμέρας ἀνευ στέγης μὲ μόνην τροφὴν μέλανα ἄροτον καὶ παστὸς ἰχθῦς. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲ ἦτο ὅτι ἔπαθα ἀπὸ ἰσχυρὰν δυσεντερίαν. Ἀφοῦ ἀντικατεστάθην δι' ἄλλου, μετέβην τελείως ἐξηντημένος εἰς Ναύπλιον, ὅπου εἰς Ἑλληνικὸς μανδύας ἀπὸ τρίχας αἰγὸς ὑπῆρξεν ἡ κλίνη μου καὶ ἡ μόνη ἀνεσις διὰ τὸ καχεκτικόν μου σῶμα.

Τὴν 31ην Δεκεμβρίου (1) ἔλαβεν ὁ λόχος μου τὴν διαταγὴν νὰ συναντηθῆ μετὰ τοῦ Κολοκοτρώνη, ὅστις εἶχε συναθροίσει πολλὰς χιλιάδας ἀνδρῶν ἐντὸς καὶ πέριξ τοῦ Ἄργους, μὲ σκοπὸν νὰ κυριεύσῃ τὴν νύκτα δι' ἐφόδου τὴν Τριπολιτσάν. Τὴν ἰδίαν ἡμέραν εἶχομεν κατασκηνώσει εἰς ἀπόστασιν δύο ὥρων τοῦ Ναυπλίου καὶ τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1826 διέβημεν ἐν βροχῇ καὶ χιονοθύελλῃ τὸ ὄρη τῆς Τσακωνιάς(;) καὶ συνηγήθημεν μετὰ τοῦ Κολοκοτρώνη εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Ἀχλαδοκάμπου εἰς ἓν χωρίον τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος τοῦ ὁποίου αἱ οἰκίαι ἔκειντο διεσκορπισμένα ἐπὶ ἐνὸς ἀγροῦ κρημνοῦ. Εὐτυχῶς ἐμείναμεν ἡμέρας τινὰς ἐκεῖ, διότι ὡς ἐκ τῶν καθημερινῶν σφοδρῶν προσβολῶν πυρετοῦ στερούμενος φαρμάκων καὶ ἐξηπλωμένος μὲ σῶμα καχεκτικὸν ἐπὶ ὑγροῦ ἐδάφους ἤμουν τόσον ἐξησθενημένος, ὥστε μόλις ἠδυνάμην νὰ σταθῶ ὄρθιος. Μερικοὶ στρατιῶται ἀφωσιωμένοι εἰς ἐμὲ ἐφωδίαζαν ἀφθόνως μὲ δυναμωτικὸν κρεατόζωμον καὶ λεμονάδαν, οὕτως ὥστε μετὰ τινὰς ἡμέρας ἠδυνήθη μετὰ κόπου νὰ ἐξακολουθήσω τὴν πορείαν μου.

Πῶς ἔληξεν αὐτὴ ἡ ἐκστρατεία δύναται τις νὰ φαντασθῆ. Ἐκαστος διέτασσε, οὐδεὶς ὑπήκουε. Ἐπίσης ὁ Κολοκοτρώνης ὁ διεθύνων ὡς ἀρχηγὸς δὲν εἶχε μεγάλην ὄρεξιν νὰ κτυπηθῆ μὲ τὸν Ἰβραὴμ Πα-

(1) Ἡ εἰδησις τοῦ ἀπισυμβάντος τὴν 1 Δεκεμβρίου θανάτου τοῦ ἀτοκράτορος Ἀλεξάνδρου εἶχε παρὰ τοῖς Ἕλλησι ἐγείρει τὴν ἐλπίδα μιᾶς δι' αὐτοὺς εὐνοϊκῆς τροπῆς τῆς ὀρωστικῆς πολιτικῆς καὶ ἡ λαμπρῶς ἀποκρουθεῖσα τὴν 27 Δεκεμβρίου ἐφοδος τοῦ ἠγωνίμου τουρκοαιγυπτιακοῦ στρατοῦ κατὰ τοῦ Μεσολογγίου ἐπροκάλεσεν ἐνθουσιασμὸν ὀδηγήσασθαι εἰς νέας θυσίας καὶ νέους ἡρωϊσμούς.

σάν, καθ' ὅτι ἐθεώρει τὸν Αἰγύπτιον ὀλιγώτερον ἐχθρόν καὶ μᾶλλον ἐλευθερωτὴν τοῦ ἐκ τῆς ἐν Ὑδρῶ ἐξ αἰτίας τῆς πλεονεξίας καὶ προπετείας του φυλακισέως του, ἐκ τῆς ὁποίας ἠλευθερώθη μόνον όταν ἐπὶ τῇ προσεγγίσει τοῦ Ἰβραΐμ κατελήφθησαν ὅλοι ὑπὸ τρόμου καὶ ἐθεωρεῖτο ἀναγκαία ἡ παρουσία τοῦ ἀρειμανίου καὶ ὑπερηφάνου μαχητοῦ. Κατὰ τὴν προέλασιν ἐναντίον τῆς Τριπολιτσᾶς διάφοροι ἀρχηγοὶ ἔγειναν ἄφαντοι. Ἡ ἔφοδος ἣτις ὡς γνωστὸν δὲν συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν προτερημάτων τῶν Μωραϊτῶν ἔδει νὰ μὴ γίνῃ καὶ τοῦτο διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον διότι αἱ κλίμακες ἐφόδου εἶχον ἐγκαταλειφθῆ. Τὸ ἐχθρικὸν ἱππικὸν τοῦναντίον ἔκαμε γενναίαν ἔφοδον καὶ ἀρκετοὶ ἀτυχεῖς ἔπεσαν εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ πληρώσαντες τὴν τόλμην των μὲ τὴν ἀπώλειαν τῶν ὀνῶν καὶ ὄτων των. Παρὰ τὴν ἐπεληθοῦσαν ἀταξίαν ὁ λόχος τῶν σκοπευτῶν μας δὲν ἀπώλεσε τὸν σύνδεσμον οὕτως ὥστε τὸ ἱππικὸν δὲν ἠδυνήθη νὰ μᾶς βλάβῃ. Ἡ ὑποχώρησις ἐγένετο διὰ τῆς αὐτῆς πεδιάδος ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχομεν συναθροισθῆ ὀλίγας ἡμέρας πρότερον. Ἐδῶ μὲ ἐγκτέλειψαν αἱ δυνάμεις μου. Μετὰ τινος πληγωμένου στρατιώτου μετεφέρθη εἰς τὸ πρῶν κατάλυμά μου ἐν ᾧ ὁ λόχος ἐβάδισε πρὸς τὸ Ναύπλιον. Ὁ κάματος ἢ δυσεντερία καὶ ὁ πυρετὸς μὲ εἶχον τοσοῦτον ἕξαντλήσει, ὥστε δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐγκαταλείψω πλέον τὴν κλίνην τὴν ὁποίαν ἐμοιραζόμουν μὲ διάφορα οἰκιακὰ ζῶα καὶ ἄλλα ζῴνια. Εἰς τὴν ἐλεεινὴν αὐτὴν κατάστασιν εὐρισκόμην ἐπὶ ἡμέρας χωρὶς νὰ βάλω τίποτε ἄλλο εἰς τὸ στόμα μου ἀπὸ νερὸ μὲ ὀλίγον λεμόνι. Ὁ οἰκοδεσπότης μου ὄμῳ καὶ ἀναίσθητος ἐγωῖσθης, κατόπιν τῶν ἐπαπειλημένων παρακλήσεων καὶ ἀπειλῶν μου νὰ μοῦ προμηθεύσῃ ἐπὶ πληρωμῇ τοῖς μετρητοῖς ἡμίονον διὰ νὰ μεταβῶ εἰς Ναύπλιον ἠρνήθη ἀπαντήσας, ὅτι δὲν ἔχει ἡμίονον καὶ ὅτι πρέπει νὰ μοῦ ἦναι ἀδιάφορον εἴαν θὰ ἀποθάνω ἐδῶ ἢ εἰς Ναύπλιον. Ἐκ τούτου ἐνόησα ὅτι ἐνδιεφέρετο πολὺ διὰ τὰ ὄραιά μου ὄπλα.

Εἰς τὴν ἀξιοθρήνιτον αὐτὴν κατάστασιν ἐγκατελειφθεὶς μόνος καὶ ἀπελπισμένος προέβην εἰς τὸ τελευταῖον ἀπελπιστικὸν διάβημα, ἐζήτησα ἀπὸ τὸν πληγωμένον στρατιώτην νὰ μὲ βοηθήσῃ κατὰ δυνάμιν καὶ ἐφώναξα τὸν χωρικὸν νὰ μοῦ γεμίσῃ ἓνα κανάτι νερό. Καθ' ἣν στιγμὴν ἠθέλησε νὰ ἀπομακρυνθῆ τοῦ ἀπέκλεισεν ὁ στρατιώτης μὲ τὴν ξιφολόγησιν τὸν δρόμον ἐγὼ δὲ τοῦ ἔθεσα τὸ πιστόλι μου εἰς τὸ στῆθος ἐξορκίζων αὐτὸν ἐν ὀνόματι τῆς Παναγίας τοῦ ὅτι ἔφθασεν ἡ τελευταία τοῦ ὄρα εἴαν ἐντὸς 5 λεπτῶν δὲν ἐτοιμασθῶν 2 ἡμίονοι διὰ νὰ μᾶς μεταφέρουν εἰς Ναύπλιον. Οὔτε τὰ κλάμματα τοῦ ἀθλίου

αὐτοῦ ἀνθρωπίσκου ἱκετεύοντος διὰ τὴν ζωὴν του οὔτε αἱ φωναὶ τῆς προσδραμούσης γυναικὸς καὶ τῶν τέκνων του οὐδ' αὐτὰ τὰ βελάσματα τῶν ζῴων συντρόφων τῆς κλίνης μου ἠδυνήθησαν νὰ μᾶς μεταβάλουν τὴν ἀποφασίν μας. Ἡ σύζυγος ἔσπευσε νὰ ἐξέλθῃ, ἐγὼ δὲ ἐφοβήθη μὴπως καλέσῃ τοὺς γείτονας πρὸς βοήθειαν. Ἀντὶ τούτου ἐντὸς ὀλίγων δευτερολέπτων εἶχον ἐτοιμασθῆ 2 ἡμίονοι. Μὲ τὰ πιστόλια μου ἀνὰ χεῖρας τοῦ δὲ στρατιώτου ἐξασφαλίζοντος τὴν ὑποχώρησιν, ἐδέθη ἀπὸ τοῦ ἡμίονου διότι δὲν εἶχον τὴν δυνάμιν νὰ καθίσω ὄρθιος. Μὲ τὸ βλέμμα διαρκῶς ἐστραμμένον πρὸς τὸν προπορευόμενον χωρικὸν ἐπροχωροῦσαμε ταχέως. Τὸ αὐτὸ ἐσπέρας ἀφίχθημεν εἰς τοὺς Μύλους καὶ ἐκεῖθεν μετεφέρθημεν διὰ πλοίου εἰς Ναύπλιον. Ἐτοποθετήθη τὸ καλλίτερον εἰς μίαν γωνίαν ἐξώδευσα τὰ ὀλίγα μου μετρητά, διότι ἀπὸ 2 μηνῶν δὲν εἶχομεν λάβει μισθόν, διὰ φάρμακα χωρὶς νὰ ἰδῶ καμμίαν ὠφέλειαν. Οὕτω ἐκείμην ἐξηπλωμένος, ἀγνώριστος ἀκόμη καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς φίλους μου ἐπὶ ἡμέρας καὶ ἐβδομάδας, ἐπιθυμῶν μετὰ πόθου τὸν θάνατον ὡς μόνον λυτρωτὴν ἐκ τῆς ἀθλιότητος ταύτης. Ὀλίγον προτοῦ μεταβῶ εἰς Τριπολιτσάν ἀφίχθη κάποιος γερμανὸς ὑπὸ πολὺ λυπηρᾶς συνθήκας εἰς Ναύπλιον καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ἠδυνήθη νὰ παρέξω ὀλίγας ἐκδουλεύσεις. Εἰς ἀνταμοιβὴν μὲ περιποιήθη μὲ ἀφοσίωσιν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς εἶχε χάσει πᾶσαν ἐλπίδα περὶ τῆς διασώσεώς μου καὶ ἐπεφάσιεν ὡς ἐκ τούτου νὰ μὲ μεταφέρῃ εἰς τὴν νῆσον Σῦρον. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπώλησε τὰ πιστόλια μου καὶ τὸ πολύτιμον ἐγχειρίδιόν μου. Ἀναίσθητος ἐπεβίβασθην ἐπὶ πλοίου.

Τέλος πρώτης ἐπιστολῆς.

Ο ΜΕΓΑΣ ΔΕΡΚΩΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ

(1801 — 1821)

ΥΠΟ

ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ν. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΥ

Πολλοί διαπρεπεῖς Ἱεράρχαι ἐλάμπρυναν τὸν Μητροπολιτικὸν θρόνον τῶν Δέρκων καὶ ἐντεῦθεν οὐκ ὀλίγοι ἀνεδείχθησαν Οἰκουμηνικοὶ Πατριάρχαι· ἀλλ' οὐδεὶς ἐξ ἐκείνων δύναται νὰ παραβληθῆ κατὰ τὴν ὀξυδέρκειαν, τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν εὐτολμίαν πρὸς τὸν Γρηγόριον, οὗτινος βιογραφικὸν σημεῖωμα ἐξ ἀξιοπίστων πηγῶν συλλέξαντες δημοσιεύομεν, ὡς ἔνδειγμα εὐγνωμοσύνης πρὸς ἡμέτερον συνεπαρχιώτην καὶ συνάμα ἐξόχου θαυμασμοῦ, πρὸς ἓν ἐκ τῶν πολυπληθῶν θυμίων, κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, τοῦ ὑπὲρ τῆς Ἑθνικῆς ἡμῶν ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος.

Ὁ Γρηγόριος ἐγεννήθη μικρὸν πρὸ τοῦ μέσου τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἐν τῷ πλήρει ἐλατῶν καὶ ψυχροτάτων ὑδάτων χωρίῳ Ζουμπάτα, τοῦ τέως Δήμου Φαρῶν τῆς Ἐπαρχίας Πατρῶν, ἑπτὰ περίπου ὥρας ἀπέχοντι τῆς πόλεως Πατρῶν καὶ κειμένῳ ἐπὶ τῶν νοτίων πλευρῶν τοῦ ὄρους Παναγαϊκοῦ (Βωδῖᾶ) εἰς ἕψος 1192 μέτρων ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης. Ὁ πατὴρ του ὠνομάζετο Κανέλλος, ἡ μήτηρ του Μαλάμω καὶ ὁ μόνος ἀδελφός του, Μῆτρος (¹).

Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου τῆς Ζουμπάτας ἦσαν σχεδὸν ὅλοι ποιμένες, ἔχοντες καὶ χιμαῖδια κατὰ τὴν πεδινήν καὶ εὐχορτον Λύμην, τὰ καλούμενα Ζουμπατέϊκα καλύβια ἢ γρέκια· καὶ ὁ ποιμὴν Γρηγόριος ἔχων τὴν ἀγκλίτζαν του, ᾧδήγει εἰς τὴν βοσκὴν τὰ πατρικὰ πρόβατα φέρων ἀπ' ὄμου κρεμῆμενον τὸ ταγάρι, ἐν τῷ πε-

(¹) Τὰ ἀνωτέρω ὀνόματα ἠρύσθημεν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Γρηγορίου ἀποσταλείσης ἐκ Βιδυνίου ἐν ἔτει 1798, πρὸς τοὺς προεστῶτας τῆς ἐν Αἰγιαλείᾳ ἱερᾶς Μονῆς τῶν Ταξιαρχῶν καὶ ἀνευρεθείσης τῷ 1902 ὑπὸ τοῦ τότε ἐν Αἰγίῳ Γυμνασίου ἀρχου. Ἐλάχιστον ταύτης μέρος ἀνωνύμως ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμ. 7132 φύλλῳ τῆς ἐν Ἀθήναις ἡμερηίδος «Ἀκροπόλεως» τῆς 6ης Ἰανουαρίου 1902, ὑπὸ τίτλον «Ἀνακάλυψις πολυτίμου ἐγγράφου». — Ἀτυχῶς κατέστη δύσκολος ἡ ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς εἰρημένης Μονῆς ἔρευνα περὶ εὐρέσειως τῆς ἐπιστολῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἀποστολὴ πρὸς ἡμᾶς ἀκριβοῦς ἐπιγραφῆς.

φριέχεται ἢ συνήθης εἰς τοὺς ποιμένας λιτὴ ἡμερησία τροφή, ἄρτος, τυρὸς ἢ ἐλαῖαι καὶ ἡ ἀπαραίτητος φλογέρα, μὴ ὄνειρευθεῖς ποτε ἴσως, ὅτι ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας ἦτο προωρισμένος ἡμέραν τινὰ νὰ γίνῃ καὶ ἄριστος ποιμὴν λογικῶν προβάτων καὶ μετ' ἀπαραμίλλου τόλμης ἐκπληρώσῃ τὸ θεσπέσιον ἐκεῖνο τοῦ Θεανθρώπου λόγιον· *ἡ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων.*

Γηραλέοι Ζουμπατιῶται πολλὰ μοι διηγήθησαν ἐκ παραδόσεων περὶ τοῦ Γρηγορίου, κατὰ τὴν ἐκ τοῦ χωρίου τῶν διέλευσίν μου, μεταβαίνοντος κατ' Ἰούλιον τοῦ 1875 ἐκ Πατρῶν εἰς Καλάβρυτα· καὶ μετ' ἄλλην τὴν συνήθη εὐπιστίαν παιδικῆς ἡλικίας, ἐνόμισα τὰ λεγόμενα, ἀνδρι μύθους, τοῦλάχιστον λίαν ὑπερβολικά· ἀλλ' ὅτε κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος 1876 ἀνέγνωσα εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις ἐκδιδόμενον περιοδικὸν «Ἐστία», (¹) βραχεῖαν βιογραφίαν τοῦ Γρηγορίου, συγγραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἑθνικοῦ ἡμῶν ἱστορικοῦ Κ. Παπαρηγοπούλου καὶ φέρουσαν τίτλον, «Ὁ μέγας Δέρκων Γρηγόριος», ἐπέισθην ἀκραδάντως, ὅτι τὰ ὑπ' ἐκείνων τῶν ἀπλοϊκῶν γερόντων λεχθέντα μοι, κατ' οὐδὲν ἀπεμακρύνοντο τῆς πραγματικότητος, ἴσως δὲ ἦσαν καὶ ταύτης κατώτερα, διότι ἐκεῖνοι δὲν ἐγνώριζον τὴν μετὰ ταῦτα δρασίαν τοῦ Γρηγορίου ὡς κληρικοῦ, πλὴν μόνον ὅτι «ἐστάθηκε Δεσπότης ἐπὶ τῆς Πόλι καὶ ἐκρεμάστηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἐπὶ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ Εἰκοσιένα» (²).

Ἐλεγον, ὅτι ὁ ποιμενόπαις Γρηγόριος εἰς τὰ ἀθλητικὰ ἀγωνίσματα, κατ' ἔορτασίμους τελούμενα ἡμέρας, δῆλα δὴ, τὸ ὄρισιμον τοῦ λιθαρίου μακρύτερα ἀνευ φορᾶς, τὸν ἀδγατιστὴν (πῆδημα τρεῖς, μετὰ φορᾶς, αὐξητικόν), τὴν *πιλάλα* (δρόμον ταχύν), καθὼς καὶ *ἐπὶ τὸ σημάδι* (σκοποβολήν), οὐδένα εἶχεν ἐπάμιλλον. Ἄλλ' ἦτο καὶ λίαν ἀτίθαστος καὶ πάντοτε προεκάλει *καυγάδες* (μικροσυμπλοκάς) διὰ μηδαμινὰς ἀφορμάς, ἵνα ἐπιδείξῃ τὴν ἰσχυρὰν δύναμιν τῶν γρόνθων καὶ τῶν λακτισμάτων του, οὐ μόνον μεταξὺ τῶν ἐγγωρίων συνηλίκων, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἐκ τῶν πλησιεστέρων χωρίων. Ὅταν δὲ παρεχέμαζεν εἰς τὴν κατὰ τὴν Λύμην πατρικὴν καλύβην (γρέκι), *ἔλυε τ' ἄλογα*

(¹) Τόμ. Α' σελ. 53—56.

(²) Οἱ Ζουμπατιῶται μόνον περὶ τῶν προβάτων αὐτῶν ἐφρόντιζον, ἐν παντελεῖ ἀγνοίᾳ διαελούντας καὶ τῶν παγκοίνως γνωστῶν γεγονότων. Ὅθεν καὶ ἡ παροιμία «μὴ πῶς εἶσαι ἀπὸ τῆς Ζουμπάτας; ἀπαντῶσα ἐν Πάτραις καὶ ἄλλαχού, ἀπυθυνομένη δὲ εἰς πάντα ἀγνοοῦντα καὶ τὰ κοινότερα τῶν πραγμάτων. Καὶ ὁμοῦς ἐκ Ζουμπάτας προῆλθεν ἡ μεγάλη ἐκείνη διάνοια, ἡ περὶ οὗ πρόκειται Γρηγόριος.

των Ζουμπαταίων, τὰ καβαλλίκευε άσαμάρωτα καὶ ὄσον άστραπή-
 ξετρεχε ἔς τὸ κάμπο μ' άνεβοκατεβάσματα. Τέλος ἡ φωνή τοῦ
 Γρηγορίου ἦτο τόσοσν ισχυρά, δσάκις μάλιστα ενέτεινε ταύτην, ὥστε,
 κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἔγχωρούς, *άντιλαλοῦσαν τὰ βουνά καὶ τὰ λαγκά-
 δια* καὶ δέν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι ἀκούων τις τοῦτον κραυγάζοντα βε-
 βάλως θά ἐλάμβανε τελείαν γνῶσιν τῆς παροιμιώδους φωνῆς τοῦ ἐν
 Τροίᾳ Ἑλληνοσ κήρυκοσ Στέντοροσ.

Ὁ Παπαρηγόπουλοσ ἀφηγούμενοσ τὰ κατὰ Γρηγόριον, ἀπαν-
 ἤκουσε παρὰ τοῦ ἐκ Σμύρνης Γεωργίου Ἀφθονίδου, Πρωτεκδικίου
 καὶ μεγάλου γραμματέωσ τῶν Πατριαρχείων, οἰκειοτάτου δὲ εἰσ τὸν
 Γρηγόριον, λέγει, ὅτι *ἡ φωνή τοῦ Γρηγορίου ἦτο παρεμφερῆσ
 πρὸσ τὴν πολεμικὴν σάλπιγγα, ἡ δὲ ἱσπικὴ του δεξιότησ τοιαύτη,
 ὥστε ἔφριπποσ συνελάμβανε τὸν φεύγοντα λαγῶν, καὶ θά ἴδωμεν,
 ὅτι εἰσ τὴν ἱκανότητά του ταύτην, εἰσ δύο δεινὰσ περιστάσεισ ὤφειλε
 τὴν σωτηρίαν του.*

Ὁ πατήρ Κανέλλοσ διὰ ν' ἀποφυγῆ τὰ ἐκάστοτε ἐγειρόμενα πα-
 ράπονα τῶν συμπατριωτῶν του, ἔνεκα τοῦ ἀνησύχου χαρακτηῆροσ τοῦ
 υἱοῦ του, ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ τοῦτον εἰσ τινὰ συγγενῆ του μονα-
 χὸν ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Φίλια, τῆσ Ἐπαρ-
 χίασ Καλαβρούτων. Ὁ Γρηγόριοσ ὑπήκουσε, καὶ μεταβὰσ ἐκεῖ ἐμόνασε
 καρεῖσ μοναχὸσ φαίνεται δὲ, ὅτι ἐκεῖ ἔμαθε τὰ πρῶτα στοιχειώδη,
 γράμματα⁽¹⁾ καὶ ἀρκούντωσ ἐπὶ τὸ βέλτιον ἠθιοποιήθη, διότι οἱ μο-
 ναχοὶ τῆσ Μονῆσ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Φίλια διεκρίνοντο διὰ
 τὴν αὐστηρὰν τήρησιν τῶν διατάξεων καὶ ἐθίμων τοῦ μοναστικοῦ βίου.
 Ἐπὶ πῶσα ὅμωσ ἔτη ἔμεινεν ὁ Γρηγόριοσ ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ, δέν
 εἶναι γνωστόν, διότι κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, εἶτι ἔγγραφον
 ἀφορῶν καὶ τὸν Γρηγόριον μετὰ πολλῶν ἄλλων ἀπωλέσθη' οὐτ' ἐδὴν
 ἐκεῖθεν μετέβῃ καὶ ἐμόνασε καὶ ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ τῶν Ταξιαρχῶν, ὡσ
 εἰκάζει ὁ δημοσιεύσασ ἐν τῇ ἔφημερίδι *Ἀκροπόλει* μέρος τῆσ ἐν τῇ
 πρώτη ὑποσημειώσει ἡμῶν ἀναφερομένησ ἐπιστολῆσ τοῦ Γρηγο-
 ρίου, ἔνεκα τῆσ οἰκειότητοσ, μεθ' ἧσ ἔγραψεν ὁ Γρηγόριοσ ἐν ἔτει
 1798 ἐκ Βιδυνίου, πρὸσ τοὺσ προεστώτασ τῆσ Μονῆσ Ταξιαρχῶν. Μό-
 νον γνωρίζομεν ἀσφαλῶσ, ὅτι ὁ Γρηγόριοσ εἰσ ἀνάμνησιν τῆσ ἐν τῇ

(1) Ὁ Ἄμβρ. Φραντζῆσ ἐν τῇ Ἐπιτομῇ τῆσ Ἱστορίασ τῆσ ἀναγεννηθε-
 σῆσ Ἑλλάδοσ, Ἐν Ἀθήναισ 1839. Τομ. Α' σελ. 88 ὑποσημ. 1, ἀπαριθμῶν
 σχολεῖα κατὰ πόλεισ, κωμοπόλεισ καὶ χωρία, ποιεῖται μνεῖαν πλὴν ἄλλων
 μαθητῶν καὶ τοῦ Γρηγορίου' ἀλλ' εἰσ ποῖον σχολεῖον ἔμαθήτευσεν ὁ Γρη-
 γόριοσ, δέν ἀναφέρει.

Μονῇ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου βραχείασ ἐγκαταβιώσεώσ του, ἰδίᾳ δα-
 πάνῃ ἀνήγειρε τῆσ Μονῆσ τὴν κρήνην κατὰ τὴν ἐπὶ ταύτῃσ ἐπιγρα-
 φῆν, ἐν ἔτει 1819. 25 Μαΐου, ἠγουμενεύοντοσ Προκοπίου⁽¹⁾.

Ἐφόδια ἔχων ὁ Γρηγόριοσ τὰ σπάνια φυσικὰ προτερήματα του καὶ
 πλήρησ ὦν ἐλπίδων, δέν περιορίσθη ἐντὸσ τῶν στενῶν ὀρίων μονα-
 στηριακῶν τειχῶν, ἀλλ' ἐπεζήτησεν εὐρύτερον στάδιον καὶ μετέβῃ εἰσ
 Κωνσταντινούπολιν, ἐνθα ἐπεράτωσε τὰσ σπουδὰσ του ἐν τῇ Πατρι-
 αρχικῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένουσ Σχολῇ, ἀσπίωσ μορφωθεῖσ καὶ γενόμενοσ
 ἐγκυκλοπαιδικώτατοσ. Διὰ δὲ τὴν ποικιλίαν τῶν γνώσεών του καὶ τὸ
 αὐστηρὸν τοῦ ἠθουσ, δέν ἐβράδυνεν, οὐ μόνον νὰ γίνῃ γνωστόσ εἰσ
 εὐρὴν κύκλον λογίων, κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἀλλὰ νὰ ἐλκύσῃ εἰσ ἑαυ-
 τὸν καὶ τὴν ἐκτίμησιν καὶ εἴνοϊαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχου
 Σωφρονίου, πρῶην Πατριαρχου Ἱεροσολύμων, ὅστισ προήγαγεν αὐτὸν
 ἐξ ἀπλοῦ ἱερομονάχου χειροτονήσασ Μητροπολίτην Λακεδαιμονίασ
 κατὰ Φεβρουάριον τοῦ ἔτουσ 1777 καὶ συγχρόνωσ καθ' ὄλον σχεδὸν
 τὸ ἔτοσ ἐκεῖνο προσέλαβεν ὡσ Συνοδικόν.⁽²⁾

Ἀναλαβὸν ὁ Γρηγόριοσ κατὰ τὸ ἔτοσ 1778 τὰ ἐν τῇ Μητροπόλει
 Λακεδαιμονίασ ὑψηλὰ κατήκοντά του, ταχέωσ διεκρίθη ὡσ ἔξοχοσ
 ποιμενάρχησ καὶ δρόντωσ ἐξετιμήθη ὑπὸ τοῦ Χριστεπωνύμου ποιμνίου
 του, διὰ τὰ κοσμοῦντα αὐτὸν φυσικὰ τε καὶ ἐπίκτητα προτερήματα.
 Ἐθαυμάζετο δὲ πρὸ πάντων, διὰ τὸ κυριαρχικὸν παράστημά του καὶ
 τοὺσ ἐκφραστικοὺσ γλαυκοὺσ ὀφθαλμοὺσ, μετὰ κόμησ καὶ μυστακοπώ-
 γωνοσ χροῶματοσ βαθέοσ ξανθοῦ, πρὸσ τὸ πυρρὸν ἀποκλίνοντοσ⁽³⁾.

(1) Ε. Ι. Δράκου Μοσχονησίου *Μοναὶ Ἑλληνικαὶ*. Ἡ τοῦ Ἁγίου Ἀθα-
 νασίου, ἐν τῷ Θρησκ. περιοδικῷ Ἀθηνῶν *Ἱερῷ Συνδέσμῳ* τῆσ 15ῆσ Νοεμ-
 βρίου 1900. — Γ. Παπανδρέου Καλαβρυτινῇ Ἐπετηρίδι Ἐν Ἀθήναισ 1900
 σελ. 270. — Ὁ Παγοσιώτατοσ ἠγούμενοσ τῆσ Μονῆσ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου
 Ἄμβροσιοσ Παπαρηγόπουλοσ πάνυ προθύμωσ ἐπέστειλεν ἡμῖν τῷ 14ῳ Ἰου-
 νίου 1923 τὰ ἔξῃσ: «...ἐκ παραδόσεων εἶναι γνωστόν, ὅτι ὁ Γρηγόριοσ ἔμρα-
 νῆσ ἐγένετο εἰσ πολλὰσ δυσκόλουσ περιστάσεισ ὑποστηρίζων τὴν Μονὴν καὶ
 »τοὺσ ἐν αὐτῇ ἐνασκουμένουσ πατέρασ κατ' ἐκείνουσ τοὺσ χαλεποὺσ καιροὺσ.
 »Οὐδὲν δὲ ἔγγραφον περὶ αὐτοῦ μαρτυροῦν διεσώθη, ἔνεκα τῶν ἀλλεπαλλή-
 »λων ὑπὸ τῶν Τούρκων δηλώσεων».

(2) Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια. Περιοδ. Πατριαρχείου ΚΠόλεωσ τομ. Α'
 τευχ. ιγ' σελ. 230 ὑποσημ. 5 τῆσ 19 Ἀύγ. 1881 καὶ τομ. Κ' σελ. 77—80
 τοῦ 1900.

(3) Ἐξ ἀνεκδότων ἀπομνημονευμάτων τοῦ πολιτευτοῦ Λακεδαιμονοσ Δημ.
 Δημητρα-ἀκη ἀπόσπασμα, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ ἐλλογίμου Ἀγησιλάου Ζγου-
 ρίτσα ἐν τῷ ἐν Ἀθήναισ περιοδικῷ *Μαλεβῷ* κατ' Ἀπριλ. 1920. Κατὰ κοι-
 νὴν ἠρόληψιν παρὰ τοῖσ κληρικοῖσ ἰδίᾳ τῆσ Κωνσταντινουπόλεωσ, οἱ κοκκι-
 νοτρίχηδοσ ἐθεωροῦντο, «πολὺ κρηνοί».

Πρωτεύουσα Λακεδαιμονίας και έδρα του Μητροπολίτου ήτο ο πλησίον της αρχαίας Σπάρτης περίφημος Φραγκικός Μυστρας, οστις από του έτους 1262 έγινε, ούτως ειπεῖν, η ακρόπολις του εν Πελοποννήσῳ νεωτέρου Βυζαντιακού πολιτισμοῦ, οπόθεν οι εκεί εγκαταάντες Βυζαντινοί άρχοντες, μικρόν και κατ' όλίγον κατώρθωσαν να υποσκάψωσι την εν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ Φραγκικήν κυριαρχίαν και καταλύσωσι τελείως ταύτην (1430) δια του ήρωϊκού πλήν πολυδακρύτου μάρτυρος Κωνσταντίνου του Παλαιολόγου, στεφθέντος εν Μυστραῖ Αὐτοκράτορος του Βυζαντίου.

Έβάρδισεν ο Γρηγόριος επί τα ίχνη του προκατόχου του, άειμνήστου εκ Δημητσάνης Άνανίου του Λαμπάρδη (1750-1767), άγρίως σφαγέντος υπό των Τούρκων εν Μυστραῖ και του όποιου τας άφθόγους κηλίδας του μοσχηδόν ρεύσαντος αίματός του, μετά φρίκης έβλεπεν έσπαρμένας επί των τοίχων του περιβόλου του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Δημητρίου. Είπε γνωστόν, ότι ο Άνανίας (1) είχε λάβει ενεργόν μέρος εις την μελετωμένην κατά των Τούρκων επανάστασιν του 1769, συνεννοηθείς μετά των Άρχιερέων, Κορίνθου, Παλαιών Πατρών, Κερνίτσης και Καλαβρύτων και άλλων προκρίτων. Συντέλεσε δέ και εις την επισκευήν και κανονικήν κίνησιν των εν Δημητσάνη πυριτιδομύλων, προς παρασκευήν των άναγκαίων πολεμοφοδίων. Άλλ' ή επανάστασις εκείνη, ως γνωστόν, οίκτωρ άπέτυχεν, ένεκα της άκατονομάστου διαγωγῆς των Θ. και Α. Όρλώφ, επί Αικατερίνης Β' Αὐτοκρατειρας πασών των Ρωσιών.

Η εν τῇ Μητροπόλει Λακεδαιμονίας δραῖσις του Γρηγορίου, υπό εκκλησιαστικήν μὲν έποψιν υπῆρξε καρποφόρος, διότι εις τας ενεργείας τούτου, εν τῷ πρώτῳ μάλιστα έτει της άρχιερατείας του συνοδικού όντος (Αὐγ. 1777), οφείλεται η ύποταγή της Άρχιεπισκοπῆς Δημητσάνης εις την Μητρόπολιν Λακεδαιμονίας (2) και η βραδύτερον εν έτει 1780 υπ' αὐτοῦ προαγωγή της Πατριαρχικῆς Έξαρχίας Ζαρνάτας εις Έπισκοπήν, τελούσαν υπό την Μητρόπολιν Λακεδαιμονίας : (3) υπό

(1) Μιχαήλ Οικονόμου 'Ιστορικά της Έλλην. Παλιγγενεσίας. 'Εν Αθήναις 1873 σελ. 88 ύποσημ. Π. Χ. Δούκα Γυμνασιάρχου. «Η Σπάρτη δια μέσου των αιώνων. 'Εν Νέμ 'Υόρκη 1922 σελ. 679.

(2) Μ. Γεδεών. Πατριαρχικοί πίνακες 'Εν ΚΠόλει [1890] σελ. 066.

(3) William Martin Leake, Travels in the Morea. Τομ. Α' σελ. 264 παρά Περικλεῖ Γ. Ζερλέντη. Τάξις Ιεραρχική των εν Πελοποννήσῳ άγίων του Θεοῦ εκκλησιών. 'Η Μητρόπολις Ζαρνάτας και αι εν Μάνη Έπισκοπαί. 'Εν Έρμουπόλει 1922 σελ. 12 και 16. Το ενδιαφέρον του Γρηγορίου και μετέπειτα

έποψιν δ' Έθνικήν, πολλά έχομεν να είπωμεν περί του Γρηγορίου και οφείλομεν να τονίσωμεν, ότι τα μέγιστα και ούτος συνετέλεσεν εις την επίρρωσιν του χαλαρωθέντος πατριωτικού φρονήματος, ένεκα της επί δεκαετίαν σχεδόν μαστισάσης την Πελοπόννησον δηρώσεως και καταστροφῆς υπό των Τουρκαλβανών (4).

Οι Κλέφται, οι από της πρώτης κατακτήσεως της Πελοποννήσου υπό των Τούρκων, ούδέποτε κύβαντες τον αυχένα εις τους κατακτητάς, άλλ' έλεύθερον διάγοντες βίον επί των όρέων και εκείθεν κατερχόμενοι εκδικηταί και υπερασπισταί των καταδυναστευομένων όμοφύλων των, από της έποχῆς της έξολοθρεύσεως των Άλβανών υπό των Τούρκων και αὐτῶν των Κλεφτῶν, εκατέρωθεν όντων άρχηγῶν του Χασάν πασσά και του Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνη, είχαν σχεδόν εξαφανισθῆ. (1780). Άλλ' επί των ήμερῶν του Γρηγορίου αναφαίνονται πάλιν οι Κλέφται, και πρώτος ο περιβόητος εκ Μπαρμπίτσης της Λακεδαίμονος Ζαχαριῆς, ένεκα της συνδρομῆς και υποθάψεως, ης παρείχεν εις αὐτούς μετά τινῶν προύχόντων Μανιατῶν ο άτρόμητος και πατριωτικώτατος Γρηγόριος, οστις δὲν έβράδυνεν, να επισύρῃ καθ' έαυτοῦ την όργην και τὸ μῖσος της εν Πελοποννήσῳ Τουρκικῆς έξουσίας. Είπε αληθές, ότι ο προκατόχος του, ο πολὺς Άνανίας, υπεστήριξε τους Κλέφτας και κατ' έξοχήν τον συμπατριώτην του Κωνσταντίνον Κολοκοτρώνην, άλλ' ως λέγει ο Άμβρόσιος Φραντζῆς (5) «*μὲ την πλέον μυστικότητα*» τούναντίον δὲ ο σφριγῶν Γρηγόριος σχεδόν αναφανδόν, και τούτου ένεκεν επανειλημμένως, ως θά ίδωμεν, τον έσχατον διέτρεξε κίνδυνον.

Η Μάνη ανέκαθεν υπῆρξε τὸ άσυλον και κρησφύγετον των Κλεφτῶν, οσάκις άπηνῆς έστενοχώρει αὐτούς των Τουρκικῶν άρχῶν καταδίωξις και δια τὸ δύσβατον του τόπου και την παροιμιώδη των

ως Μητροπολίτου Δέρκων και Συνοδικού υπέρ της Ζαρνάτας, θέλομεν ιδεῖ εν τῇ παρατιθεμένῃ προς τον Έπίσκοπον Άκόβων εν έτει 1819 έπιστολῇ του, ανεκδότῳ μέχρι σήμερα.

(4) Άθανασίου Κομνηνοῦ 'Υψηλάντου, Τα μετα την Άλωσιν (1463-1789). 'Εν ΚΠόλει 1870 σελ. 462. 'Εν γράμματι των εν Πελοποννήσῳ Μητροπολιτῶν, δοθέντι εις τον Προηγούμενον της εν Καλαβρύτοις Ιερῆς Μονῆς Λαύρας 'Ανθίμου, και άπευθυνομένου προς τους Μητροπολίτας της Ρουμελίας, δια την άνεύρεσιν άρπαγέντων υπό των Τουρκαλβανῶν κειμηλίων της Μονῆς και εκεί μετακομισθέντων, βλέπομεν υπογεγραμμένον και τον Λακεδαιμονίας Γρηγόριον εν μηνί Σεπτεμβρίῳ ιδ' 1779. Κτιτορικόν, ήτοι Ιστορία της Ιερῆς Μονῆς Λαύρας υπό Δαμασκηνοῦ Άποστολίδου. 'Εν Αθήναις 1905. σελ. 37-88.

(5) Έπιτομή της 'Ιστορίας κλπ. Τομ. Α' σελ. 6-7 και 86-88.

Μανιατῶν φιλοτιμίαν, μὴ προδιδόντων οὐδὲ παραδιδόντων, κατὰ τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν ἔθιμα, τοὺς πρὸς αὐτοὺς καταφεύγοντας, οἱ Κλέφται ἦσαν ἐκεῖ ἐν πλήρει ἀσφαλείᾳ.

Περὶ τῆς ὑπὲρ τῶν Κλεφτῶν ἀποτελεσματικῆς δράσεως τοῦ Γρηγορίου, ἵνα μὴ τι τὸ ὑπερβολικὸν ὑπὸ τινος θεωρηθῆ, παραθέτομεν ὧδε τὰ ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω Πρωτοσυγκέλλου Χριστιανουπόλεως Ἀμβροσίου Φραντζῆ ἱστορούμενα ὡς ἑξῆς (1): «Μετὰ τὴν τῶν Ἀλβανῶν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον παντελῆ καταστροφὴν, ἀρχιεράτευσεν εἰς τὴν Ἀλακεδαιμονίαν ὁ Γρηγόριος ἐκ κόμης Ζουμπάτας τῆς Ἐπαρχίας Πατρῶν, τὸν ὁποῖον διὰ τὴν ἀξιότητά του κατετρόμαξαν οἱ Ὀθωμανοὶ τῆς Πελοποννήσου, μεταξὺ τῆς εἰς τὸν θρόνον Ἀλακεδαιμονίας ὀλίγης διαρκείας του! Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Μητροπολίτου τούτου ἡ λεγομένη ἀποστασία (ἢ οἱ Κλέφται) εἶχον παύσει μέχρι τοῦ 1785, ὅτε ἀνεφάνη ὁ περιβόητος Ζαχαριᾶς Ἀλακεδαιμόνιος, ἐκ κόμης Μπαρμπίτσας, ὅστις ἀπὸ τὸ μηδὲν ἀνεῖς Κλέφτης, κατήντησε νὰ περιφέρεται μὲ ἑκατὸν καὶ περισσότερα ἐπίλεκτα παλληκάρια μὲ σημαίαν ἀνοικτὴν ἔχουσαν σταυρόν, φέρων δὲ καὶ σφραγίδα ἐπιγραφούσαν «ὁ Ἀρχιστράτηγος τῆς Πελοποννήσου». Κατηράνιζε δὲ καὶ κατέσφαζεν ὡς πρόβατα τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ ὅσα νεφεράμια (στρατολογία) ἐξήρχοντο κατ' αὐτοῦ Ὀθωμανικὰ δὲν ἀπετέλουν τίποτε. Ἦτο δὲ τόσον ταχύπους, ὥστε ἐλέγετο, ὅτι οἱ πόδες του ἦσαν αἰδηροὶ καὶ τρόντι ἡ ἀξιοτήτης του, ἡ παλληκαριὰ καὶ ἡ γενναιότης αὐτοῦ (κατὰ τὴν Τουρκικὴν παροιμίαν) νὲ γκελδὶ νὲ γκελετζέκ' δηλ. οὔτε ἤλθε, οὔτε θέλει ἔλθει». Περὶ τῆς εἰς τὸν Ζαχαριᾶν συνδρομῆς τοῦ Γρηγορίου καὶ ὁ πολυτίτωρ κ. Τάκης Κανδηλῶρος ἐν τῷ περισπουδίστῳ καὶ ἀξιόσυστάτῳ συγγράμματι του «Ὁ Ἀρματωλισμὸς τῆς Πελοποννήσου», ἐν Ἀθήναις 1924, λόγον ποιούμενος περὶ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μάνης Ἰζανέτου Γρηγοράκη (1781—1796) λέγει ἐν σελίδι 131 τὰ ἑξῆς: «... Τοιοῦτον ἔχων μυστικὸν προστάτην ὁ Ζαχαριᾶς δὲν εἶναι ἀπορρον πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τῆς μεγαλοουργίας. Ἀλλὰ πλὴν τούτου ἔσχε καὶ ἄλλο εὐτύχημα διότι τότε διορίσθη Μητροπολίτης Ἀλακεδαιμονίας ὁ ἐκ Πατρῶν καιαγόμενος Ἐθνικώτατος ἀνὴρ Γρηγόριος. Ὡς ἐπίσκοπος τῆς περιφερείας ὁ Γρηγόριος, ἄξιός τοῦ Ἀνανίου διάδοχος, ἦτο καὶ τοῦ Ζαχαριᾶ ἐνθερμὸς ὑπερασπιστὴς καὶ ὁδηγὸς εἰς τὰ πρῶτα του βήματα». (2)

(1) Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας κλπ. Τόμ. Α' σελ. 6—7 καὶ 35—36.

(2) Σφάλλαται ὁ Μ. Οἰκονόμου ἐν σελ. 32 λέγ. ν «ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ του ὁ Ἀνανίας ὑπέβαλε τὸν ὑπὸ τὸν Κ. Κολοκοτρώνην διατελέσαντα καὶ ὁ δὲ τούτου»

ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΖΑΧΑΡΙΑ

Πέρφτουν τουφέκια καὶ γλεντοῦν 'ς τοὺς πύργους τῆς Μπαρμπίτσας.
Κάνει τσιμποῦσι ὁ Ζαχαριᾶς ὁ ἀρχηγὸς καὶ κλέφτης
Κι' ὁ Γεραντώνης, ὁ Γιαννιάς, ὁ Γιῶργος κι' ὁ Μπομπόλης,
Μπαϊρακτάρης ὁ γαμπρός, κι' ὁ Πέτρος Μπαρμπιτσιώτης.
Γιουσοῦφ Ἀγᾶς ποῦ τ' ἄκουσε πολὺ τοῦ κακοφάνη
Μαντατοφόρους ἠφώναξε, τοὺς στέλνει 'ς τὴ Μπαρμπίτσα.
Τι εἶν' αὐτὸ ποῦ γίνεται μωρὲ Καπετανέοι;
Μᾶς ἔστειλ' ὁ Γιουσοῦφ Ἀγᾶς νὰ 'πά' νὰ προσκυνῆστε.
Τι λέτε βρὲ μουρτάτηδες καὶ βρὲ παληαρβανίτες;
Πότ' εἶδατε τὴ Κλεφτουρλιὰ νὰ προσκυνῆ Πασσάδες;
Σύρτε 'ς τοὺς Κοτζαμπάσιδες, σύρτε 'στοὺς Γουρκολάτρες.
Ἐδῶ νὰ μὴ πατήσετε. Ποτὲ νὰ μὴν ἐρῶντε.
Ἄω 'ν' ἡ Μπαρμπίτσα ἡ ἔακουστὴ ποῦναι γεμάτη κλέφτες,
Ποῦ κουβεντιάζουν μ' ἄρματα, μὲ βόλια καὶ μπαροῦτι (1).

Ἐκτὸς τοῦ Ζαχαριᾶ, ἰδιαιτέραν εὐνοίαν ἔτρεφεν ὁ Γρηγόριος καὶ πρὸς τὸν συμπατριώτην του, υἱὸν φίλου πατρὸς ἱερέως, τὸν ἐν τῷ ἄνω ἄσματι ἀναφερόμενον Γιαννιᾶν (1787—1804), ἐκ Προστοβίτης τῆς Τριταίας τῆς Ἐπαρχίας Πατρῶν, γνωστὸν ὡς γνιὸν τοῦ Παπανδρέα, γνωστοῦ ἐπίσης παλληκαριᾶ. Ὁ Γιαννιάς ἦτο κατὰ τι πρεσβύτερος τοῦ Ζαχαριᾶ, διίστημος καὶ αὐτὸς Κλεφτοκαπετάνιος ἠγούμενος δὲ σώματος ἑξ ἑξήκοντα παλληκαρίων ἐνέπνεε τὸν τρόμον εἰς τοὺς Τούρκους καὶ κατὰ τὸν Φίτιον Χρυσανθόπουλον ἢ Φωτάκον (2).

στα ἄντα αὐτῷ νεαρὸν τότε Κλεφτοκαπετάνιον Ζαχαριᾶν...», διότι ὡς εἶδομεν ὁ μὲν Ἀνανίας ἠφονεύθη τῷ 1767, ὁ δὲ Ζαχαριᾶς ἐν ἔτει 1767 ἦτο μόλις ἑπταετής. Κατὰ τὸν Τάκην Κανδηλῶρον ἐν Ἀρματολισμῷ σελ. 67 «πρόκειται περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Ζαχαριᾶ Θεωροῦ ὁπαδοῦ τοῦ Παναγιωτάρου». Τοῦναντίον δὲ ἐπὶ Γρηγορίου, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ ἔτος 1785, ὅτε ὁ Ζαχαριᾶς, κατὰ τὸν Φραντζῆν, ἀνεφάνη, ἦτο 21 ἐτῶν.

(1) Μ. Ι. Θεοδοροπούλου Σπαρτιατικὸν Ἡμερολόγιον. Σπάρτη 1902 σελ. 46.

(2) Βίοι Πελοποννησίων ἀνδρῶν ἐκδοθέντες ὑπὸ Σταύρου Ἀνδροπούλου Ἀρεοπαγίτου. Ἐν Ἀθήναις 1888 σελ. 8. πρβλ. Θεοδώρου Κ. Κολοκοτρώνη. «Διήγησις τῶν συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ἀπὸ τοῦ 1770 ἕως τὰ 1830». Ἀθήνησι 1846 σελ. 40 κ. ἑ. ἐνθα περὶ Κλεφτῶν. Ὁ κ. Τάκης Κανδηλῶρος ἐν τῷ Ἀρματολισμῷ, διὰ μακρῶν ἐκθέτει τὰ τῆς ιδρύσεως ὑπὸ τοῦ Ζα-

«πολλούς Τούρκους ἔστειλεν εἰς τὸν κάτω κόσμον, ἀλλ' αὐτοὶ δὲν ἐσώοντο». Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, πολλοὶ νέοι ἐγκατέλειπον τὰς πατρικὰς ἐστίας καὶ δραττοντες τὰ ὄπλα ἔτρεχον κατόπιν τῶν Καπεταναίων, τραγωδοῦντες μετὰ ψυχῆς μαινομένης καὶ ὄνειροπολοῦσης τὴν ἀπελευθέρωσιν.

Σηκόνομαι πολὺ ταχὺ μαῦρος ἀπὸ τὸν ὕπνο·

Πέρονω νερὸ καὶ νίβουμαι, νερὸ νὰ ξενυστάξω·

Ἄκούω τὰ πεῦκα νὰ βροντοῦν καὶ ταῖς ὀξειαῖς νὰ τρίζουν.

Τι εἶν' ὁ βρόντος ὁ πολὺς; ὁ βρόντος ὁ μέγας;

Οἱ Πετμεζαῖοι ἀπεροῦν, καὶ ἅπαν νὰ πολεμήσουν·

Καὶ ἅπαν νὰ πολεμήσουνε τὸν σκύλλο τὸν Μουσάγα (1).

Κάθε δένδρῳ καὶ φλιάμπουρῳ, πέτρῳ καὶ πικληκάρῳ.

«Ἄλλ' ὁ Πασσᾶς Σαλαμπάσης, Ναυπλιώτης, προστίθησιν ὁ Φραντζῆς, μὴ ὑποφέρων τὴν ἀξιοσύνην καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος Μητροπολίτου ἐφυλάμισεν αὐτὸν ἐννέα ὀλοκλήρους μῆνας ἀποστείλας » *τριτάκις* (!) Ταρτάρους (ταχυδρομοῦς) εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ λάβῃ φερμάνι (Βασιλικὴν διαταγήν) νὰ τὸν ἀποκεφαλίσῃ, ἀποτυχῶν δὲ τούτου ἀπέλυσε τὸν Μητροπολίτην ἐκ τῆς φυλακῆς, ἀφοῦ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τριάκοντα χιλιάδας γροσίων τζερεμέ. (πρόστιμον ἄδικον)»,

Μετὰ τὴν ἀποφυλάμισίν του ὁ Γρηγόριος δὲν ἀπῆλθεν ἀμέσως, ὡς διηγεῖται ὁ Φραντζῆς, διὰ τῆς Ὑδρας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ παρέμεινε ἀρκετὸν ἔτι χρόνον ἐν τῷ Μυστρᾷ καὶ ὡς κάλλιστα γνωρίζων τὰς συνήθειας δολοπλοκίας τῶν Τούρκων, ἔλαβε τὰ ἀπαιτούμενα προφυλακτικὰ μέτρα, διὰ πᾶν τὸ ἐνδεχόμενον. Γρόντι κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1790 προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Πασσᾶ τῆς Πελοποννήσου νὰ μεταβῇ εἰς Τριπολιτάν, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀναμένουσα αὐτὸν ἐκεῖ τύχη, δὲν θὰ ἦτο ἀναμφιβόλως διάφορος τῆς τοῦ προκατόχου του Ἀνανίου

χαρῶ τῆς ὁμοσπονδίας τῶν Ἀρματολῶν εἰς τὰς εἴκοσι τέσσαρας ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου μετ' ἐπαρχηγούς τὸν Θ. Κολοκοτρώνην καὶ Ἀθανάσιον Πετμεζᾶν, ἐπίλεκτα δὲ μέλη τὸν Γιαννιᾶν, Ἀναγνωσταρᾶν κλπ. Ἡ ὁμοσπονδία αὕτη ἐξασφάλισεν ἐπὶ μίαν εἰκοσιπενταετίαν τὴν οὐσιαστικὴν αὐτοδιοίκησιν τῶν ὄρειων κυρίως ἐπαρχιῶν καὶ ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς Πύλης δι' εἰδικῶν φερμανίων. — πρβλ. τοῦ αὐτοῦ. Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία. Ἐν Ἀθήναις 1928. σελ. 41.

(1) Ὁ Μουσάγας κατήγετο ἐξ ἀρχαίας Ὀθωμανικῆς οἰκογενείας, ἐγκαταστάσης εἰς Ἀνδροῦσαν τῷ ἔτει 1717. Ἦτο δὲ ὠμὸς καὶ ἀδικώτατος μέγας τσιφλικιοῦχος (γαιοκτήμων).

εἶπε πρὸς τὸν ἐπὶ τούτῳ μετὰ τιμητικῆς, ὡς εἶθιστο, συνοδίας ἀποσταλέντα ἀξιωματικόν, ὅτι εἶνε πρόθυμος νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ ἀλλὰ νὰ ἐτοιμασθῇ ὀλίγον· καὶ μεταβὰς εἰς τὸν κοιτῶνα τοῦ ἐπήδησεν ἀπὸ τοῦ παραθύρου καὶ δραμῶν εἰς τὸ ἱπποστάσιον καὶ ἱππεύσας ἤλασεν ἀπὸ ρουτῆρος καὶ κατηφιῦνθη εἰς τὴν παραλίαν. Μετὰ τινα ὥραν ματαίας ἀναμονῆς, ἐνόησεν ὁ Τούρκος ἀξιωματικὸς τὴν ἀπάτην καὶ κατησχυμένος ἀπῆλθε μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν συνοδίας εἰς τὰ ἴδια. Ὁ Γρηγόριος κατέφθασεν εἰς τὸ παρὰ τὸ ἀρχαῖον Γύθιον Μαραθωνῆσι, καὶ προλαβὼν πλοιάριον ἐπεβιβάσθη καὶ κατέπλευσε, κατ' ἄλλους μὲν εἰς Ναύπλιον κατ' ἄλλους δὲ εἰς Ὑδραν, ὅπερ καὶ πιθανώτερον. Ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατώρθωσε μὲν τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Πασσᾶ, δὲν ἐπανῆλθε δὲ καὶ αὐτὸς πλέον εἰς τὸν Μυστρᾶν.

Διατρίψας ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει, μετετέθη εἰς τὴν Μητρόπολιν Βιδύνης, κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1791 (1). Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς Βιδύνιον ἢ Βιδύνην, ὀχυρὰν πόλιν τῆς Βουλγαρίας, κειμένην ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ Δουνάβεως, εἶχε τὴν ἔδραν τοῦ ὁ περιβόητος Πασβάντ Ὀγλού, φίλικρινῆς φίλος τοῦ Ῥήγα Φεραίου, καλοῦντος αὐτὸν ἐν τῷ γνωστῷ θουρείῳ ὕμνῳ του, εἰς κοινὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς Τουρκικῆς τυραννίας καὶ προσδοκῶντος γενικὴν ἀναστάτωσιν καὶ ἐκ ταύτης τὴν ἐπίτευξιν τῆς Ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Τὶ στέκει Πασβαντζόγλου τόσον ἐκστατικός;

Γεινάξου ἕς τὸ Μπαλκάνι, (2) φώλιασε ἄν ἀητός.

Τοὺς μπούρους καὶ κοράκους, καθόλου μὴ ψηφᾶς,

Μὲ τὸν ἄγιά ἐνώσου, ἂν θέλῃς νὰ νικᾶς.

Σηλίστρα καὶ Μπραῖλα, Σμαῖλι καὶ Κυλί,

Μπενβέρι καὶ Χωτῆνι, (3) ἐσένα προσκαλεῖ.

Στρατεύματά σου στείλε, κ' ἐκεῖνα προσκυνοῦν,

Γιατὶ στὴν τυραννίαν νὰ ζήσουν δὲν ἔμποροῦν.

(1) Ἐκκλ. Ἀλήθεια ΚΠόλεως 1881. Τόμ. Α' τεύχος ιγ' σελ. 280 ὑποσημ. δ.— Ὁ μὲν Φραντζῆς σημεῖοι τὸ ἔτος 1793, ὁ δὲ δημοσιεύσας μέρος τῆς προσημειωμένης ἐπιστολῆς τοῦ Γρηγορίου ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἀκροπόλεως, τὸ ἔτος 1794 ὡς ἐγκεχαραγμένον ἐν τῇ σφραγίδι αὐτοῦ: «Ὁ ταπεινὸς Μητροπολίτης Βιδύνης Γρηγόριος ΑΨΗΔ», ἐάν τὸ τελευταῖον γράμμα ἀντεγράφη καλῶς καὶ δὲν εἶναι Α, ὅτε συμπέμπεται μὲ τὸ ἔτος 1791, τὸ ἀναγεγραμμένον εἰς τοὺς κώδικας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

(2) Μπαλκάνι, τὸ ὄρος Αἴμος.

(3) Ὅλα τὰ ἀνωτέρω ἦσαν φρούρια Τουρκικά.

Ὁ Γρηγόριος ἐπωφελούμενος τὴν τοῦ Ῥήγα φιλίαν, συνῆψε σχέσεις μετὰ τοῦ Πασβάντογλου, παρ' οὗ ἀμέσως ἠϊνοήθη καὶ ἐφ' οὗ πολλὴν ἤσκησεν ἐπιρροήν, ἐλπίζων εἰς τὴν ἐπαλήθευσιν τῶν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Γένους χρυσῶν ὄνειρων του, τὰ ὁποῖα καὶ κατὰ τὴν φροῶν ταύτην ἐπέπρωτο νὰ μείνωσιν ὄνειρα ἀπατηλά. Ὁ φοβερός Πασβάντογλος ἠγούμενός τῶν ἐπίσης φοβερῶν Γενιτσάρων καὶ ἄλλων. ἐγένετο τόσον ἰσχυρός, ὥστε ὡς αὐτάρχης διώκει τὰ παρὰ τὸν Δούναβιν μέρη, μὴ ἀναγνωρίζων πασῶς τὴν τοῦ Σουλτάνου κυριαρχίαν. Μάτην ἐξεστράτευσαν κατ' αὐτοῦ τεσσαράκοντα πασσάδες, ὑπὸ τὸν πιστὸν τῷ Σουλτάνῳ Χουσεῖν καπουδὰν πασσᾶν, ἠγούμενοι ἑκατὸν χιλιάδων ἀγρίων σιφῶν, στρατολογηθέντων ἐκ τῆς Εὐρωπαϊκῆς καὶ Ἀσιατικῆς Τουρκίας⁽¹⁾. Ἐπειδὴ δ' ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐσχεδιάζετο ἡ ἐκθρόνισις τοῦ Σουλτάνου Σελήμ Γ', ὑπὸ τῶν Οὐλεμάδων, Γενιτσάρων καὶ ἄλλων ὀπαδῶν τῶν τὴν ἀρχὴν ἐπιζητούντων υἱῶν τοῦ Ἀβδουλ Χαμίτ, ὁ Σελήμ ἐπ' οὐδένα πεποιθώς, ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους ν' ἀναγνωρίσῃ τὸν Πασβάντογλον, Πασσᾶν τοῦ Βιδυνίου⁽²⁾.

Εἰς τὴν ἀνωτέρω τοῦ Πασβάντογλου ἀποστασίαν (1797) δὲν ἦτο ἀμέτοχος ὁ ἡμέτερος Γρηγόριος, ὅστις εὐμοιρῶν καὶ διπλωματικῆς ἱκανότητος, ἵνα μὴ εἴπωμεν, κατὰ Παπαρηγόπουλον, πανουργίας, ἐγνώριζε τίνι τρόπῳ νὰ ἐπωφελῆται τὰς περιστάσεις εἰς πᾶν ὅ,τι, ἔστω καὶ ἐμμέσως, ὠφέλει τὴν τε Μ. Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Γένος, χωρὶς ὅμως νὰ παρέχῃ καὶ ὑπονοίας περὶ τῶν κρυφίων ἐνεργειῶν του.

Εἰς τὰ περὶ Πασβάντογλου, ὁ ἐκ Πατρῶν ἱστορικός Διονύσιος Φωτεινός⁽³⁾, ἀναφέρει καὶ τὴν μετέπειτα ὑπὲρ ἐκείνου ἐνέργειαν τοῦ Γρηγορίου ὡς ἐξῆς: «.....Βλέπων οὖν ὁ Σουλτάνος Σελήμ τοῦ πράγματος τὸ ἀδύνατον ἐζητεῖ αἰτίαν νὰ τὸν συγχωρήσῃ πρὸς ὥραν, ἕως δευτέραν εὐκαιρίαν κἄν τούτῳ ἐφθασαν πρὸς αὐτὸν καὶ δύο Ἀραβ Μαγζάρια, ἧτοι ἀναφοραί, ἡ μὲν μία ἐκ τῆς Βλαχίας σταλεῖσα παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Βοεβόδα Μουρούζη, εἰς ἣν ἐμεσίτευεν ὁ ἡγεμῶν μετὰ τῶν ἀρχόντων περὶ τῆς συγχωρήσεως τούτου, παριστάνοντες αὐτὸν ὡς δίκαιον καὶ ἐν ταῦτῳ χρήσιμον καὶ ὠφέλιμον εἰς τὸν τόπον»

(1) Κ. Μ. Κούμα. Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας 1832. Τομ. IB' σελ. 485.

(2) Α. Πολυξοῖδου—Γ. Κρέμα. Νεωτάτη γενικὴ ἱστορία. Ἐν Ἀθήναις 1890. Τομ. Δ' σελ. 717.

(3) Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, τὰ νῦν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας. Ἐν Βιέννῃ 1818 Τομ. Β' σελ. 383 ὑπόσημ.

ἢ δὲ ἑτέρα ἐκ Βιδυνίου σταλεῖσα ὑπὸ τοῦ τότε ἀρχιερατεύοντος Γρηγορίου τοῦ Πελοποννησίου, εἰς ἣν ἐμεσίτευεν ὁ τε Μητροπολίτης οὗτος καὶ οἱ πρότιστοι τῶν βασιλέων, ἦτοι τῶν ὑπηκόων χριστιανῶν διὰ τῆς τούτου συγχωρήσιν, παριστάνοντες αὐτὸν ὡς δικαιοτάτον καὶ ὑπερασπιστὴν ἐνθερμον ὅλων τῶν τῆς βασιλείας βασιλέων. Ὅθεν ποιήσας ὁ Σελήμ τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ἐσυγχώρησε τούτον με συνθήκας ὅμως».

Μετὰ τὸν κατὰ μῆνα Ἰούνιον τοῦ 1798 συμβάντα ἐν Βελιγραδίῳ, τραγικὸν διὰ στραγγαλισμοῦ θάνατον, τοῦ ἐνθουσιώδους ὑπὲρ τῆς Ἐθνικῆς ἡμῶν ἀνεξαρτησίας ἀοιδοῦ καὶ πρωτομάρτυρος Ῥήγα Φερραίου, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν γενικὴν θλίψιν καὶ ἀθυρίαν, ὁ Γρηγόριος περινούστανος ὦν διείδεν, ὅτι ἡ παράτασις τῆς ἐν Βιδυνίῳ διαμονῆς του κατ' οὐδὲν ὠφέλει, τοῦναντίον ἡδύνατο ἀσκόπως νὰ ἐνοχοποιήσῃ αὐτὸν τε καὶ τὴν Μ. Ἐκκλησίαν, παρέχουσα ὑπονοίας εἰς τὴν ἄλλως καχύποπτον Τουρκικὴν Ἐξουσίαν, ἕνεκα τῶν μετὰ τοῦ Πασβάντογλου γνωστῶν γενομένων φιλικῶν σχέσεων του, τὰς ὁποίας οὔτε νὰ χαλαρώσῃ, οὔτ' ἀποτόμως ἀνευ ζημίας νὰ διακόψῃ ἡδύνατο. Ὅθεν ἀπειράσισε νὰ δραπετεύσῃ καὶ κατέφυγεν εἰς τὸ κατωτέρω ἐκτιθέμενον τολμηρὸν τέχνασμα, ὅπερ ἐπιτυχὸν ἀπέδειξε δευτέραν φροῶν, τὴν γνωστὴν ἱππικὴν δεξιότητά του καὶ τὸ ἀκατάβλητον τῆς ψυχῆς του σθένος.

Παρέστησεν εἰς τὸν Πασβάντογλου, ὅτι ἦτο ἠναγκασμένος χάριν ὑγείας νὰ κάμῃ μικοῦς τινὰς περιπάτους εἰς τὰ πέριξ τοῦ Βιδυνίου ἔφιππος· καὶ ὁ Πασβάντογλος ἔχων ἐνώπιόν του σεβάσιμον ἄνδρα ἰερωμένον, τὸν ὁποῖον πολὺ περιεποιεῖτο καὶ τοῦ ὁποῖου ἄλλως τε δὲν ἡδύνατο νὰ ὑποπτεύσῃ τὴν ἱππικὴν ἐπιδεξιότητα, λίαν εὐχαρίστως συγκατένευσεν εἰς τὴν παράκλησίν του ταύτην. Ἄλλ' ὅπως ὅλοι οἱ τύραννοι καὶ δυνάσται ἐν ὑποκρίσει διαβιοῦσιν, οὕτω καὶ ὁ Πασβάντογλου ἔχων πάντοτε τὴν ὑποψίαν, μὴ τυχόν ὁ τόσον αὐτῷ εὖνους καὶ χρήσιμος Γρηγόριος, ἡμέραν τινὰ κρύφα διαφύγῃ ἐκ Βιδυνίου, διὰ χαφιέδων (μυστικῶν κατασκόπων) ἐπετήρει αὐτὸν αὐστηρότατα. Διέταξε, τιμῆς δῆθεν ἕνεκα, νὰ παρακολουθῇ τὸν πολυμήχανον Μητροπολίτην συνοδίᾳ Δελήδων (ἐλαφρῶν ἱππέων). Ἀλλὰ μετὰ τινὰς ἡμέρας, καθ' ἃς ὁ Γρηγόριος τακτικώτατα ἐπέστρεφεν εἰς τὰ ἴδια, προβαλὼν εὐλογωτάτην πρόφασιν ἐμακρύνθη μικρὸν ἀπὸ τῆς συνοδίας καὶ ἐγένετο ἄφαντος, χωρὶς αὐτὴ νὰ νοήσῃ αὐτὸν, εἰμὴ δτε δὲν ἡδύνατο πλέον νὰ τὸν καταφθάσῃ. Ὁ Πασβάντογλος μαθὼν τὸν ἀπα-

τηλὸν τρόπον τῆς φυγῆς τοῦ Γρηγορίου, ἔμεινε κατάπληκτος. (1) Ὁ δὲ Παπαρηγόπουλος ἐκ τοῦ ἄνω γεγονότος καὶ ἄλλων λαμβάνων ἀφορμὴν λέγει, ὅτι ὁ «Γρηγόριος ἦτο ἀνδρῶν πανουργότατος».

Ἐκ Βιδυλίου ὁ Γρηγόριος ἀφίκετο εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1801, ἐπὶ Πατριάρχου Καλλινίκου Ε', μετετέθη εἰς τὴν Μητρόπολιν Δέρκων, διαδεχθεὶς τὸν Μακάριον γενόμενον Ἐφέσου (2).

Οἱ Δέρκαι, ἦσαν ἀρχαία πόλις τῆς Θράκης, τανῦν ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ, τριάκοντα τρία χιλιόμετρα ΒΔ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ δύο χιλιόμετρα μακρὰν τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Κατὰ τὸν Σκαρλάτον Βυζάντιον (3) «Δέρκοι ἦσαν κυρίως πάλαι ποτὲ τὸ παρὰ τὸν Εὐξείνου Πόντον χωρίον Δέλκων ἢ ὁ Δέλκων, ὅπερ παρὰ Ξενοφῶντι εὐρῆται γεγραμμένον Δέλτα, ἀπέχον τοῦ Βυζαντίου ἡμέρας ὁδὸν εὐξῶν ἀνδρῶν». — Οἱ Δέρκοι ὑπῆρξαν ἄλλοτε ἔδρα τοῦ ὁμωνύμου Μητροπολίτου, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1665 (4) ἐδρεύει εἰς τὸ πάγκαλον προάστειον τῆς Κωνσταντινουπόλεως «Τὰ Θεραπεῖα», φέρων τὸν τίτλον «*Δέρκων ὑπέριμος καὶ Ἐξαρχος Βοσπόρου Θρακικοῦ καὶ Κνανέων*», ἀλλὰ συνήθως καλεῖται «ὁ ἅγιος Δέρκων».

Δὲν προτιθέμεθα νὰ περιγράψωμεν ἐνταῦθα τὰς φυσικὰς καλλονας τοῦ ἀπαραμίλλου Θρακικοῦ Βοσπόρου, οὐδὲ τὰς παρὰ τὸ πρὸς βορρᾶν στόμιον αὐτοῦ δύο νησίδας ἢ σκοπέλους, τὰς Κυανέας, αἵτινες κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐκαλοῦντο Πλαγκταὶ πέτραι καὶ Συμπληγάδες καὶ τὰς ὁποίας διήλθον ἀβλαβεῖς οἱ Ἀργοναῦται ἀλλὰ μόνον ἐν συντομίᾳ τὰ Θεραπεῖα, ἔδραν τοῦ Μητροπολίτου Δέρκων.

Τὸ ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου χωρίον Θεραπεῖα, εἶναι μία τῶν μαγευ-

(1) Ἄμβρ. Φραντζῆ Ἱστορία κλπ. Τομ. Α' σελ. 86 ὑπόσημ. 2. — Παπαρηγόπουλος ἐν «Ἐστία» Τομ. Α' σελ. 53.

(2) Ἐκκλ. Ἀλήθεια Κιόλεως 1881. Τομ. Α' τευχ. ιγ' σελ. 280 ὑπόσημ. 5. — Ἐν τινι Σιγίλλῳ ἐκδοθέντι τῷ 1798 ἐπὶ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ἀφορῶντι δὲ τὴν ἐν Λακεδαίμονι Σταυροπηγιακὴν Μονὴν τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα καὶ δημοσιευθέντι ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ Ἐπισκόπου Μεσσηνίας Μελετιίου Σακελλαροπούλου. «Ἡ ἱερά Μονὴ τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα.» Ἐν Ἀθήναις 1921 σελ. 50 ἐσφαλμένως σημειοῦται ὑπογραφή τοῦ Γρηγορίου ὡς Μητροπολίτου, Δέρκων, ἐνῶ τοιοῦτος ἀπὸ τοῦ 1764—1801 ἦτο ὁ ἀνωτέρω ἀναφερόμενος Μακάριος. Mansi Collectio Consiliorum Τομ. 89 σελ. 1018 κ. ε.

(3) «Ἡ Κωνσταντινούπολις». Ἐν Ἀθήναις 1865. Τομ. Β' σελ. 152.

(4) Γ. Χασιώτου «Βυζαντιναὶ σελίδες», Ἐν Ἀθήναις 1910. Τομ. Β' σελ. 290.

τικωτάτων θέσεων τῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ κόλπος τῶν Θεραπειῶν σχηματίζει εὐρύχωρον καὶ ἀσφαλῆ λιμένα, χωριζόμενον πρὸς νότον μὲν ὑπὸ σειρᾶς λόφων καταρύτων, πρὸς βορρᾶν δὲ ὑπὸ ἀκρωτηρίου. Ἡ θέσις αὕτη ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι Φαρμάκια, ἐνεκα τοῦ δηλητηρίου, ὡς λέγεται, τὸ ὑποῖον ἢ Μήδεια καταδιώκουσα τὸν Ἰάσωνα, ἔρριπεν ἐνταῦθα κεκλεισμένον ἐντὸς πυξίδος. Τὸ σημερινὸν ὄνομα ἔλαβε τὸ μέρος τοῦτο, ἐνεκα τοῦ ὑγιεινότητος αὐτοῦ ἀέρος καὶ τῶν δροσερῶν ἀνέμων, οἵτινες πνέοντες ἐκ τοῦ Εὐξείνου Πόντου μετριάξουσιν τὸν καύσωνα, κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας καὶ καθιστῶσι τὴν διαμονὴν εἰς ἄκρον εὐάρεστον. Πάντες σχεδὸν οἱ γράψαντες περὶ Κωνσταντινουπόλεως, ἡμεδαποὶ καὶ ἀλλοδαποὶ, εὐφημὸν ἐποιήσαντο μνεῖαν τῆς κώμης Θεραπειῶν ὁ δὲ Ἰακωβάκης Ρίζος ὁ ποτὲ Νερουλός, εἰς τὸ Ἄσμα τοῦ ἠρωϊκοκοιμικοῦ ποιήματός του «Κούρκας ὄρπαγι» (Βιέννη 1816), θαυμασίαν παρέχει περιγραφὴν τῶν ὄντως θαυμασίων Θεραπειῶν, οὕτω:

Πλὴν μεταξύ στ' ἀσύγκριτα χωρῖα τοῦ Καταστένου
Τὰ Θεραπεῖα ἔχουν βαθμὸν τὸν πρῶτον τοῦ ἐπαίνου.
Ὁ δροσερὸς ὁ κόρφος τους, ὁ μισοφεγγαρένιος
Εἰς πρᾶσινον δρίζοντα ἀστράπτει σμαραγδένιος.
Καθὼς ὄλαις αἱ εὐμορφες μὲ τὰ χρυσᾶ μαλλιά τους
Στολίζουν τ' ἀλαβάστρινα κ' ὠραῖα μέτωπά τους,
Ὅμοίως καὶ τῶν Θεραπειῶν τὸν κόρφον τριγυρίζουν
Ἄπειροι κῆποι κρεμαστοὶ, καὶ τὸν καταστολίζουν.
Αὐτὸς δὲ ὁ θαυμάσιος δύο πλευρᾶς ἐκτείνει
Κι' ἀπ' ἓνα ἀκρωτήριον σὰν πύργον σ' αὐταῖς στήνει.
Σ' αὐταῖς ἐκεῖ μὰ δροσερῇ δὲν λείπει ποτὲ αὔρα
Καὶ τῶν καυμάτων συγκερνᾷ τῶν κυνικῶν τὴν λαύρα.
Ἐκεῖ ὡς καὶ οἱ κάτοικοι οἱ φίλοι Φαναριῶται
Τὰ Θεραπεῖα τους τ' ἀγαποῦν σὰν Σπάρτης πατριῶται.

Πολλοὶ τῶν ἐπισκεπτομένων τὰ Θεραπεῖα, ἀγνοοῦσιν ὅπως ὁποῖον διεδραμάτισαν πρόσωπον οἱ κάτοικοι αὐτῶν, εἰς τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατριδος ἀγῶνα ἀγνοοῦσιν ἐπίσης ὅπως, ὅτι πατοῦσιν ἔδαφος καθαρὰσθὲν διὰ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ τραγικοῦ θανάτου ἐνὸς ἱερομάρτυρος, τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος Γρηγορίου.

Ἐν Θεραπειοῖς σφίζονται μέχρι σήμερον δύο μεγάλα καὶ περιφανῆ μέγαρα, μετὰ περιβόλων ἀπεράντων καὶ παγκάλων κήπων, ἀνήκοντα

ἄλλοτε, τὸ μὲν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Ὑψηλάντων, τὸ δὲ εἰς τὴν τῶν Μουρουζῶν, καὶ μέχρι τινὸς ἦσαν αἱ θεριναὶ κατοικίαι τῶν πρέσβων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Ἐν τῇ πρώτῃ ἐλατρεύετο ὁ βροτολογὸς Ἄρης. Ὑπ' αὐτοῦ ἐμπνεόμενος ὁ ἀθάνατος Ῥήγας Φεραῖος, ὁ γραμματεὺς καὶ μυστικοσύμβουλος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, προητοίμαζε διὰ τῶν ἀρειμανίων ῥόδων του τὰς ὑπονόμους ἐκεῖνας, αἵτινες ἔμελλον ἐκραγεῖσαι νὰ καταστρέψωσι τὸ οἰκοδόμημα τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἐν τῇ δευτέρῃ, τῶν φιλομούσων Μουρουζῶν, ἐλατρεύοντο ὁ Φοῖβος, αἱ Μοῦσαι καὶ αἱ Χάριτες. Οἱ Μουρουζαί, νέαι Μαικῆναι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐδαμῶς ἐφείδοντο χρημάτων, πρὸς ἀνίδρυσιν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων. Αἱ σχολαὶ τῶν Θεραπειῶν καὶ τῆς Ξηροκρήνης (Κουρουτσεσμέ), ἀφ' ὧν ἐξῆλθον τοσοῦτοι καὶ τηλικούτοι ἄνδρες, διαπρέψαντες ἐπ' ἀρετῇ, παιδείᾳ, πολιτικῇ συνέσει καὶ συντελέσαντες οὐ μικρὸν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν παλιγγενεσίαν τοῦ ἔθνους, ὑπῆρξαν τὰ Μαυσωλεῖα τῆς ἀθανάτου μνήμης των. Εἰς ἓν τῶν πρὸς τὸ μέρος τοῦ κήπου δωματίων τῆς Μουρουζικῆς οἰκογενείας διαμένων καὶ ἐν θερινῇ ἐποχῇ ὑπὸ τὴν σκιὰν πυκνοφύλλων δένδρων καθήμενος ὁ ἐκ Καστορίας Ἀθανάσιος Χριστόπουλος, ὁ νέος Ἀνακρέων, ὡραία πρῶτος ἔψαλλε τὰ κάλλη τῶν ὡραίων (1) Ἐν Θεραπείοις ἤκμασαν καὶ μεγάλοι τῆς Ὀρθοδοξίας Λευῖται, ὡς ὁ Δέρκων Σαμουήλ ὁ Χατζερῆς, ὁ μετέπειτα περιώνυμος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1763-1768, 1773-1774) καὶ ὁ ποιμενάρχης τῆς Ἐρέσου, ὁ τὸν βίον ἐν Θεραπείοις διάγων Διονύσιος ὁ Καλλιάρχης, (2) μέγας προστάτης τῶν Μουσῶν καὶ τῆς παιδείας. Ἐπὶ Σαμουήλ ὄντος Δέρκων ἡ μητρόπολις αὕτη ἠγέρθη εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐγκρίτων ἐπαρχιῶν, εἰ καὶ ἀναφέρεται ἐκ τῶν προβιβασθεισῶν μητροπόλεων πρὸ τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, ἐπὶ Παΐσιου Β', κατ' Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους 1746. (3)

(1) Περὶ τῶν ἀνωτέρω ἐπισήμων Βυζαντινῶν οἰκογενειῶν, Ὑψηλάντου καὶ Μουρουζῆ ὄρα Ε. R. R. Livre d'or de la noblesse Phanariote et des familles princières de Valachie et de Moldavie. Athènes 1904 p. 251-254 et 151-154.

(2) Ὁ ἐλλόγιμος Γυμνασιάρχης κ. Παντελῆς Κοντογιάννης λαμπρὰν ἐδημοσίευσε βιογραφίαν τοῦ ἀνωτέρω Διονυσίου Καλλιάρχου ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἀθηνᾶ». Ἀθῆναι 1906 σελ. 146-196.

(3) Μ. Γεδεὼν Πατριάρχ. πίνακες σελ. 640. πρβλ. Κ. Μ. Πάλλη. Τὸ Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐν ἐπιστήμῃ. Ἐπετηρίδι τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀθῆναι Πανεπιστημίου 1924 σελ. 101 ὑπόσημ. 7.

Εὐτυχῆς ὁ Γρηγόριος, ὅτι κατόπιν ἀξιοθαυμάστων μόχθων καὶ κινδύνων πολυχρονίων, ἀνὰ τὰ πρὸς νότον καὶ βορρᾶν ἀκρότατα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ὄρια, ἐνθα αἱ Μητροπόλεις Λακεδαιμονίας καὶ Βιδύνης, δικαίως καὶ ἐπαξίως ἠμείφθη μετατεθεῖς εἰς τὴν παρὰ τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων ἐνδοξὸν τῶν Δέρκων Μητρόπολιν, ἵνα, ὡς ἀπὸ κέντρου, εὐδοκίμως συνεχίσῃ καὶ δι' αὐτοθυσίας ἀποπερατώσῃ τὸ ἐθνοσωτήριον ἔργον, ὅπερ ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἀπεριγράπτου ζήλου ἀνέλαβε.

Ὁ Γρηγόριος γενόμενος Δέρκων Μητροπολίτης, οὐδέποτε εὗρεν ἡσυχίαν ἀπὸ τοῦ συμπατριώτου του, τοῦ Μωραΐτου, οἵτινες πάντοτε πρὸς αὐτὸν ἤρχοντο ζητοῦντες τὴν πρόθυμον καὶ ἀποτελεσματικὴν συνδρομὴν του, διὰ τὴν διεκπεραίωσιν οἰασδήποτε δικαίας ὑποθέσεώς των. Περὶ τούτων ὁ Παπαρρηγόπουλος ἀναφέρει, ὅσα τὸ ἀψευδὲς στόμα τοῦ συνομηλοῦ τοῦ Ἀρθονίδου εἶπε πρὸς αὐτόν, καὶ τὰ ὅποια παραθέτομεν. «Ὅλοι οἱ Μωραῖται οἱ ἐρχόμενοι εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς εὐρεσιν τύχης, ἢ πρὸς διεκπεραίωσιν ὑποθέσεώς τινος, προσήρχοντο πρὸς αὐτόν καὶ σπανίως δὲν ἐπετύγγανον τῆς κραταιᾶς αὐτοῦ συνδρομῆς. Τοὺς ἐβασάνιζεν ὅμως κατ' ἀρχὰς ὀλίγον, καὶ λέγοντας ὅτι εἶναι ἀπὸ τὸν κατακαυμένον τὸν Μωραῖα, ἠρώτα αὐτοὺς τί εἶδους Μωραῖται εἶναι. Αὐτῶν δὲ ἀμηχανούντων ν' ἀπαντήσωσιν, ἔλεγε· τριῶν εἰδῶν Μωραῖται ὑπάρχουσι· διαβολομωραῖται, παληομωραῖται καὶ . . . . μωραῖται, διότι δὲν τολμῶμεν νὰ γράψωμεν ἐν ταῦθα πλήρη τὴν τρίτην προσηγορίαν, προστίθησιν ὁ σεμνολόγος Παπαρρηγόπουλος (ὡς λίαν ἴσως, καθ' ἡμᾶς, κακέμφοτον). Ἐγὼ ὅμως προσέθετο εἶμαι διαβολομωραῖτης· ὅπερ δὲν τὸν ἠμπόδιζε τοῦ νὰ εὐεργετῇ αὐτοὺς πάσῃ δυνάμει. Σπανίως ἐπλήρωνε τὰ χρέη του, καὶ τοσοῦτον ἐπιτηδείως διεπαιδαγωγεῖ πάντοτε τοὺς δανειστάς, ὥστε ἀπήρχοντο οἱ καλοὶ ἄνθρωποι πεπεισμένοι, ὅτι αὐτοὶ εἶχον ἄδικον καὶ ὄχι αἰτός. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἦτο ὁ εὐπονητικώτατος τῶν ἀνθρώπων». Ἦτο κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον, κακοπληρωτής, διότι δὲν εἶχε βεβαίως τὴν θανατουργὸν δύναμιν τοῦ Θεανθρώπου δι' ἀπλῆς εὐλογίας νὰ μεταβάλλῃ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον, οὐδὲ νὰ πολλαπλασιάσῃ ἄρτους καὶ λοιπὰ ἐδώδιμα, διὰ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν διατροφήν τῶν πολλῶν καθ' ἡμέραν εἰς τὸ Μητροπολιτικόν του οἴκημα ξενιζομένων ὑπ' αὐτοῦ συμπατριωτῶν τοῦ Μωραϊτῶν. Καὶ ἂν χαρακτηρίζηται ὡς ὁ εὐπονητικώτατος τῶν ἀνθρώπων, τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τὸ ὅτι ἦτο μεγαλόψυχος, ὡς ἅπας ὁ βίος αὐτοῦ μαρτυρεῖ· καὶ εἰς αὐτὸν πληρέστατα προσαρμόζεται τὸ Ἀριστοτέλειον λόγιον· «Ἔστι δὲ μεγαλόψυχος

»οὐθ' ὁ τὸ ζῆν περι πολλοῦ ποιούμενος, οὐθ' ὁ φιλόζωος· ἀλλ' ὡς ἀπλοῦς τῷ ἦθει καὶ γενναῖος».

Ἐπειδὴ αἱ καθέδραι τῶν Μητροπολιτῶν, Δέρκων, Χαλκηδόνος, Νικομηδείας, καὶ Κυζίκου, δὲν ἦσαν μακρὰν τοῦ παρὰ τὴν ΒΔ ἄκρην τοῦ Κερατείου κόλπου κειμένου Φαναρίου, ἐνθα τὰ Πατριαρχεῖα, οἱ ἀνωτέρω Μητροπολίται ἐκαλοῦντο συνήθως ὡς Συνοδικοὶ καὶ μάλιστα οἱ ἐγγύτατα Δέρκων καὶ Χαλκηδόνος. Ὁθεν ὁ Γρηγόριος διὰ τὰς ποικίλας γνώσεις καὶ τὴν πολυτίμον πείραν του, ἀμέσως κατ' αὐτὸν τὸν μῆνα (Ἰούλιον τοῦ 1801) (1) τῆς ἐν Θεραπείαις ἐγκαταστάσεώς του, ἐκλήθη ὡς Συνοδικὸς καὶ τοιοῦτος διετέλεσε μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου 1821, ἦτοι ἐφ' ὀλόκληρον εἰκοσαετίαν, ὑπὸ προϊσταμένους τέσσαρας Πατριάρχας, οἵτινες πόρρω ἀλλήλων ἀπεῖχον κατὰ τε τὴν παιδείαν, τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν. Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ ἐξῆς· ὁ δις πατριαρχεύσας Καλλίνικος Ε' (1801—1806 καὶ 1808—1809), ὁ Ἰερεμίας Δ' (1809—1813), ὁ Κύριλλος ΣΤ' (1813—1818) καὶ ὁ τρις πατριαρχεύσας Γρηγόριος Ε' (1797—1798, 1806—1808 καὶ 1819—1821).

Ὁ Καλλίνικος Ε' κατὰ μὲν τὸν Ἀθ. Κομνηνὸν Ὑψηλάντην (2) ἦτο «εὐδήθης καὶ εἰς πάντα ἀνάξιος», κατὰ δὲ τὸν Κ. Κούμαν (3) «ἀνηρημίτε εὐαρεσκείας, μήτε δυσάρεσκείας δυνάμενος νὰ χορηγήσῃ». Ὁ Ἰερεμίας Δ' κατὰ τὸν αὐτὸν Κούμαν, «ἦτο μὲν ἀναλφάβητος, τὴν δὲ ἀγραμματίαν του ἀνεπλήρου ἢ φιλομαθείᾳ του, διὰ τὴν ὁποῖαν συνέτρεχε τὴν σπουδὴν τοῦ Ἔθνου» καὶ κατὰ τὸν Μ. Γεδεών (4) ἦτο εἰδήμων κατὰ βᾶθος τῆς Τουρκικῆς γλώσσης. Ὁ διάδοχός του Κύριλλος ΣΤ' ἐφαίνετο μετὰ τὸν Σαμουήλ ὁ μᾶλλον πεπαιδευμένος Πατριάρχης. Ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ἔχῃ ἀλληλογραφίαν μετὰ τῶν πεπαιδευμένων τοῦ Ἔθνου. Εἰς τὴν διεξαγωγὴν ὅμως οἰασδήποτε ὑποθέσεως, ποτὲ δὲν ἠθέλησε νὰ πράξῃ τι αὐτογνωμόνως, ἀλλὰ διέτασσε τὰ πάντα συμφώνως πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου. Ἴσως ἦθελε διαρκέσει πλειότερον ἢ πατριαρχεῖα αὐτοῦ, ἐὰν ἡ τύχη τῶν Πατριαρχῶν δὲν ἐξηριάτο ἀπὸ τὰς ἐκάστοτε ἀλλαγὰς τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1818 ἐγένετο ἡγεμὸν ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος. Οὗτος θέλων νὰ ἔχῃ ὄργανον ἰσχυρὸν τῶν ἐν Κωνσταντι-

νουπόλει ὑποθέσεων του ἐπέτυχεν, ἵνα ἡ Σύνοδος τὸν μὲν Κύριλλον ΣΤ' παύσῃ, τὸν δ' ἐν Ἀθῶνι διαβιοῦντα ἐξόριστον φίλον του, Γρηγόριον Ε' ἀνακαλέσῃ αὐθις εἰς τὸ Πατριαρχικὸν ἀξίωμα. Ὁ Γρηγόριος Ε' ἦτο ἀκαμπτος ἐν ταῖς ἰδέαις αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὸν Κούμαν «ἐν κατὰ δυστυχίαν ἦσαν στραβαὶ καμμία συμβουλή δὲν ἴσχυε νὰ τοῦ τὰς ἀνατρέψῃ», κατὰ τὸν Σέργιον Μακραῖον «ἦν ταχὺς πρὸς τὸ λέγειν καὶ γράφειν ὅ,τι ἂν ἐπέλθοι» καὶ κατὰ τὸν Κ. Παπαρηγόπουλον «δὲν διεκρίνετο ἐπὶ ἐξαιρέτῳ παιδείᾳ, ἀλλ' εἶχε κράτιστον διοικητικὸν νοῦν· αἱ διανοητικαὶ του δυνάμεις εἶχον μαρανθῆ ὀπωσοῦν ἐπὶ τῆς τρίτης πατριαρχείας του, τὸ ἀρχικὸν ὅμως ἀξίωμα παρέμεινεν ἀπαραιεῖστόν ἐν αὐτῷ, καὶ μέχρι τέλους εἰς οὐδένα ἐπέτρειπε νὰ κρατήσῃ ἀντ' αὐτοῦ τοὺς οἴκας τῆς Ἐκκλησίας».

Ἡ περρωτισμένη γνώμη τοῦ Δέρκων Γρηγορίου, μεγάλως ἐβάρυνε πάντοτε ἐπὶ τῶν σκέψεων καὶ ἀποφάσεων τῆς Συνόδου· καὶ δικαίως ἐθεωρεῖτο, ὡς ὁ κυριώτατος ταύτης μοχλός. Εἶπε δὲ ἀναμφισβήτητον, ὅτι εἰς δυσκόλους περιστάσεις, διὰ τε τῆς ἐτοιμότητος τοῦ πνεύματος καὶ τῆς πανθυμολογουμένης γενναιοψυχίας του, διέσωσεν ἀλώβητον τὸ γόητρον τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ κατέστησε τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς παρὰ τοῖς ἰσχυροῖς, σεβαστάς.

Ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Καλλινίκου Ε' συνέβησαν δύο ἀξιοσημειώτα γεγονότα, σχέσιν ἔχοντα μὲ τὸν ἡμέτερον Γρηγόριον, καὶ τὰ ὁποῖα κατωτέρω ἐκδιέτομεν.

Αὐτὸν) Κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1805 ἡ Σύνοδος ἐξέδωκε τὸ γνωστὸν κατὰ τῶν Κλεφτῶν ἐπιτίμιον (1), ὑπεῖκουσα εἰς τὴν ἰσχυρὰν πίεσιν καὶ ἀπαίτησιν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἀνευ τοῦ ὁποῖου μέγιστα καὶ ἀνεπιανόρθωτα ἦθελον ἐνοσκήσει κατὰ τῆς ἀτυχοῦς Πελοποννήσου δεινά.— Ὁ ἀφροισμὸς οὗτος, σταλεῖς πρὸς τοὺς κατὰ τόπους Ἀρχιερεῖς καὶ ἐν τοῖς ναοῖς ἀναγνωσθεῖς, ἦτο κοινοῦ τύπου, παρὰ τὴν γενικὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πεποιθήσιν, καὶ δὲν «ἐρράϊζε τὰς πέτρας» ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Ἀμβρόσιος Φραντζῆς, οὐχ ἦττον ὅμως συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξόντωσιν τῶν Κλεφτῶν ἐκείνων, τῶν μὴ θελησάντων ἢ μὴ δυνηθέντων νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν Ἐπτάνησον (2). Κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος (1805) ἐφο-

(1) Περιοδ. Ὁ ἐν ΚΠόλει Φιλολογικὸς Σύλλογος 1878. Τόμ. 11 σελ. 80—82. Mansi Collectio Consiliorum etc. Tom. 39, p. 1042.

(2) Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν κλπ. σελ. 618.

(3) Ἱστορίαι κλπ. Τόμ. 12 σελ. 509, 511—513.

(4) Πατριαρχ. Πίνακες σελ. 682.

(1) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ κ. Τάκη Κανδηλώρου ἐν τῷ περιοδ. «Μαλαβῶ» Ἐν Ἀθήναις Ἀπριλ. 1924 σελ. 227 κ. ἑ.

(2) Θεοδώρου Κ. Κολοκοτρώνη. Διήγησις συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς κλπ. σελ. 16. Τὸν Αὐγουστον ὑπῆγα εἰς Ζακύνθον· τὸν Σεπτέμβριον ἐβγήκα ἐξω καὶ Ἰανουάριον 1806 ἦλθε τὸ Διάταγμα καὶ μᾶς ἐκυνήγησαν. Ὁ Πετμεξᾶς, ὁ Γιαννιάς καὶ ὁ Ζαχαριάς ἦσαν χαϊμένοι προήτερα καὶ ἐδρέθηκα μὲ μόνον 150.

νεύθη ὁ Λακεδαιμόνιος Ζαχαριάς (1), ὁ δὲ Ἀθανάσιος Πετμεζᾶς τῶν Καλαβρύτων καὶ ὁ Γιανιᾶς τῶν Πατρῶν (2) εἶχον φρονεῦσθαι τῷ 1804, διότι καὶ πρὸ τοῦ ἀφορισμοῦ ὁ διωγμὸς εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ πολλοῦ, ὡς ὁμολογεῖται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Πατριάρχου Καλλινίκου Ε' λέγοντος «πολλοὺς ὑψηλοὺς προσκυνητοὺς ὁρισμοὺς καὶ ὑψηλὰ φερμάνια ἐξάπεστειλαν κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ εἰς ἡγεμονικὰς ἐξουσίας (δηλ. πρὸς διαφόρους Μωραβαλεσηδες). . . . πολλὰς φορὰς δὲ καὶ ἡμεῖς ἐγράψαμεν καὶ εἰς τὴν ἀρχιερωσύνην σου καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς συναδέλφους ἀρχιερεῖς καὶ προεστώτας . . . » Μεταξὺ τῶν ὑπογραψάντων τὸν ἀφορισμὸν Συνοδικῶν ἦτο καὶ ὁ Δέρκων Γρηγόριος, ὅστις ἔλεγεν ὕστερον εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Οἰκονόμον τὸν ἐξ Οἰκονόμων, γενικὸν ἱεροκήρυκα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου, ὅτι ἡ σκληροτέρα στιγμή τοῦ βίου του ἦτο ἐκείνη, καθ' ἣν μὲ πάλλουςαν καρδίαν καὶ χεῖρα τρέμουσαν ἔθηκε τὴν ὑπογραφήν του, εἰς τὴν ἀπαισίαν ἀπόφασιν τῆς καταδίκης τοῦ ἔργου τῶν χειρῶν του.— Ἀλλὰ τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ; Ἐπρεπε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν σκληρὰν ἀνάγκην, χάριν τῆς γενικῆς σωτηρίας. Οἰαδήποτε πρῶτασις ἀποχῆς, ἠήελε δώσει ἀφορμὴν εἰς παρεξηγήσεις, οὐδεμίαν ἐπιδεχομένην δικαιολογίαν, κατ' ἐκείνους τοὺς χαλεποὺς καιροὺς.

Διψᾶν' οἱ κάμποι γὰ νερὸ καὶ τὰ βουγὰ γιὰ χιόνια,
Τῆ δάφα πῶχει κι' Ὠλονὸς γιὰ τοὺς παληοὺς τοὺς Κλέφταις!

Ἦτο τὸ μετέπειτα μοιρολόγι τῶν περὶ τὸν ἀρχαῖον Ἐρῴμανθον (Ὠλονὸν) ὄρεσιβίων.

Βον) Κατὰ Μάρτιον τοῦ 1806, ὡς ἀναφέρει ὁ λογιώτατος Γεώργιος Α. Μαυροκορδάτος (3), «Ἰωακείμ ὁ Μητροπολίτης Κυζίκου ὑπέρ-

(1) «Εἰς τὴν εὐκλεῆ μνήμην τοῦ ἥρωος Ζαχαριά τοῦ Κλέφτου, ἀνδ' ὃν εὐ ἐποίησε τὸ Γένος ἐν ἡμέραις δουλείας», ἀφιερῶ ὁ ἀείμνηστος Κόνσ. Ν. Παπαμιχαλόπουλος τὴν ἱστορικὴν του πραγματείαν «Ὀδυσσεὺς Ἀνδρουτσός». Ἐν Ἀθήναις 1878.

(2) Περιπαθὲς «τραγούδι τοῦ Γιανιά», ἠδόμενον ἐν Πάτραις καὶ μὴ ἀπαντῶν εἰς οὐδεμίαν τῶν μέχρι σήμερον δημοσιευθεισῶν Συλλογῶν, τῶν περιεχοσῶν καὶ «Κλέφτικα Τραγούδια», ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ ἀπὸ Πατρῶν εἰς Κάλμας κατὰ τὸ ἔτος 1891 πεζοποιεῖα του (σελ. 9) ὁ φίλτατος θαλαροὺς πρεσβύτης καὶ ἀκάματος συγγραφεὺς ποικίλων ἐπιστημονικῶν ἔργων κ. Χρῆστος Π. Κορύλλος Ἰατρός.

(3) Γ. Α. Μαυροκορδάτου «Ἐπιστολιμαία διατριβὴ πρὸς Θεόκλητον Φαρμακίδην. Ἐν Ἀθήναις 1858. σελ. 8—10. Εἰς τὸν Μαυροκορδάτον τοῦτον ὁ ἀκάματος μεσαιωνοδίφης Κ. Σάββας ὡς «ἐγθερμον ζηλωτὴν τῶν περὶ τὰς

γηρως, ὃν παραίτησιν εἰς τὸν Μητροπολίτην Παλαιῶν Πατρῶν Μακάριον ποιησάμενος, κατ' εἰσήγησιν τῶν τότε πολιτικῶν ἀνδρῶν, πρὸς τὸν ῥεῖξ ἐφέντην (οὕτως ἔλεγον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν) ἀπευθύνει ταύτην, ὅπως οὗτος, πρὸς τὸν Πατριάρχην διαβιβάσας τὸ ἔγγραφο τῆς προσωπικῆς παραίτησεως τὴν παραδοχὴν διαπραξῆται. Ὁ Ἐφέντης τὸν Βάσ—Γσοκατδάρον (ἀρχισωματοφύλακα) ἀποστέλλει πρὸς τὸν Πατριάρχην τὴν ἐπὶ τῶν Παλαιῶν Πατρῶν παραίτησιν τοῦ Κυζίκου κομίζοντα καὶ ἅμα τὴν ἐν τάχει ἀποδοχὴν τῆς παραίτησεως τοῦ μὲν, καὶ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ δὲ ἀπαιτοῦντα. Διαταραχθεὶς ὁ Πατριάρχης τὴν περὶ αὐτὸν συγκαλεῖ σύνοδον, ἣτις τὸ ἀπαράδεκτον τῆς ὑπὲρ τοῦ Μακαρίου παραίτησεως τοῦ Ἰωακείμ ἐντόνως ἀποφαίνεται (α^{ον}) διὰ τὸ μὴ ἐξεῖναι Ἐπίσκοπον ἀντ' αὐτοῦ, διάδοχον καθιστᾶν, κατὰ τὸν γ' τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδου κανόνα. β^{ον}) διὰ τὴν ἐπέμβασιν, ἣν ἀπαγορεύουσιν οἱ κανόνες ὁ δ' τῆς Α' Οἰκουμενικῆς, ὁ ιθ' τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ ὁ γ' τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς. Τοὺς ἀνωτέρω κανόνας μετὰ πολλοῦ ζήλου ἀνέπτυξεν ὁ ἀοίδιμος Γρηγόριος ὁ Πελοποννήσιος, ὁ ἀπὸ Λακεδαιμόνος Δέρκων ἀθλήσας τότε μὲν τὸν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἀγῶνα, κατὰ δὲ τὸ 1821 θῦμα τοῦ ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος γενόμενος ὁ μακάριος. Τὴν ἀποφατικὴν ταύτην ἀπόφασιν λαβὼν ὁ ῥεῖξ ἐφέντης δογίζεται (διότι ἐγίνωσκεν, ὡς φαίνεται, γενομένης ἄλλοτε τοιαύτας προσωπικῶς παραίτησεις εὐδοωθεισας) καὶ τὴν γενομένην αὐτῷ περιφρόνησιν ἀναγγέλλει τῷ σαδραζάμη (μεγάλῳ βεζύρη), ὅστις ἐπὶ τούτῳ ἅπαντα τὰ μέλη τοῦ Διβανίου συγκαλεῖ, καὶ ἀποφάσεως γενομένης τὴν ἐντὸς εἴκοσιν τεσσάρων ὡρῶν ἐκτέλεσιν διατάσσει, ἀπειλῶν ἅμᾳ ὅτι, παρακούσαντες, εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ὁ Πατριάρχης, εἰς Μάουσαν δὲ τῆς Κύπρου ὁ Δέρκων ἀφεύκτως ἐξορισθῆσονται. Ἀλλά, καὶ τούτων ἀναγγελθέντων, ἀνένδοτος καὶ εἰς τὴν ἀπόφασιν αὐτῆς σταθερὰ διαμένουσα ἡ Σύνοδος ἀποστέλλει πρὸς τὸν Σαδραζάμη τὸν Ἱερεμίαν Μητροπολίτην Χαλκηδόνος καὶ Παρθένιον τὸν Μητροπολίτην Προϊλάβου, οἵτινες δεινοὶ περὶ τε τὴν Ἀραβικὴν καὶ τὴν Τουρ-

ἱστορικὰς παραδόσεις τοῦ Πανελληνίου ἐρευνῶν», ἀφιερῶ τούτους τρεῖς πρώτους τόμους τῆς ἑπτατόμου Μεσαιωνικῆς βιβλιοθήκης του. Τὴν διατριβὴν ταύτην τοῦ Μαυροκορδάτου, διορθωμένην ἐν τινι χρονολογίᾳ, ἀνεδημοσίευσεν ὁ ἐλλόγιμος Μ. Χαροτοφύλαξ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κ. Μαγουλῆ Γεδεῶν ἐν τῇ πραγματείᾳ του, «Βραχεῖα σημείωσις περὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν δικαίων, ὑποβληθεῖσα τῇ 12ῃ Δεκεμβρίου 1908 τῷ Παναγ. Οἰκουμ. Πατριάρχῃ». Ἐν ΚΠόλει 1909.

κικήν γλώσσαν, ἐνώπιον τοῦ Σαδραζάμη μετὰ τόλμης παρίστανται καὶ μετὰ ζήλου καὶ εὐγλωττίας τὴν τῆς Συνόδου ἀπόφασιν ἀναπτύσσουσι, καὶ ταύτην πρὸς τὰ Σουρούτια (νόμιμα) ἀντιπαραβάλλοντες καὶ διὰ μακρῶν τὰ τῆς Συνόδου δίκαια παριστῶντες, ἀδύνατον καὶ ἀπαράδεκτον ἀπεδείκνυντο τὸ προτεινόμενον.

Ἐν ταῦταις λαὸς πολὺς πανταχόθεν τῆς Πόλεως εἰς τὰ Πατριαρχεῖα συρρέει, καὶ ὁ Πατριάρχης τοὺς Ἀρχιερεῖς προτρέπει ὅπως, εἰς τὸν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις τοῦ Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου ναὸν κατελθόντες, δέησιν πρὸς Κύριον ἐπὶ τῇ ἀπαλλαγῇ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν περιστοιχούντων αὐτὴν δεινῶν ποιήσονται. Τότε, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐνδημούντων Μητροπολιτῶν, κατέρχεται, διασχίζει τὸ πλῆθος, εἰσέρχεται εἰς τὸν ναὸν Γρηγόριος ὁ Δέρκων. Ἰσταται ἐν ἡμικυκλίῳ μετὰ τῶν λοιπῶν Μητροπολιτῶν ἐν μέσῳ τοῦ ναοῦ, ποιεῖ εὐλογητὸν καὶ ὅτι οὐκ ἐτελεῖτο δοξολογία ἐπὶ τετελεσμένῳ, ἀλλ' ἀνεπέμπετο πρὸς Θεὸν δέησις ἐπὶ τελεσθῆσομένῳ, οὐ τὸ μικτήριον τῆς Ἁγίας Εὐφημίας τροπάριον, ἀλλ' ἕτερον ἱκετήριον, κατάλληλον τῇ περιστάσει, εἰς ἣν ὁ ἐν κατανύξει ἔψαλε, τὸ «Ταχὺ προκατάλαβε πρὶν δουλωθῆναι ἡμᾶς ἐχθροῖς βλασφημοῦσί σε καὶ ἀπειλοῦσιν ἡμῖν Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν. Ἄνελε τῷ Σταυρῷ σου τοὺς ἡμᾶς πολεμοῦντας. Γνώτωσαν πῶς ἰσχύει ὁρθοδόξων ἡ πίστις...». Τότε ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διὰ τε τὴν ἐπιμονὴν τῆς Συνόδου καὶ τὴν εἰς τὰ Πατριαρχεῖα συρροὴν τοῦ λαοῦ, τῆς ἀξιόσεως ταύτης παραιτεῖται, εἰποῦσα ὅτι, τοῦ προτεινομένου ἀντιβαίνοντος εἰς τὸ Ἄϊνι (θρήσκευμα) τῶν Ῥωμαίων, ἡ διεκπεραίωσις τῆς υποθέσεως εἰς τὸν Πατριάρχην καὶ τὸ περὶ αὐτὸν ἔξεμαίτι (σύνοδον) τῶν Μητροπολιτῶν, ὡς ἔθος ἀφίεται».

Οἱ ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι, ἐκ τῶν ἐπισήμων κωδίκων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ δημοσιευθέντες ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ»⁽¹⁾ ἀναφέρουσιν ἀορίστως «μηνὶ Μαρτίῳ 1806», ὅτι ἐγένοντο δέκτῃ ἢ παραίτησις τοῦ Κυζικίου Ἰωακείμ, ἢ εἰς Κύζικον μετάθεσις τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Μακαρίου, καὶ ἡ χειροτονία εἰς Μητροπολίτην Παλαιῶν Πατρῶν τοῦ Δημητσανίτου Γερμανοῦ Κόζια, διατελέσαντος Πρωτοσυγκέλλου τοῦ Ἰωακείμ, ὅστις ἐπεθύμει διακαῶς νὰ ἴδῃ Μητροπολίτην τὸν Γερμανόν, καθὼς καὶ ὁ συμπatriώτης τοῦ Γερμανοῦ πρόην Πατριάρχης Γρηγόριος Ε'. Φαίνεται ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Μαρτίου 1806 ὑπεβλήθη ἡ παραίτησις τοῦ

(1) Τομ. ΚΘ, ἔτους 1908 σελ. 245.

Ἰωακείμ καὶ ἐπηκολούθησαν ἀμέσως τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα γεγονότα ἢ δὲ Ἱερά Σύνοδος ἀπαλλαγεῖσα τῆς πιέσεως τοῦ Μ. Βεζύρου, συνήνεσεν ἐπὶ τέλους, καὶ οὕτω κατὰ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ μηνὸς Μαρτίου 1806, ἐχειροτονήθη ὁ Γερμανός, Μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν καὶ τοιοῦτος διετέλεσε μέχρι τοῦ θανάτου του, συμβάντος ἐν Ναυπλίῳ τῇ 30ῇ Μαΐου 1826⁽¹⁾.

Τῷ αὐτῷ ἔτει 1806 διωρίσθη Πρόεδρος τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ περιώνυμος ἐκ Κορσικῆς Στρατηγὸς τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος καὶ ἔξοχος διπλωμάτης, Φραγκῆσκος—Ὁράτιος Σεβαστιάνης, γνώστης τῶν Ἀνατολικῶν πραγμάτων, ὡς διατελέσας καὶ πρότερον πρεσβευτῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1802 καὶ ἐπιτυχῶν τὴν σύναψιν συμμαχίας τῆς Τουρκίας μετὰ τῆς Γαλλίας. Ἀφίκετο τῇ 6ῃ Ἀυγούστου 1806 καὶ ἐν βραχυτάτῳ χρονικῷ διαστήματι κατώρθωσε νὰ προσελκύσῃ ὑπὲρ τῆς Γαλλίας τὸν Σουλτάνον Σελῆμ Γ'. Ἀπειλούντων δὲ τῶν Ἀγγλῶν τὰ Βυζαντινὰ ἀνάκτορα, ἔδωκε τὸ σχέδιον τῆς ἀχυρώσεως τοῦ Ἑλλησπόντου, ἵνα ἀποκλείσῃ τὴν ἔξοδον τοῦ στόλου τῶν Ἀγγλῶν, ὅπερ οὗτοι πληροφρορηθέντες ἔσπευσαν νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν. Κατὰ τὴν ἐνδεκάμηνον διαμονὴν του ὁ Σεβαστιάνης, ἔσχε πολλὰς συνεντεύξεις μετὰ τοῦ μεγάλου φήμην ἔχοντος Δέρκων Γρηγορίου καὶ ἐθαύμασε τὰς ποικίλας γνώσεις τοῦ Ἱεροφροῦ καὶ ἰδίως τὰς στρατιωτικὰς, δι' ἃς ὁρθῶς ὁ Παπαρηγόπουλος λέγει, ὅτι ὁ Γρηγόριος «ὑπὸ τῆς φύσεως διεπλάσθη, ἵνα ἄγῃ στρατὸν μᾶλλον ἢ εἰρηνικὸν τῆς ἐκκλησίας ποιμνιον», καὶ πολὺ βραδύτερον ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης συνέλαβε τὸ παράτολμον, ἵνα μὴ εἰπωμεν παιδαριῶδες, σχέδιον τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀνεκοίνωσε τοῦτο εἰς τοὺς αὐτόθι Ἐφόρους τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, δὲν παρέλειψεν ἐκ Κιέβου νὰ γράψῃ πρὸς αὐτοὺς κατ' Ἰούλιον τοῦ 1820, ἵνα τὸ σχέδιον ἀνακοινωθῇ καὶ εἰς τὸν Δέρκων Γρηγόριον⁽²⁾.

Ὁ Ἀμβρόσιος Φραγκῆσκος⁽³⁾ περὶ τοῦ Γρηγορίου, ὡς Μητροπολί-

(1) Στερ. Ν. Θωμοπούλου Ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν. Ἐν Ἀθήναις 1888 σελ. 863 ὑπόσημ. Λαμπρὰν βιογραφίαν τοῦ Π. Πατρῶν Γερμανοῦ ἐξέδωκεν ὁ πολυτίτωρ Ἀκαδημαϊκὸς Κος Δημήτριος Γ. Καμπούρογλου. Ἐν Ἀθήναις 1916.

(2) Ἰωαν. Φιλήμονος Δολίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλλην. Ἐπικρασίας, Ἐν Ἀθήναις 1869 σελ. 68. Τάκη Κανδηλώρου «Γρηγόριος Ε'. Ἐν Ἀθήναις 1921 ἔκδ. β' σελ. 86.

(3) Τόμος Α' σελ. 85.

του Δέρκων, λέγει τὰ ἐξῆς: «.....τὸν θαυμάσιον αὐτὸν Μητροπολίτην διὰ τὰς ὑψηλὰς γνώσεις, τὴν παιδείαν καὶ τὰς ἀρετὰς του, προσιβασθέντα εἰς τὸν θρόνον τῆς Μητροπόλεως Δέρκων, ὅχι μόνον οἱ ἄξιοι Φαναριῶται ἐσέβοντο καὶ ἐτρόμαζον, ἀλλ' ὀκώμη καὶ ὁ περίφημος πρέσβυς τῆς Γαλλίας Σεβαστιάνης λαβὼν ἐντεύξεις διαφόρους μετ' αὐτοῦ καὶ θαυμάσας τὴν ἀγχινοίαν καὶ τὴν ἀξιότητα τοῦ ἀνδρός, εἶπεν εἰς πολλούς, ὅτι ἐὰν δὲν ἦτο ἀρχιερεὺς οὗτος ἤθελεν εἰσθαι ἀναγκαῖος νὰ μένη μετὰ τοῦ Ναπολέοντος, διὰ νὰ τὸν φωτίζη ἀπὸ τὰς γνώσεις του». (1)

Ὁ Γρηγόριος, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν εἶπομεν, ἠύμοιρε καὶ σπανίας διπλωματικῆς ἱκανότητος· καὶ οὐ μόνον εἰς τὰς μετ' ἐπισήμων ἀλλοδαπῶν συνεντεύξεις του, ἐγνώριζε τίνι τρόπῳ νὰ χειρίζηται καλῶς πᾶσαν ἀνατιθεμένην αὐτῷ ὑπὸ τῆς Συνόδου ἐντολήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς προσερχομένους καὶ ζητοῦντας τὰς συμβουλὰς του ἡμεδαπούς, νὰ δίδῃ τὰς δεούσας ἀπαντήσεις. Πολλάκις ὅταν ὠμίλει τις αὐτῷ περὶ ὑποθέσεως σπουδαίας, παρεκάλει τὸν λέγοντα μετὰ τὸ τέλος τῆς ὁμιλίας νὰ ἐπαναλάβῃ αὐτὴν ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι δὲν ἤκουσε καλῶς. Ἐρωτηθεὶς δέ ποτε ὑπὸ τοῦ φίλου του Γ. Ἀφθονίδου, τίνος ἕνεκεν ὀξυτάτην ἔχων τὴν ἀκοὴν καὶ τὸ ἀντιληπτικὸν θαυμάσιον, καθυποβάλλει ἑαυτὸν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀκούῃ δις καὶ ἐνίοτε τρις τὰ αὐτὰ πράγματα, «Παναγία Θεοτόκε, ἀνέκραξε καγχάζων, δὲν ἐγνοεῖς, ὅτι ἐνόσω αὐτὸς ἐπαναλαμβάνει τὰ ῥηθέντα, ἐγὼ σκέπτομαι τίνα πρέπει νὰ τῷ δώσω ἀπάντησιν»; Ἐλεγε δὲ εἰς τὸν αὐτὸν φίλον του «ὅταν ἐπιχειρῆς πράγμα τι δύσκολον, μὴ ἀρκοῦ ποτὲ εἰς ἓνα μόνον τρόπον διεξαγωγῆς· ἔχει ἔτοιμον, ἐν ἀποτυχίᾳ, δεύτερον, εἰ δυνατόν καὶ τρίτον. Καὶ ὠνόμαζε τὰς διαφόρους ταύτας μηχανὰς πατήματα. Ὅταν ἀποτύχη τὸ πρῶτον πάτημα, πέρασε εἰς τὸ δεύτερον, καὶ τούτου ματαιωθέντος εἰς τὸ τρίτον.»

Πρὸς τὸν Πατριάρχην Κύριλλον ΣΤ', ἂν καὶ μελίχιον καὶ ἀγαθώτατον, ὁ Γρηγόριος εὗρισκεν ἐνίοτε ἀφορμὴν νὰ διίσταται, τόσῳ μᾶλλον ὅσω ὁ μὲν Κύριλλος ἀνῆκεν εἰς τὴν Ῥωσικὴν μερίδα τῶν

(1) Ὁ Σεβαστιάνης, ὡς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας ἐπεδείξατο ἐννοϊκὴν περὶ τὰ τῆς Ἑλλάδος σπουδήν, ὡς τοῦτο δείκνυσιν εὐχαριστήριος ἐπιστολή, πρὸς αὐτὸν ἀπευθυνομένη, τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος Ἰωάννου Καποδιστρῆου ἐκ Ναυπλίου τῆ 12ῃ Φεβρουαρίου 1831.—Ἐπιστολαὶ Ἰ. Α. Καποδιστρῆου, μεταφρ. ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Μιχ. Γ. Σχιγᾶ. Ἀθήνησιν 1848. Τόμ. Δ' σελ. 164.

Μουρουζῶν, ὁ δὲ Δέρκων εἰς τὴν Γαλλίζουσαν τῶν Σούτσων. Ὅσακις δὲ ὁ Κύριλλος διηπόρει περὶ ὑποθέσεώς τινος σπουδαίας ἐζήτηε καὶ ἰδιαιτέρως τὴν γνώμην τοῦ Γρηγορίου, ὅστις κυριολεκτικῶς τὸν ἔπαιζεν εἰς τὰ δάκτυλα. Ἐπὶ τῆς τελευταίας Πατριαρχείας του οἱ Μουρουζαὶ εἶχον προκαλέσει Βεζυρικὴν διαταγὴν, δι' ἧς οἱ ἐγκριτότεροι τῶν ἀρχιερέων, ἀντίπαλοι αὐτῶν ἦντες, παρηγγέλλοντο ν' ἀπέλθωσιν εἰς τὰς ἰδίας ἐπαρχίας. Ὁ Δέρκων διαδίδει ἀμέσως διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων ἀποστόλων εἰς τοὺς Χριστιανούς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι δεινὴ ἀπεφασίσθη καταδρομὴ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐπωφεληθεὶς τὴν ὥραν τοῦ Ἐσπερινοῦ εἰσέρχεται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Πατριαρχείου, μεταβάλλει τὴν ἀπλὴν ταύτην ἀκολουθίαν εἰς δέησιν ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας, βλέπει συρρέοντα πολλὰ πλήθη, διατάσσει ν' ἀνοιχθῶσιν αἱ πύλαι, καὶ ἐνῶ διὰ τῆς βροντώδους καὶ κατανυκτικῆς αὐτοῦ φωνῆς πρὸς τὸν Ὑψιστον συνεχίνει τοὺς ἀπειραριθμοὺς παρεστῶτας, διαμηνύει ἐν ταύτῃ πρὸς τὸν μέγαν Βεζύρη, δι' ἐπιτηδείων πρὸς τοῦτο ἀπεσταλμένων, ὅτι στάσις ἐπίκειται ἐκ μέρους τῶν Χριστιανῶν, ἕνεκα τῆς ἐκδοθείσης διαταγῆς. Ὁ δὲ Βεζύρης, ὅστις δὲν εἶχε κἀνὲν συμφέρον νὰ ἐπιμείνῃ καὶ εἶχε παραγγείλει τὴν ἀποδημίαν τῶν ἀρχιερέων ἀπλῶς διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς Μουρουζαί, δὲν ἐδίστασε ν' ἀνακαλέσῃ τὴν διαταγὴν του. Ἀλλὰ μυρία εἶναι, λέγει ὁ Παπαρρηγόπουλος, ὅσα ἀντέταξεν ὁ Δέρκων κατὰ τῆς πρὸς αὐτὸν δυσμενείας τῶν πολιτικῶν ἐκείνων ἀνδρῶν καὶ τῆς ἀφελείας, μεθ' ἧς ὁ Κύριλλος ἐγένετο ὄργανον αὐτῶν.

Πολλά εἰσι τὰ ἐπεισόδια, ὧν ἤρως ἐγένετο ὁ Δέρκων, καὶ ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀφθονίδου εἰς τὸν Παπαρρηγόπουλον λεχθέντων, καὶ ἄλλα τινὰ διηγείτο, ὁ ἐπὶ μακρὸν χρόνον μετὰ τοῦ Δέρκων συγκατοικήσας Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, πρὸς τοὺς καθ' ἐσπέραν εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις οἶκον του προσερχομένους εἰς συναναστροφὴν λογίους, καὶ ἀναφέρων μετὰ σεβασμοῦ τὸ ὄνομα τοῦ Δέρκων ἐφωρᾶτο δακρύων. Ταῦτα ἀφηγήθη ἡμῖν καὶ ἄλλοις, ὁ πρὸς τὸν Οἰκονόμον οἰκειότατος Ἀνδρέας Ρηγόπουλος, Βουλευτῆς Πατρῶν διατελέσας καὶ ἐπιτάφιον ἐκφωνήσας λόγον εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις ἀποβιώσαντα καὶ ἐν τῇ Μονῇ τῶν Ἀσωμάτων (Πετράκη) ταφέντα τῇ 9ῃ Μαρτίου 1857 Οἰκονόμον. (1) Ἡμεῖς ὅμως ἀρκούμενοι εἰς ὅσα ἠδυνήθημεν ν' ἀνεύρωμεν δημοσιευθέντα, οὐδὲ ἐν ἀφ' ἡμῶν προσθέτομεν.

(1) Ἐφημερὶς τῶν Φιλομαθῶν. Ἐν Ἀθήναις 10 Μαρτίου 1857 σελ. 202.

Ὁ Γρηγόριος, ἂν καὶ ἀπὸ χαρακτῆρος ἐξετίμα καὶ ἐπροστάτευε τοὺς γενναίους τῶν λαϊκῶν, δὲν παρέλειπεν ὅμως, ἵνα καὶ τοὺς ἐναρέτους καὶ ἱκανοὺς τῶν κληρικῶν βοηθῇ καὶ εἰς τὴν προαγωγὴν των συντελῇ. Γενόμενος Δέρκων, τὸν χρηστὸν καὶ ἱκανὸν διάκονον τῆς Μητροπόλεως ταύτης Ἀνθιμον, ἀμέσως ἐχειροθέτησε Πρωτοσύγκελλον καὶ οὐκ ἐπαύσατο καθοδηγῶν καὶ διδάσκων. Οὗτός ἐστιν ὁ ἐν ἔτει 1841 γενόμενος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀνθιμος Ε΄ καὶ ἀναφερόμενος ὡς «ἀνὴρ αὐστηρὸς τὰ ἥθη καὶ συνετὸς ἐν τῇ διοικήσει». † 1842. (1) Βραδύτερον, ἐν ἔτει 1809, ἀνέλαβεν ὑπὸ τὴν πατρικὴν προστασίαν του, τὸν ἐκ τοῦ χωρίου Φαναράκι τοῦ Θερακικοῦ Βοσπόρου, ἐνδεκαετῆ Γρηγόριον, τὸν ὁποῖον οἱ ἴδιοι γονεῖς παρέδωκαν εἰς τὸν Δέρκων, διὰ τὴν κρείττονα αὐτοῦ ἐκπαίδευσιν καὶ προαγωγὴν. Ὁ μικρὸς ὁμώνυμος ἀφιερῶθεις τῷ Δέρκων, κατέστη μονίμως παρ' αὐτῷ, παιδαγωγούμενος ὑπ' αὐτοῦ, ὡς υἱὸς πνευματικὸς, κατὰ τὸ αὐστηρὸν τοῦ ἰδίου τρόπου ἠθὸς. Ἐφοῖτα δὲ συγχρόνως καὶ εἰς τὴν ἐν Θεραπειῶσι ἀκμαΐουσαν Ἑλληνικὴν Σχολὴν, πρὸς ἐκπαίδευσιν εἰς τὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐγκύκλια μαθήματα, ἐξ ὧν τὰ μὲν πρῶτα ἤκουσε παρὰ τοῦ ἐγγωρίου διδασκάλου Ἀλεξάνδρου Ι. Ραδινοῦ, διατελέσαντος βραδύτερον πρώτου Γυμνασιάρχου Πατρῶν καὶ ἐν Ἀθήναις τῷ ἔτει 1836 μεταφράσαντος εἰς τὴν καθωμλημένην τὸν Ἡρόδοτον, τὰ δὲ ὕστερον παρὰ τοῦ διαδεξαμένου τὸν Ραδινόν, Ζαχαρίου Αἰμιᾶνος, ἐλλογίμου ἱερέως. Ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου Δέρκων διάκονος τῇ 20ῃ Μαρτίου 1815, καταστὰς ἀμέσως γραφεὺς εἰς τὰ τῆς ἀλληλογραφίας του καὶ ἀκολουθῶν διευθυντῆς τῶν ἐφοριακῶν ὑποθέσεων τῶν ὑπ' ἐκείνου ἐφορευομένων ἀρχιερέων, ἐν ἧ ἰδέσει διετέλεσε μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ ἀοιδίμου γέροντός του (1821). Ἐγένετο δὲ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης δὶς, τῷ 1835—1840 καὶ τῷ 1867—1871+1881. «Τὸν Γρηγόριον ΣΤ' ἐχαρακτήριζε ζῆλος ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, αὐστηρότης ἐν τοῖς ἡθεσιν, ἀλλ' ἀσύγγνωστος ἐμμονὴ εἰς πᾶσαν αὐτοῦ ἰδέαν» (2).

Κατὰ τὸ ἔτος 1814 συνεκρότησαν ἐν Ὀδησσῷ τρεῖς ὀλίγον ἐπίσημοι ἄνδρες, ὁ Νικόλαος Σκουφᾶς ἐξ Ἀρτης, ὁ Ἀθανάσιος Τσακάλωφ ἐξ Ἰωαννίνων καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ Ξάνθος ἐκ Πάτμου, μυστικὴν ἐταιρείαν πρὸς ἀλλήλους, τὴν ὁποῖαν ὠνόμασαν «Ἐταιρείαν τῶν

Φιλικῶν.» Ἡ δράσις καὶ αἱ περιπέτειαι τῆς Ἐταιρείας ταύτης, ὁσημέραι ἀξανανομένης, διὰ τῆς ἐντέχνου κατηχήσεως πολλῶν ἐταίρων, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐκ τῆς δουλείας τῶν Τούρκων, εἰσὶ γνωσταί, καὶ κατ' ἀκολουθίαν περιοριζόμεθα ὧδε ν' ἀναφέρωμεν, ὅτι ἐκ τῶν πρώτων μελῶν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας ἦτο καὶ ὁ Δέρκων Γρηγόριος. (1) Κατὰ δὲ τὰ τέλη τοῦ 1817 μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν μοναχὸς τις τριακοντούτης περιπου, ἐκ τῆς Μονῆς Ρακίτσης ἀπεχούσης τῶν Καλαμῶν τέσσαρας ὥρας, καλούμενος Δικαῖος, ὁ μετέπειτα περιβόητος καταστὰς καὶ γνωστότατος ὡς ἥρωας ὑπὸ τὸ ὄνομα Παναφλέσσας. Περὶ τούτου ὁ Φώτιος Χρυσανθόπουλος ἢ Φωτάκος, πρῶτος ὑπασπιστῆς τοῦ Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, λέγει τὰ ἑξῆς (2) «Ὁ Δικαῖος ἀνεκατεύετο εἰς τὸ Πατριαρχεῖον καὶ ἔλαβε σχέσεις μὲ λαϊκοὺς καὶ κληρικοὺς καὶ μάλιστα μὲ Πελοποννησίους, ὡς συμπατριώτας του, καὶ μὲ ἄλλους πολλοὺς ἀκόμη, ἰδίως δὲ μὲ τὸν ἀρχιερέα Δέρκων ὡς Πελοποννήσιον καὶ αὐτὸν καὶ μέλος τῆς Συνόδου. Πολὺ πλῆθος Ἑλλήνων ἐσύχναζεν εἰς τὴν Μητρόπολιν, ὡς ἐσυνείθιζον τότε νὰ λέγουν τὴν κατοικίαν τῶν ἀρχιερέων, καὶ εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ ἀρχιερέως τούτου ἐγνωρίσθη πλέον ἀπὸ πολλοὺς ὡς οἰκεῖος καὶ ἀποκλειστικῶς ἀνήκων εἰς αὐτόν».

Ὁ Δέρκων εὔρε, κατὰ τὸ κοινὸν λόγιον, τὸν ἄνθρωπον τοῦ χεραιοῦ του, διότι ὁ ὁμώνυμος αὐτῷ Δικαῖος ἢ Φλέσσας, καταγόμενος ἐκ τοῦ χωρίου Πολυαννῆ τοῦ τέως Δήμου Ἀμφείας, ἦτο χαρακτῆρος κίαν ἀνησύχου καὶ πολλάκις κατὰ τὴν ἐν τῇ Μονῇ Ρακίτσης ἐγκαταβίωσίν του, περιῆλθε εἰς δεινὰς ἐριδας καὶ δῆξεις πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ ἐκινδύνευσεν ἠ ζωὴ του. Ὁ Δέρκων ἀμέσως ἐχειροθέτησε τὸν μοναχὸν Φλέσσαν, Ἀρχιμανδρίτην, ἀναγνωρίσας τὴν ἱκανότητα τούτου καὶ προθυμίαν, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν Ἑθνικῶν πόθων καὶ σκοπῶν. Εἰς τὴν Μητρόπολιν ὁ Φλέσσας ἐγνώρισε καὶ ἓνα τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἐταιρείας τῶν Φιλικῶν Παναγ. Ἀναγνωστόπουλον, παρ' οὗ κατηχήθη εἰς τὰ μυστήρια ταύτης, γενόμενος καὶ αὐτὸς ἀπόστολος κατηχητής. Μετέβη εἰς τὴν Βλαχίαν καὶ Μολδαυίαν, καὶ ἀφοῦ κατήχησε πολ-

(1) Π. Σούτσος πρὸς Θεόκλητον Φαρμακίδην ἐν ἐφημερίδι Ἀθηνῶν Αἰὼνι ὑπ' ἀριθ' 1260 τῆς 24ης Μαΐου 1852.

(2) Βίος τοῦ Παπαφλέσσα ὑπὸ Φωτάκου. Ἐν Ἀθήναις 1868 σελ. 28 κ. ε. πρβλ. Α. Γούδα «Βίοι Παράλληλοι» «Γρηγόριος Δικαῖος ἢ Παπαφλέσσας». Ἀθήναι 1872. Τόμ. Ε' σελ. 149.

(1) Μ. Γεδεῶν Πατριαρχ. Πίνακες σελ. 695.

(2) Πατρ. Πίνακος σελ. 693 καὶ 703. Ἐκκλ. Ἀλήθεια Κηπόλεως 1881 Τόμ. Α' σελ. 280 ὑπόσημ. 5.

λούς τῶν Βλάχων καὶ Μολδαυῶν, ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἔμενε διαρκῶς πλησίον τοῦ Δέρκων, καὶ τούτου ἔνεκεν ὁ Γεώργιος Α. Μαυροκορδάτος, συχνότατα ἐπισκεπτόμενος τὸν Δέρκων, ἀναφέρει ὅτι πολλάκις εἶδεν αὐτὸν συνδιαλεγόμενον μετὰ Γρηγορίου τοῦ ἐξάρχου τοῦ καὶ Παπαῖ Φλέσσα, ἐν τῇ μητροπόλει αὐτοῦ. (1)

Ὁ Δέρκων δσάκις δὲν εἶχεν ἐργασίαν εἰς τὴν Σύνοδον, ἔμενε πάντοτε ἐν τῇ Μητροπόλει του μὴ ἀποκνῶν, ἵνα διδάσκη, νοουθετῇ καὶ καθοδηγῇ, εἰς τὴν ὁδὸν τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς χρησιμότητος τὸ ποιμνιὸν του. «Ἐνταῦθα, λέγει ὁ Θεραπειανὸς Κ. Π. Πουρναράς, (2) ὑπὸ τὴν ἀμφιλαφῆ σκιάν σεβασμίας ἀνισχύσεως γηραιᾶς πλατυφύλλου πλατάνου, δυναμένης νὰ ἐπαναπαύσῃ καὶ ζωογονήσῃ ὑφ' αὐτὴν ὑπερπεντακοσίους ἀνδρας καὶ ὑπὸ τὸν σιγηλὸν θροῦν τοῦ παραρρέοντος θυακίου εἰργάζετο μεταβαίνων περὶ δαίτην ἐκάστης τοῦ θέρους ὁ Μητροπολίτης Γρηγόριος, ὑπὲρ ἐξυψώσεως τοῦ κλέους τῆς Ἐκκλησίας.» Ἡ ἱερουργία του ἐνεῖχε τι τὸ ἀσυλλήπτως μεγαλοπρεπὲς καὶ καταγυκτικόν, δι' ἃ καὶ οἱ παροικοῦντες Φαναριῶται ἐθαύμαζον αὐτόν. Περὶ τούτου ὁ Φαναριώτης Ἀλέξανδρος Α. Ραγκαβῆς εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του (3) λέγει τὰ ἑξῆς: «κατῴκει ἡ οἰκογένειά μου εἰς τὰ Θεραπεῖα... Καθ' ὃ τῆς ἐκκλησίας πλησιέστατοι γείτονες, ἴσως καὶ διότι δὲν ἐλογιζόμην πλέον βρέφος, συνεχέστερον ἢ πρὶν, ἀνὰ πᾶσαν Κυριακὴν καὶ ἑορτήν, μ' ἔφερον τότε εἰς αὐτὴν οἱ γονεῖς μου καὶ ἡ θέσις τοῦ πατρός μου, ἔνεκα τῆς τε ἐπισημότητος ἐν τῷ χωρίῳ καὶ ἔνεκα τῆς ἀτομικῆς ὑπολήψεως, ἧς ἀπελάμβανεν ἡν ἢ παρὰ τὸν θρόνον τοῦ ἀρχιερέως, ὅστις ἰδιαζόντως μὲ ἠθύνει καὶ κατὰ τὸ Πάσχα ἤμην πλήρης χαρᾶς, διότι εἰς τὸ τέλος τῆς λειτουργίας ἔδωκε τὸ πρῶτον ἐρυθρὸν ἀγγὸν εἰς ἐμέ. Ἦν δὲ ὁ ἀρχιερεὺς οὗτος ὁ ἅγιος Δέρκων, εἰς τῶν νομιμονεστάτων καὶ σεβαστοτάτων ἱεραρχῶν (4) τότε τῆς Ἐκκλησίας, ὡς περὶ αὐτοῦ ἤκουον κρίνουσαν τὴν κοινὴν φήμην, καὶ εἰς τῶν μετὰ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ἀπαγορευθέντων πρωτομαρτύρων τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας.

Τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον Ε' ὁ Δέρκων μεγάλης ἠγάπα καὶ ἐξετίμα, διότι ἀμφότεροι ἦσαν Πελοποννήσιοι καὶ ἀνήκον εἰς τὴν Σουταϊκὴν μερίδα. Ἀλλὰ τὸ ἀνήσυχον πνεῦμα τοῦ Ζουμπατιώτου

(1) Ἐπιστολιμαία διακριβὴ πρὸς Θεόκλητον Φαρμακίδην σελ. 10.

(2) Ἡμερολόγιον Ἀνατολῆς, ΚΠολις 1885 σελ. 162.

(3) Ἐν Ἀθήναις 1894 τομ. Α' σελ. 44.

(4) πρβλ. Σκαρλάτου Βυζαντίου «Κωνσταντινούπολις», Τόμ. Β. σελ. 152.

Γρηγορίου δυσκόλως ἠδύνατο νὰ συμπράξῃ ἐν εἰρήνῃ καὶ μετ' αὐτοῦ τοῦ ὁμόφρονος αὐτῷ. Καὶ ἀπῆντα μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τεῖχος δυσπρόσθητον, δὲν ἀπέκαμνεν ὅμως ἀδιαλείπτως προτείνων ἐνστάσεις καὶ ποιούμενος παραστάσεις. Διατρίβων δὲ εἰς τὴν ἐν Θεραπείοις μητροπόλιν του, λέγει ὁ Παπαρηγόπουλος, ἀπέφευγε τοῦ νὰ βλέπῃ συνεχῶς τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον καὶ διὰ τοῦ ὁμωνύμου διακόνου, περὶ οὗ ἐν τοῖς πρόσθεν ἀρκοῦντα ἐποιησάμεθα λόγον, ἠκροβολίζετο πρόσθεν μετ' αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄγγελος ἦτο νεώτατος εἰσέτι καὶ ἀπειρος λόγων καὶ πραγμάτων, κατὰ πᾶσαν ἀποστολὴν ἐγύμναζεν αὐτὸν ἐπὶ μακρὸν περὶ τοῦ λεκτέου, αὐστηρῶς παραγγέλλων νὰ μὴ μεταβάλλῃ ἢ μεταθέσῃ οὐδὲ λέξιν τοῦ γυμνάσματος. Οὕτω παρασκευασθεὶς ὁ νέος Γρηγόριος ἀπήρχετο εἰς τὸ Βυζάντιον, παρίστατο ἐνώπιον τοῦ Πατριάρχου καὶ γονυκλιτήσας καὶ ἀσπασθεὶς εὐλαβῶς τὴν δεξιὰν αὐτοῦ, ἀπεσύρετο ἔπειτα εἰς τὴν δέουσαν ἀπόστασιν καὶ ἀπήγγελλεν ἀπροσκόπτως καὶ ἀταράχως τὴν ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ ἐντολήν, πολλάκις μακράν. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Πατριάρχης ἐθύμωνε πολλάκις καὶ διὰ τῆς ἐμπερδευμένης ἤδη ἐνίοτε γλώσσης του διέκοπτε τὸν λέγοντα. Τότε παρενέβαινεν ὁ παριστάμενος γραμματεὺς Γεώργιος Ἀφθονίδης ὑπολαμβάνων: «Δεσπότη μου ἄφετέ τον νὰ τελειώσῃ τὸ ἔμαθε τὸ μάθημά του καὶ πρέπει νὰ τὸ ἐκστηθίσῃ.»

Ἐν τοῖς προηγουμένοις εἶδομεν, ὅτι οἱ ἐπίσημοι Φαναριῶται μεγάλως ἐσέβοντο τὸν Δέρκων· κατὰ δὲ τὸν Ἀμβρόσιον Φραντζῆν «καὶ ἐτρόμαζον»· διότι ὁ ἀρχιερεὺς οὗτος δὲν ἔπαιζεν ἐν οὐ παικτοῖς· ἐγνώριζε τὸν τρόπον οὐ μόνον τοῦ ἀμύνεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐπιτίθεσθαι ἀποτελεσματικῶς. Εἶναι γνωστόν, ὅτι οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπρόσωποι τῶν ξένων κρατῶν, καίτοι ἐκλελεγμένοι διπλωμάται ἐξαιρετικῆς ἱκανότητος, δυσκολώτατα εἰσέδουον εἰς τὰ μυστήρια τοῦ Σεραγίου καὶ εἰς τὰς σκευωρίας καὶ τὰ συμφέροντα τῶν ἀυλικῶν καὶ συμβούλων τῆς μοναρχίας. Οὐδεὶς Ὀθωμανὸς ἐξεμυστηρεύετο αὐτοῖς τὰ τοιαῦτα. Μόνον οἱ Κωνσταντινοπολίται, καὶ κατ' ἐξοχὴν οἱ Φαναριῶται, εἰσεχώρουν εἰς τὰ ἀπόρητα καὶ ἐκείνοι ἐγνώριζον ὅλα τὰ ἀφανῆ ἐλατήρια τῶν ἐσωτερικῶν σκευωριῶν καὶ τῶν διχονοιῶν τῶν ἐπικρατουσῶν μεταξύ τῶν κρατούντων, διότι ἐπιστεῦοντο· καὶ ἕκαστος εἶχε τὸν ἰδιαιτέρον πάτρωνά του Ὀθωμανόν, ὁ ὁποῖος τὸν εἶχε καὶ ὄργανον καὶ σύμβουλον καὶ ὁδηγόν του. Ὁ Δέρκων ἔνεκα μακρᾶς πείρας καὶ ὁξυνοίας ἐγνώριζε τὰ ἀνωτέρω, καὶ διὰ τῶν σοφῶν συμβουλῶν του καὶ τῶν καταλλήλων ἐνεργειῶν του, ἐπωφελεῖτο τὰς περιστάσεις ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ Γένους. Ποίαν ἰδέαν εἶχεν ὁ Δέρκων περὶ τῶν Φαναριῶ-

τῶν μανθάνομεν παρὰ τοῦ Φραγκολεβαντίνου ἰατροῦ Μάρκου Φ. Ζαλλώνη, (1) ὅστις γεννηθεὶς ἐν τῇ νήσῳ τῆς Τήνου, ἦς τὴν ἱστορίαν γαλλιστὶ συνέγραψε, καὶ ἀνατράφεις ἐν Σμύρῃ, προσελήφθη εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν τῆς Τουρκίας. Οὗτος κατὰ τὸ ἔτος 1818 ἔλαβε συνεντεύξεις μετὰ τῶν Συνοδικῶν Μητροπολιτῶν, Νικομηδείας, Σοφίας, Θεσσαλονίκης, Δέρκων. Ἡ μετ' αὐτῶν συνομιλία του περιεστράφη κυρίως «περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῶν Φαναριωτῶν ἐπὶ τῆς τύχης τῶν Ἑλλήνων καὶ περὶ τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτῶν εἰς τοὺς Φαναριώτας». Καὶ οἱ μὲν ἀνωτέρω τρεῖς Μητροπολιταὶ ἐξέδησαν τὴν περὶ τούτων γνώμην των, οἷαν ἕκαστος ἐνόμισε τὴν καταλληλοτέραν· ὁ δὲ Δέρκων προσέειπε καὶ τινα ἄλλα, ἅτινα ὁ Ζαλλώνης ἐκτίθησιν οἷτω· «καὶ τοὶ κατακρίνων τὴν πολιτικὴν τῶν Φαναριωτῶν, μοὶ εἶπεν ὁ σοφὸς Δέρκων, ἀναγκάζομαι νὰ τῇ ἀποδώσω δικαιοσύνην, ὅτι ἀπὸ ἡμῶν ἤδη αἰῶνος ἔφερον αὐτὴ θαυμαστὰ ἀποτελέσματα, σταματήσασα τὰς προόδους τῆς ἀποστασίας, τόσον συνήθους πρὸς τῆς ἐποχῆς ταύτης εἰς τοὺς ἡμετέρους Ἕλληνας καὶ ἣτις ἂν ἐξηκολούθει, ἐκινδυνεύομεν νὰ καταστήσωμεν εἰς ἐλάχιστον ἀριθμὸν ὀρθοδόξων. Τοῦτο δὲ ἠδύνατο νὰ λάβῃ χώραν, ὅχι διότι ὑπεχρεούμεθα ν' ἀλλάσωμεν θρησκείαν, τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τοὺς Μωαμεθανικοὺς νόμους, μὴ θεωρουμένων δούλων, κατὰ τὴν κυρίαν τῆς λέξεως σημασίαν, ἀλλ' ὑπε-

(1) «Πραγματεία περὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, γνωστῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα Φαναριωτῶν, ἢ ἐκθεσις περὶ τῆς ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ ἐπιρροῆς αὐτῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ἐκινδύνου παραδοχῆς αὐτῶν εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος». Μεταφρ. ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Ν. Βαφσιάδου. Ἐν Παρισίοις 1831. Ἐτέρα μετάφρασις ὑπὸ Βλασίου Ι. Βαλτινοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1855, ἐνθα περὶ τοῦ Δέρκων ἐν σελ. 91-98. Ἀπὸ τῆς διαδόσεως (1831) τοῦ συγγράμματος τούτου τοῦ Ζαλλώνη, ἤρξατο ἰδίᾳ ὁ Ἀντιφαναριωτισμὸς. Προήχθη δὲ εἰς τὴν δημοσίευσιν ὁ τιτλοφορούμενος οὗτος «ἰατρὸς τῶν Φαναριωτῶν», διότι ζητήσας νὰ νομφευθῇ Φαναριώτιδά τινα κόρην δὲν ἐπέτυχεν τοῦ ποθομένου. Ἐκτοτε ἤρξατο τοῦ κατὰ τῶν Φαναριωτῶν πολέμου. Εἶνε ἀληθές, ὅτι τὴν Φαναριωτικὴν ἀριστοκρασίαν διέκρινον ἐλαττώματά τινα, ἰδίᾳ δὲ ἡ φιλαρχία καὶ ἡ πτωχαλαξία· ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν ἐλάχιστα, ἐναντι τῆς ἄκρας πρὸς τὰ θεῖα εὐσεβείας, τῆς μεγάλης φιλανθρωπίας καὶ τοῦ εἰς ἄκρον ἀνεπτυγμένου παρ' αὐτοῖς πατριωτικοῦ αἰσθήματος. Ὁ βίος τῶν Φαναριωτῶν ὑπῆρξε δημόσιος καὶ δύναται νὰ κριθῇ οὐχὶ ἐκ τῶν ἰδιωτικῶν αὐτοῦ σφαλμάτων, ὅπως ἔπραξαν οἱ ἐπικριταὶ αὐτῶν. Ὅλοι ἐθυσιάσθησαν εἰς τὸν βωμὸν τῆς Ἑλληνικῆς καλιγγνεσίας. Ὅρα Ἐλευθερίου Θωμᾶ «Οἱ Φαναριώται». Ἐν ΚΠόλει 1876 καὶ Παύλου Καρολίδου. Ἱστορία τοῦ 19 αἰῶνος. Ἀθήνησιν 1892 σελ. 58-66. «Οἱ Φαναριώται».

κῶν Ὀθωμανῶν, διακρινομένων ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ῥαγιάς· γνωστὸν δὲ ὅτι οὐδεὶς ὑπήκοος ὑποχρεοῦται νὰ ἐναγκαλισθῇ τὴν Μωαμεθανικὴν θρησκείαν· ἀλλ' ὁ τουρκικὸς δεσποτισμὸς, εὐφυῆς πρὸς ἀνακάλυψιν μέσων ἔσυρσε πρὸς τὸν Ἰσλαμισμὸν μέρος τῶν Ἑλλήνων, διὰ τῶν καταπιέσεων. Κατορθώσαντες λοιπὸν οἱ Φαναριῶται νὰ φέρωσιν οἱ Ἕλληνες Χριστιανικῶς τὴν δουλείαν αὐτῶν, ἐλαττοῦντες εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν τὸ αἶσχος, ὅπερ συμπαράσχει ἢ καταναγκαστικὴ ὑποταγή, κατέστησαν τὴν θέσιν αὐτῶν εὐφοροτέραν, μὴ οὐσιώδη δὲ τὴν ἀλλαγὴν τῆς θρησκείας. Οἱ Ὀθωμανοὶ, ὅπως ἀξήσωσι τὸν ἀριθμὸν τῶν ὁμοθρήσκων των, ἀναγκάζονται καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ν' ἀρπάζωσι βιαίως διὰ τῶν Σεφερλίδων (πολεμιστῶν) χιλιάδας τέκνων καὶ τῶν δύο γενῶν, ἀνηκόντων εἰς Ἑλληνικὰς οἰκογενείας. Ἀπ' ἐτέρου, πολλοὶ ὁαγιάδες, ἐνηγκαλίσθησαν τὴν θρησκείαν τοῦ Μωάμεθ ἔκουσίως δι' αἰτίας, ἅς ὁ Δέρκων μετ' ἱστορικῆς ἀκριβείας ἀπαριθμεῖ εἰς δέκα ἀρθροῦς, ἐξ ὧν τὸ δέκατον τυγχάνει λίαν μακροσκελές. Ταῦτα συντομίας ἕνεκα παραλείπομεν.

Τὸν Γρηγόριον οὐ μόνον ὁ Ζαλλώνης καλεῖ σοφόν, ἀλλὰ καὶ τινες ἄλλοι, σοφώτατον καὶ θαυμασιώτατον, διότι ἦτο εἰς ἐκ τῶν δλιγῶν τότε ἱεραρχῶν τῶν κεκτημένων ἀρτίαν παιδείυσιν. Ἐκτὸς τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης τὴν ὁποῖαν ἔκ νεαρᾶς ἡλικίας ὠμίλει, ὡς ἐπιχωριάζουσαν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα, τὴν Ζουμπάταν, καὶ τῆς ἀπλοελληνικῆς, ἦτο κάτοχος τῆς Τουρκικῆς καὶ Γαλλικῆς γλώσσης. Τὴν δὲ ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν ἐγνώριζε κατὰ βάθος, ἐντροφῶν καθ' ὅρας σχολῆς εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ἀρχαίων συγγραφέων, ὧν ῥητὰ ἀνευρίσκωμεν καὶ εἰς τινα ἐπιστολὴν του ἀνέκδοτον (2), ἣν κατωτέρω δημιοστεύομεν.

«Τῷ πανιερωτάτῳ καὶ ἐν Χριστῷ ἡμῶν λίαν ἀγαπητῷ καὶ περιποθητῷ ἀδελφῷ ἀγίῳ Ἀκώβων (2) κυρίῳ Δανιὴλ ἀσπασίως.

Τὴν περιπόθητον ἡμῖν πανιερότητά της ἀδελφικῶς ἐν κυρίῳ κατασπαζόμεθα.

Τὸ ἀπὸ 1ης τοῦ παρελθόντος δεξάμενοι σήμερον ἀδελφικόν της, ἐκ μέσης ψυχῆς ἠσθημεν ἐπὶ τε τῇ ἐπαγγελθείσῃ ἡμῖν ὑγείᾳ της, καὶ ἐφ' οἷς ἀναμνήσκουσα, ἀβθαιρέτως ἡμῖν καθυποσχεθεῖσιν, εὐλόγως οὐ μείον, ἢπερ ἀπαραιτήτως ἐξαιτεῖται· ἡμεῖς ἀδελφὲ ἅμα μα-

(1) Ἡ ἀνωτέρω ἐπιστολὴ εὐρίσκεται ἐν τῷ τμήματι τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης· ἀντίγραφον δὲ ταύτης ἔδωκε καὶ ἡμῖν πρὸ διαδοκασίας, ὁ ἀντιγράφας ταύτην Περικλῆς Γ. Ζερλέντης.

(2) Ἀκωβᾶ, ὁ τέως Δήμιος Τροπαίων τῆς Γορτυνίας.

θόντες τὴν τοῦ μακαρίτου Ζαρνάτας ἀποβίωσιν, (1) συγχρότως μετὰ τοῦ παναγιωτάτου ἡμῶν δεσπότου ἀπὸ γραμιμάτων ἐκεῖθεν ἡμῖν ἀποσταλέντων παρὰ τε τοῦ Πετρόμπεη καὶ τῶν ἐκεῖσε προῦχόντων, μήτε ἐπελαθόμεθα, μήθ' ὀπωσοῦν παρημελήσαμεν εἰς προᾶξιν τὴν πρὸς αὐτὴν ὑπόσχεσίν μας· τὸ γὰρ μὴ ἐμμένειν ἐφ' οἷς ὑπεσχέθημεν, ἀδικημάτων οὐδὲν οὕτω φαυλότατον εἶναι ἡμῖν δοκεῖ. ὅθεν ἀμέσως, καὶ ἐντόνως ἐλαλήσαμεν πρὸς τὴν παναγιότητά του ὅσα ἂν εἴποι τις εἰς κατόρθωσιν τοῦ σκοπομένου, ἐπαινοῦντες δηλαδὴ τὸ ἱεροπρεπὲς ὑποκείμενόν της, διατρανοῦντες τὴν χρυσαυγίζουσαν σειρὰν τῶν προτερημάτων της, καὶ ἐπιμένοντες εἰς τὴν κατὰ λόγον δικαίου ὀφειλομένην ἔνωσιν τῶν δύο αὐτῶν παροικιῶν, καὶ ἤδη ἔγκαιρον ἐν αὐταῖς ἐμπρέπουσαν ἀποκατάστασιν τῆς φιλτάτης ἡμῖν πανιερότητός της· ἡ παναγιότης του ὅμως χαροποιηθεῖς ὀλοτρόπως καὶ ἀγαλλιασάμενος τῷ πνεύματι ὑπερβαλλόντως, ἐφ' οἷς παρ' ἡμῶν περιεστατωμένως προσεκτικῶς ἤκουσε, καὶ ἐναποφήνας τὴν μεταξύ σας συγγένειαν, ἐν ἀγωνίᾳ ἐς δεῦρο ἡμῖν οὔσαν, ἀπεκρίνατό μοι εὐμενέστατα, ὅτι μελήσει ἡμῖν περὶ τῆς πανιερότητός της ἔτι γε κρεῖττον, καὶ μᾶλλον συμφερότερον, τοῦτο δ' ἔστι, τὸ νὰ ἐνώσωμεν τὴν παροικίαν της τῇ Δημητζίανη, μετατιθεμένου δηλαδὴ τοῦ νῦν Δημητζίανης ἢ πρὸς τὴν ἄλλην ζωὴν, ἢ πρὸς ἄλλην ἐπαρχίαν.

Ἐν τούτῳ λοιπὸν συμφωνήσαντες ἀμρότεροι, μηδενὸς ἄλλου τῶν ἀπάντων εἰδότος, ἐνεδώκαμεν μὲν εἰς τὰς ἐπιμόρους αἰτήσεις τῶν εἰρημένων καὶ οὕτως ἐγένετο ὁ νῦν Ζαρνάτας, μετάπεμπτον δὲ ἐποιησάμεθα τὸν ἅγιον Δημητζίανης· ὅθεν ἡ ἀγάπη της οὐχ ὡς ἀποτυχοῦσα ἤδη, ἢ ποτε παραλογισθεῖσα, ἀλλ' ὡς πεπεισμένη, ὅτι σὺν θεῷ ἀπολαύσει καὶ ἔτι πλέον, ἢ περ ἤλπιζε, καὶ ἐφραντάζετο, προθυμοποιουμένων ἡμῶν εἰς πέρας ἀγαγεῖν τὰ ὑποσχεθέντα, ὃ ἔστιν, εἰς τὴν παρ' αὐτῆς ἐπίτευξιν τῶν κρειττόνων, καὶ μεγαλειτέρων· ἄξιον γὰρ ὑπὲρ τῶν ἔργων, καὶ τῆς φροντίδος, οὕτω καὶ τῶν βραβείων τοὺς ἐργάτας τὸ πλέον μετέχειν, ἄς μένει εὐελπὶς, καταγινομένη εἰς τὸ νὰ συγκροτῇ ὡς οἶόν τε, καὶ νὰ ἐξοικονομῇ τὴν βελτίωσιν, καὶ πρόοδον τῶν αὐτόθι μαθητευόντων, ὡς φιλογενῆς τῶντι καὶ φιλόκαλος· «ἀγαθῶν γὰρ ἀν-

(1) Παρθένιος ἐκαλεῖτο ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ζαρνάτας. Περ. Γ Ζερλέντου. Ἡ μητρόπολις Ζαρνάτας καὶ αἱ ἐν Μάνη ἐπισκοπαί. Ἐν Ἐρμούπολει 1922 σελ. 12. Ὁ αὐτὸς μακάριος Ζερλέντης, κατ' ἐγγράφον πρὸς αὐτὸν πληροφορίαν τοῦ ἐν Δημητζίανη ἐγκλωίου Σχολάρχου Βογιατζή, δίσβεβαίωσεν ἡμᾶς, ὅτι τοῦ Δέρκων ὑπῆρχον ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Δημητζίανης ἐπιστολαὶ τινεσ, αἵτινες καὶ τοι ὑφ' ἡμῶν ἐπανειλημμένως παρὰ τῶν ἀρμοδίων ζητηθεῖσαι, δὲν ἀνευρέθησαν.

δρῶν, τὸ μὲν εὐελπι κεκτῆσθαι, καὶ τὰ δέοντα πράττειν, ἔπεσθαι δὲ τοῖς ἀναγκαίοις τοῦ δαίμονος· τοῦτο δ' ἐν αὐτῇ δῶρον τό γε νῦν εἶναι, μικρὸν μὲν, ὅπερ ἐστὶ, καὶ μήνυμα ἄπλοῦν, χαρὶεν δὲ φίλῳ παρὰ φίλου, οἴκοθεν οἴκαδε» κατὰ τὸν σοφὸν Πίνδαρον· ἄς γράφη δ' ὁμῶς εἰς τὸ ἐξῆς συνεγέστερον, καὶ ὅσον βούλεται βραχύτερον· ἡμῖν γὰρ καὶ γράμμα παρ' αὐτῆς μικρὸν, ὅτουπερ ἂν εἴποι τις ἀγαθοῦ κάλλιόν εἶναι κρίνεται· μένομεν δὲ τῆς περιποδήτου ἡμῖν πανιερότητος ἐν Χριστῷ ἀγαπητὸς ἀδελφός. αὐτῷ· μαίλου κγ'!

Καὶ ὁλος προθυμότατος

† ὁ Δέρκων Γρηγόριος (1)

Ὁ Δέρκων συγκαταλέγεται μετὰ τῶν ἱεραρχῶν τῶν ἐπιδειξαμένων ἀκάθεκτον ζῆλον, ὑπὲρ τῆς ἰδρύσεως σχολείων, πρὸς μόρφωσιν τῆς Ἑλληνικῆς νεολαίας καὶ ἐξύψωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πατριωτικοῦ συναισθήματος. Ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ὁ Δέρκων καὶ εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς Πατριαρχικῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, μετατεθείσης ἐκ Φαναρίου εἰς Ξηροκρήνην (Κουρουτσεσμέ) ἐν ἔτει 1805 καὶ περὶ τῆς ὁποίας ἀναγινώσκομεν εἰς Πατριαρχικὸν σιγίλλιον τὰ ἐξῆς. (2) «... Ἐπίτροποι δὲ ἐκ τῆς ἁγίας καὶ ἱερᾶς Συνόδου ἀρχιερεῖς οἱ ἱερώτατοι μητροπολίται ὃ τε Κυζίκου Ἰωακείμ, ὡς διαπρέψας πάλαι ἐν αὐτῇ τῇ σχολῇ καὶ κοσμήτωρ αὐτῆς φανεῖς ὡς οὐκ ἄλλος, ὁ Νικομηδείας ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Βιθυνίας κὺρ Ἀθανάσιος καὶ ὁ Δέρκων ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος Βοσπόρου τοῦ Θρακικοῦ καὶ Κιανέων κὺρ Γρηγόριος, ὡς μουσῶν τρόφιμοι ἀμρότεροι καὶ περὶ τὰ μαθήματα διαπρέψαντες, ἔτι δὲ καὶ ζῆλον διακαῆ περὶ τὰ κοινὰ καλὰ ἐπιδεδειγμένοι». Ὡσαύτως ἐπαινεῖται ὁ Δέρκων, ὡς προστάτης τῆς παιδείας καὶ ἐν τινι συνοδικῷ γράμματι τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε', ὅτι συστήσας εἰς πολλὰ μέρη τῆς ἐπαρχίας του σχολεῖα «διὰ τοιοῦτων ὑπεκκαυμάτων τὸν τῆς παιδείας καὶ μαθήσεως ἀνήψε πυρσόν». Τὸ γράμμα ἐκδεδομένον τῷ 1819 ἀντικείμε-

(1) Ἐκτὸς τῆς ἐνωτέρω ἐπιστολῆς εὗρομεν καὶ ἑτέραν προγενεστέραν τοῦ Δέρκων Γρηγορίου τῆς 1ης Ἰουλίου 1808, ἀπευθυνομένην, ἔνεκα πίεσεων τοῦ τότε Μητροπολίτου Ἀθηνῶν [Γρηγορίου τοῦ Μυτιληναίου]. «Τῷ πανοσιωτάτῳ καθηγουμένῳ καὶ λοιποῖς συνασκουμένοις ὁσίοις πατράσι καὶ προεστώσι τοῦ ἱεροῦ πατριαρχικοῦ καὶ σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Λουκᾶ τοῦ ἐν Στειρίῳ εὐχετικῶς», καὶ δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Γεωργ. Π. Κρέμου ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς ἐν Φωκίδι Μονῆς τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, τοῦπλάκην Στειριώτου. Ἐν Ἀθήναις 1870 Τομ. Ι' σελ. 24.

(2) Ὁ ἐν ΚΠόλει Ἑλλήν. Φιλολογ. Σύλλογος. Ἐκπαιδευτικὰ 1876-1877 Τομ. ΙΑ σελ. 82. Ἐκκλ. Ἀλήθεια ΚΠόλεως 188. Τομ. Α' τεῦχος ιγ' σελ. 280.

νον έχει τὴν ἐν τῷ χωρίῳ Ἀβάσσω σχολήν, ἣν ὁ Δέρκων ἴδρυσεν προικίτας διὰ κεφαλαίων, ὧν μέρος μὲν αὐτός, μέρος δὲ ἄλλοι φιλόμουσοι κατέβαλον, οἵτινες ὡς λέγει τὸ γράμμα «διδάσκαλον προσκαλεσάμενοι ἐνιδρύσαντο τὸν ἀπὸ Χίου ἐλλογιμώτατον κὺρ Ἰάκωβον, ἄνδρα παιδείας εὖ ἵκοντα, ἥθεσι χρηστοῖς σεμνυνόμενον καὶ δεδουκασμένον.» Καὶ ταῦτα κατὰ τοὺς πατριαρχικοὺς κώδικας. (1)

Ὁ Δέρκων ἐξεργάζει καὶ θαυμασίους ἐκ τοῦ προχείρου λόγους ἐπ' ἐκκλησίας, συγκινῶν τὰ πλήθη καὶ κρατύνων αὐτὰ εἰς τὰ πατροπαράδοτα. Εἶπε ἀληθές, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐσπᾶνίζον οἱ κατὰ τόπους ἱκανοὶ τοῦ θείου λόγου κήρυκες καὶ ὁ Δέρκων ὁμιλῶν περὶ τῆς ἀμαθείας, ἣτις ἐπεκράτει καὶ παρὰ πολλοῖς ἀρχιερεῦσιν, ἀνέφερε μετὰ θλίψεως, καλυπτομένης ὡς πάντοτε ὑπὸ τοῦ βροντώδους αὐτοῦ γέλωτος, ἀρχιερέα τινὰ οὕτω πως ἐν Ναυπλίῳ ἀπὸ τοῦ ἀμβωνος προσιμιάσαντα «εἰς ἐκείνην λέγω, τὴν περίφημον μεγαλοῦπολιν Σμύρνην (φαίνεται ὅτι ὁ ἀγορευτὴν ἦτο Σμυρναῖος ἢ ἔζησε πολὺ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ), ὅλος ὁ κόσμος συχνάζει τακτικὰ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ γνωρίζει τὸ εἶναί του. Ὁ μπακάλης περιπατεῖ ὅσον μπακάλης, ὁ παπουτζῆς ὅσον παπουτζῆς. Ἐσεῖς ἐδῶ δὲν ξεύρω τί κάνετε. Τί κερύτσα παπαδιά, τί κερύτσα ῥάφτενα, ὅσον καζὰ μπαρμπόνιδες». Καὶ ἐξηκολούθησε διὰ τοιούτων παραβολῶν καὶ τοιαύτης ἐκλεκτῆς γλώσσης νοσηριῶν τὸ ποιμνιὸν του καὶ προτρέπων αὐτὸ νὰ προσέρχεται εἰς τὰς θείας ἀκολουθίας, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δεινὴ ἐμάστιξε τὴν ζωρεν πανώλης μέχρις οὐ παρασυρθεῖς ὑπὸ τοῦ φοβεροῦ ταύτης φάσματος καὶ παντελῶς ἀπολέσας τὸν εἰρμὸν τοῦ λόγου, «κἂν διὰ τὴν πανοῦκταν, ἀνέκραξεν εὐλαβῶς, ἥς γένοιτο πάντα ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν».(2)

Κατὰ τὸ ἔτος 1814 ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, ἐξέδωκεν ἐν Βιέννῃ τὴν ἱερὰν Κατήχησιν αὐτοῦ καὶ κατηγορήθη εἰς τὴν Σύνοδον, ὡς δῆθεν ἀλλότρια πρὸς τὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καθεστῶτα διδάσκων ἐν αὐτῇ. Προεξήρχε δὲ τῶν κατηγόρων αὐτοῦ ὁ Σέργιος Μικραῖος, ὅστις καὶ «πρόχειρον ἀναίρεσιν τῆς Κατηχήσεως Οἰκονόμου ἐν χειρογράφοις ἐδημοσίευσεν». Ἄλλ' ὁ Δέρκων Γρηγόριος, ὅστις ἦτο θαυμαστῆς ἄκρος καὶ συνήγορος τοῦ Οἰκονόμου καὶ ὁ Ἐφέσου Διοῦσιος, ἐξέδωκαν τὰς ἐγγράφους αὐτῶν περὶ τοῦ προκειμένου γνώμας

των, ἀναιροῦντες αὐτοὶ τὰς συκοφαντίας (1) Ὁ δὲ λογιώτατος Κ. Σιβίνης (2), πλέκων τὸ ἐγκώμιον τοῦ Δέρκων λέγει· ὅτι ὁ Δέρκων «ἀπῆντησε κριτικώτατα καὶ θεολογικώτατα,» καὶ ὅτι ἐπιστέλλον πρὸς τὸν Οἰκονόμον ὁ σεβάσιμος Δέρκων ἐνεθάρρυνεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἱερὰς ἀγῶνας. Πρὸς τὸν Οἰκονόμον περὶ τῆς ἱερᾶς Κατηχήσεως ἔγραφεν ὁ Δέρκων σὺν ἄλλοις ὅτι, «ἡ βίβλος σου εὐπρόσπτος ἀνακῦμαι, καὶ οἶονεῖ εὐπάρουφος, ὡς κρίνον ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν, μῶμον οὐκ ἔχουσα καὶ μηκέτι Ζωῖλους καὶ Ἀριστάρχους δεδιῶσα καὶ τρέμουσα.»

Κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1819 ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος Ε' ἐξέδοτο ἔντυπον συνοδικὴν ἐγκύκλιον, δι' ἧς συνιστάτο εἰς τὰς μονὰς ἡ ἀγορὰ ἐντύπων ἐκ τῶν δισχιλίων σωμάτων, εἰς ἃ ἐξετυπώθη τὸ Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης «Κι β ω τ ὁ ς». Κενὸς δ' ἀφέθη ὁ ἀριθμὸς τῶν σωμάτων τῆς συνδρομῆς ἐκάστης μονῆς καὶ ὁ δι' οὗ ἐγεινεν ἡ πληρωμὴ ἔφορος τοῦ κυριάρχου τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἱερωτάτος Μητροπολίτης . . . . Ἐπληρώθη δὲ δι' ἕκαστόν σῶμα τὸ ὀρισμένον τριτημόριον τῆς καταβολῆς, ἦτοι γρόσια 40 διὰ τὸν ἐκδοθησόμενον ἤδη πρῶτον τόμον. Εἰς τὴν μονὴν τῆς ἐν Ἠλείᾳ Σκαφιδιάς ἐπεβλήθη σῶμα ἓν. Τὸ ἀντίτυπον τῆς μονῆς Σκαφιδιάς ἐπλήρωσε κατὰ τὴν χειρόγραφον σημείωσιν ὁ Δέρκων, ὅστις συνωδᾷ πρὸς τὸ μετὰ τὸ χειρόγραφον ὄνομα ἐξακολουθοῦν ἔντυπον τῆς ἐγκυκλίου γράφει ἐπίτηδες πρὸς τὸν κατὰ τόπον ἀρχιερέα διὰ νὰ λάβῃ αὐτὰ παρὰ τῆς ὑμῶν δειότητος. (3)

Ἐκανερχόμενοι εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας σημειοῦμεν ὡδε, ὅτι ὁ περιώνυμος Ἀρχιμανδρίτης τοῦ Δέρκων καὶ αὐτῷ ὁμώνυμος Δικαῖος ἢ Φλέσσας, ὅστις ἐν ἔτει 1818 εἶχε κατηχήσει ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὰ μυστήρια τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, τὸν ἐκ Στεμνίτσης Ἀθ. Πελοπίδαν, τὸν Κ. Ἀλεξανδρόπουλον, τὸν ἐκ Πύργου Δ. Ἀχολον, τὸν χειροῦργον Π. Γιατροῦκον, τὸν ἐξ Ἄρτης Ι. Χ. Ἀναστασίου καὶ τὸν Χρ.

(1) Κ. Οἰκονόμον τοῦ ἐξ Οἰκονόμων τὰ σωζόμενα Ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα. Ἐν Ἀθήναις 1882 σελ. κε-κξ, ἐνθα ὁ ἐκδὸς ταῦτα υἱὸς τοῦ Σοφοκλέους Οἰκονόμου δημοσιεύει τὴν ἐγγράφον γνώμην τοῦ Δέρκων, μόνην περιελθούσαν εἰς χεῖράς του.

(2) Ὑπόμνημα αὐτοσχέδιον περὶ τοῦ αἵδεσιμ. πρεσβ. καὶ Οἰκον. Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων. Τεργέστη 1857 σελ. 26.

(3) «Τὰ σιγίλλια καὶ λοιπὰ ἐγγράφα τῆς ἐν τῷ Δήμῳ Λετρίνων Μονῆς Σκαφιδιάς», δημοσιευθέντα ἐν τῷ περιοδικῷ «Νέφ Ἑλληνομνήμωνι»: Ἀθήνησι 1908, Τόμ. Ε' σελ. 99 ἐνθα ἐσφαλμένως σημειοῦται τὸ ἔτος 1816 ἀντὶ τοῦ 1819, ἐάν μὴ τυπογραφικὸν ἂν παρβασέθησε λάθος.

(1) Μανουὴλ Ι. Γεδεών. Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ἱστορικὰ καὶ εἰδήσεις περὶ τῆς μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς. Ἐν ΚΠόλει αὐπγ. σελ. 222-224.

(2) Κ. Παπαρηγόπουλος. Ἐν Ἐστίᾳ. Τόμ. Α' σελ. 54-55.

Αϊνιάνα,⁽¹⁾ ἐτρόπη ἐκ νέου εἰς τὰς Ἡγεμονίας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1819 καὶ συνεσκέφθη μετὰ τινων ἀδελφῶν τῆς Ἐταιρείας περὶ τοῦ κινήματος. Ἐν Βουκουρεστίῳ ὁ ριψοκίνδυνος Φλέσσας, προδοθεὶς ὡς φιλοτάραχος καὶ διεγείρων τὰ πνεύματα τῶν ἐκεῖ Χριστιανῶν κατὰ τοῦ Σουλτάνου, ἐτέθη ὑπὸ κράτησιν ἐπὶ τοῦ Ἡγεμόνος τῆς Μολδοβλαχίας Ἀλεξάνδρου Ν. Σούτσου, ἐν τινι δωματίῳ τοῦ Γραμματέως αὐτοῦ Σπυρίδωνος Βαλέτα. Οὗτος ἐταιριστὴς ὢν ἀνήγγειλεν εἰς τὸν πολύτακτος ἐρωτήσαντα αὐτὸν περὶ τῶν συμβαινόντων Γεώργιον Λεβέντην, ἐταιριστὴν καὶ τοῦτον, ὅτι ὁ Ἡγεμὼν συνέλαβε μεγάλας ὑπονοίας κατὰ τοῦ κληρικοῦ, ἐπάναγκες δὲ ἦτο νὰ μετέλθῃ ὁ Λεβέντης πᾶν μέσον, ὅπως προλάβῃ τὴν ἔρευναν, τὴν ὁποίαν ὁ Ἡγεμὼν προετίθετο νὰ διατάξῃ. Ὁ Λεβέντης λαβὼν συνέντευξιν μετὰ τοῦ Ἡγεμόνος καὶ περιμείνας ἕως οὗ τὸν ἴδῃ εὐθυμότερον, εἶπεν αὐτῷ, ὅτι εἶδεν ἐν τῷ δωματίῳ τοῦ γραμματέως του Πελοποννήσιόν τινα πατριώτην του κρατούμενον τρόπον τινὰ ἐκεῖ. Ὁ Ἡγεμὼν ἀμέσως τὸν διέκοψεν ἀνακράξας «ὁ παππᾶς οὗτος εἶναι παππᾶς πολὺ ἐπικίνδυνος». Ὁ Λεβέντης ὁμῶς στρέψας τὴν ὀμλίαν ἐπὶ τὸ ἀστειότερον ἀπεκρίθη πρὸς τὸν Ἡγεμόνα μειδιῶν «τῷ ὄντι εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνος διὰ τὰς γυναῖκας⁽²⁾, καθότι πολὺ τὰς ἀγαπᾷ καὶ κυνηγεῖ καὶ εἶναι σχετικὸς καὶ φίλος τοῦ ἁγίου Δέρκων, οὗτινος ἐχρημάτισεν ἀρχιδιάκονος, προστούτοις δὲ καὶ συμπατριώτης ἐμοῦ αὐτοῦ. Θερωῶς λοιπὸν παρακαλῶ τὴν Σὴν ὑψηλότητα, ὅπως διατάξῃ ν' ἀπολυθῇ, ὑπόσχομαι δὲ ἐγὼ ὅτι μετ' ὀλίγας ἡμέρας θέλει ἀπέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν». Ἀπολυθεὶς οὕτω ὁ Φλέσσας ὁ καὶ Φ(Δ)έρκιος ἐπονομαζόμενος, μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἢ δ' Ἐταιρεία διέφυγεν ἐξέτασιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐνδεχόμενον ἦτο νὰ προέκυπτον πολλὰ δεινά, ἐὰν ἀνεκαλύπτοντο τὰ ἐν τοῖς ἐγγράφοις τοῦ Φλέσσα, ὃν τὴν ἐξέλεγξιν εἶχε διατάξῃ ὁ Ἡγεμὼν Σούτσος⁽³⁾.

(1) Τάξη Κανδηλώρου. Γερμανὸς Ε' σελ. 180.

(2) Ὁ ποιητὴς Ἀλέξανδρος Σούτσος εἰς τὸ γ' ἄσμα τοῦ ποιήματός του «Τουρκομάχος Ἑλλάς». Ἐν Ἀθήναις 1850 τόμ. Α' σελ. 204 χαρακτηρίζει καὶ αὐτὸς τὸν Φλέσσαν ὡς Φιλογύνην ... «ἐφθασε τρέξας ὁ Φλέσσας Ἀρης. Ἀματεβάπτιστος ἱερεὺς-Ὁ φιλογύνσιος ἄμα Πάρις-Καὶ φιλοπόλεμος Ἀχιλλεύς. Πρόκειται περὶ τῆς κατὰ τὴν Μεσσηνιακὴν πεδιάδα «Μανιάκι» συμβάσεως τῆς 19ῃ Μαΐου 1825 μάχης, καθ' ἣν ὁ Παπαφλέσσας ἔπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος, ὡς ἄλλος Λεωνίδας μετὰ τοὺς τριακοσίους του, κατὰ τοῦ πολυαριθμοῦ στρατοῦ τοῦ Ἰβραήμ Πασσᾶ.

(3) Βιογραφία «Γεώργιος Λεβέντης» ἐν ἐπιφυλλίδι τῆς Τετάρτης 8-ῆς ἡμερῆδος Κλεισῆς, ἀριθ. 216 τῆς 6/18 Αὐγ. 1865.- Ἀμβρ. Φραντζῆ Ἐπιτομὴ ἱστορίας Τόμος Α' σελ. 154, 157.- Φωτάκου Βίος Παπαφλέσσα σελ. 72 ὑποσημ.

Ἐποῖα διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο ἡγεμόνων Σούτσων, τοῦ ἀνωτέρου Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ ἐπονομαζομένου Βόδα. (1) Ὁ μὲν Ἀλέξανδρος, ὁ πατὴρ τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀποβιώσαντος Ὑποστρατήγου Σκαρλάτου Σούτσου ἦτο φιλότουρκος, ὁ δὲ Μιχαὴλ-Βόδας φιλελληνικώτατος, θυσιάσας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος καὶ ἡγεμονίαν καὶ πλοῦτον πολὺν· ἀπέθανεν δ' ἐν Ἀθήναις τῇ 10ῃ Ἀπριλίου 1868. Ἀλλὰ τὸ ἀνωτέρω κινδυνῶδες συμβᾶν εἰς τὸν Φλέσσαν ἔχει καὶ συνέχειαν σπουδαιότεραν καὶ ἐπικινδυνωδεστέραν, ἕνεκα τῆς ἀπερισκειψίας τοῦ Φλέσσα, ὅστις ἦτο μὲν γενναῖος, ἀλλὰ καὶ εὐέξαπτος, εἰς περιστάσεις δὲ μάλιστα, καθ' ἃς τὰ νεῦρα ἔπρεπε νὰ συγκρατῇ ἢ φρόνησις. Ἄν ἐσώθῃ εἰς τὸ Βουκουρέστιον ἀπὸ τούτων δύο ἐταιριστῶν καὶ ὡς ἄνθρωπος τοῦ Δέρκων, γνωστοῦ ὄντος, ὡς ἀνήκοντος εἰς τὴν Σουτακὴν μερίδα καὶ μεγάλην ἔχοντος φήμην, ὡς λέγει ὁ Φραντζῆς καὶ ἄλλοι, εἰς τὸ κατωτέρω ἐκτιθέμενον ἐπεισόδιον ἐσώθῃ τῇ ταχείᾳ παρεμβάσει αὐτοῦ τοῦ Δέρκων, τοῦ ὁποίου τὰς συμβουλὰς καὶ ὁδηγίας ἐνόητε ἐν τῇ ὀξυθυμίᾳ του ἐλησμόνει.

Ὁ Φλέσσας κατερχόμενος ἐκ Βλαχίας τὸ θέρος τοῦ 1819 παρέλαβε μετ' ἑαυτοῦ καὶ δύο ὑπηρέτας ἐξ ὧν, ὁ μὲν εἰς ἔδραπέτευσε καθ' ὁδόν, ὁ δ' ἕτερος Τοῦρκος (Γάρταρος), ἀγνωστος ὡς τοιοῦτος, ἔπραξε τὸ ἀκόλουθον ἐπεισόδιον ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Φωτάκου, ἔχουσαν οὕτω⁽²⁾ «ὁ Ἀρχιμανδρίτης εἶχε τὴν συνήθειαν κάθε πρωτὶ νὰ πλύνῃ τὴν γενειάδα του μετὰ παχελὰ σαπουνάδα, ἀλλ' ὁ ὑπηρέτης του δὲν ἐπρόσεξε καὶ ἔχυσε νερὸν καὶ τὴν διέλυσε. Θυμωθεὶς τότε ὁ Φλέσσας τὸν ἐκτύπησεν εἰς τὸ πρόσωπον (κατὰ στόμα) μετὰ τὸ ἔξω μέρος τῆς χειρός του· ὁ Τοῦρκος πετᾷ τὸ μπρίκι, κάτω καὶ τρέχει εἰς τὸν Μπουσταντσίπασην (διευθυντὴν τῆς ἀστυνομίας τῆς πόλεως), λέγει πρὸς αὐτὸν ὅτι εἶναι Τοῦρκος καὶ ὅτι ὁ ἀφέντης του ἐνεργεῖ συνωμοσίαν κατὰ τοῦ Σουλτάνου (διότι ὁ ἀγνωστος οὗτος Γάρταρος ἐβλεπεν ὅλας τὰς ἐνεργείας τοῦ Ἀρχιμανδρίτου) καὶ διεγείρει τοὺς γκιαούρηδες (ἀπίστους) εἰς τὰ ὄπλα. Ὁ Μπουσταντσίπασης προσεκάλεσεν ἐνώπιόν του τὸν Φλέσσαν καὶ τὸν ἐρωτᾷ μετ' ἐξηγριωμένου θυμῶν «τί ἀνθρώπος εἶσαι σὺ, ὅπου ἔχεις μουσουλμάνους σκλάβους καὶ γυρίζεις ἐδῶ καὶ ἐκεῖ καὶ διεγείρεις τοὺς ῥαγιάδες κατὰ τοῦ ἀφεντός μου;» Ὁ Ἀρχιμανδρίτης ἀρόβως ἀποκρίνεται «Ἐφέντη μου, ἐγὼ

(1) Περὶ τῆς οἰκογενείας Σούτσων ὄρα E. R. R. Livre d'or de la noblesse Phanariote etc. p. 214-215, 218.

(2) Ἐν βίῳ Παπαφλέσσα σελ. 8-10.

εἶμαι καλόγηρος, καὶ ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ. Ἀλήθεια γυρίζω καὶ διαβάζω εὐχὰς εἰς τὸν ἕνα καὶ εἰς τὸν ἄλλον καὶ μὲ πληρώνουν». Τότε εὐγάζει ἀπὸ τὸν κόλπον τοῦ εὐχολόγιον, περιέχον θρησκευτικὰς εὐχὰς καὶ ἐπιτραχήλιον καὶ λέγει· αὐτὰ ἔχω ὡς ὄπλα Ἐφέντη μου, μὴ ἀκούης αὐτὸν τὸν ἀχάριστον ἄνθρωπον, διότι δὲν σοῦ λέγει τὴν ἀλήθειαν. Ἐρχόμενη ἀπὸ τὴν Βλαχίαν, ἣκου μὲ ἐπροσκάλεσεν ὁ Πατριάρχης νὰ δώσω λόγον τοῦ ταξειδίου μου. Εἰς τὸν δρόμον εὗρισκω αὐτὸν γυμνὸν καὶ πεινασμένον· μοῦ ἐζήτησε τὴν βοήθειάν μου καὶ ὑποχρεωμένος ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς πίστεώς μου, τὸ ὁποῖον μᾶς διδάσκει νὰ κάμνωμεν ψυχικὰ εἰς πάντα ἄνθρωπον, τὸν ἐπῆρα, ἀλλὰ δὲν τὸν ἠρώτησα ἂν ἦναι Τούρκος, μήτε αὐτὸς μοῦ τὸ εἶπεν, ἔπειρα τὴν διακονίαν μου ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖον, καὶ τοῦ ἔδωκα τὸ ἥμισυ τὸν τρέφω καὶ τὸν ἐνδύω διὰ τὴν ψυχὴν μου· αὐτὸ μᾶς διδάσκει ὁ Χασρετ Ἰσᾶς ὁ προφήτης μας». (οὕτως οἱ Τούρκοι λέγουσιν τὸν Χριστόν). Ἀκούσας ταῦτα ὁ Μποστανσίμπασης, ἐθυμώθη κατὰ τοῦ ὑπηρέτου, λέγει αὐτὸν ἀχάριστον καὶ διατάσσει νὰ τὸν εὐγάλουν ἔξω μὲ γρονθοκοπήματα. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὸς ἐμουρμούριζε καὶ ἔλεγεν ὅτι εἰς τὸ σπῆτι τοῦ ἔρχονται πολλοί, καὶ ὅτι εἶναι μεγάλος Μελέτ—μπασης (ἐθνάρχης) ἔστειλεν ὁ Μποστανσίμπασης νὰ παραλάβουν τὰ πράγματά του ἀπὸ τὴν οἰκίαν του, ἀλλ' εἶχε προλάβει ὁ Ἀρχιερεὺς Δέρκων καὶ τὰ ἐσήκωσεν ἐκεῖθεν· ἔδωσε καὶ 700 γρόσια εἰς τοὺς Τούρκους καὶ οὕτως ἠλευθερώθη ὁ Φλέσσας». Ἐνταῦθα θαυμάζει τις τὴν σπανίαν ἐτοιμότητα τοῦ δαιμονίου πνεύματος τοῦ Δέρκων, δρῶντος πάντοτε μετ' ἀποτελεσματικότητος καὶ εἰς ὃν προσήκει τὸ λόγιον τοῦ σοφοῦ Μυτιληναίου Πιπτακοῦ· «συνετῶν ἀνδρῶν ἐστὶ, πρὶν γενέσθαι τὰ δυσχερῆ προνοῆσαι μὴ γένηται, ἀνδρείων δέ, γινόμενα εὖ θέσθαι». Ἴι θὰ ἐπηκολούθει ἂν τὰ ἔγγραφα τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας ἀνεκαλύπτοντο ἐν αὐτῇ μάλιστα τῇ πρωτευούσῃ; Πᾶς τις ἐννοεῖ.

Ἐκτὸς τῆς γενικῆς σφαγῆς καὶ ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821 ἀναμφιβόλως θ' ἀπεπνίγετο, ὡς βρέφος ἐν τοῖς σπαργάνοις αὐτοῦ. Μέγιστον τοῦ Δέρκων τὸ κατόρθωμα, δι' ὃ καὶ Ἐθνικὴ ὀφείλεται αὐτῷ εὐγνωμοσύνη.—Ἀφοῦ δὲ ὁ Φλέσσας καὶ πάλιν μετέβη εἰς Βλαχίαν, καὶ ἔλαβε μέρος εἰς τὸ κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1820 ἐν Ἰσμαηλίῳ συνέδριον τῶν ἀρχηγῶν καὶ ἐπισήμων ἐταίρων καὶ προσωπικῶς ἐγνώρισε τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, παρ' οὗ ὡς δῶρον ἔλαβε πολύτιμον ταμβάκοθήκην, ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλ' ἡ ἐκεῖ περαιτέρω διαμονὴ του ἐκρίθη λίαν ἐπικίνδυνος εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Ἐταιρείας, καὶ οὕτως ἀπεφασίσθη ἡ ταχεῖα ἐκεῖθεν ἀπομάκρυνσίς του.

Ὅθεν, ὡς λέγει ὁ Φωτάκος, «ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος, ὁ Ἀρχιερεὺς Δέρκων καὶ λοιποὶ ἀδελφοὶ τῆς Ἐταιρείας, ὡς καὶ ἡ Ἐφορεία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν ἧ καὶ ὁ Παναγ. Σέκερης, ἔδωκαν εἰς τὸν Φλέσσαν κατὰ παραγγελίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἐνενηκόντα χιλιάδας γρόσια καὶ ἕνα ἄνθρωπον ἀπὸ τὸ ἐμπορικόν του κατῆστημα Δημήτριον Δραγῶναν ὀνομαζόμενον, καὶ οὕτω τὸν ἐφυγάδευσαν ἐκεῖθεν.»

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1820 ὁ Φλέσσας ἀφίκετο εἰς Ὑδραν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πελοπόννησον, συνεπιφέρων γράμματα τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτρόπου τῆς Ἀρχῆς τῶν Φιλικῶν Ἀλεξάνδρου Κ. Ὑψηλάντου, πρὸς τοὺς Πελοποννησίους προκρίτους, διαλαμβάνοντα «ὅτι ἡ μηχανὴ εἶναι ἐτοιμὴ καὶ ὅτι οὐδενὸς ἄλλου δεῖται ἢ τοῦ κινήσοντος αὐτὴν μοχλοῦ, καὶ ὅτι μία ἰσχυρὰ δύναμις (δηλ. ἡ Ἰωσσία) εἶναι σύμμαχος, καὶ ὅτι νὰ ἦναι ἅπαντες ἐτοιμοί, καὶ ἐντὸς ὀλίγου θέλει φθάσει καὶ ὁ ἴδιος ἐκεῖ καὶ ἐνὶ λόγῳ ν' ἀκούσωσι καὶ πιστεύσωσιν ὅσα ἤθελε τοὺς εἰπεῖ ὁ Δικαῖος, ὡς ἄνθρωπος φιλαλήθης.» (1)

Ἀλλ' ὅμως αἱ παχυλαὶ ὑποσχέσεις, τὰς ὁποίας μετ' ἀχαλινώτου ἐνθουσιασμοῦ ἀνέπτυξεν ἐνώπιον τῶν Προκρίτων τῆς Δυτικῆς Πελοποννήσου, Ἀσημάκη καὶ Ἀνδρέου Ζαΐμη, Ἀνδρέου Λόντου, Σωτηρίου Χαραλάμπη, Μητροπολίτου Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ καὶ ἄλλων ὁ Παπαφλέσσας, κατὰ τὴν τῇ 29 Ἰανουαρίου 1821 γενομένην ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου παρὰ τὸ Λίγιον συνέλευσιν, ἀπέβησαν μάταια. Πικρὰν ἔχοντες πείραν οἱ ἀνωτέρω νουνεχεῖς ἄνδρες, ἐκ προηγουμένων, νοσῶν ἔτι ἐν τῇ μηνίμῃ των, ἀτυχῶν περιστάσεων καὶ δικαίως δυσπιστοῦντες εἰς τὰ λεγόμενα τοῦ Φλέσσα, ὡς ἐξωφρενικὰ ἐκληφθέντα, ἐξεμάνησαν κατ' αὐτοῦ καὶ ἐν ἀμηχανίᾳ μάλιστα εὗρέθη περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκ τούτου ἀπαλλαγῆς των. (2)

Ἐνῶ δὲ τ' ἀνωτέρω συνέβησαν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ σχετικὴ τις ζύμωσις ἐπῆρχετο, διὰ τὴν μετὰ περισκέψεως ἀπόφασιν περὶ τοῦ μεγάλου ἐγχειρήματος, ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης μετὰ τοῦ Ἡγεμόνου τῆς Μολδαβίας Μιχαὴλ Σούτσου ἐκήρυξεν ἐν Ἰασίῳ τῇ 23ῃ Φεβρουαρίου 1821 τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ ἀγγελία ταύτης φθάσασα εἰς

(1) Μητροπολίτου Π. Πατρῶν Γερμανοῦ Ὑπομνήματα περὶ τῆς Ἐπανάστασις τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1820 μέχρι τοῦ 1828. Ἐν Ἀθήναις 1887 σελ. 9 κ. ἑ.

(2) Σπυρ. Τρικούπη Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Ἐπανάστασις Ἐν Λονδίῳ 1863 τομ. Α' σελ. 44-45.

Κωνσταντινούπολιν τὴν 28ην ἰδίου μηνὸς ἐθροῦβησε τὸν Σουλτάνον Μαχμούτ Β' καὶ προῦκάλεσε ταραχάς. (1) Πρῶτος ἐκ τῶν ἐγκρίτων ἀρχιερέων ἐφυλακίσθη τῇ 10 Μαρτίου ὁ Μητροπολίτης Ἐφέσου Διονύσιος Καλλιάρχης, ἕνεκα τῆς συγγενείας καὶ τῶν σχέσεών του μετὰ Φαναριωτῶν. Ὁ Σπυρίδων Τρικούπης (2) ἀναφέρει, ὅτι τῇ 9ῃ Μαρτίου διετάχθη ὁ Πατριάρχης διὰ φερμανίου ν' ἀποστείλῃ εἰς τὴν Πύλιν τινὰς τῶν ἐγκρίτων ἀρχιερέων, χωρὶς νὰ αἰτιολογηθῇ ἡ διαταγή αὕτη, καὶ ὅτι ἐστάλησαν, ὁ Ἐφέσου Διονύσιος, ὁ Δέρκων Γρηγόριος ὁ Νικομηδείας Ἀθανάσιος, ὁ Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ, ὁ Τυρνόβου Ἰωαννίκιος, ὁ Ἀδριανουπόλεως Δωρόθεος ὁ καὶ Πρώτος καὶ ὁ Ἀγχιάλου Εὐγένιος. Ἐπίσης καὶ ὁ Μέγας Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων Κωνσταντῖνος (3) λέγει, ὅτι μετὰ μίαν ἑβδομάδα ἀπὸ τῆς φυλακίσεως τοῦ Διονυσίου Καλλιάρχου, ἐφυλακίσθησαν ὁ Δέρκων καὶ ὁ Νικομηδείας καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας οἱ λοιποὶ ἀνωτέρω μνημονευόμενοι. Ταῦτα ἀντέγραψάν τινες, ἐν οἷς καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Δέρκων, ἐνῶ εἶναι ἐξηκριβωμένον, ὅτι μόνον ὁ Ἐφέσου Διονύσιος ἐφυλακίσθη τῇ 10 Μαρτίου, οἱ δὲ λοιποὶ βραδύτερον μετὰ πολλὰς ἡμέρας, ἀφοῦ μάλιστα εἰς τὸν κατὰ Λ. Ὑψηλάντου καὶ Μ. Σούτσου γενόμενον καὶ ἐπάνωθεν τοῦ ἱεροῦ θυσιαστηρίου τῇ 23ῃ Μαρτίου ὑπογραφέντα ἀφορισμόν, (4) φέρονται καὶ τῶν ἀνωτέρω αἱ ὑπογραφαί· οὐδὲ φαίνεται ἡμῖν πιθανὴ ἡ γνώμη, (5) ὅτι οἱ εἰρημένοντες ἐφάρχαί φυλακισθέντες τῇ 10ῃ Μαρτίου ἀπεφυλακίσθησαν μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ἵνα ἐκ νέου συλληφθῶσι καὶ φυλακισθῶσι. Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι αἱ ἡμερομηνίαι, ἕνεκα τῆς ἐπικρατούσης τότε, λόγῳ

(1) Κούμα Ἱστορίαι κτλ. том 12 σελ 195-196. Ἀπὸ τῆς 8ης Μαρτίου ἤρξαντο ὀγκοῦμεναι αἱ ταραχαί· τὴν δὲ 10 ἰδίου μηνὸς κατ' ἀπόπτῃν Ἐπτανήσιον «ἀρχισε καὶ τὸ Πόπολον οἱ Τούρκοι νὰ σκοτώνουν στοὺς δρόμους διὰ ὑπερφοῦστό.» Χειρόγραφον τοῦ 1821 δημοσιευθὲν ὑπὸ Σπυρ. Ζαμπελίου ἐν περιοδ. Πανδώρα. Ἀθήναι 1868 том. ΙΔ σελ 199.

(2) Τομ. Α' σελ 97.

(3) Λόγος εἰς τὸ μνημόσυνον τοῦ Πατρ. Γρηγορίου Ε' ἐν τῇ Γραικικῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ὁδησσοῦ τῇ 10 Ἀπριλ. 1822.

(4) Ὁ ἀφορισμὸς ὁλόκληρος ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ τοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος «Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως. Ἀθήναι 1869 том. Β' σελ 309-316. Ἐπίσης ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Τάκη Κανδηλώρου «Γρηγόριος Ε'. Ἐν Ἀθήναις 1921 ἐκδ. β' σελ 214-219.

(5) Π. Κοντογιάννη «Διονύσιος Καλλιάρχης» ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀθηνᾶ том. ΙΙΙ' σελ. 194.

τῶν σοβαρῶν γεγονότων, γενικῆς συγχύσεως καὶ ταραχῆς, εἰσὶ καὶ αὐταὶ συγκεχυμέναι.

Τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντου δὲν φαίνεται καθ' ὑπερβολὴν νὰ ἐτάραξε τὴν Πύλιν, ἀλλ' οὔτε καὶ τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον καὶ τὴν περὶ αὐτὸν Σύνοδον, διότι κίνημα μεμονωμένον εὐκόλως ἠδύνατο νὰ κατασταλῇ, ὡς καὶ συνέβη, οὐδὲ νὰ παράσχῃ κατὰ τοῦ Πατριάρχου εἰς τὴν Πύλιν, περὶ προσυνηνοίσεως αὐτοῦ βασίμους ὑπονοίας, διασκεδασθείσας ἐντελῶς, κατόπιν μάλιστα τῆς ἐγκυκλίου καὶ τοῦ ἐκδοθέντος ἀφορισμοῦ· ἀλλ' ὅτε περὶ τὸ μεσονύκτιον τῆς 30ῆς Μαρτίου ἐγνώσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ φοβερὰ εἴδησις, ὅτι καὶ πᾶσα ἡ Πελοπόννησος ἐπανέστη, ὁ Πατριάρχης, ὡς ἦτο ἐπόμενον, Πελοποννήσιος ὦν κατεταράχθη καὶ ἀπηλπίσθη τελείως, οἰκτρὸν κατανοήσας τοῦ βίου του τὸ τέλος καὶ μεγίστας τὰς Ἐθνικὰς συμφορὰς. — Περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐπαναστάσεως, πόθεν, πῶς καὶ ὑπὸ ποίων ἐγένετο ἡ ἐναρξίς ταύτης, οἱ διάφοροι ἱστορικοὶ διαφόρως ἔγραψαν. — Εἶνε ἀληθές, ὅτι παρ' ὅλας τὰς ἐπανειλημμένας συσκέψεις τῶν ἀμφιταλαντευομένων πρὸ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς εὐθύνης διὰ τὴν τελικὴν ἀπόφασιν Προκρίτων, ἡ ἀρχὴ τῆς Ἐπαναστάσεως ὑπῆρξε μοιραία. — Ὁ Παπαφλέσσας, ὁ ρηξικέλευθος ἐκείνος ἀνὴρ, ὁ ἐνεργῶν κατὰ τὰς ἐμπιστευτικὰς ὁδηγίας τοῦ Ὑψηλάντου καὶ τοῦ Δέρκων, οὔτινος ἐθεωρεῖτο ὑπὸ πάντων, ὡς ἐπανειλημμένως ἐν τοῖς πρόσθεν εἶδομεν, εὐπειθῆς ὁπαδὸς καὶ θεράπων, ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ τῆς προώρου, οὕτως εἰπεῖν, ἐνάρξεως ταύτης. — Περὶ τούτου ὁ Παπαρρηγόπουλος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (1) λέγει τὰ ἐξῆς· «περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ, κατὰ ποίαν ἀκριβῶς ἡμέραν, καὶ διὰ τίνων ἐξεργάγη κατὰ πρῶτον ἢ ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασις ἐγράφησαν πολλὰ ὑπὸ τοπικῶν φιλοτιμιῶν. . . . Καὶ αὐτοὶ μὲν ἐταλαντεύοντο ἔτι (δηλαδὴ οἱ πρόκριτοι τῶν Καλαβρῦτων, τοῦ Αἰγίου καὶ τῶν Πατρῶν), ἀλλ' ὁ Φλέσσας κατὰπίεσας τὸν Ν. Σολιώτην νὰ τολμήσῃ τὰς πρώτας ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ τῶν Καλαβρῦτων ἐχθροπραξίας, περιήγαγε τὸν Ἀσημάκη Ζαΐμην καὶ κατόπιν ὄλους τοὺς λοιποὺς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παρακολουθήσωσι τὸ ρεῦμα.» Ἐπίσης ὁ πρῶτος ὑπασπιστὴς τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρῶτη Φώτοος Χρυσανθόπουλος (2) «αὐτὸς ὁ Σολιώτης ἐπαρακινήθη ἀπὸ τὸν

(1) Ἐν Ἀθήναις 1925 ἐκδ. 5η Τομ. ΣΤ' σελ. 30.

(2) Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐκδοθέντα ὑπὸ Σταύρου Ἀνδροπούλου Ἀρμποργίτου. Ἐν Ἀθήναις 18. 9. Τομ. Α' σελ. 19 ὑπόσημ. 1. πρβλ. Ὑποστρατήγου Ἰωάννου Θ. Κολοκοτρῶνη. Ἑλληνικά Ὑπο-

Ἀρχιμανδρίτην Φλέσσα νὰ κτυπήσῃ προτύτερα Τούρκους καὶ νὰ κόψῃ τὰς μακρυνὰς καὶ ἀκάρπους συνελεύσεις τῶν ἀρχόντων τῶν Καλαβρύτων καὶ τῶν Πατρῶν». Τέλος ὁ Ἀναστάσιος Γούδας (1) ὅτι «ἄνευ τοῦ Παπαφλέσσα ἡ ἐπανάστασις δὲν ἤθελε ἐκραγῆ». Μετὰ τὸ ἐν Νωνάκριδι τῶν Καλαβρύτων ὑπὸ τοῦ Νικολάου Σολιώτου τῇ 19ῃ Μαρτίου δοθὲν κατὰ τῶν Τούρκων κτύπημα, ἵνα ἐνοχοποιηθῇ ὅλη ἡ Πελοπόννησος, ὡς καὶ συνέβη, ἐπηκολούθησαν τὰ ἐν Ἁγίᾳ Λαύρᾳ, Πάτραις καὶ Καλάμαις συμβάντα καὶ οὕτως ἡ Ἐπανάστασις λαβοῦσα τὴν δέουσαν κατεύθυνσιν καὶ γενικευθεῖσα ἐγένετο παρ' ὅλου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἀσπαστή.

Πολλὰ ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, περὶ τοῦ Ἐθνομάρτυρος Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε' ἐγράφησαν. Καὶ ἄλλοι μὲν λέγουσιν, ὅτι ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος Ε' ἀπὸ χαρακτῆρος ἦτο ἐναντίον πάσης κατὰ τῶν κρατούντων ἐξεγέρσεως, θεωρῶν τοὺς βασιλεύοντας θεοπέμτους (2), ἄλλοι δὲ ὅτι μεμυημένος ὢν εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας ἠδύναει τὴν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἐθνους ἰδέαν, ἀλλ' ὅτι ἐνεκα μὴ εὐνοϊκῶν περιστάσεων ἐνόμιζε τὸ κίνημα λίαν πρόωρον.— Ἐπομένως δὲν εἶχε μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ τινες ἄλλοι καὶ ἀρκούμεθα ν' ἀναφέρωμεν μόνον τὸν Χῖον Ἰατροφιλόσοφον Ἀδαμάντιον Κοραῖν, ἀδιστακτικῶς φρονοῦντα, ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς ἀγὼν ὄφειλε νὰ συμβῇ τὸ 1850 καὶ οὐχὶ τὸ 1821, καὶ πλέον ἢ ἀπαξ ἀπερήνατο, ὅτι «ἡ ἐπανάστασις ἐγένεν ἄωρος πρὶν τὸ Ἔθνος ἀποκτήσῃ παιδείαν ἱκανὴν νὰ ὀργανώσῃ καὶ διατάξῃ τὴν νέαν πολιτείαν.» (3) Ἡ ἐπαμφοτερίζουσα διαγωγή τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε' οὕτως ὑπὸ τῶν περιστάσεων ὑπαγορευομένη, δὲν εἶναι καθ' ἡμᾶς κατακριτέα, ἐναντι ἐκείνης τῆς ἀρηϊρίλου τοῦ Ὑψηλάντου, τοῦ Δέρκιου, τοῦ Φλέσσα καὶ ἄλλων τινῶν. Ἡ θέσις τοῦ Πατριάρχου, ὡς Ἐθνάρχου καὶ ἀρχηγοῦ τῆς Ἐκκλησίας, μεγίστας εἶχε τὰς εὐθύνας διὰ

μνήματα, ἢτοι ἐπιστολαὶ καὶ ἐγγραφα ἀφορῶντα τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ἀπὸ τοῦ 1821-1827, ἐκδοθέντα ὑπὸ Χ. Ν. Φιλαδελφῶς Ἀθῆναις 1856 σελ. 4. . . τὴν 19 Μαρτίου ὁ Ν. Σολιώτης ἐφάνευσε τοὺς Τούρκους χαρταῖδας, ἄνευ τῆς γνώσεως τῶν προκρίτων εἰς τὸν δῆμον Νωνάκριδος» καὶ Π. Καρολίδου. Ἱστορία τοῦ 19 αἰῶνος. Ἐν Ἀθῆναις 1892 σελ. 243.

(1) Βίοι Παράλληλοι. «Γρηγόριος Δικαῖος ἢ Παπαφλέσσας» Τομ. Ε' σελ. 169

(2) Κάσμα Ἱστορίας κτλ. Τομ. ΙΒ' σελ. 515.

(3) Δ. Θερειαννοῦ. «Ἀδαμάντιος Κοραῖς», Ἐν Τεργέστη 1890. τομ. Γ' σελ. 4. Βλέπε καὶ μακρὰν ἐπίκρισιν τῆς γνώμης τοῦ Κοραῖ ὑπὸ Ἀναστάσιου Ν. Γούδα ἐν Παράλ. Βίοις. Ἐν Ἀθῆναις 1870 τομ. Β' σελ. 110.

τὴν τύχην τοῦ Γένους, ἀδιάφορον ἂν ὁ ἐπὶ ἑπταετίαν πολύδακρυς καὶ βαρυστένακτος ἀγὼν, ἐπὶ τέλους ἐστέφθη ὑπὸ ἐπιτυχίας καὶ ἐδικαίωσε τὰς ῥιψοκινδύνους σκέψεις καὶ τὰ τολμήματα τῶν ἀρχῆθεν ἀσπασμένων τὴν ἐξέγερσιν, διότι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἐκτὸς ἀσημάντων ἰσως ἐξαιρέσεων, περὶ οἵασδήποτε πολεμικῆς ἐπιχειρήσεως, εἴτε πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἢ κατάκτησιν, εἴτε πρὸς μεταβολὴν πολιτεύματος κλπ. ἀποβλέπουσι πάντοτε εἰς τὸ ἐπελθὸν ἀποτέλεσμα καὶ ἐὰν μὲν τοῦτο εἶναι εὐνοϊκόν, οἱ πρωτεργάται εὐφημοῦνται ὡς ἥρωες καὶ σωτῆρες, ἐὰν δὲ τοῖναντίον ἀτυχῆς, κατακρίνονται ὡς προδόται καὶ ὀλετήρες. Παραστατικώτατα εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Φωτῆκου ἐν τῷ βίῳ τοῦ Παπαφλέσσα (σελ. 28) περὶ τε τοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ ὁμωνύμου Δέρκων ἐκτιθέμενα ὡς ἐξῆς: «...πολλοὶ ἔλεγον τότε καὶ ἐγὼ ὅταν ἤμην εἰς Κωνσταντινούπολιν ἔμαινον, ὅτι κάπως δὲν ἤρχετο καλὸν εἰς τὸν Πατριάρχην ν' ἀποφασίσῃ τὸ κίνημα τῆς ἐπανάστασεως, φοβούμενος νὰ μὴ ἀποτύχῃ τοῦτο ὡς μὴ ὄριμον, καὶ οὕτω χαλῆ ὀλόκληρον τὸ Ἔθνος ἂν καὶ ὁ Πατριάρχης εἶχε περὶ τούτου κατηχηθῆ, καὶ ἰδίως ὁ ἀρχιερεὺς Δέρκων, μέλος τῆς Συνόδου καὶ στενὸς του φίλος καὶ συμπατριώτης τοῦ Πελοποννήσιος, τὸν ἐπειθε νὰ παραδέχεται τὰ τῆς Ἐταιρίας, καὶ τὰ τῆς ἐπανάστασεως, «διότι αὕτη ἀφενέτως θὰ γίνῃ,» καὶ πάντοτε τοῦ ἔλεγε ὅτι, «θὰ ῥουφήξωμεν τὸ ἅγιον ποτήριον εἰς τὸ ἱερὸν τῆς «Ἁγίας Σοφίας» καὶ ἂν δὲν προφθάσωμεν θὰ εἶμεθα μάρτυρες τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ».

Μετὰ τὴν ἀγγελίαν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἐπανάστασεως ὁ Πατριάρχης ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν εἶπομεν, τελείως ἀπηλίπισθη καὶ ἐσπευσμένως εἰς συσκέψεις ἐπανειλημμένας συνεκάλεσε τὴν περὶ αὐτὸν Σύνοδον περὶ τοῦ πρακτέου. Εἰς τινὰ τῶν πρώτων συσκέψεων, ἔλαβε χώραν σπουδαιότατον ἐπεισόδιον, ὑπερδιηγοῦνται δύο τῶν ἱστορικῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, ὁ Ν. Σπηλιᾶδης καὶ ὁ Μιχ. Οἰκονόμου, διαφόρως μὲν ἑκάτερος, εἰς τὸ αὐτὸ δὲ ἀμφότεροι καταλήγοντες συμπέρασμα. «Μετὰ τὴν ῥῆξιν τῆς ἐπανάστασεως, λέγει ὁ Σπηλιᾶδης (!) ὁ Δέρκων θεωρῶν τὸν θάνατον τοῦ Πατριάρχου ὡς καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀρχιερέων ὡς ἀφενκτον, προβάλλει νὰ φύγῃσιν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, νὰ τεθῶσιν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ἑλλήνων μὲ τὸν σταυρὸν εἰς τὰς χεῖρας, καὶ νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ Σουλτάνου. Εἰς πλήρες δὲ συμ-

(1) Ἀπομνημονεύματα Ἑλλήνων. Ἱστορίας κλπ. Ἀθῆναις 1851 τομ. Α' σελ. 100.

βούλιον τῆς Συνόδου, ὅπου εὐρέθη καὶ ὁ μέγας διερμηνεύς, ⁽¹⁾ παρέστησεν, ὅτι ἄλλο τι δὲν ἠδύνατο νὰ σβέσῃ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ τοὺς φέρει πάλιν εἰς τὴν ὑποταγὴν, εἰμὴ ἡ παρουσία τοῦ Πατριάρχου καὶ ἑαυτοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ὁ μέγας διερμηνεύς ἐνέκρινε τὴν γνώμην του καὶ ἀνεδέχθη νὰ τὴν προβάλλῃ εἰς τὸ Διβάνιον καὶ νὰ τὴν ὑποστηρίξῃ, ἀλλ' ὁ Πατριάρχης δὲν συγκατένευσε, πρὸς δὲ τὸν Δέρκων εἶπε κατ' ἰδίαν· καὶ ἐγὼ ὡς κεφαλὴ τοῦ Ἔθνους καὶ ὑμεῖς ἡ Σύνοδος, ὁφείλομεν ν' ἀποθάνωμεν διὰ τὴν κοινὴν σωτηρίαν. Ὁ θάνατος ἡμῶν θὰ δώσῃ δικαίωμα εἰς τὴν Χριστιανοσύνην νὰ ὑπερασπίσῃ τὸ Ἔθνος ἐναντίον τοῦ τυράννου· ἀλλ' ἐὰν ὑπάγωμεν ἡμεῖς νὰ θερμάνωμεν τὴν ἐπανάστασιν, τότε θὰ δικαιώσωμεν τὸν Σουλτάνον, ἀποφασίσαντα νὰ ἐξολοθρεύσῃ ὅλον τὸ Ἔθνος» ⁽²⁾ Ὁ δὲ γραμματεὺς τοῦ Θεοδ. Κολοκοτρώνη Μιχ. Οἰκονόμου, ⁽³⁾ ἀναφέρει τὸ ἄνω ἐπεισόδιον οὕτω· «Καὶ ὅταν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπεμφεν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον τὸν Μέγαν Διερμηνέα αὐτῆς μὲ πρότασιν νὰ συνέλθῃ καὶ συσκεφθῇ περὶ τῶν συμβαινόντων, ἐν τῷ συσκέπτεσθαι ἐπρότεινέ τις ὡς συντελεστικὸν μέσον ν' ἀπέλθωσιν ἅπαντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ τῆς Συνόδου εἰς τὴν ἐπαρχίαν του ἕκαστος, ἵνα ἐκ τοῦ πλησίον μὲ τὸ ἐπαγωγὸν τῆς προσωπικῆς των παρουσίας καὶ προφορικῶς παρασταίοντες τοὺς κινδύνους καὶ τὰ ἄτοπα, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπαναστάται ἐκτίθενται καὶ τὴν πατρίδα των ἐκθίετουσι, συνδράμωσιν οἷτω ἀποτελεσματικώτερον· καὶ ἡ πρότασις ἐνεκρίνετο· ὁ δὲ ἔγκριτος γέρον Γρηγόριος Δέρκων ἀληθῶς ἢ κατὰ προσποίησιν βαρβακούων καὶ σιωπῶν, ἐπερωτήσας ἔπειτα τὰ λεχθέντα καὶ ἀναγνωρίζων δῆθεν τὸ μέτρον ὡς κατάλληλον προσέθετο ἐπειπὼν· Ναί! καὶ ἡ Αὐτοῦ Παναγιότης ν' ἀπέλθῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον ὡς πατρίδα του, ὅπερ θέλει κάμει ἀπανταχοῦ γενικωτάτην καὶ συντελεστικωτάτην ἐντίπωσιν καὶ αἰσιώτατα φέρει ἀποτελέσματα· πάντες ἐνέκριναν τοῦτο. Καὶ ὁ μέγας διερμηνεύς ἐφαίνετο δεχόμενος καὶ ἐπαινῶν τὸ προταθὲν μέτρον ὡς τῶντι καταλληλότετον, προαποφαινόμενος καὶ τὴν ἐκ μέρους τῆς Ὑψηλῆς Πύλης παραδοχὴν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Πατριάρχης ἐπεῖπε· ὑμεῖς μὲν ἅγιοι γέροντες καλὸν ν' ἀπέλθῃτε καὶ ἀληθῶς ἡ παρουσία σας

καὶ ὁ προφορικὸς λόγος θέλουσιν συντελέσει, ὁ Πατριάρχης ὁμῶς δὲν πρέπει νὰ λείψῃ ἐντεῦθεν, οὔτε καὶ ἡ Σύνοδος νὰ διασκορπισθῇ τέλειον. Ἐκρίθη τέλος ἐπὶ τούτῳ τῇ προτάσει τοῦ Πατριάρχου ὡς προτιμότερον νὰ μὴ ἀποδημήσῃ οὐδεὶς, ἀλλὰ νὰ μείνουν καὶ νὰ διακινδυνεύσουν ἅπαντες. Διαλυθείσης δὲ τῆς συνεδριάσεως τελευταῖος καὶ μόνος μετὰ τοῦ Πατριάρχου μένας ὁ Δέρκων ἠρώτησεν αὐτόν· διατί ἐναντιώθης εἰς τὴν πρότασίν μου Δεσπότη μου, ἥς δεκτῆς γενομένης ἠδύνατο νὰ σωθῶσιν οἱ πλείους καὶ ἡ Παναγιότης σου ἐπωφελέστατα; Ὁ δὲ ἀπήντησε, γνωρίζω μὲν ὅτι τὸ μέτρον, εἰ παρεδέχετο ἦν σωτήριο διὰ τὰ ὀλίγα ἁγίων γερόντων ἄτομα· ἀλλ' ἐν ἐνδεχομένῃ, ἢ μᾶλλον βεβαίᾳ ἀποτυχίᾳ τῆς ἀποστολῆς των, τὸ κακὸν ἤθελε λάβει μείζονα ἐπίτασιν καὶ ἠθέλομεν γίνει ἡμεῖς, Ἄγιο Δέρκων, αἴτιοι μεγάλης σφαγῆς τοῦ ἁθώου λαοῦ καὶ μεγάλης αἱματοχυσίας χάριν τῆς ἐδικῆς μας σωτηρίας καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὡς δικαιολογίαν τῆς ἀμότητός της ἠθέλεν ἔχει τὴν ἐδικὴν μας διαγωγὴν».

Πότε ἐφυλακίσθησαν οἱ ἀρχιερεῖς Δέρκων Γρηγόριος, Νικομηδείας Ἀθανάσιος, Ἀδριανουπόλεως Δωρόθεος Πρώτος, Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ, Τυρνόβου Ἰωαννίκιος καὶ Ἀγγιάλου Εὐγένιος Καραβίας, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν, διότι ἔνεκα τῆς ἐπικρατούσης τότε, ὡς προείπομεν, γενικῆς συγχύσεως, αἱ πληροφορίες, ἃς παρέχουσιν ἡμῖν οἱ διάφοροι ἱστορικοὶ, εἰσὶν ἀντιφατικά. Φαίνεται ὁμῶς ὅτι οἱ ἀνωτέρω Ἱεράρχαι συνελήφθησαν οὐχὶ ὁμαδῶν καὶ μετὰ τὴν 4ον Ἀπριλίου, ⁽¹⁾ καθ' ἣν ἡμέραν ἀπεκεφαλίσθη ὁ μέγας διερμηνεύς Κ. Μουρούζης, ἀφοῦ κατὰ τινα συνεδριάσιν τῆς Συνόδου, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, παρόντος τοῦ Μουρούζη καὶ πάντων τῶν Συνοδικῶν, ὁ Δέρκων εἶχεν ἐκστομίσει τοὺς βαρυσημάντους ἐκείνους λόγους, οὓς παρεθέσαμεν. Ὁ Δέρκων λέγεται μάλιστα, ὅτι μετὰ τινων Συνοδικῶν δὲν ἀπεμακρύνθη τοῦ Πατριάρχου μέχρι τῆς προτεράιας τοῦ ἀπαγ-

⁽¹⁾ Ὁ Κάρολος Μεγδελσὼν Βαρθόλδης ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1453 ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων» μεταφρ. ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Ἀγ. Βλάχου. Ἐν Ἀθήναις 1878 Τομ. Α σελ. 293, ἀορίστως ἀναφέρει τάδε· «ἄμα ἀναγγελομένης τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐπαναστάσεως ἡ μοῖρα τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ἀπεφασίσθη. Ὁ Γρηγόριος ἀνελύθη εἰς δάκρυα ὅτε ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν Πύλην ὡς ὁμήρους τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας· Θεσσαλονίκης Ἀδριανουπόλεως καὶ Τυρνόβου.» Ὁ Δέρκων δὲν ἀναφέρεται. Καὶ ὁ Γούδας ἐν τῷ βίῳ τοῦ Γρηγορίου Ε' (Τομ. Α' σελ. 65) ἀορίστως περὶ φυλακίσεως τοῦ Δέρκων μνησθὲν ποιεῖται.

⁽¹⁾ Μέγας διερμηνεύς ἦτο ὁ φιλογενέστατος Κωνσταντῖνος Μουρούζης, ὁ πρὸ τοῦ ἀπαγχονισμοῦ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ἀποκεφαλίσθεις. Κατὰ τὸν Σ. Τρικούπη (τομ. Α' σελ. 99 κ.έ) ἀπεκεφαλίσθη τῇ 4ῃ Ἀπριλίου.

⁽²⁾ πρβλ. Ι. Φιλήμονος, Ἱστορ. Δουκίμου, τομ. Ι' σελ. 224 καὶ 442.

⁽³⁾ Ἱστορικά τῆς Ἑλλην. Παλλιγενεσίας σελ. 104 - 106.

λονισμοῦ του, καὶ ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἀπέλιπα καὶ πλήρη ἀγωνίας καὶ κατηφείας ἡμέραν, ἦτο λίαν εὐθυμος, τοῦθ' ὅπερ ἐξέπληξε τὸν Πατριάρχην. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο διηγεῖται εἰς τὰ ἀνέκδοτα ἀπομνημονεύματά του ὁ πολιτευτὴς Λακεδαιμόνος Δημ. Δημητρακάκης⁽¹⁾, ὅστις ἐγνώριζε καλῶς τὰ περὶ Γρηγορίου, ὡς διατελέσαντος τὸ πρῶτον, κατ' ἃ εἶπομεν, μητροπολίτου τῆς Ἐπαρχίας του, οὕτω «τὴν παραμονὴν τοῦ Πάσχα τοῦ 1821 ἦσαν παρὰ τῷ Πατριάρχῃ πάντες οἱ Συνοδικοί (:) ἀνακαλύψαντες τὴν ἐπικειμένην κατ' αὐτοῦ καταδίχην κατὰ τὴν ἐπαύριον. Πάντες ἦσαν σκεπτικοὶ ἐκτὸς τοῦ Μητροπολίτου Δέρκων Γρηγορίου καὶ τούτου ὑπερεβδομηκονταετοῦς καὶ νοσηροσταίου θεωρουμένου. Οὗτος οὐ μόνον δὲν ἐφαίνετο λυπούμενος, ἀλλὰ τοῦναντίον πολὺ εὐθυμος. Εἰς παρατήρησιν τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου, διατί φαίνεται εὐθυμος, ὁ Δέρκων ἀπήντησε: «διατί Δεσπότη μου νὰ λυπηθῶ; αὔριον θὰ πεθῆσω διὰ τῆς σπάθης τοῦ δημίου ἀπὸ τὸν πρόσκαιρον τοῦτον βίον εἰς τὴν αἰωνιότητα». "Α! κόκκινη τρίχα, τῷ ἀπεκρίθη ὁ Πατριάρχης, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ μᾶλλον τρομερᾷ στιγμῇ δὲν χάνεις τὴν ἐτοιμότητά σου». Τὸν ὠνόμασε δὲ κόκκινη τρίχα, διότι πρὶν λευκανθῆ ἔκ τοῦ γήρατος εἶχε τρίχωμα βαθὺ ξανθόν. Τοὺς δὲ ἔχοντας τότε τοιοῦτον τρίχωμα, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἕλληνες καὶ ἰδίως οἱ ἱερωμένοι τοὺς ἐθεώρουν ὡς τοὺς μᾶλλον πονηροὺς, ὁσάκις μάλιστα οἱ ξανθοὶ αὐτοὶ εἶχον καὶ ὀφθαλμοὺς γλαυκοὺς. Ἐκ τούτου δὲ προέκυψε καὶ ἡ ἐξῆς παροιμία: Κόκκινη τρίχα, μάτι γαλανὰ—καρδιὰ διαβόλου— ἀγγεῖο τοῦ Σατανᾶ.» Ὁ Δέρκων γνωρίζων, φαίνεται, τὴν ἀστείαν ταύτην παροιμίαν, ἔλεγε καὶ αὐτὸς ἀστεϊζόμενος εἰς τοὺς κατ' ἀρχὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐρωτωμένους καὶ ἀποροῦντας τί ν' ἀπαντήσωσι συμπατριώτας του Μωραΐτας, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν ἀφηγήθημεν, «ἐγὼ εἶμαι διαβολομωραΐτης».— Καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Τούρκοις, διὰ τε τὴν ἔκτακτον εὐφυΐαν, καὶ τὸ ἐπιχειρηματικὸν καὶ πολυμήχανον τῶν Μωραϊτῶν, ἐπεκράτει τὸ ρητόν «Μώραλι-Σεϊτάν», ἦτοι, Μωραϊτης—διάβολος.

Ἀπαγχονισθέντος τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τῇ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα (10 Ἀπριλίου) συναπηγχονίσθησαν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ εἰς διάφορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως τμήματα, ὁ Ἐφέσου Διονύσιος εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν ἰχθύων (παλὸν παζάρ), ὁ Νικομηδείας εἰς τὸ μαρ-

μάκ-καποῦ καὶ ὁ Ἀγχιάλου Εὐγένιος εἰς τὸν Γαλατᾶν⁽¹⁾. Ὁ δὲ Δέρκων, ὁ Ἀδριανουπόλεως, ὁ Τυρνόβου καὶ ὁ Θεσσαλονίκης ἀναφέρονται φυλακισθέντες ἐν τῇ εἰρκτῇ τῇ καλουμένῃ φούρνῳ τοῦ Μποστάντζιμαση. Οὗτοι ἔχοντες ὅλας τὰς ἀναπαύσεις των, κατὰ τὸν Σ. Τρικούπην⁽²⁾, μετ' οὐδενὸς ἐπετρέπετο νὰ συγκοινωνῶσιν, εἰμὴ μετὰ τῶν ὑπηρετούντων αὐτοῖς διακόνων των, καὶ σφάλλονται οἱ γράψαντες, ὅτι ἐν τῇ εἰρκτῇ ὑπέστησαν ἀνηκούστους στερήσεις καὶ βασάνους καὶ μάλιστα ὁ Στέφανος Ξένος⁽³⁾ καὶ ὁ Κ. Ράμφος⁽⁴⁾, ἐν ἀφηγήσεισιν ὅλως μυθιστορικαῖς. Συχνάκις ἀπεστέλλετο εἰς τὴν εἰρκτὴν τοῦ Μποστάντζιμαση εἰς Κιατίπης (γραμματεὺς), ὅστις ἀνέκρινε περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ἐπαναστάσεως τοὺς ἀνωτέρω ἀρχιερεῖς καὶ ἰδίως τὸν Δέρκων, οὗτινος ἐθαύμαζε τὰς συνετὰς καὶ πειστικὰς ἀπαντήσεις, τὴς ὁποίας ἔδιδεν εἰς πᾶσαν ἀπευθυνομένην αὐτῷ ἐρώτησιν⁽⁵⁾. «Καὶ εἴς τὸν τρόπον ὁ Δέρκων, λέγει ὁ Παπαρρηγόπουλος ἐν τῇ βιογραφίᾳ ἐκείνου, ἵνα ἡ πολιτικωτάτη αὐτοῦ φωνὴ φθάσῃ μέχρι τῶν ὠτων τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ Β' καὶ νὰ παραστήσῃ εἰς αὐτὸν ἐπανελημμένως, ὅτι κακὴ εἶναι ἡ ὁδός, εἰς ἣν παρεσύρειν αὐτὸν ὁ σύμβουλος του Χαλὲτ Ἐφέντης⁽⁶⁾, ὅτι αἱ ἀνελεήμονες καὶ ἀδίκαστοι σφαγαὶ⁽⁷⁾, οὐ-

(1) Εἰκὼν τοῦ Μητροπολίτου Ἀγχιάλου Εὐγενίου Καραβία, εὗρεται ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος.

(2) Τόμ. Α' σελ. 68.

(3) Ἡρωὶς τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως. Ἐν Ἀθήναις 1900 σελ. 7.

(4) Ὁ Χαλὲτ Ἐφέντης. Ἀθήναι 1871. Τόμ. Γ' σελ. 247—249.

(5) Ἄμβρ. Φραντζῆ. Τόμ. Α' σελ. 256.

(6) Ὁ Χαλὲτ Ἐφέντης ἦτο ὁ ἔμπιστος μυστικοσύμβουλος τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ Β', ὅστις εἶχεν ἀναθέσει εἰς αὐτὸν τὴν διεκπεραίωσιν ὅλων τῶν ὑποθέσεων τῆς Μοναρχίας. Ἐμίσει δὲ φοβερὰ τοὺς Φαναριώτας καὶ τὸν Μητροπολίτην αὐτῶν, τὸν Δέρκων, καὶ μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Ἡγεμόνος τῆς Μολδοβλαχίας Ἰωάννου Καρατζᾶ (1818) λέγεται εἰπῶν ὁ φοβερὸς Χαλὲτ εἰς συμβούλιον ἰδιαίτερον, ὅτι διὰ νὰ ἡσυχάσῃ ἡ Τουρκία, ἀνάγκη εἶναι νὰ θανατώσῃ ὅλους τοὺς Φαναριώτας, τοὺς ὁποίους ἔλεγεν ἀσεβεῖς ταραχοποιούς καὶ προδότας. (Φενερλοῦ γκιαουρλάρ, Φενερλοῦ χαϊκλάρ).

(7) Κατ' ἀκριβῆ ἀπαρίθμησιν ὅλων τῶν θυμάτων τῆς θηριώδους λύσεως τῶν Τούρκων, ἀπὸ τῆς 26 Φεβρουαρίου 1821 μέχρι τῆς 30 Μαΐου 1822, περιεχομένην εἰς κατάλογον συνταχθέντα παρ' ἐπισήμου καὶ λίαν ἀξιόπιστου προσώπου, ἀνέρχονται τὰ θύματα ταῦτα, ἀδιακρίτως ἡλικίας καὶ φύλου, εἰς τὸν φρικιαστικὸν ἀριθμὸν τῶν 280.387, ἐν ᾧ συμπεριλαμβάνονται μόνον 10.650 θανόντες κατὰ τὴν ἀπὸ 1821—1822 ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασιν. Οἱ 219.687 ἦσαν ἄοπλοι, μὴ ἔχοντες τὴν δύναμιν οὔτε τῆς ἐπιθέσεως, οὔτε τῆς ἀμύνης. Ἐν μόνῃ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐσφάγησαν ἢ ἐκρεμάσθησαν δημοσίᾳ 187 καὶ

(1) Μηνιαῖον περιοδικὸν «Μακεδόν». Ἀπριλ. 1921 ἀριθ. 86 σελ. 281.

δὲν ἄλλο κατορθοῦσιν, εἰμὴ νὰ ἐπιχέωσιν ἔλαιον εἰς τὸ πῦρ καὶ ὅτι οὕτω πολιτευόμενος οὐδέποτε θέλει καταπαύσει τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Οἱ σοφοὶ οὗτοι λόγοι, οἵτινες ἦσαν τοσοῦτον σύμφωνοι πρὸς τὰς παραστάσεις τῶν ἀντιπροσώπων ὅλων τῶν ἄλλων δυνάμεων, ἐπροξένησαν ἐπὶ μικρὸν ἐντύπωσιν εἰς τὸν Μαχμούτ, ὅστις διέταξε νὰ μὴ θανατωθῇ ὁ ἄνθρωπος αὐτός». Ἀλλὰ μετὰ τὴν ὀσημέραι πρόδον τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς διάφορα μέρη καὶ ἰδίως εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἡ μανία τοῦ Ὀθωμανικοῦ ὄχλου, εἰς φόνους καὶ λεηλασίας ἐκορυφώθη· καὶ μάλιστα ὅταν ἐφθάσεν ἡ εἰδησις εἰς τὴν Κωνσταντινὴν περὶ τῆς πρώτης ἐν Ἐρεσσῶ τῆς Λέσβου τῇ 27 Μαΐου πυρπολήσεως Ὀθωμανικοῦ δικρότου ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Παπανικολῆ, ὁ Σουλτάνος Μαχμούτ ἔξω φρενῶν γενόμενος εἶπε, νὰ θανατωθῶσιν ἀνεξαιρέτως ὅλοι οἱ ἐν ταῖς φυλακαῖς εὐρισκόμενοι· ὁ δὲ Χαλῆτ Ἐφέντης ἐπωφελούμενος τὴν παραφορὰν τοῦ κυρίου του, διέταξε ν' ἀπαγχονισθῶσιν ἀνευ ἀναβολῆς καὶ οἱ ἐπιζῶντες ἀρχιερεῖς, Δέρκων Γρηγόριος ἐκ Ζουμπάτας τῶν Πατρῶν, Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ ἐκ Δημητσάνης, Τυρνόβου Ἰωαννίκιος Φωκαεὺς καὶ Ἀδριανουπόλεως Δωρόθεος Πρώϊος Χῖος. Τότε παρεστάθη σκηνὴ τραγικωτάτη, καθ' ἣν ὁ κορυφαῖος τῶν ἀρχιερέων, ὁ ἀοίδιμος Δέρκων, ὁ ἐπὶ τεσσαράκοντα τέσσαρα ἔτη διατελέσας Μητροπολίτης, ἔμελλε νὰ ἐπιθέσῃ, λέγει ὁ Παπαρηγόπουλος, «τὴν κορωνίδα εἰς τὸ μέγα ὄνομα, ὅπερ ἐκτίσατο δι' ἅπαντος τοῦ βίου, ὅτι εἶχεν ἀπτόητον τὸ φρόνημα καὶ ἀδιάσειστον τὴν πίστιν». Τὴν 3ην Ἰουνίου, (1) ροδιζούσης τῆς αὐγῆς, ἀκάτιον κομίζον τὰ τέσσαρα θύματα καὶ τὸν δῆμιον ἐξῆλθε τοῦ Κερατίου κόλπου καὶ ἤρχισε νὰ διαπλέῃ παρὰ τὴν Εὐρωπαϊκὴν παραλίαν τοῦ Βοσπόρου. Οἱ τρεῖς τοῦ Δέρκων σύντροφοι ἦσαν ὀπωσοῦν ἐπτοημένοι, μόλις δυνάμενοι νὰ συγκρατῶσι τοὺς ἀποπνίγοντας αὐτοὺς λυγμοὺς καὶ τὰ ἀναβλύοντα δάκρυα· ἀλλ' ὁ Δέρκων ἀγέρωχος, ὡς ἦτο πάντοτε, παρεμύθει καὶ διὰ τῆς βροντώδους αὐτοῦ φωνῆς ἐνεθάρρουνεν

ἐκτὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς 30.000 κατὰ διαφόρους καὶ οὗτοι τρόπους. Sp. Balbi (de Missolonghi). La Grèce régénérée. Paris 1833 p. 88—89.

(1) Ἄλλοι σημειοῦσι τὴν 4ην Ἰουνίου, ἐν οἷς καὶ ὁ Ι. Φιλήμων ἐν τῷ Ἱστορ. Δοκίμῳ του, Ἀθήναι 1861. Τόμος Δ' σελ. 80. πρβλ. Α. Φραντζῆ. τόμ. Α' σελ. 256. Ν. Σπηλιάδου Ἀπομνημονεύματα. Τόμ. Α' σελ. 198. Μιχ. Οἰκονόμου σελ. 101. Σφάλλεται ὁ Σ. Τρικούπης λέγων τὴν 4ην Μαΐου ἀντὶ Ἰουνίου, ἐὰν μὴ ἐκ παραδρομῆς ἐγράφη, καὶ ὅπερ ἐκ τοῦ Τρικούπη καὶ ἄλλοι παραλαβόντες ἀνέγραψαν. Maximi Raybaud Mémoires sur la Grèce etc. Paris 1824. Τόμ. II σελ. 224.

αὐτούς: «Μὴ δειλιᾶτε ἀδελφοί. Βαδίσατε γενναίως τὴν ὁδὸν τῆς ἀθλήσεως. Ἐντὸς ὀλίγου ἀνταμονώμεθα ἐν τῇ οὐρανίῳ βασιλείᾳ»· συγχρόνως δ' ἔψαλλε κανονικώτατα τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν. Ὄταν τὸ ἀκάτιον προσωρμίσθη εἰς τὸ Ἀρναούτκιοι, πρῶτος ἀπήχθη εἰς τὴν ἀγγόνην ὁ Τυρνόβου, ὅστις ἀσπυσθεὶς τοὺς συλλειτουργοὺς του, ἐν συντριβῇ καρδίας εἶπε· «Καλὴν ἀντάμωσιν, ἀδελφοί, εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν». Τὴν στιγμὴν ταύτην ὑπὸ ἰσχυρῶν λυγμῶν καταληφθέντες οἱ ἄλλοι δύο, ἀπέστρεψαν τοὺς δακρύνοντας αὐτῶν ὀφθαλμοὺς, ὁ δὲ Δέρκων ὄρθιος ἰστάμενος καὶ παρακολουθῶν τὸ θῦμα μέχρι τῆς τελευταίας περιπετείας τοῦ θανάτου, ἀνέκραξε διὰ τῆς στεντορείας αὐτοῦ φωνῆς· «Μακαρία ἡ ὁδὸς ἧ πορεύῃ σήμερον.....»

Τὰ αὐτὰ ἀπαραλλάκτως ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ Δέρκων εἰς Μέγα Ρεῦμα, ἐνθα ἀπηγχονίσθη ὁ Ἀδριανουπόλεως Δωρόθεος (1), καὶ εἰς Νεοχώριον, ὅπου τὸν αὐτὸν ὑπέστη θάνατον ὁ Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ. Τελευταῖον προσωρμίσθη τὸ ἀκάτιον εἰς τὴν καθέδραν τοῦ Δέρκων τὰ Θεραπεῖα, τὰ ὅποια πρὸς τιμωρίαν ἐξαιρετικὴν, λέγει ὁ Τρικούπης καὶ ἄλλοι, τοῦ Γρηγορίου διέταξεν ὁ Χαλῆτ. Ὁ Δέρκων καίτοι ὑπερβδομηκοντούτης, δὲν κατεβλήθη, ὡς πολλοὶ ἄλλοι, ὑπὸ τοῦ γήρατος, ἀλλ' ἀναλλοίωτον διετήρησε μέχρις ὑστάτης πνοῆς τὴν διαύγειαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν θαλερότητα τοῦ σώματος, μαρτύρια ἀψευδῆ, νεανικοῦ ὄντως σφρίγους, σπανιωτάτου. Μόνον ἡ λευκανθεῖσα κόμη καὶ ἡ μυστακογενειάς, προσέδιδον τὴν λίαν προβεβηκυῖαν ἡλικίαν του. Ἐλαφρὸς καὶ θαρραλέος ἐπήδησεν εἰς τὴν ἀποβάθραν, ὡς ἂν ἀπήρχετο ἐπὶ θρίαμβον, καὶ διὰ βλοσυροῦ βλέμματος ἠτένισε τὰ πέριξ, ὡσεὶ ἀπεχαιρέτιζε ταῦτα καὶ τὸ περίλαμπρον Μητροπολιτικὸν μέγαρον, ἐν ᾧ, ἀντὶ τῆς ἄλλοτε θορυβώδους συρροῆς πιστῶν, νεκρικὴ ἐπεκράτει σιγὴ καὶ εἰς τὴν πύλην τοῦ ὁποίου ἵστατο ἀναμένουσα αὐτὸν ἡ τῶν ἀπίστων ἀγγόνη. Σφάλλονται οἱ περὶ τοῦ ἀπαγχονισμοῦ τοῦ Δέρκων γράψαντες, μετ' ἀπείρου θαυμασμοῦ καὶ πολλῶν ἐγκωμίων, (2) ὅτι οὗτος παρεκάλεσε τὸν δῆμιον, ἵνα μὴ δέσῃ τὰς χεῖρας του καὶ ὅτι μετὰ τὴν προσευχὴν του εἶπε πρὸς τὸν δῆμιον, ἐκτέλεσε τὴν ἐντολὴν τοῦ ἀσε-

(1) Εἰκὼν τοῦ Δωροθέου εὐρίσκεται εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος. Ἀτυχῶς μετ' ὄλας τὰς ἐρεῦνας ἡμῶν δὲν ἠδυνήθημεν οὐδαμοῦ ν' ἀνεύρωμεν εἰκόνα τοῦ Δέρκων, ἵνα δι' αὐτῆς κοσμήσωμεν τὸ παρὸν βιογραφικὸν ἡμῶν σημεῖωμα.

(2) Σπυρ. Τρικούπη Ἱστορ. Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως. Τόμ. Α' σελ. 74 πρβλ. Φιλήμωνος Ἱστορ. Δοκίμιον τόμ. Δ' σελ. 80. Σκαρλάτου Βυζαντίου «Κωνσταντινούπολις» τόμ. Β' σελ. 152.

βοῦς κυρίου σου. Ὅπως τὸ ἐναντίον συνέβη. Κατὰ τὴν ἀσφαλῆ ἀφή-
γησιν τοῦ Γ. Ἀφθονίδου πρὸς τὸν Παπαρρηγόπουλον «ὁ Δέρκων
πλησιάσας εἰς τὴν πύλην τῆς Μητροπόλεως, ὅπου εἶχε παρασκευασθῆ-
ναι ἄγχονη, ἀπέκρουσε τὸν δῆμιον προσελθόντα, ἵνα δέσῃ τὰς χεῖρας
αὐτοῦ καὶ παραλάβῃ τὸ ὥρολόγιόν του εἰπὼν ὅτι, «αὐτοῦ ζῶντος οὐ-
»δεὶς θέλει ἐπιθέσει χεῖρα ἐπ' αὐτοῦ, ὡς οὐδεὶς μέχρ' ἄρας ἐκεί-
»νης ἐπέθηκεν». Ἐπειτα ἀνέβη εἰς τὸ βᾶθρον τῆς ἀγχόνης, ἔθηκε
τὸν βρόχον περὶ τὸν τράχηλον, ἔποίησε τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ
ἀπολακτίσας τὸ βᾶθρον παρέδωκε τὸ πνεῦμα εἰς τὸν Κύριον! Τὰς
λεπτομερείας ταύτας διηγῆθη μετὰ ταῦτα αὐτὸς ὁ δῆμιος, ὅστις ἐκ Χρι-
στιανῶν ἔλκων τὸ γένος καὶ καταδικασθεὶς νὰ τελέσῃ τὰς θυσίας ταύ-
τας μετενόησε κατόπιν, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν καὶ
εὔρεν ἄσυλον ἐν τοῖς Πατριαρχείοις». Τὰ σώματα τοῦ τε Δέρκων καὶ
τῶν ἄλλων συμμαρτυρησάντων ἔμειναν, πρὸς ἐκφόβησιν καὶ παραδειγ-
ματισμόν, ἀπρωρημένα ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, μεθ' ἧς ὑπὸ ἐπιτεταγμένων
Ἑβραίων, ἐσύρθησαν καὶ ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν (1).

Εἰς τὸν οὕτω τραγικὸν καὶ μεγαλότολμον θάνατον τοῦ ἀξιοθαυ-
μάστου τούτου ἥρωος, πᾶς μακροῦρος ὕμνος περιττεύει, ἐναντι τοῦ
βραχέος μὲν, παραστατικωτάτου δὲ τοιούτου, ὃν ἀπήγγειλε κατὰ τὸ μνη-
μόσυνον τοῦ ἀειμνήστου Πατριάρχου Γρηγορίου Ε' καὶ τῶν τῇ αὐτῇ
ἡμέρᾳ μαρτυρησάντων, τὸ τελεσθὲν τῇ 10ῃ Ἀπριλίου 1822 ἐν τῇ
Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ὁδησοῦ, ὁ Μέγας Οἰκονόμος ὁ ἕξ Οἰκονό-
μων Κωνσταντῖνος. (2) « . . . . .
Δέρκων δὲ λέγων, πῶς δύναμαι νὰ παρέλθω σιωπῶν τὸν ἀεί-
»μνηστον τοῦτον Ἀρχιερέα, μηδὲν κἂν ἐμπαρόδως παρενείρας περὶ
»τούτου καὶ τοῦ μετ' αὐτοῦ συμμαρτυρήσαντος; (ἐννοεῖ τὸν Ἀδριανου-
»πόλεως Δωρόθεον). ὦ μεγάλε τῶν Δέρκων καὶ τῆς Ἁγίας Συνόδου
»φωστήρ, ὦ Γρηγόριε, τὸ καύχημα τῆς Πελοποννήσου καὶ πάσης
»Ἑλλάδος, ἡ λαμπὰς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Θεολογίας, ἡ σάλπιγξ
»τοῦ Θεοῦ κηρύγματος. Ποιμὴν ἀγαθὴ, τοῦ ὁποίου τὰς ἀρετὰς καὶ
»τοὺς ἀγῶνας καὶ τοὺς κινδύνους μαρτυροῦσιν ἡ Λακεδαιμίων, ἡ Βι-
»δύνη καὶ οἱ Δέρκοι, τρεῖς ἐπαρχίαι, τὰς ὁποίας μίαν μετὰ τὴν ἄλλην
»ἐποίμανας ἐνδόξως καὶ θεοφιλῶς».

(1) Κούμα Ἱστορίαι κλπ. Τομ. ΙΒ' σελ. 497 πρβλ. Mansi Collectio Con-
sistorum etc. Τομ. 40. σελ. 92.

(2) Λόγοι Ἐκκλησιαστικοὶ ἐκφωνηθέντες ἐν τῇ Γραικικῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς
Ὁδησοῦ κατὰ τὸ φωκβ, ὑπὸ Ο.Κ.Ο. Ἐν Βερολίνῳ φωλγ' σελ. 48.

Ἡ ἘΝ ΚΟΡΘΙῶ ΤΗΣ ἈΝΔΡΟΥ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ ἈΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Π. ΠΑΣΧΑΛΗ

Ὁ πρῶτος ἐπιχειρήσας νὰ συστήσῃ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐν Κορθίῳ
ἡ Ἐπάνω Κάστρῳ τῆς Ἀνδρου σχολὴν ἑλληνικῶν γραμμάτων ὑπῆρ-
ξεν ὁ ἐπίσκοπος Μελιτινῆς Ἰωσήφ Λεφάκης, ἀπὸ τοῦ χωρίου Χῶνες
τοῦ Κορθίου τὴν καταγωγὴν ἔλκων. Ἄλλ' ἀφ' ἐνός μὲν ἕνεκα διαφω-
νικῶν πρὸς τοὺς ἐν Κορθίῳ προκρίτους περὶ τῆς θέσεως εἰς ἣν ἔπρεπε
νὰ ἀνεγερθῆ ἡ σχολή, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ἕνεκα τῶν ὅλως ἀνεπαρκῶν
πόρων, τοὺς ὁποίους ἠδύναντο νὰ διαθέσωσιν οἱ Κορθιεῖς πρὸς τοιοῦ-
τον ἐγχείρημα, ὁ φιλόμουσος καὶ φιλόπατρις ἱεράρχης, τὸν ὁποῖον
ἠκολούθησαν ἐν Ἀνδρῳ καὶ δεκάς περίπου ὑποτρόφων ἐκ Κωνσταν-
τινουπόλεως, ἠναγκάσθη παρὰ τὴν ζωηρὰν ἐπιθυμίαν του νὰ ἐγκατα-
λείψῃ τὴν ιδέα νῆς ἰδρύσεως σχολῆς εἰς τὸ γενέθλιον χωρίον του καὶ
νὰ μεταβῆ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἰς Κάτω Κάστρον τῆς Ἀνδρου,
παροτρυνόμενος εἰς τοῦτο καὶ ὑπὸ τοῦ νεοεκλεγέντος κοιζάμπαση τῆς
νήσου Δημητρίου Π. Καμπάνη. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἐν Κάτω Κάστρῳ προ-
σπάθειαι του δὲν ὑπῆρξαν εὐτυχέστεραι (1).

Ἄλλ' ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ φέρῃ εἰς πέρας ἐν Κορθίῳ ἕνεκα ἀντι-
ξόων περιστάσεων ὁ ἐπίσκοπος Μελιτινῆς κατώρθωσε νὰ πραγματοποιήσῃ μετ' ὀλίγα ἔτη ἕτερος ἐκ Κορθίου ὡσαύτως ἐλλόγιμος καὶ ἐν-
θουσιώδης κληρικός, ὁ **Σαμουὴλ Πλασίμης** ὁ ἐπιλεγόμενος Σκαζῆς.
Ἐγεννήθη οὗτος κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐν τῷ
χωρίῳ Ἀμονακλειοῦ τοῦ Κορθίου ἐκ γονέων γεωργῶν. Διδαχθεὶς τὰ
πρῶτα γράμματα εἰς τὴν ἐν Κορθίῳ τῆς Ἀνδρου μονὴν τῶν Τρομαρ-
χίων, εὐμοιροῦσαν εὐπαιδευτῶν κληρικῶν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκάρη
νεώτατος, παιδευθεὶς δ' εἶτα ἐν Κυδωνίαις καὶ κατόπιν ἐν τῇ Ἀθω-
νιάδι Ἀκαδημίᾳ παρ' Ἀθανασίῳ τῷ Παρίῳ, διετέλεσεν ὕστερον δι-

(1) Βλ. Δ. Π. Πασχάλη, Ἡ ἐν Κάτω Κάστρῳ τῆς Ἀνδρου Σχολὴ Ἑλ-
ληνικῶν Γραμμάτων. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Παιδείας ἐπὶ Τουρκοκρα-
τίας. Ἐν τῷ Θ' τόμῳ (ἐν Ἀθήναις, 1916) τοῦ μετὰ χεῖρας Δελτίου.

δάσκαλος ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ μετ' οὐ πολὺ κατέλαβεν ἐπιφανῆ θέσιν, ἀναδειχθεὶς ἱεροκῆρυξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (1). Ὡς τοιοῦτος δ' ἐκήρυξεν ἐπὶ τινα χρόνον καὶ ἐν Ἄνδρῳ, μεθ' ὃ ἐπανέκαμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, συνεχίζων ἐκεῖ τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου.

Ἀλλὰ φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ πυρὸς νὰ συντελέσῃ πάσῃ δυνάμει εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν συμπολιτῶν του ὁ Σαμουὴλ Σκαζῆς ἐγκατέλειπε τὴν ἐπίσημον καὶ τιμητικὴν θέσιν του καὶ μετέβη εἰς Κόρυθιον ὅπως προπαρασκευάσῃ τὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς σχολῆς του. Ἐκεῖ δὲ ἠγόρασεν ἀντὶ γροσίων 633 τόπον κατάλληλον εἰς τὸ χωρίον Μοσχιδῶνα καὶ ἐν τῷ κτήματι τοῦ Νικολάου Βλαστοῦ, ἐνθα δι' ἰδίας αὐτοῦ ἀδραῆς δαπάνης καὶ ἄλλων φιλομούσων συμπολιτῶν του ἀνήγειρον ἐκ θεμελίων λαμπρὸν οἰκοδόμημα μὲ εὐρείας αἰθούσας διὰ τὴν διδασκαλίαν, βιβλιοθήκην, οἶκημα διδασκάλων καὶ μαγειρεῖον, καθὼς καὶ μὲ ἄλλα διαμερίσματα ὅπως διαμένωσιν εἰς αὐτὰ οἱ μαθηταί. Τὸ μῆκος τῆς σχολῆς ἦτο 40 μέτρων, τὸ δὲ πλάτος 27. Περιέκλεισε δὲ τὴν σχολὴν διὰ τείχους ὕψους 4 μέτρων, ἐντὸς εὐρυτάτου χώρου. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς σχολῆς ἀνήγειρε καὶ ἐκκλησίαν μετὰ κωδωνοστασίου ἐπ' ὀνόματι τῆς Ζωαρχικῆς Τριάδος, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἴδρυμα ὠνομάσθη. **Σχολὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος** καὶ μετέφερε διὰ σωληνωτοῦ ὕδραγωγίου καὶ ἀφθονον πόσιμον ὕδωρ, κατασκευάσας καὶ δεξαμενὴν μετὰ κρήνης (2). Ἡ σχολὴ εἶχε καὶ κήπον μὲ διάφορα ὀπωροφόρα δένδρα. Ἦσαν δὲ τὰ ἀνεγερθέντα σχολεῖα δύο τὸ μὲν **παιδαγωγικὸν κατηχητικόν**, τὸ δὲ ἀνώτερον τῶν **ἐλληνικῶν γραμμάτων**.

Καὶ ὑπεσχέθησαν μὲν οἱ πρόκριτοι τοῦ Κορυθίου νὰ καταβάλλωσιν ἐτησίως πεντακόσια γρόσια διὰ μισθὸν τῶν διδασκάλων τῆς Σχολῆς, ἀλλὰ τὸ κοινωφελὲς ἴδρυμα, ὅπερ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν μόρφωσιν ὄχι μόνον τῶν Ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ὁμογε-

(1) Τοῦ Σαμουὴλ δὲν ποιεῖται μνησίαν ὡς ἱεροκῆρυκος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὁ Μανουὴλ Ἰ. Γεδεῶν ἐν τῷ φροντισματι αὐτοῦ, «Τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν κάτω χρόνων» Βλ. «Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν» Κωνσταντινουπόλεως, ἔτ. Η' (1888), σ. 192 κ. ἑ.

(2) Βλ. τὴν ὑπὸ τοῦ δημάρχου Κορυθίου Α. Καμπάνη τῇ 13 Ἰουλίου 1848 συνταχθεῖσαν καὶ εἰς τὸν διοικητὴν Τήνου καὶ Ἄνδρου ὑποβληθεῖσαν ἐκθεσιν περιγραφῆς τῆς σχολῆς. Τὸ διοχετευθὲν ὕδωρ ὄχι μόνον ἐπήρκει διὰ τὴν χρῆσιν τῆς σχολῆς, ἀλλὰ καὶ δι' ὀλόκληρον τὴν κωμόπολιν Κορυθίου, ἐφ' ἧς καὶ μέχρι σήμερον χρησιμοποιεῖται. Ἀνεκαινίσθη δὲ τὸ ὕδραγωγεῖον τοῦτο τῷ 1899 τῇ φροντίδι τοῦ μηχανικοῦ Ἰω. Κουμέλη, ἀνεπιού τοῦ πρώτου τῆς σχολῆς διδασκάλου Παγκρατίου Κουμέλη καὶ εἰς μνήμην αὐτοῦ.

νῶν, ἀπήτησε θυσίας μεγάλας διὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ὑπέρογκα ἔξοδα. Ὅθεν ἀφοῦ ὁ ἱδρυτὴς τῆς σχολῆς Σαμουὴλ Σκαζῆς ἐδαπάνησεν ὅλην του τὴν περιουσίαν, ὅσην εἰς διάστημα πολλῶν ἐτῶν ἠδυνήθη ὡς διδάσκαλος καὶ ἱεροκῆρυξ ἐν μεγίστη λιτότητι ζῶν ν' ἀποκτήσῃ, καθυπεβλήθη καὶ εἰς δυσβάστακτα χρέη, τὸ δ' ἔργον δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀποπερατωθῆ. Ἦναγκάσθη κατ' ἀκολουσίαν νὰ σκεφθῆ ὅπως ἀποδημήσῃ πρὸς ἐξέυρεσιν τῶν ἀναγκαίων διὰ τὴν εὐδότησιν τοῦ καθυδρύματος πόρων. Λαβὼν ὅθεν ἐπιστολὴν παρὰ τοῦ μητροπολίτου Ἄνδρου Διονυσίου τοῦ Καρκάκη πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχη Κύριλλον τὸν 5', ἄνδρα σοφὸν καὶ τῶν λογίων προστάτην, δι' ἧς ἐπιστοποιοῦντο οἱ κόποι καὶ αἱ θυσίαι, τὰς ὁποίας κατέβαλε πρὸς σύστασιν τῆς σχολῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ δὲ πᾶν ἐθνικὸν ἔργον προφρόνως ὑποστηρίζων φιλόμουσος πατριάρχης (3) ἀμέσως ἐφοδιάσας αὐτὸν διὰ συστατικῶν γραμμάτων ἀπέστειλεν εἰς Ἰάσιον καὶ Βουκουρέστιον, ἐνθα γενναίως ἔτυχεν ὑποστηρίξεως παρὰ πολλῶν ἐν Μολδοβλαχίᾳ ὁμογενῶν. Ἰδίᾳ μεγάλως συνετέλει ὑπὲρ τῆς ἐν Κορυθίῳ σχολῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος (2) ὁ ἡγεμὼν τῆς Μολδαυίας Σκαρλάτος Καλλιμάχης, οὐ μόνον ὁ ἴδιος γενναίαν παρέ-

(1) Κύριλλος ὁ 5' ὑπῆρξεν ἀνὴρ ἐλλόγιμος, ἀρχιδιάκονος δ' ὢν τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου τοῦ Ε' ἐξέδωκεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ Τετράστιχα τοῦ Πτωχοπροδρομοῦ, ἐν οἷς προσέθηκε καὶ ἄλλα ἄξια λόγου. Ἰκονίου δὲ γενόμενος μητροπολίτης συνέταξε Χωρογραφικὸν Πίνακα τῆς ἐπαρχίας Ἰκονίου, καλῶς ἐξεργασμένον. Καὶ ἐπίγραφάς δέ τινας ἀρχαίας συλλέξας ἐξέδωκεν εἰς τὸν «Λόγιον Ἐρμῆν». Μετὰ σχεδὸν ἑξαετῆ πατριαρχεῖαν παραιτηθεὶς ὁ Κύριλλος ἐφηρούχαξεν ἐν τῇ πατρίδι του Ἀδριανουπόλει ὅπου ἐκτραγείσης τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἐδέχθη τὸ μακάριον τέλος ὁ αἰδιδιμος ἀπαγχονισθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκμανέντων Τούρκων τῷ 1821 ἐν μηνί Ἰουνίῳ. Βλ. περὶ Κυρίλλου 5' *Κ. Μ. Κούμα*, Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τ. ΙΒ', σ. 512 κ. ἑ. *Ἠλία Τανταλίδου*, Βίος Στεφάνου Καραθεοδωρῆ, ἐνθα ἱκαναί πηγέρονται εἰδήσεις περὶ τοῦ Κυρίλλου καὶ τῆς φιλομουσίας αὐτοῦ. *Ζαχαρίου Ν. Μαθῶ*, Κατάλογος ἱστορικῶς τῶν πρώτων ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφεξῆς πατριαρχῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγίας καὶ μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, ἐν Ναυπλίῳ 1887, σ. 276—7 (ἐκδ. Β' σ. 166). *Ἰωακείμ Φορσπόβλου*, Ὑλὴ βοελληνικῆς Φιλολογίας, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» Κωνσταντινουπόλεως, ἔτ. ις' (1896), σ. 866 7. *Μ. Ἰ Γεδεῶν*, Πατριαρχικὸν οἱ Πίνακες, σ. 688—4. Βλ. καὶ περιοδ. «Ἐστία», ἔτ. 1876, σ. 56, ἐν πραγματεία *Κ. Παπαρηγοπούλου* περὶ τοῦ Δέρκων Δρηγορίου.

(2) Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε' τὴν σχολὴν τῆς Ἁγίας Τριάδος ὀνομάζει *Ἐλληνικὸν Φροντιστήριον*. Βλ. τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον ἐπὶ Ἰουνίου τοῦ 1819 πατριαρχικὸν σιγίλλιον.

χων τὴν συνδρομὴν, ἀλλὰ καὶ ἄλλους παροτρύνων πρὸς ἐδραίωσιν τῆς σχολῆς, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἐν ἀρχῇ τοῦ καταλόγου τῶν συνδρομητῶν ἦν ἐγγεγραμμένη σημαντικὴν δοῦσα ποσότητα γροσίων 1000 ἢ Ζωὴ Ἐμμανουὴλ Βραγκοβάνου. Ἄξια λόγου ὡσαύτως ποσὰ προσέφερον δ' ἄρχων στόλνικος Κωνσταντῖνος, ὁ ἄρχων μέγας βεστιάρης Γρηγόριος Ρωμανίτης, τὸν ὁποῖον ὁ Σαμουὴλ καὶ ἐπίτροπον ἐξέλεξε τῆς σχολῆς του, καθὼς καὶ ὁ μητροπολίτης Μολδαυίας Βενιαμίν (1). Ἦν δὲ ὁ πρωστοιατῆσας ὑπὲρ τῆς ἐν Κορθίῳ σχολῆς ἡγεμὼν Σκαρλάτος Καλλιμάχης ἀνὴρ ἐναρετώτατος. Τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς ἔχει νὰ τεκμημιώσῃ καὶ τοῦτο, ὅτι ἀπηγόρευσε νὰ ἐκδίδωνται εἰς τὸ ἐν Ἰασίῳ τῆς Μολδαυίας ἡγεμονικὸν τυπογραφεῖον βιβλία καθαρπτόμενα τῆς ὑπολήψεως τῶν ἄλλων· «ἡ τοπικὴ ἀρχὴ δὲν ἀνέχεται παντάπασιν ὅσα μετὰ τῆς χρηστομαθείας εὐκόλως δὲν συμβιβάζονται· καὶ οὐδ' ἐσύστησε τὸ τυπογραφεῖον εἰμὴ διὰ νὰ εὐκολύνῃ τῆς ἀρετῆς τὴν διάδοσιν» ἔγραψεν ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ ὁ τότε μέγας γραμματικὸς τῆς ἡγεμονίας Θεόδωρος Νέγρης πρὸς τὸν ἐλλόγιμον ἰατρὸν Ἀθανάσιον Βογορίδην (2).

Ἐπανακάμψας δ' εἰς Κωνσταντινούπολιν περὶ τὰς ἀρχὰς Μαΐου τοῦ 1817 ὁ Σαμουὴλ εὔρεν ἐκεῖ γράμματα τῶν ἐν Κορθίῳ ἐπιτρόπων τῆς σχολῆς καὶ τοῦ διδασκάλου αὐτῆς Παγκρατίου Κουμέλη, προσκαλούντων αὐτὸν νὰ κατέλθῃ εἰς Ἄνδρον πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ ἀτελοῦς ἀπομείναντος ἔργου καὶ προσθήκην νέων οἰκημάτων χάριν τῆς ἀνέτου διαμονῆς τῶν συρρευσάντων πολυαρίθμων μαθητῶν, ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ διητῶντο ἐν τῇ Σχολῇ.

Καὶ δάκρυα μὲν χαρᾶς ἔρρευσαν ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Σαμουὴλ διὰ τὴν ταχεῖαν ἀκμὴν τοῦ ἀρτιπαγοῦς ἔργου του, δὲν ἠδυνήθη ὅμως ὁ φιλόπατρις ἀνὴρ παρὰ τὴν φλέγουσαν αὐτὸν ζωντανὴν ἐπιθυμίαν του νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὴν γενέτειραν, ἅτε ἀσχολούμενος δραστηρίως πρὸς ἐξεύρεσιν νέων πόρων, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἵνα ἀποτίσῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὰ χάριν τῆς σχολῆς συναρθέντα μεγάλα χρέη του, ἀφ' ἑτέρου δ' ὅπως διὰ τούτων ἀπαρτισθῇ κεφάλαιον δυνάμενον νὰποφέρῃ ἱκανὰς προσόδους διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν μισθῶν τῶν διδασκάλων, καθὼς καὶ διὰ τὴν συντήρησιν ἀπόρων μαθητῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦσαν ὀλίγοι. Πρὸς τοῦτο δὲ εἶχεν ἀποφασίσει νὰ μεταβῇ καὶ πάλιν εἰς Μολδοβλαχίαν. Τούτου ἕνεκα κατ' ἐνθέρμον αὐτοῦ πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλη-

(1) Λόγιος Ἐρμῆς, ἔτ. 1818, σ. 593.

(2) Ἐνθ. ἀν. σελ. 59.

σίαν παράκλησιν διωρίσθη ὅπως ἐπιβλέπῃ καὶ ἐπιστατῇ ὡς ἀντιπρόσωπός του εἰς τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς οἰκοδομῆς ὁ συμπολίτης καὶ συγγενής του ἱερομόναχος Γεράσιμος, ὅστις διετέλει τότε ἐφημέριος ἐν τοῖς πατριαρχείοις.

Ὁ Γεράσιμος ἦλθεν εἰς Ἄνδρον, φέρον μεθ' ἑαυτοῦ τὴν ἀπὸ 19 Μαΐου τοῦ 1817 ἐπιστολὴν τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ 15' πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἄνδρου Διονύσιον τὸν Καρκάκη, προτρεπόμενον δι' αὐτῆς ἵνα καὶ οἴκοθεν συνδράμῃ, διὰ τοῦ ἰδίου δὲ παραδείγματος καὶ διὰ λόγων πνευματικῶν καταπέσει τοὺς συνεπαρχιώτας του καὶ τοὺς μοναχοὺς τῶν ἐν Ἄνδρῳ σταυροπηγιακῶν μοναστηρίων ἵνα συνεισφέρωσι καὶ αὐτοὶ ὅ,τι ἂν ἠδύναντο, καὶ εἰς ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ἰδιαίτερος, καὶ τὰ μοναστήριά των ἀπὸ κοινοῦ, ὅπως οὕτω κατορθωθῇ ἡ ἐξεύρεσις ἰδίως τῆς ἀπαιτουμένης διὰ τὴν ὀλοσχερῆ περαιοσιν τῆς οἰκοδομῆς ξυλείας, καθ' ὅσον ὁ Σαμουὴλ, οὔτε καιρὸν εἶχε διαθέσιμον, οὔτε ἠδύνατο ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ δεχθῇ καὶ τὸ βῆρος τῶν ἐξόδων τούτων. Καὶ φαίνεται ἐν τῷ Κώδικι τῆς Σχολῆς, ὅτι κατὰ τὰ ἔτη 1817, 1818 καὶ 1819 συνεισέφερον πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον ἐκ τῶν ἐντοπίων ἄλλοι ξυλείαν εἰς ποσότητα σημαντικὴν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κορμούς κυπαρίσσω, ἄλλοι χρήματα καὶ ἄλλοι ἐλαιόδενδρα. Ἐκ τῶν δωρηθέντων τότε εἰς τὴν σχολὴν τῆς Ἁγίας ἐλαιοδένδρων ἕνα εὗρισκετο εἰς χωράφι τοῦ Γ. Σαραβάνου εἰς Ἁγίαν Μαρίναν, ἕνα εἰς χωράφι τοῦ Μ. Πλασίμη εἰς Ἀλαμανιά, ἕνα εἰς Ροδὸν εἰς τὸ Πέραμα, ἕνα εἰς τὸ χωράφι τοῦ Ἰωάννου Πανταζῆ εἰς Καππαριάν, ἕνα εἰς Κεραμιό, ἕνα εἰς τὶς Πέτραις, ἕνα εἰς τὸ χωράφι τοῦ παπᾶ Ν. Δουλούδη εἰς Μοσχιώνα, ἕνα εἰς χωράφιον τῆς χήρας Μπραῖλοῦς εἰς Χριστόν, ἕνα εἰς αὐλὴν Ἰω. Καμπούρη εἰς Καππαριάν καὶ ἕνα εἰς Δουραφῶνα (1).

Ὁ δὲ Σαμουὴλ, ἐκτὸς τῆς ἐξ ὀλοκλήρου θυσιασθείσης ἰδίας περιουσίας καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ συλλεγέντων γενναίων ἐράνων, καὶ εἰς ἄλλας προέβη ὑπὲρ τῆς σχολῆς εὐστόχους ἐνεργείας. Οὕτω κατ' αἴτησιν αὐτοῦ ἡ μὲν σχολὴ ἐτιμήθη παρὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας διὰ τῆς σταυροπηγιακῆς ἀξίας καὶ χάριτος, τὸ δ' ἐν Κορθίῳ κείμενον σταυροπηγιακὸν μοναστήριον τῶν Τρομαρχίων ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία προσήλωσε καὶ ἤνωσε μετὰ τῆς σχολῆς, ὅπως τοῦτο διοικῆται καὶ διεξάγεται παρὰ τε τοῦ κτήτορος τῆς σχολῆς ἐλλογιμωτάτου διδασκάλου

(1) Βλ. Ἐκθεσιν ἀπὸ 18 Ἰουλίου 1818 τοῦ δημάρχου Κορθίου Ἀ. Καρκάκη πρὸς τὸν διοικητὴν Τήνου καὶ Ἄνδρου.

Σαμουήλ και τοῦ κατὰ καιρὸν σχολάρχου καὶ τῶν ἐπιστατῶν καὶ ἐπι-
κρόπων αὐτῆς, τουτέστιν ἐπετράπη εἰς τούτους ἡ ὅλη διοίκησις καὶ
ἡ πρὸς τὸ συμφέρον μεταρρυθμίσις τοῦ τε ἱεροῦ καταγωγίου καὶ τῶν
κτημάτων, πραγμάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτοῦ. Πρὸς τούτοις ἐχορη-
γήθη εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰδίους τὸ δικαίωμα νὰ προβῶσιν εἰς τὰς ἀναγ-
καίας ἐρεῦνας περὶ τῆς περιουσίας ἐν γένει καὶ τῶν κτημάτων τοῦ μο-
ναστηρίου τούτου, καὶ νὰ ἀπαλλάξωσιν ὅσα τυχὸν ἐκ τούτων κατεκρα-
τοῦντο παρὰ τινων ἱεροσύλων — φαίνεται δὲ ὅτι καὶ τότε ὑπῆρχον
τοιούτοι — καὶ νὰ καλλιεργῶσι καὶ νὰ διαχειρίζωνται αὐτὰ ἐπ' ὠφε-
λεῖα τοῦ τε μοναστηρίου καὶ τῆς σχολῆς. Πρὸς τούτοις παρεσχέθη εἰς
αὐτοὺς τὸ δικαίωμα νὰ διορίζωσιν ἐπίσης οἱ ἴδιοι καὶ τὸν ἡγούμενον
τοῦ μοναστηρίου ὑπὸ ἰδίαν εὐθύνην των.

Ταῦτα πάντα ἐπεκυρώθησαν διὰ πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ σι-
γιλλιώδους ἐπὶ μεμβράνης γραμματος, ἀπολυθέντος ἐπὶ τοῦ οἴκου-
μενικοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ 5' κατὰ Μάϊον τοῦ 1818, ὅπερ
παρακατιόντες ἐκδίδομεν. Τοῦτο δὲ λαβὼν ὁ Σαμουήλ καὶ ἐπιστολᾶς
τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου, τὴν μὲν πρὸς τοὺς πατέρας τοῦ προμνησθέν-
τος μοναστηρίου τῶν Τρομαρχίων ἀπὸ 13 Μαΐου 1818, τὴν δὲ πρὸς
τὸν Ἄνδρου Διονύσιον ἀπὸ 14 τοῦ ἰδίου μηνὸς καὶ ἔτους, ἐπανῆλθεν
εἰς Ἄνδρον, καταβάλλων πᾶσαν ὑπὲρ τῆς σχολῆς μέριμναν καὶ προ-
σπάθειαν.

Ὀλίγον καιρὸν διέτριψεν ἐν Ἄνδρῳ καὶ τὴν φορὰν ταύτην ὁ Σα-
μουήλ καὶ ἀπῆλθε καὶ πάλιν εἰς Κωνσταντινουπόλιν. Ὡς μανθάνομεν
ἐκ τινος ἐπιστολῆς του, εὗρισκετο ἐκεῖ τῷ 1820. Ἡμέρας δὲ τινὰς
πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως, τὴν 17 Μαρτίου τοῦ 1821, ἐδά-
νεισεν εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Συντεχνίαν τῶν Γουναράδων
ἐπ' ὄνοματι τῆς σχολῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος 3,500 γρόσια ἐπὶ ἔτησίῳ
τόκῳ 45 γροσίων τὸ πενυγγεῖον, ἦτοι πρὸς 9 τοῖς %, κατέθεσε δὲ καὶ
εἰς τὸ κοινὸν τοῦ Παναγίου Τάφου δι' ὁμολογίας χρεωστικῆς ἀλλὰ
3,000 γρόσια, συλλεγέντα ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐν Μολδοβλαχίᾳ περιό-
δειαν του. Καὶ τὴν ὁμολογίαν ταύτην τοῦ Παναγίου Τάφου κατέθεσε
πρὸς φύλαξιν εἰς τὴν ἰδίαν Συντεχνίαν τῶν Γουναράδων. Ἐπίσης εἶχε
δανείσει ἐπ' ὄνοματι τῆς Σχολῆς δι' αὐλικῆς ὁμολογίας γρόσια 3,000
εἰς τὸν μητροπολίτην Ἄνδρου Διονύσιον Καρχάκη, ἅτινα μετὰ τὸν
θάνατον τοῦ μητροπολίτου ἀπωλέσθησαν, μὴ ἀποδοθέντα ὑπὸ τῶν
κληρονόμων του. Ἀφιέρωσε πρὸς τούτοις ὁ φιλόμουσος καὶ δέκτης
κληρικὸς εἰς τὸ καθίδρυμά του καὶ κτήματι, ὅπερ εἶχεν εἰς τὴν
Σάμον, ἐκποιηθὲν ἀργότερον, τὰ ἐπιπλα καὶ σκεῦη του ὄλα, καθὼς

καὶ τὴν βιβλιοθήκην του μετὰ πολυτελοῦς ἀργυρηλάτου εὐαγγελίου.
Ὀλίγον πρότερον, τὸν Ἰούνιον τοῦ 1819, Γρηγόριος ὁ Ε', τὸ γ'
ἦδη πατριαρχεῦν, αἰτήσῃ τῆς θεοσεβεστάτης καὶ ἐκλαμπροτάτης
δόμνας Μαριώρας Μαυρογένους, προσήλωσε τὸ ἐν Πάρῳ μονύδριον
τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Κεφάλου, ὅπερ, τῇ σταυροπηγιακῇ ἀξίᾳ καὶ
κλήσει πεπλουτισμένον, ἀνέκαθεν κατὰ κτητορικὴν κληρονομίαν καὶ
ἐκ προγόνων διαδοχὴν ἐπροστατεύετο παρὰ τῆς γενεᾶς τῶν Μαυρογέ-
νηδων, εἰς τὸ ἐν Ἄνδρῳ τῇ νήσῳ, ὡς ἐπὶ λέξει γράφει τὸ σχετι-
κὸν πατριαρχικὸν σιγίλλιον, *συγροτηθὲν πρὸ ὀλίγου καιροῦ Ἑλλη-
νικὸν φροντιστήριον, ἀκμάζον καὶ ἀριστα διοικούμενον*, ὑπὸ τὸν
ὄρον νὰ ποστέλληται ὑπὸ τῆς σχολῆς τῆς Ἄνδρου διδάσκαλος ἐν Πάρ-
ρῳ, ὅπως οὗτος διδάσκη ἐντὸς τοῦ ὡς εἴρηται μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου
Ἀντωνίου τὰ γραμματικὰ μαθήματα καὶ πᾶσαν τὴν ἐγκύκλιον παι-
δείαν πρὸς τοὺς χάριν μαθήσεως φοιτῶντας νέους, αὐτόχθονάς τε καὶ
ξένους, λαμβάνων τὸν συμφωνούμενον μισθὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν προσόδων
τοῦ ἱεροῦ μονυδρίου (1). Καὶ τὸ περὶ τούτου πατριαρχικὸν σιγίλλιον
ἐκδίδομεν ἐν τέλει.

Ἐκτραγείσης τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ὁ Σαμουήλ ὑπέστη τὰ
πάνδεινα ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὡς αὐτὸς διηγείται, μόλις δὲ κατῶρ
θῶσε νὰ σωθῇ κατόπιν πολλῶν περιπετειῶν. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1822 μέ-
χρι τοῦ 1827, μὴ δυνάμενος νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἄνδρον, διετέλεσεν
ἡγούμενος εἰς τὴν λατὰ τὴν νῆσον Χάλκην μονὴν τῆς Θεοτόκου, ἔχων
ὁμοῦ καὶ τὸ ἐν τῇ νήσῳ Πρώτη μοναστήριον τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ,
ὅπερ ἦτο ἰδιόκτητον μετόχιον τῆς ἐν Ἄνδρῳ μονῆς τῆς Παναχράντου.

(1) Πρὸβλ. *M. 'I Γεδεών*, Πατριαρχικὸι Πίνακες, σ. 685. Τὸ μονύδριον
τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, κείμενον ἐπὶ τῆς ἐν τῷ δήμῳ Μαρπίσης θέσεως Κεφά-
λου καὶ ἐπ' εὐδιακρίτου ἀκταίου κωνοειδοῦς βουγοῦ, ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ με-
σαιωνικοῦ φρουρίου τοῦ Κεφάλου, σώζεται μέχρι σήμερον, παρουσιάζον ὄψιν
ὀνομα ἀκροπόλεως τινος ἐρειπιώδους. Περιλαμβάνει δ' ἕκτασιν μήκους μὲν
80, πλάτους δὲ 25 βημάτων. Ὁ ναὸς εὗρηται ἐν τῷ μέσῳ ἐπιβλητικὸς μετὰ
δύο θόλων, καλλιτεχνικῶς ἡγιογραφημένος. Ἰδίᾳ ἐντεχνά εἰσι τὸ τέμπλον φέ-
ρον χρονολογίαν α χ η γ' (1893) καὶ τὸ θυσιαστήριον μετὰ χρονολογίας
α ψ λ γ' (1783, ἐφ' οὗ μαρμαρίνον ἀρτοφόριον τῶν λατίνων. Ἐξ ὄλων τῶν
ἐπὶ τῆς Πάρου 86 μοναστηρίων οὐτὸ ἦτο τὸ πλουσιώτερον· ἔχει δὲ μετόχια
τὰ τοῦ Παντοκράτορος, νῦν ἰδιωτικόν, τῆς Ἁγίας Μονῆς, καὶ τοῦ Σηλαιώ-
του, πάν α ἐν τῷ δήμῳ Μαρπίσης. *E. I. Δεδάκου*, Μοσχονησίου, Περὶ τῶν
μονῶν Πάρου. ἐν «Ἰερῶ Συנדέσμῳ», ἔτ. 1899, σ. 248. — *T. h e o d o r e B l a n -*
card Les Mavroyéni, Paris 1909, σ. 862-5. — *K. Γ. Ναυπλιώτου*, Ἐκα-
τονταπυλιανῆς τῆς Πάρου τὰ Σφζόμενα, ἐν Ἀθήναις [191?].

ἐξαγορασθῆν πρὸ ἐνὸς περιόπου αἰῶνος, τῷ 1726, διὰ χρημάτων τῆς μονῆς Παναχράντου καὶ δι' ἄλλων συλλεγέντων ὑπὸ τοῦ προηγουμένου αὐτῆς Παναχραντιῶτου Διονυσίου ἀπὸ διαφόρων εἰς τὸ μοναστήριον τοῦτο ἐλεημοσυνῶν (1).

Τὸν ὀκτώβριον τοῦ 1827 ἀδεία πατριαρχικῆ ἀπῆλθεν εἰς Βουκουρέστιον, ὅπου εὔρε ξενίαν παρὰ τῷ φιλέλλητι ἀρχιερεῖ τοῦ Ἀρτζεσίου. Μὴ δυνηθεὶς δὲ νὰ εὔρη διακονίαν τινὰ, ἀρμόζουσαν πρὸς τὴν παιδείαν καὶ τὸν βαθμὸν του, περιῆλθε εἰς τὴν ἐσχάτην ἔνδειαν. Οὕτω δ' ἠνάγκασθη νὰ δανεισθῆ παρὰ τοῦ ἐκεῖ συμπατριώτου του Χρυσάνθου Πενέστη, ἐξάρχου ἐν Βλαχία τοῦ Παναγίου Τάφου, χίλια γρόσια, προτιθέμενος νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν ἴδιον καὶ ἕτερα πεντακόσια, ὅπως ἐξοικονομήσῃ διὰ τούτων τὰ ὀδοιπορικὰ ἐξοδά του, ἔχων ἀπόφασιν νὰ ἐπανέλθῃ τὸ φθιπώπωρον εἰς Ἄνδρον, ὡς ἔγραφε πρὸς τὸν Ἄνδρου Διονύσιον τὴν 26 ἀπριλίου τοῦ 1829. Ἄλλ' ὁ πόθος τοῦ φιλοπάτριδος ἀνδρὸς δὲν ἐξεπληρώθη, διότι μετ' ὀλίγον μετέστη πρὸς τὰς αἰωνίους μονάς· τοῦλάχιστον τῷ 1830, κατὰ τὸν μῆνα Ἰούλιον, συγκαλέγεται ἐν τοῖς νεκροῖς. Καὶ οὕτω ὁ ἀοίδιμος Σαμουήλ, θυσιάσας τὰ πάντα ὑπὲρ τοῦ πνευματικοῦ φωτισμοῦ τῶν συμπολιτῶν του, ἀπεβίωσε πενέστατος μακρὰν τῆς γενετῆρας του, ὑπὲρ ἧς τοσούτους κατέβαλε κόπους καὶ θυσίας καὶ ὑπὲρ τῆς ὁποίας τοιαύτην ἔτρεφεν ἔνθεον μέχρις αὐταπαρνήσεως στοργήν.

Διατελέσας ὁ Σαμουήλ μαθητῆς Ἀθανασίου τοῦ Παρίου, ἐξέδωκε τῷ 1818 ἐν Λειψία τὸ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου του συγγραφὴν *Ἀλεξίκακον Φάρμακον, ἦτοι Πνευματικὸν Ἐγχειρίδιον*. Προτάσσεται δὲ τοῦ ἔργου πρόλογος ἐξ ὀκτὼ περίπου σελίδων συντεταγμένος ὑπὸ τοῦ Σαμουήλ. Ἐκ τοῦ προλόγου τούτου καταδεικνύεται ὅτι ὁ Σαμουήλ ἦν ἀνὴρ ἐλλογιμώτατος καὶ τῆς ἐλληνίδος φωνῆς ἐγκρατέστατος. Ὁ τίτλος τοῦ ἔργου ἔχει ὧδε:

«Ἀλεξίκακον φάρμακον, ἦτοι πνευματικὸν ἐγχειρίδιον, συττεθὲν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου *Ἀθανασίου τοῦ Παρίου*, τύποις δὲ ἐκδοθὲν ἐπιμελεία τοῦ διδασκάλου *Σαμουήλ τοῦ ἐξ Ἄνδρου*, δαπάνη δὲ τῶν φιλοχρίστων Ἰωάννου καὶ Ἡλία. Ἐν Λειψία, παρὰ τῷ Βράϊτκοφ καὶ Ἐρτελ, 1818». Σχ. 8ον, σ. IX—77.

Εἶπομεν ἐν τοῖς πρόσθεν, ὅτι τῷ 1818 ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κύριλλος ὁ Σ' προσήλωσε τὴν μονὴν τῶν Τρομαρχίων εἰς τὴν σχολὴν

(1) Βλ. *Δημητρ. Π. Πασχάλη*. Μοναστηριολογία τῆς νήσου Ἄνδρου. Ἀνέκδοτος.

τῆς Ἀγίας Τριάδος. Ἄλλ' εἰς χρόνους μεταγενεστέρους ἡ μονὴ αὕτη ἀπεσπάρθη ἀπὸ τῆς σχολῆς. Τοῦλάχιστον ἐν ἔτει 1843 κατελέγετο εἰς τὰς διατηρουμένας ἐν Ἄνδρῳ μονάς, καίτοι περιελάμβανεν ὀλιγωτέρους τῶν ἐξ μοναχῶν· διὸ καὶ τῷ 1862 ἡ ἐφορευτικὴ ἐπιτροπὴ τῆς σχολῆς ἀπηύθυνεν ἀναφορὰν πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Β' Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, ἐξαιτουμένη τὴν ἐκ νέου προσάρτησιν τῆς μονῆς τῶν Τρομαρχίων εἰς τὴν σχολὴν, ἣτις καθ' ἃ γράφεται ἐν τῇ ἀναφορᾷ, συνετηρεῖτο ἐκ τῶν προσόδων τῆς μονῆς ταύτης (1). Τοῦτο καὶ ἐγένετο. Ἄλλ' ἀτυχῶς τὰ κτήματα καὶ οἱ εὐφοροὶ ἀγροὶ τῆς εἰς τὴν σχολὴν προσαρτηθείσης μονῆς ταύτης τῶν Τρομαρχίων ἐπωλήθησαν τῷ 1882 ἀντὶ δραχ. 28,741. Λέγομεν ἀτυχῶς, διότι καθ' ἃς ἐλάβομεν ἐκ πηγῆς ἀξιοχρέου πληροφορίας, τὰ πλεῖστα καὶ σημαντικώτερα ἐκ τούτων ἐπωλήθησαν χαριστικῶς καὶ ἐκ συμπαιγνίας, ἂν δὲ σήμερον ὑπῆρχον ἡ ἀξία αὐτῶν θὰ ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὰ δύο ἑκατομμύρια δραχμῶν. Ἐγένετο δὲ ἡ πώλησις ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οἱ ἐνοικιασταὶ τῶν κτημάτων καθυστέρουν τὰ μισθώματα, ὡς ἐὰν δὲν ὑπῆρχον ἔνδικα μέσα ἱκανὰ νὰ ὑποχρεώσωσι αὐτοὺς εἰς καταβολὴν τῶν ὀφειλομένων.

Ὁ Ματθαῖος Παρανίκας ἱστορεῖ, ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ *Μουσιγιῶνι* (γρ. Μισχιῶνι) τοῦ *Κορφίου* (γρ. Κορθίου) ὑπῆρχον τῷ 1818 δύο σχολαί, ἡ μὲν προκαταρκτικὴ, ἡ δὲ τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, ἀνεγερθεῖσαι ἐκ συνδρομῶν ὑπὸ Σαμοβήλ Σκαρῆ, Ἀνδρίου, ἀρχιμανδρίτου καὶ ἱεροκέρουκος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας περὶ τὸ 1799, ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν τῆς *Ἀγίας Τριάδος*, μετὰ βιβλιοθήκης (2). Προσθέτει δὲ ὁ Παρανίκας, ὅτι ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ ἐδίδαξεν ὁ ἰδρυτῆς αὐτῆς Σαμουήλ, μετὰ δὲ τὸ 1821 Παῖσιος Κουμαριανός, Ἄνδριος ἱερεὺς (3).

(1) Πρακτικὰ τῶν συνεδριῶν τῆς ἐν Ἀθήναις Β' τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως. τ. Β', ἐν Ἀθήναις 1863, σ. 137.

(2) *Μ. Κ. Παρανίκα*, Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἐλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ τῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ. Χ.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (19^{ου}) ἑκατονταετηρίδος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867, σ. 174—6. Πρβλ. «Λόγιον Ἑρμῆν», ἔτ. 1818, σ. 588 καὶ 595—603.

(3) Ὁ Παῖσιος Κουμαριανός εἶνε πιθανῶς «ὁ Κύριος Παῖσιος διδάσκαλος ὁ ἐξ Ἄνδρου», ὅστις ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν συνδρομητῶν τοῦ ἐν Βενετίᾳ τῷ 1810 τυπωθέντος Συναξαριστοῦ Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου. Ὑπῆρξε δὲ καὶ Ἀνθίμος Κουμαριανός, Σκοπίων μητροπολίτης, ἀκμάσας τὸν ΙΗ' αἰῶνα. Βλ. *Δ. Π. Πασχάλη*, Ἱστορία τῆς νήσου Ἄνδρου, τ. Β', ἐν Ἀθήναις 1927, σ. 370.

Ζαχαρίας Μαθᾶς, περί τὸ 1826, ἄνδριος καὶ οὗτος, ὁ κατόπιν Θήρας ἐπίσκοπος, ἐκδούς ἐν ἔτει 1837 τὸν Κατάλογον τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, περί δὲ τὸ 1828 Καλλίνικος Καμπάνης, ὡσαύτως ἄνδριος, ὅστις σπουδάσας βραδύτερον ἐν Μονάχῳ ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος Χαλκίδος (1). Ἐν δὲ τῇ προκαταρκτικῇ ἢ κοινῇ σχολῇ ἐδίδαξαν Λεόντιος Φήμης (γρ. Φήφης), ἄνδριος, ἐπίσκοπος Χριστουπόλεως, περί τὸ 1827, καὶ Λεόντιος Κουμαριανός, ἄνδριος ἐπίσης, ἱεροδιάκονος, περί τὸ 1829.

Ἄλλ' ὁ Παρανίκας ἐν τῷ σπουδαίῳ ἔργῳ του παραλείπει πολλοὺς ἐκ τῶν διατελεσάντων διδασκάλων ἐν τῇ σχολῇ τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ δὴ ἐκ τῶν πρώτων εὐδοκίμως ἐν οὗτῃ διδαξάντων. Μεταξὺ τούτων ἀναφέρομεν τὸν Μιχαὴλ Μοῦχον καὶ ἰδίᾳ τὸν Παγκράτιον Παλαβόν, παρ' οἷς ἐμαθῆτευσεν σὺν ἄλλοις καὶ ὁ προμνησθεὶς, κατόπιν δ' ἐν τῇ ἰδίᾳ σχολῇ διδάξας ἐπίσκοπος Θήρας Ζαχαρίας Μαθᾶς (2) Ἐπίσης διετέλεσαν διδάσκαλοι τῆς Κοινῆς Σχολῆς ὁ Διονύσιος Ἀλεξ. Μπίστης, ὁ εἶτα Πρεσπῶν καὶ βραδύτερον Ἐάνθης μητροπολίτης γενόμενος, καὶ ὁ ἱεροδιάκονος Νικόδημος, ἀμφοτέρωθεν ἐκ Κορθίου, ὁ μὲν ἔξ Ἀηδονίων, ὁ δὲ ἐκ Καππαριᾶς.

Ὁ Παγκράτιος Παλαβός εἶνε ὁ ἄλλως γνωστός ὑπὸ τὸ κύριον οἰκογενειακόν του ἐπωνύμιον Παγκράτιος Κουμέλης (3). Γεννηθεὶς ἐν τῷ χωρίῳ Κάτω Μοσχίωνας τοῦ Κορθίου τῷ 1775 ὁ Παγκράτιος Κουμέλης ἐκάθη μοναχὸς ἐν τῇ ἐν Κορθίῳ μονῇ τῶν Τρομαρχείων, εὐθὺς δὲ κατόπιν μετέβη πρὸς ἐκπαίδευσιν εἰς τὴν περιώνυμον σχολὴν

(1) Ἐξ ἀνεπιστίας ὁ Παρανίκας ὀνομάζει τούτον ἐπίσκοπον Εὐβοίας.

(2) Ζαχαρίου Ν. Μαθᾶ, ἐπισκόπου Θήρας, Κατάλογος ἱστορικός τῶν πρώτων ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφεξῆς πατριαρχῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἁγίας καὶ μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἐκδ. Β', ἐν Ἀθήναις 1884 σ. ζ'.

(3) Κούμouλος ἦτο ἀρχικῶς τὸ ἐπώνυμόν του, ὅπερ μετέτρεψεν οὗτος εἰς τὸ Κουμέλης διὰ τὸν ζωηρόν δὲ καὶ ἀτίθασσον χαρακτήρα του, οὗ ἕνεκα καὶ κολλᾶς ἦλθεν εἰς ἧξιν πρὸς τοὺς μὴ ἀνεχομένους αὐτὸν ἀπολυταρχικοὺς ἀρχοντας τοῦ Κορθίου. ὁ Παγκράτιος Κουμέλης ἔφερε τὸ παρωνύμιον Παλαβός. Οὕτω τὸν ὀνομάζει ὁ Ζαχαρίας Μαθᾶς, ὅστις διετέλεσε μαθητὴς του. Καὶ ὁ ἀνεμὸς του διαπρεπῆς ζωγράφος Ἐμμανουὴλ Κουμέλης ὑπεγράφετο εἰς πολλὰ τῶν ἔργων του *Μανώλης Παλαβός*. Ὁ δήμαρχος Κορθίου Α. Καμπάνης, θέλων ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸν δυσήνιον Παγκράτιον, κατήγγειλεν αὐτὸν ὡς μὴ ἔχοντα ἐπίσημον πτυχίον διδασκάλου εἰς τὸν διοικητὴν Τήνου καὶ ἄνδρου, τῷ 1848, καίτοι ὁ Παγκράτιος δὲν ἔπαυσε διδάσκων ἐν τῇ σχολῇ συνεχῶς καὶ εὐδοκίμως ἀπὸ τοῦ 1818.

τῶν Κυδωνιῶν, ἧτις τότε εἶχεν ἀποβῆ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Θεοφίλου Καίρη πανελλήνιον ἴδρυμα καὶ Μουσῶν ἐνδιαίτημα.

Ἐν τῷ μεταξύ, τῷ 1804, εὐρίσκομεν τὸν Παγκράτιον Κουμέλην ἱεροδιάκονον παρὰ τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει Οἰκουμένικῳ Πατριαρχείῳ. Ὀλίγον δὲ χρόνον ὕστερον διπλῆν εἶχε περιβληθῆ ἑξόχως τιμῶσαν αὐτὸν ἀποστολὴν, διδάσκων ἐν Βουλγαρίᾳ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ συγχρόνως κηρύσσων ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τὰς Χριστιανικὰς ἀληθείας, μέχρις οὗ ὁ συμπολίτης του Σαμουὴλ Σκαζῆς ἀνέθηκεν εἰς αὐτὸν τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος εἰς τὴν ὁποίαν πρῶτος μετὰ τὸν ἰδρυτὴν ἐδίδαξεν ὁ Παγκράτιος Κουμέλης ἐπὶ πέντε καὶ τριάκοντα ὀλόκληρα ἔτη.

Διαρκούσης τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ὁ Παγκράτιος Κουμέλης, ἀπολαύων βαθέως σεβασμοῦ καὶ ὑπολήψεως παρὰ τοῖς συμπολίταις του ἄνδρσι, πολλὰς καὶ ποικίλας ἀνέλαβεν ἀποστολάς, ἃς πάσας ὅλως ἀφιλοκερδῶς καὶ λίαν ἐπιτυχῶς διεξήγαγε, προσενεγκὼν πολλὰς πρὸς τὸν ἱερόν ἀγῶνα ὑπηρεσίας χάρις εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ ἰδεώδους μετ' αὐταπαρνήσεως ἀφοσίωσίν του. Τῷ 1853 ἀνέλαβεν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Ῥιζάρειον Ἐκκλησιαστικὴν Σχολὴν, ἄγων ἡλικίαν ἑβδομήκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτων. Ἄλλ' ὁ καλὸς κἀγαθὸς Παγκράτιος, διανύσας τὸν βίον του ἀσκητικῶς, ἦτο ἐκ τῶν σπανιωτάτων ἐκείνων ἀνδρῶν, παρόμοιοι τῶν ὁποίων δὲν ὑπάρχουσι σήμερον καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ πανδαμάτωρ χρόνος οὐδὲν σχεδὸν ἔχνος ἀφίνει τῆς διαβάσεώς του· διὸ καὶ παρέτεινε ἄλυτον τὴν ζωὴν του ἐπὶ μακρὸν εἰσέτει καὶ ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις σχεδὸν ὄρθιος καὶ ἀτενίζων ἀφόβως τὸν θάνατον τὴν 10 Φεβρουαρίου 1885, ἄγων ἡλικίαν ἑκατὸν καὶ δέκα ἔτων (1).

Ἡ σχολὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος ὑπὸ διευθυντὴν ἄνδρα τῆς μορφώσεως καὶ πρὸ πάντων τοῦ ἠθους τοῦ Παγκρατίου Κουμέλη κατέστη σημαίνουσα καὶ φημιζομένη, πλεῖστοι δ' ὅσοι ἐκ τῶν Ἀνδριῶν ἐποτίσθησαν ἐν αὐτῇ τὰ νάματα τῆς παιδείας καὶ ἀρετῆς. Σὺν ἄλλοις ἐμαθῆτευσαν ἐν τῇ σχολῇ τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐπὶ Παγκρατίου Κουμέλη

(1) Ἄνεμὸς τοῦ Παγκρατίου εἶνε ὁ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σχεδίων τοῦ διασημοῦ ἀρχιτέκτονος Χάνσεν ἀνεγείρας τὸ μέγαρον τῆς ἐν Ἀθήναις Συναίας Ἀκαδημίας Νικόλαος Κουμέλης, υἱοὶ τοῦ ὁποίου ἦσαν ὁ ἀρχιτέκτων Ἰωάννης (Ζανῆς) Κουμέλης, διατελέσας καθηγητὴς τοῦ Πολυτεχνείου καὶ μηχανικὸς τοῦ δήμου Ἀθηναίων, καθὼς καὶ ὁ προφῶρος ἐκλιπὼν δόκιμος ζωγράφος Ἐμμανουὴλ Κουμέλης, ἀριστοῦχος τρόφιμος τῆς ἐν Ῥώμῃ Καλλιτεχνικῆς Ἀκαδημίας.

ὁ προμνημονευθεὶς ἐπίσκοπος Θήρας Ζαχαρίας Μαθᾶς, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Χαλκίδος Καλλίνικος Καμπάνης καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κορινθίας Ἀμφιλόχιος Γαρδέλης.

Συνέταξε δ' ὁ Παγκράτιος Κουμέλης *Καταγραφὴν* πάντων τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Σχολῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος εὐρισκομένων βιβλίων, ἅτινα καθ' ὃν χρόνον συνετάχθη ἡ καταγραφὴ ἀνήρχοντο εἰς τόμους ἐν συνόλῳ τριακοσίους ἐξήκοντα πέντε, πλὴν τῶν χειρογράφων (1). Ὁ κατάλογος οὗτος εἶνε ἀτελής, μὴ ἀναγραφομένου πλήρους τοῦ τίτλου τῶν συγγραμμάτων, οὐδὲ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐκδόσεως αὐτῶν. Ἐν τέλει δ' αὐτοῦ φέρονται τὰ ἑξῆς :

«Παγκράτιος δὲ καὶ διδάσκαλος τῆς σχολῆς ἐπιβεβαιοῖ ὅτι τὰ ῥηθέντα ἀφῆθησαν εἰς τὴν σχολὴν».

«Ἐγὼ δὲ διδάσκαλος καὶ κτήτωρ Σαμουὴλ ἀφιερῶν ἀναποσπάτως τὰ ἀνω καταγραφόμενα βιβλία εἰς τὸ ἑξῆς πρὸς τὸ αὐτὸ σχολεῖον τῆς ἁγίας τριάδος ἐνθα εὐρίσκονται».

Ἡ τε καταγραφὴ καὶ τὰ σημειώματα ἀχρονολόγητα. Ἀλλὰ πάντως ἀμφότερα ἐγένοντο πρὸ τοῦ 1820.

Ἐκ τῆς καταγραφῆς ταύτης τοῦ Παγκρατίου Κουμέλη, ἀναβιβάζοντος, ὡς εἴρηται, τὸν ὅλον ἀριθμὸν τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς σχολῆς τῆς Ἁγίας τριάδος βιβλίων εἰς τόμους 365 ἐλέγχεται ἀνακριβῆς ἢ πρὸς τὸν Σπυρ. Π. Λάμπρον πρὸ τριακονταετίας παρασχεθεῖσα πληροφορία, ὅτι ἡ βιβλιοθήκη τῆς σχολῆς ταύτης περιεῖχε ποτέ διαχιλίους τόμους δωρηθέντας ὑπὸ τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτῆς Σαμουὴλ Σκαζῆ (2). Τῷ 1843, ἥτοι μετὰ παρέλευσιν μιᾶς περὶπου εἰκοσαετίας, γενομένης νέας καταγραφῆς τῶν βιβλίων τῆς σχολῆς ὑπὸ τοῦ δημάρχου Κορθίου Α. Καλαμίδα, εὐρέθησαν ὅτι ταῦτα δὲν ὑπερέβαινον τὰ ἑνενηκοντα καὶ ἑκατὸν, ἥτοι ἡ βιβλιοθήκη τῆς σχολῆς εἶχεν ὑποστῆ μείωσιν κατὰ

(1) Σώζεται ἡ καταγραφὴ αὕτη εἰς χεῖρας τοῦ ἐν Ἄνδρῳ ἱατροῦ Α. Παρόδου, παρὰ τῷ ὁποίῳ καὶ εἶδομεν αὐτήν.

(2) Σπυρ. Π. Λάμπρου, Κατάλογοι κωδίκων ἐν ταῖς μοναῖς τῆς νήσου Ἄνδρου Ἁγίου Νικολάου καὶ Παναχράντων καὶ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου Κορθίου, ἐν Ἀθήναις 1889, σ. 4 καὶ 37 κ. ἑ. Καὶ ἡ παρεχομένη πληροφορία, ὅτι ὁ Σαμουὴλ διετέλεσε οἰκονόμος ἐν τοῖς Πατριαρχείοις εἶνε ἐξ ἴσου φαντασιώδης. Ὁ Σαμουὴλ ἐχημάτισεν, ὡς εἶδομεν, τὸ πρῶτον διδάσκαλος ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ εἶτα ἱεροκῆρυξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Καὶ ὁ ἴδιος Σαμουὴλ διδάσκαλον ἀποκαλεῖ ἑαυτὸν καὶ ἱεροκῆρυκα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

ἑκατὸν ἐβδομήκοντα πέντε τόμους. Οὕτω τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῶν ὑπὸ τοῦ Σαμουὴλ δωρηθέντων εἰς τὴν σχολὴν βιβλίων ἀπωλέσθη ἐντὸς μιᾶς εἰκοσιπενταετίας. Ὁ δήμαρχος Κορθίου εἰς τὴν πρὸς τὸν διοικητὴν Τήνου καὶ Ἄνδρου ἐκθεσίᾳ του διατείνεται, ὅτι πολλὰ τῶν βιβλίων «ἐνεκα τῆς ἀνωμαλίας τοῦ καιροῦ τῆς ἐπαναστάσεως ἐχάθησαν καὶ ἐφθάρησαν μεταφερόμενα καὶ κρυπτόμενα ἀπὸ μέρη εἰς μέρη διὰ τὰ προφυλαχθῆσι καλλιώτερον». Καὶ κατὰ πόσον μὲν ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος εἶνε ἐξ ὀλοκλήρου ἀκριβῆς δὲν γνωρίζομεν, ἀλλ' εἶνε πράγματι γνωστὸν ὅτι οἱ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐπανειλημμένως ἐπαδραμόντες τὴν νῆσον Ἄνδρον ἄτακτοι στρατιῶται τοῦ Κριεζώτου, τοῦ Βάσου καὶ ἄλλων ὀπλαρχηγῶν, οἱ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Λιάπηδων παρομιώδεις ἀπομείναντες μέχρι σήμερον ἐν τῇ νήσῳ, διήρπαζον τὰ παντὸς εἶδους βιβλία καὶ ἐχρησιμοποιοῦν τὴν χάριτίν αὐτῶν εἰς κατασκευὴν φουσιγγίων.

Ἐν τῇ καταγραφῇ τῶν βιβλίων καὶ σκευῶν τῆς σχολῆς τῇ ὑπὸ τοῦ προμνησθέντος δημάρχου Κορθίου συνταχθείσῃ τῷ 1843, περιλαμβάνονται καὶ μία περίεργος, ὡς χαρακτηρίζεται, *χαλκίνη ὑδρόγειος σφαῖρα*, καθὼς καὶ ἡ πολυτιμοτάτη καὶ σήμερον σπανιωτάτη *χάρτα τοῦ Ῥήγα*. Ἀτυχῶς ἀμφότερα τὰ κειμήλια ταῦτα, ἅτινα μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὑπῆρχον εἰς τὴν σχολὴν, δὲν σώζονται πλέον. Εἶνε δὲ λυπηρὸν ὅτι οὐδεμία διὰ τὴν ἀπεμπόλησιν τῶν κειμηλίων τούτων ἐζητήθη εὐθύνη παρὰ τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν φύλαξίν των, τοῦθ' ὅπερ, κατὰ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν, καθιστᾷ ἐπὶ μᾶλλον ὑποπτον τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν.

Περιέχει δὲ σήμερον ἡ βιβλιοθήκη τῆς σχολῆς ὑπὲρ τοὺς διακοσίους τόμους τῶν ὁποίων χειρόγραφον κατάλογον συνέταξαν οἱ σχολάρχαι Ν. Π. Λουκίσας καὶ Σ. Βεργῆς, καὶ δωδεκάδα χειρογράφων κωδίκων καταγραφέντων ὑπὸ Σ. Π. Λάμπρου.

Ἐδίδαξαν ὡσαύτως ἐν τῇ σχολῇ τῆς Ἁγίας Τριάδος ὁ Μενέλαος Λαπόντες, ὅστις ὑπῆρξε καὶ ἀγωνιστὴς πολεμίστας ὑπὸ τὸν Φαβιέρον, ὁ Δασίδ Μολοχάδης ὅστις βραδύτερον ἐγένετο ἐπίσκοπος Φωκίδος, ὁ Ἰωαννίκιος Χαζάκης καὶ ὁ Στέφανος Λεράκης. Ὁ τελευταῖος οὗτος, μεταβὰς ὕστερον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐδίδαξεν ἐφ' ἱκανὸν εἰς τὴν περιώνυμον σχολὴν τῆς Ξηροκρήνης, εἶτα δὲ διετέλεσεν οἰκοδιδάσκαλος παρὰ τῷ Χίῳ εὐπατρίδῃ καὶ μεγαλεμπόρῳ Ψυχάρῃ, τὸν υἱὸν τοῦ ὁποίου συνώδευσεν ὡς κηδεμῶν εἰς Παρισίους, μεταβάντα ἐκεῖ πρὸς εὐρυτέραν ἐκπαίδευσιν. Ἦν δὲ οὗτος ὁ νῦν περιώνυμος γλωσσολόγος Ἰωάννης Ψυχάρης. Ὁ Στέφανος Λεράκης παρέμεινεν ἐν

Παρισίοις ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, ἐπανακάμψας δ' ὑπέρογρος εἰς Ἄνδρον ἐπηγγέλλετο τὸν διδάσκαλον τῆς Γαλλικῆς μέχρι τοῦ θανάτου του.

Εἰκὼν τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς σχολῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος Σαμουήλ Σκαζῆ σῴζεται εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς σχολῆς. Εἶνε ἔργονκατὰ φαντασίαν τοῦ καλλιτέχνου ζωγράφου Ἐμμανουήλ Κουμέλη. Κάτωθεν δὲ τῆς εἰκόνης φέρεται τὸ ἐξῆς ἐπίγραμμα:

Οὐκ ἔθανές γε, πόλιν τ' οὐκ ἀνάελπτον
Παρῆκας, μνήμονα σέθεν τεοῖς θ' ἰδρύμασι,
Βίω τ' ἐναρέτω· μυσταγωγῶ δ' ἐν
Εὐδαιμον ἡμαρ κάλλιπες προόδου μύστα,
Φύτλης Κορθιέων αὖχος Σαμουήλ,
Παιδεία τ' ἀθανάτου μνήμης τυχῶν Σκαζῆ.

*Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς ἐν Κορθίῳ σχολῆς
τῆς Ἁγίας Τριάδος Σαμουήλ Πλασίμη ἢ Σκαζῆ.*

Τῷ πανιερωτάτῳ, θεοσυντηρήτῳ, καὶ θεοπροβλήτῳ ὑπερτίμῳ μητροπολίτῃ κυρίῳ κυρίῳ Διονυσίῳ ἁγίῳ Ἄνδρου, τῷ πανσεβάστῳ μοι δεσπότῃ καὶ γέροντι, προσκυνητῶς

Τὴν ὑμετέραν θεοπρόβλητον, φιλόμουσον, φιλάρετον καὶ φιλογενῆ πανσέβαστάν μοι πανιερότητα δουλοπρεπῶς προσκυνῶν, τὴν ἁγίαν αὐτῆς δεξιὰν γονυκλιτῶς κατασπάζομαι.

Περιέποι αὐτὴ ἡ παναγία καὶ ζωαρχικὴ Τριάς ὑγιᾶ, εὐθυμον, μακρόβιον καὶ πανευδαίμονα ἐν πᾶσι τοῖς κατὰ Κύριον Ἰησοῖν ἐργαζομένοις, εἰς κρείττονα ποιμαντοκρατορίαν τῆς ὑμετέρας θεοσώστου καὶ ὑπερτίμου μητροπόλεως, εἰς ἐμὴν δὲ μεγίστην πνευματικὴν ἀγαλλίασιν, καὶ ἐν καιρῷ ἀπαιτουμένην ἀντίληψιν κατὰ τὸν κατ' ἄμρω Σαμουήλ. Καγὼ, πανσέβαστέ μοι δέσποτα, ἐν ἀρχαῖς ἐτέρων δεινοπαθῶν ἐμάκρυνα, ἐκῶν, ὃ λέγεται, ἄκων φυγαδεύων, καὶ ἠδύλισθην ὡς ἐρήμῳ ἐν τε Μολδαβίᾳ καὶ Βλαχίᾳ ἀγωνιζόμενος διὰ τε τὸ κοινὸν προηγουμένως συμφέρον καὶ τῆς πατρίδος βοήθημα. Καὶ ἰδού διὰ τῶν ὑμετέρων μετὰ θεὸν δεήσεων ἐστράφην αἰσίως εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνθα εὐρῶν καὶ γράμματα νεοσταλθέντα ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων καὶ διδασκάλου ἀνακαλοῦντά με διὰ τὰ αὐτόθι ἔνεκεν οἰκοδομῶν ἐτέρων, καὶ ἀδξήσεως τῶν οἰκημάτων εἰς ἀνεσίαν τε καὶ εὐρυχωρίαν τῶν πολυαριθμῶν συναχθέντων μαθητῶν, οἵκτω κρείττονι καμφθεῖς καὶ δακρύφροντι νικηθεῖς ὑφ' οὗ μετρίας χαρᾶς διὰ τὴν τοιαύτην ἀνέλπισον

ἀετὴν τοῦ σχολείου, καὶ νεοσυστάτου ὄντος· ἐμελέτησα ὄθεν καὶ μὴ θέλων καὶ μὴ δυνάμενος ἐξαρχίαν τοιαύτην, οἶαν καθιστορεῖ ὁ παναγιότατος ἡμῶν πατριάρχης καὶ ἡ ἁγιωτάτη σύνοδος· καθότι ἐγὼ διὰ μίαν οὐσιώδη καὶ συνήγορον εἰς τοὺς κοινωφελεῖς σκοποὺς ὑπόθεσιν μεταπεισθεῖς στρέφω εἰς τὴν Βλαχίαν· καὶ φοβούμενος τὴν ἐπιπροσθοῦσαν περὶ τὰ ἐκεῖ ἀργοποιρίαν ἐποιησάμην, εἰ καὶ τολμηρὰν καὶ κλυδάπανον τὴν τοιαύτην οἰκονομίαν, ὡς προθεραπείαν ἅμα καὶ συναγωνίστριαν εἰς τὰ περὶ τοῦ νεοσυστάτου αὐτοῦ τῆς Παναγίας Τριάδος σχολείου· διότι πλὴν τῆς πρώτης ἰδίας, καὶ ἐκ δανείων μεγάλης καταβολῆς εἰς τοιοῦτον οἰκοδόμημα, καὶ τοιαύτης πολυεξόδου ἐπισκέψεως οὐ δύναμαι περὶ πλέον· ὄθεν μενέτωσαν τοῦ λοιποῦ οἱ συμπατριῶται ἐκ τοῦ φρονεῖν, ὅτι ὁ Σαμουήλ ἔστι περιφερόμενος ἐκ θυρῶν εἰς θύρας ὡς ἄλλος καρδαμυλιώτης ἢ κραβαργιώτης (τοῦτο τὸ μόνον παρ' ἡμοῖ δύσκολον), συνάζων ὑπὲρ τοῦ σχολείου τῆς Ἄνδρου, ὑπονοοῦντες, ὅτι ἔσονται πάντοτε οἴκοιεν ἀνενόχλητοι εἰς μικρὰν ἢ μεγάλην βοήθειαν καὶ πρὸς τὴν οἰκοδομήν· ἀλλ' ἀρκεῖ ἐγὼ ἐν ταῖς διὰ λόγου καὶ ὁδοιπορίας μετὰ τιμῆς καὶ ὑπομονῆς μεγάλης ποιῆσαι τὴν ἐξόφλησιν τῶν χρεῶν, καὶ εἴ τι ἕτερον σταθερὸν καὶ ἀκατάπαυστον εἰσόδημα πρὸς τὴν μέλλουσαν ἐπαύξεισιν ἐντεῖνον. Τούτων ἔνεκα οὐκ ἀμφιβάλλω ὅτι μετὰ τὴν προτροπὴν τὴν πατριαρχικὴν καὶ συνοδικήν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν διὰ τὴν διαμένουσαν δόξαν καὶ ὠφέλειαν ἐν τῇ κοινῇ πατρίδι τῆς ὑμετέρας ἀποστολικῆς καὶ ὀρθοδόξου ἐπαρχίας, δὸς εἰπεῖν καὶ διὰ ἀγάπην ἐμὴν μετὰ θερμῆς παρακλήσεως ἐκ πρώτης ὄψεως ἐπιβλέψητε πρὸς τὸν ὁμοπάτριον, ἐμὸν δὲ τὰ μέγιστα φίλον καὶ συγγενῆ, ὡσπερ πρὸς τὸν κατ' ἐμὲ Σαμουήλ, ὡς ὄντα πληρεξούσιον ἀκριβινοπώρου ἐποικοδομῆσαι τὰς παραδόσεις τῶν μαθητῶν, καὶ εἴ τι ἕτερον ἀνῆκον, τὸν πανσιολογιώτατον, λέγω, ἐξαρχον καὶ καλοθελητὴν αὐτοῦ τοῦ ἔργου κυρ Γεράσιμον· ὅστις βοηθούμενος ὑπὸ τῆς ὑμετέρας κυριαρχικῆς πανιερότητας καὶ ὀδηγούμενος εἰς πάντα τὰ καθήκοντα τῆς ἐξαρχίας καὶ προσκαίρου προστασίας, ἐκτελέσει, οἶδα καλῶς, τὴν κρείττονα ἀποκατάστασιν τοῦ ἀτελοῦς ἐκείνου τοῦ Ἄνω Κίστρου σχολείου· ἐμὲ δὲ μεταπείσει ἐπὶ τὰ κρείττω ἀγωνιζόμενον, ὡς ὄντα δοῦλον ἐλάχιστον καὶ πρόχειρον.

1817 αὐγ. 17: Μαΐου κδ'

τῆς ὑμετέρας κοινωφελεστάτης σεβασμιοπανιερότητας
διδάσκαλος **Σαμουήλ**

Τῷ πανιερωτάτῳ καὶ θεοπροβλήτῳ μητροπολίτῃ τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Ἀνδρου κυρίῳ κυρίῳ Διονυσίῳ τῷ σεβαστῷ μοι καὶ εὐεργετικῷ δεσπότη

προσκυνητῷς.

αἰσίως εἰς τὴν περιώνυμον Ἀνδρον τῆς θαλασσινῆς Ἑλλάδος.

Τὴν ὑμετέραν θεοπρόβλητον καὶ θεοφύλακτον πανιερότητα δουλικῶς προσκυνῶν, τὴν χαριτόβρυτον αὐτῆς δεξιάν γονυκλιτῶς κατασπάζομαι.

Τοῦ δι' ἡμᾶς ἐκ νεκρῶν τριημέρως ἀναστάντος θεανθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκτενῶς δεόμενος ὑπὲρ τῆς ἀνόσου τε καὶ πανευθύμου εὐδαίμονος μακροβιότητος αὐτῆς, εἰς δόξαν καὶ ὑπεράσπισιν κρείττονα τῆς κοινῆς ἡμῶν πατρίδος, εἰς ἐπαύξησιν τῶν κοινωφελῶν ἔργων, εἰς σωτηρίαν ἀπάντων τῶν χριστωνύμων ὁμοιοπατρίων, εἰς ἐμὴν δὲ πνευματικὴν ἀγαλλίασιν καὶ ἐν καιρῷ ἀπαιτουμένην κατ' ἀμφὺ ἀντίληψιν ἐν συντομίᾳ δ' ἀποφαινομαι, ὅτι καὶ ἐγὼ διὰ τῶν θεοπειθῶν αὐτῆς εὐχῶν ἔτι ὑγιαίνω, ἀπὸ πέρυσιν ἀπομακρυνθεὶς ἀδεία πατριαρχικῆ ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἀυλισθεὶς εἰς Βουκουρέστιον ξενίζομαι παρὰ τινι φιλογραικῷ ἀρχιερεῖ ἁγίῳ Ἀρτζεσίῳ διότι ὑπομείνας, ἐκὼν ἀέκων, ἅπαντα τὰ δεινὰ τῆς ἐπταετίας περὶ τὸ πατρισχεῖον τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, μὲ ὅλα τὰ παρακόλουθα τῆς κοινῆς δυστυχίας, ἐξῆλθον ἐκεῖθεν ὡς ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ κλαυθμῶνος μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ μου πολύτλα χατζῆ Νικοδήμου καὶ ἀπέστην εἰς τὰ δεινότερα τῆς κοινῆς συμφορᾶς χωρὶς νὰ δύναμαι εὐρεῖν καμμίαν διακονίαν εἰς τὴν ἐμὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν πρὸς χρηματικὴν βοήθειαν διὸ ἀμηχανίαν ἔχων προστάτου παρεκάλεσα μυριοτρόπως τὸν ἐδῶ εὐρισκόμενον πρωτοσύγγελον κύριον Χρυσάνθην Πενέτην, τὸν υἱὸν τοῦ γειτόνου μας κὺρ Γιαννακοῦ ἐκ τῶν Πενετιάνων, καὶ μοι ἐδάνεισεν ἕως τὸ παρὸν γρόσια χίλια, παρ' οὗ λήψομαι ἄλλα πεντακόσια διὰ ἔξοδα τοῦ σκοπούμενου ταξειδίου μου κατ' εὐθείαν εἰς τὴν πατρίδα Ἀνδρον, εἰς ἣν κινήσω περὶ τὸ φθινόπωρον διὰ Τριεστίου, ἐὰν δὲν ἀνοιξῶσιν οἱ δρόμοι τῆς πόλεως· τὸν ἀριθμὸν δὲ τῶν 1500 γροσίων γράφω πρὸς τοὺς ἐπιτρόπους τοῦ ἐμοῦ σχολείου τοῦ Ἀνω Κάστρου τοῦ ἐπ' ὀνόματι τῆς παναγίας Τριάδος ἵνα καταμετρήσωσιν αὐτὰ ἀπροφασίστως, τὰ πεντακόσια μετὰ τὰ χίλια γρόσια, πρὸς τὸν γνήσιον ἀδελφόν τῆς πανοσιότητος του κὺρ Νικολάκην, υἱὸν δὲλ. τοῦ διαληφθέντος Γιαννακοῦ, νὰ τὰ μετρήσωσι λέγω ἐξ ὧν περὶ τὸ φωη' ἔτος ἐξαπέστειλα ἐκ τῆς πόλεως ἰδικῶν μου, καὶ ὄχι (μὴ γέ-

νοιτο) ἐκ τοῦ λογαριασμοῦ τοῦ σχολείου, διὰ νὰ τὰ φυλάξωσιν εἰς πᾶσαν τοιαύτην ἐνδεχομένην μου πτωχικὴν περίστασιν· διότι ἐξ οὗ ἐπροφίκα ὅπως ἠμπόρεσα ἔργῳ τε καὶ λόγῳ τὸ σχολεῖον, καὶ ἀπέστην τῆς πατρίδος, οὔτε καιρὸν εὖρον, οὔτε σκοπὸν εἶχον, οὔτε χρέος ἕτερον ἐγνώρισα διὰ νὰ ἀνοιξῶ στόμα ὑπὲρ τοῦ σχολείου ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ, ὅπου ἐπέζησα, καθὼς μετὰ θεὸν τὸν ἀλάνθιαστον τὸ ἠξεύρουν ἅπαντες οἱ γινώσκοντες καὶ περιεργαζόμενοι τὰ τοιαῦτα διενεργούμενα πράγματα. Ἴσοχρόνως ἐξαπέστειλα εἰς τὴν δεξιάν της καὶ πεντακόσια γρόσια ἐκ τῆς περιουσίας τοῦ ἐνταῦθα κοιμηθέντος ἐν χριστῷ ἱεροδιακόνου Εὐγενίου, διὰ νὰ μοιρασθῶν ἰσοτίμως εἰς τὰ σωζόμενα ἀνίψια τοῦ μακαρίτου· δι' ὅλα αὐτὰ ἔλαβον παρὰ τοῦ διδασκάλου ἐλθόντος εἰς πόλιν Παγκρατίου ἴσον ἔγγραφον τῆς τε ὁμολογίας, (διότι τὰ ἐδάνεισαν ἕως νὰ ἐπιστρέψω) καὶ τοῦ καταστίχου· ὁ ὁποῖος ἂν ἴσως εἰσέτι δὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα, καὶ δὲν τὰ διεμοίρασε μετὸς ἐπιτρόπους κατὰ τὴν ἐμὴν ὁρδινίαν εἰς τὰ ἀνήψια αὐτὰ παρακαλῶ ἢ πανιερότητα της κυριαρχικῶς καὶ πατρικῶς νὰ ἐπανορθώσητε αὐτὸ τοῦ ἐπιτρόπου μου τὸ σφάλμα, διότι ἐγὼ ἐν ᾧ τὰ ἐξαπέστειλα ἐδιώρισα νὰ διαμοιρασθῶσι καὶ νὰ ἐγχειρισθῶσιν ἐνὶ ἑκάστῳ δικαίως παρὰ τῆς ὑμετέρας ἱεραρχικῆς δεξιᾶς, ζητοῦσα δηλ. ὡς ἀπὸ μέρους μου παρὰ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ σχολείου, οὐχὶ μόνον τὰ πεντακόσια γρόσια διὰ ξένα δίκαια καὶ κληρονομήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἰδικά μου ἀπαιτούμενα ἀφρεύτως χίλια πεντακόσια γρ. ὡς ἐδικά μου δίκαια, ἔξω δηλ. ἀπὸ ὅσα ἀφιέρωσα εἰς τὸ σχολεῖον, καὶ νὰ μετρηθῶσι πρὸς τὸν ρηθέντα Νικολάκην ἀνελλιπή· νὰ λάβητε δηλ. παρακαλῶ διὰ τὸ θάρρος — ὅπως οὖν γὰρ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς κυριαρχίας ὑμῶν ὠφέλησα τὴν πατρίδα εἰς τὸ κατὰ δύναμιν — τοῦτον τὸν ἀγῶνα, ἀνίσως ἢ τιμότης του μὲ πρώτην καὶ δευτέραν ζήτησιν δὲν ἐξοφλήσῃ. Ἐὰν ὅμως, ἀπαγε τοῦ λόγου, ἐκ τοπικῆς συνηθείας καὶ ἄλλης ἀδιακρίτου τε καὶ ἀδίκου προφάσεως δὲν τὰ ἐγχειρίσωσιν οὐδενί, πληροφορεῖς αὐτοὺς μὲ ὅλους τοὺς ἄνω γειτονικοὺς καστριανούς, ὅτι εὐθὺς ὅπου δεχθῶ παρὰ τοῦ Νικολάκη ἀπόκρισιν διὰ τοῦ ἐδῶ ἀδελφοῦ του, ὅτι δὲν τὰ ἀποκρίνονται, θέλω προβλέπει ἐκ τούτου ἄλλα ζημιώδη σκάνδαλα, τῆς ζωῆς μου μεγαλύτερα, καὶ βιασθήσομαι νὰ περάσω κατ' εὐθείαν εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν προστάτιδα Βουλὴν τῆς Ἑλλάδος, καὶ μὲ τὴν σφραγίδα αὐτῆς καὶ ψῆφον, τὴν μὲν βιβλιοθήκην μου, κατὰ τὸν κατάλογον ὁποῦ κρατῶ, ἀφιερῶσω εἰς τὸ Κοινὸν τοῦ γένους τῆς Γραικαίας, τὸ δὲ σχολεῖον ὁποῦ ἔκτισα χωρὶς νὰ ἐνοχλήσω τὴν πατρίδα, θέλω προικίσει καὶ πωλήσει ὅπου θέλω διὰ τὴν ἀναξιοσύνην καὶ κακίαν τῶν

σκανδαλιζόντων τὸ τοιοῦτον πολυχρόνιον τῆς κοινῆς πατρίδος καλόν.

Τούτων οὕτως ἔχόντων, παρακαλῶ πάλιν καὶ πολλάκις, ὡς κινῶν πατὴρ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς δικαιοσύνης, νὰ ἐξοικονομήσητε τὴν ὑπόθεσιν ταύτην εἰς ἀμφοτέρω τὰ μέρη μὲ ἔκβασιν ἐκτελεστικὴν καὶ μετὰ τὸν ἀξιόχρεον μισθαποδότην Χριστὸν μένω εὐγνώμων καὶ καθυποχρεωμένος δοῦλος διὰ βίου παντός, 1829, ἀπριλίου 26,

τῆς ὑμετέρας ἀγαθουργοῦ σεβασμιότητος, ἧς τὰ ἔτη εἶησαν πλεῖστα τε καὶ εὐδαίμονα,

ὁ τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας ἱεροκῆρυξ **Σαμουήλ.**

Ἐν Ἀνδρῶν, Μαΐου ἀρχομένου 1928.

ΚΩΝΣΤ. ΡΑΔΟΥ

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ

Μεταξὺ τῶν μεγάλων διδασκάλων τοῦ πολέμου ἡ ἱστορία τοῦ Βυζαντίου δύναται ν' ἀναγράφῃ ὀνόματά τινά ἐκ τῶν διπρεπεστάτων. Οὕτω τὸν αὐτοκράτορα Ἡράκλειον ὅστις ἔδωκε θαυμασία μαθήματα τακτικῆς καὶ στρατηγίας ἐκραταίωσε δὲ καὶ ἐλάμπρυνε τὴν ἑλλην. αὐκρατορίαν κατὰ τὴν ἑβδόμην ἑκατονταετηρίδα.

Ὁ Ἡράκλειος ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειαν ἐξόχως στρατιωτικὴν πολλοὺς παρασχούσαν ἀξιολόγους στρατηγούς εἰς τὸ Βυζάντιον. Αὐτὸς ὁ πατὴρ τοῦ Ἡρακλείου διεκρίθη μεγάλως ἐν πολέμοις. Ἐγεννήθη ἐν Ἀρμενίᾳ ἐκ μεγάλης καὶ πλουσίας οἰκογενείας τῆς ἐπαρχιακῆς ἀριστοκρατίας. Ὑπὸ τὴν βασιλείαν τοῦ Μυαυρικού καὶ κατὰ τὰς περσικὰς στρατείας διέτρεξεν ἔνδοξον στρατιωτικὸν στάδιον. Ἐν ἔτει 586 καὶ ὡς ὑπαρχηγὸς τοῦ στρατηγοῦ Φιλιππικοῦ διεδραμάτισε σπουδαῖον πρόσωπον διευθύνων σπουδαίας ἐπιχειρήσεις. Ἐν ἔτει 589 καὶ ἐν τῇ ἐν Νισίβη μάχῃ ἐπεδείξατο ἐξαιρετικὴν ἀνδρείαν πανταχοῦ δ' ὑπῆρξεν ὁ στυλοβάτης τῆς πειθαρχίας καὶ διεκρίθη διὰ τὴν δεξιότητα καὶ τὸ θάρρος. Εἰς ἀνταμοιβὴν προήχθη εἰς τὴν διοίκησιν τῆς ἐξαρχίας τῆς Ἀφρικῆς. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ἀκόμη τοῦ 602 ἦτις ἀνεβίβασεν ἀπροσδοκίτως ἐπὶ τοῦ θρόνου ἄξεστον ἑκατόνταρχον τὸν τραχὺν καὶ τυραννικὸν Φωκᾶν διετήρησε τὴν ὑψηλὴν αὐτὴν θέσιν, ἀλλὰ μὴ ἐπιδοκιμάζων τοὺς τρόπους καὶ τὴν διαχείρισιν τοῦ Φωκᾶ παρεσκεύασε τὴν ἀνατροπὴν αὐτοῦ διὰ τοῦ ὁμωνύμου υἱοῦ τοῦ Ἡρακλείου εἰ καὶ δὲν ἐξῆλθεν ὁ ἴδιος τῆς ἐξαρχίας του. Ἀπέθανε πάντως πρὸ τοῦ 615 καταλιπὼν τρία τέκνα· τὸν Ἡράκλειον περὶ οὗ θὰ γίνῃ ἔνταῦθα λόγος, τὸν Θεόδωρον καὶ τὴν Μαρίαν ἦτις ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ τῆς φιλοδόξου αὐτοκρατορίας Μαρτίνας. Ὁ υἱὸς Ἡράκλειος ἐγεννήθη τῷ 575. Εὐσωμος καὶ εὐειδῆς ἐπέβαλλε διὰ τῆς εὐγενείας τῶν χαρακτηριστικῶν του καὶ διὰ τῆς συμπεριφορᾶς του. Δὲν ἐβράδυνε νὰ διακριθῇ ὡς στρατιωτικὸς. Ὁ ἑξαρχὸς τῆς Ἀφρικῆς καὶ πατὴρ τοῦ Ἡρακλείου ἀντιπολιτευόμενος τὸν τυραννικὸν καὶ βάνανσον Φωκᾶν, ὅστις ἐπωφεληθεὶς στρατιωτικῆς στάσεως εἶχε καταλάβει τὸν θρόνον, παρεκώλυε τὴν ἀποστολὴν τῶν σιτη-

ρῶν εἰς τὴν προτεύουσαν. Ὁ Φωκᾶς ἐκδικούμενος ἐνέκλεισε τὴν σύζυγον τοῦ Ἡρακλείου Ἐπιφάνειαν εἰς μοναστήριον ὡς καὶ τὴν μνηστὴν τοῦ νέου Ἡρακλείου Εὐδοξίαν. Τότε ὁ νέος Ἡράκλειος μετὰ τοῦ ἐξαδέλφου του Νικήτα καὶ τοῦ πατρὸς του ὄργανωσαν μεγάλην κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκστρατείαν ὅπως ἀνατρέψωσι τὸν τύραννον. Ὁ Νικήτας ὠδεύσε κατὰ τῆς Πόλεως διὰ τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ Ἡράκλειος ἐπῆλθε διὰ θαλάσσης ἐπὶ κεφαλῆς μεγάλου στόλου. Ὁ Φωκᾶς δὲν ἠδυνήθη ν' ἀντιταχθῆ κατὰ τοῦ κινήματος. Ἄλλως οἱ πρόθυμοι εἰς ἀνατροπὰς Πράσινοι οἱ ἄλλοτε ὑποστηρικταὶ τοῦ Φωκᾶ στασιάζσαντες παρέσυραν τὸν ὄχλον κατ' αὐτοῦ, ἀνέτρεψαν τὸν θρόνον καὶ ἐθανάτωσαν τὸν τύραννον. Ὁ Ἡράκλειος ἐκλήθη ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν. Μετὰ τινὰς δισταγμοὺς ἐδέχθη πεισθεὶς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Σεργίου Ἀνώματος ἢ κατὰστάσις καὶ μετὰ δυσκολίας ἐδραιώθη ἡ τάξις. Δύσκολα ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα ἔτη. Οἱ πρὸς τοὺς Πέρσας ἐν τούτοις πόλεμοι ἐμεγάλυναν τὸν Ἡρακλείον καὶ ἐπαγίωσαν τὴν ἀρχὴν του. Εἰς τὴν Περσίαν ἐβασίλευον τότε οὐχὶ πλέον οἱ Ἀχαιμενίδαι, ἀλλ' οἱ Σασσανίδαι ἐφ' ἰὼν τὰ στρατιωτικὰ τῆς Περσίας ἐπρόκοιψαν καὶ κατηρτίσθησαν μετὰ μείζονος ἢ ἐπὶ τῶν Μηδικῶν καὶ τῶν στρατειῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπιτυχίας. Τὰ στρατεύματα ἦσαν λίαν ἡσκημένα, προήχθη δὲ καὶ ἡ τακτικὴ. Σπουδαῖοι ἦσαν οἱ στρατηγοί. Τὸ κορυφῶμα τῆς περσικῆς ἰσχύος συμπίπτει μὲ τὴν ἐποχὴν τοῦ Χοσρόη, βασιλέως μεγαλεπιβόλου καὶ ἰκανοῦ. Ἡ ρῆξις πρὸς τοὺς Βυζαντίους ἐχρονολογεῖτο λοιπὸν ἀπὸ ἐτῶν (1). Ὁ στρατηγὸς τοῦ Χοσρόη Σαχαρμπᾶς «βασιλικὸς σύαγρος» ὡς ἐπεκαλεῖτο ἐπὶ τὸ δημοτικώτερον εἶχε καταγάγει ἐπιτυχίᾳ κατὰ τῶν Ἑλλήνων, εἰσβαλὼν δὲ εἰς Παλαιστίνην ἤρπασε τὸν τίμιον σταυρὸν ὃν εἶχεν ἀνεύρει καὶ ἀναστηλώσει ἡ μήτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Ἐλένη, ἀπήγαγε δὲ αὐτὸν εἰς Περσίαν ὅπου παρέλαβε καὶ μετὰ πολλῆς εὐλαβείας ἐφύλαττε ἡ χριστιανὴ σύζυγος τοῦ Χοσρόη. Ἐν τούτοις τὸ γεγονός κατέβλησε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἐξῆψε τὸ πατριωτικὸν καὶ θρησκευτικὸν αἶσθημα αὐτοῦ. Θαυμασίως δ' ἐπωφελήθη τούτου ὁ Ἡράκλειος ὅστις ὅμοιος, ὡς εἴπομεν, εἶχε νὰ παλαίσῃ κατὰ τῶν ἀναγεννηθέντων Περσῶν, οἵτινες ἀπέχουσι χίλια ἑκατὸν ἔτη ἀπὸ τῶν Περσῶν τοῦ 5 π. Χ. αἰῶνος. Ἡ περσικὴ παλιγγενεσία πρέπει νὰ τεθῆ ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν

διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καθ' οὓς δρῶσιν οἱ Ἀρσακίδαι ἢ Ἐθνικὴ δυναστεία τῶν Περσῶν. Πρῶτος ἐξ αὐτῶν βασιλεὺς ὑπῆρξεν ὁ Ἀρσᾶκης, Arschi, ὡς τελευταῖος ὁ Artaban. Ὁ Arschi ἀνευρὼν ἢ ἐπινοήσας τὴν ἐθνικὴν σημαίαν τῶν Περσῶν, σημαίαν συμβολικὴν, σκυτίνην ἐμπροσθέλλαν τοῦ θείου σιδηουργοῦ Γκαόχ, ἣτις ἐφέρετο ὡς σωθεῖσα ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ τελευταίου Δαρείου τοῦ Κοδομανοῦ, ὑψώσεν αὐτήν.

Ἐν τούτοις οἱ Ἀρσακίδαι παρὰ τὴν Ἐμπροσθέλλαν τοῦ Γκαόχ, δὲν ἦσαν καθαρὸι Πέρσαι (Πάρθοι).

Ὁ Ἀρταξέρης ἦτο νεαρὸς πρίγκηψ, κατερχόμενος ἀπὸ τοὺς παλαιούς κατόχους τοῦ θρόνου τῆς Περσεπόλεως. Οἱ ἀστρολόγοι εἶχον προεῖπει εἰς τὸν τελευταῖον Πάρθον βασιλέα, τὸν Ἀρταβάν, ὅτι ὁ νέος αὐτὸς Πέρσης Ἀρταξέρης θὰ τὸν ἐκθρονίσῃ.

Μία τῶν εὐνοουμένων τοῦ χαρμεῖου τοῦ Ἀρταβάν, Γκουλνὰρ ὀνόματι, εἰδοποιεῖ τὸν Ἀρταξέρην ὅτι κινδυνεύει καὶ φεύγουν ὁμοῦ εἰς Περσίαν, ἣτις κηρύσσεται ὑπὲρ αὐτοῦ, ὡς καὶ οἱ σατράπαι πολλῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν.

Ὁ Ἀρταβάν συλλαμβάνεται, φυλακίζεται καὶ θανατοῦται μετὰ τῶν δύο υἱῶν του καὶ βασιλεὺς ἀνακηρύσσεται ὁ Ἀρταξέρης, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἀρχοῦνται οἱ Σασσανίδαι (226 μ. Χ.) ὀνομασθέντες οὕτω ἀπὸ τοῦ Σασσάν, ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας, ὅστις ἦτο ἐκ τῶν ἀπογόνων τοῦ Ὑστάσπου καὶ ἀπωλέσας τὸν θρόνον εἶχε καταφύγει εἰς τὰς Ἰνδίας.

Οἱ Σασσανίδαι οὗτοι εἶναι φίλοι τῆς προόδου καὶ ἐκαλλιέργησαν τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα. Αἱ ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τῶν βράχων Νασκί-Ρουστάν ὑπάρχουν ἐγγὺς τῆς Περσεπόλεως. Περιῆλθον εἰς πολέμους πρὸς τοὺς Ρωμαίους διὰ τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὴν Μ. Ἀσίαν, οἵτινες ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τὴν μετάθεσιν τῆς ἑδρας τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους εἰς τὴν Κων)πολιν. Ἐξακουστὸς ὑπῆρξεν ὁ ἐξ αὐτῶν βασιλεὺς Σαπὸρ κατὰ τοῦ ὁποῦ ἐστράτευσεν ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης.

Ἄλλος σπουδαῖος αὐτῶν ἡγεμῶν ὑπῆρξεν ὁ Κοσροῦ, Χοσρόης ὁ Μέγας, ὁ ὁποῖος εἶναι σύγχρονος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις ὑπῆρξεν ἰσχυρὸς καὶ δίκαιος ἀνὴρ καὶ ἐξέτεινε τὰ ὄρια τοῦ Κράτους του. Περὶ αὐτοῦ διηγοῦνται ἀνέκδοτόν τι παρεμφερὲς πρὸς ἐκεῖνο τοῦ Μεγάλου Φρειδερίκου μετὰ τοῦ μυλωθροῦ ἰδιοκτῆτου οἰκίας παρεμποδιζούσης τὴν πρόσοψιν τοῦ Παλατίου του.

Ἐγγονος τοῦ Χοσρόη τούτου ὑπῆρξεν ὁ Χοσρόης Β' ὁ σύγχρονος καὶ ἀντίπαλος τοῦ Αὐτοκράτορος Ἡρακλείου.

Τὸν Χοσρόην τοῦτον ἔν ἔτος μετὰ τὴν ἀναγόρευσίν του ἐξεθρό-

(1) Τοῦ Χοσρόη στραφέντος κατὰ τοῦ Φωκᾶ καθ' οὗ εἶχε τὴν ἀφορισμὴν ὅτι οὕτως ἀνέτρεψε καὶ ἐθανάτωσε τὸν φίλον καὶ σύμμαχον αὐτοῦ τὸν καλὸν καὶ ἀγαθὸν αὐτοκράτορα Μαυρίκιον.

νισεν ὁ στρατός του. Τότε φεύγει οὗτος εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπι-καλούμενος τὴν προστασίαν τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ "Ἕλληνας Αὐτοκράτορος Μαυρικίου ὅστις νυμφεύει αὐτὸν μετὰ τῆς θυγατρὸς του καὶ ἐπαναφέρει ἐπὶ τοῦ θρόνου.

Μετ' ὀλίγον ὅμως ὁ Μαυρίκιος θανάτουται ὑπὸ τοῦ στασιαστοῦ Φωκᾶ τοῦ καὶ σφετερισθέντος τὸν θρόνον τῆς Κων)πόλεως.

Τῷ 603 ὁ Χοσροῦς κηρύσσει τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Αὐτοκράτορος Φωκᾶ διὰ τὴν ἐκδικήσῃ τὸν θάνατον τοῦ πενθεροῦ Μαυρικίου.

Ὁ πόλεμος διήρκεσε 18 ἔτη μὲν νικητὴν τὸν Χοσροῦν, ὅστις διὰ τοῦτο ὠνομάσθη παρβιζ (ισχυρός).

Ἦδη ἀπὸ τοῦ 610 ὁ Φωκᾶς δὲν εἶναι πλέον ἐπὶ τοῦ θρόνου οὔτε ἐν τῇ ζωῇ.

Αἱ ἦνται τῶν στρατηγῶν του καὶ πολὺ περισσότερον τὰ ἐγκλήματα ἐξήγειρον τὸν λαόν του ἐναντίον του μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ Πρίσκου, κόμητος τῶν ἔξκουβιτόρων, ὅστις γράφει πρὸς τὸν Ἐξαρχον τῆς Ἀφρικῆς τὸν πατέρα τοῦ Ἡρακλείου, τὸν νικητὴν τῆς παρὰ τὴν Νίσιβιν μάχης τὸ ἐπισημότερον πρόσωπον μετὰ τὸν Αὐτοκράτορα. Πανταχόθεν τὰ βλέμματα ἦσαν ἐστραμμένα πρὸς αὐτόν, ὅλοι τὸν ἐκάλουν νὰ θέσῃ τέλος εἰς τὴν τυραννίαν τοῦ Φωκᾶ. Αἱ πρῶται ἐχθροπραξίαι συνέβησαν τὸ 618 ὅτε ὁ παῖς Ἡράκλειος ἠμπόδισε τὰ σιτηρὰ καὶ ὅτε ὁ Φωκᾶς ἀντεκδικούμενος συνέλαβε τὴν σύζυγον τοῦ ἐξάρχου Ἐπιφάνειαν καὶ τὴν μνηστὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἡρακλείου τὰς ὁποίας ἐνέκλεισεν εἰς Μοναστήρι.

Ὁ ἔξαρχος τῆς Ἀφρικῆς τότε ἀπεφάσισε νὰ οργανώσῃ μεγάλην ἐναντίον τοῦ Φωκᾶ ἐκστρατείαν τῆς ὁποίας ἀρχηγὸν κατέστησε τὸν υἱὸν τοῦ Ἡράκλειου.

Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἐξάρχου συνίστατο εἰς τὸ ναυτικόν.

Ὁ νέος Ἡράκλειος ὑψώσας τὴν ἀχειροποίητον εἰκόνα τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἱστοῦ τῆς ναυαρχίδος κατέπλευσε τὸ 610 εἰς τὰ ὕδατα τῆς Κων)πόλεως, ὅπερ προκάλεσε ὡς εἶπομεν τὴν στάσιν τῶν Πρασίνων καὶ τὴν τιμαριαν τοῦ Φωκᾶ, οἰκτρῶς διαμελισθέντος.

Ὁ νέος Ἡράκλειος μετὰ δισταγμούς τινες ἀπεφάσισε νὰ περιβληθῇ τὰ βασιλικά διάσημα τελέσας συγχρόνως καὶ τοὺς μετὰ τῆς Εὐδοκίας γάμους γενόμενος ὁ ἰδρυτὴς τοῦ οἴκου τῆς Καππαδοκίας.

Εἶρε τὰ τοῦ κράτους εἰς χαώδη κατάστασιν.

Ὁ περίφημος στρατηγὸς τῶν Περσῶν Σαχαρμπᾶζ (βασιλικὸς σύαγρος) διατρέχει τὴν Μ. Ἀσίαν, Συρίαν, Αἴγυπτον καὶ κατὰ τὸ τέταρτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου κυριεύει καὶ λεηλατεῖ

τὴν Ἱερουσαλήμ, ἀρπάζει δὲ τὸν τίμιον σταυρὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχε προσήλωθῇ ὁ Χριστὸς καὶ τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀνεύρει ἡ μήτηρ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου Ἐλένη, ὅπερ προκάλεσε τὸ πένθος ὀλοκλήρου τῆς Χριστιανοσύνης.

Ἐν τῷ μεταξύ ἐπέρχεται καὶ ὁ θάνατος τῆς αὐτοκρατορίας Εὐδοκίας.

Μετὰ τινὰς μῆνας ὁ αὐτοκράτωρ καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀνικητοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν ἀνεμίαν του Μαρτίαν, ἣν τέλος καὶ νυμφεύεται ἐναντίον τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ μέχρι τῆς στιγμῆς ὑποστηρικτὴς του Πρίσκος ἀρχηγὸς τῶν Ἐξκουβιτόρων συνομοτεῖ ἐναντίον του, μεγάλη δυσἀρέσκεια ἐκρήγνυται κατ' αὐτοῦ καὶ ἀντιδημοτικότης παρᾶλλοι τὸ ἔργον του.

Φαίνεται ὅτι τότε λιποψυχήσας ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῇ τοῦ θρόνου καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀφρικὴν.

Ὁ Πατριάρχης Σέργιος ὡς ποτὲ ἡ Θεοδώρα ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τὸν πείθει νὰ μείνῃ καὶ νὰ ἀποθάνῃ εἰς τὴν θέσιν του.

Ἄλλως τε ὁ Χαγᾶν τῶν Ἀβάρων ἐπωφελήθεις τῆς ἀποσυνθέσεως τῆς Αὐτοκρατορίας ἐπῆλθε κατὰ τῆς Κων)πόλεως καὶ εἶχε φθάσει μέχρι τοῦ τείχους τοῦ Ἀναστασίου ἐνῶ οἱ Πέρσαι βαδίζοντες διὰ τῆς Μ. Ἀσίας εἶχον φθάσει εἰς τὴν Χαλκηδόνα.

Εἰς τὸν Ἡράκλειον δὲν ἔμενε ἄλλο ἢ νὰ κερδίσῃ χρόνον.

Ἦρξισε λοιπὸν διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Χαγᾶν καὶ τὸν Πέρσιν στρατηγὸν Σαῖν, ἔστειλε δὲ καὶ πρεσβείαν εἰς Περσίαν.

Ἡ στάσις τοῦ Χοσροῦ ὑπῆρξεν ὕβριστική. Ἡ προσβολὴ ὅμως αὐτῆ προστεθεῖσα εἰς τὸ ἄλλο τῆς ἀπωλείας τοῦ τιμίου σταυροῦ ἐξήγειρε τὸ ἔθνος. Τὴν ψυχολογικὴν ταύτην κατάστασιν ὁ Ἡράκλειος ἐπωφελήθη ὡς ἀριστα δὲν εἶχεν ὅμως οὔτε χρήματα οὔτε στρατόν.

Κατήργησε τότε τὴν δωρεὰν διανομὴν τοῦ σίτου, ἔθεσεν ὀλοκλήρον τὸν θησαυρὸν τῆς Ἀγ. Σοφίας εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Κράτους καὶ ἐκήρυξεν τὴν ἀναγκαστικὴν στρατεύσιν πάντων τῶν μοναχῶν, ἐπελήφθη δὲ δραστηρίως τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ ἐκλιπόντος ἐπὶ Φωκᾶ στρατεύματος.

Μεταξὺ τοῦ 6ου καὶ 10ου αἰῶνος μέγιστον μέρος τοῦ στρατοῦ τῆς Αὐτοκρατορίας συνίστατο ἐκ ξένων μισθοφόρων, ὅπως ἐν Ἀγγλίᾳ, μέχρι τοῦ Μεγάλου πολέμου, τὰ στελέχη ὅμως ἦσαν κυρίως ἑλληνικά καὶ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι εἰς καμμίαν ἄλλην ἐποχὴν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας τὸ στράτευμα τῆς Ἑλλην. Αὐτο-

κρατορίας δὲν περιεῖχε τόσα ἀκραιφνή Ἑλληνικά στοιχεῖα ὅσον εἰς τοὺς μεγάλους αὐτῆς πολέμους πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ τιμίου σταυροῦ.

Πρώτη ἐπιτυχία τοῦ Ἡρακλείου πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἡ ἐξεύρεσις τῶν καταλλήλων συνεργατῶν «Κυβερνᾶν ἐστὶ τὸ ἐκλέγειν,» εἶχεν εἶπει ὁ Μ. Ναπολέων (gouverner c'est choisir). Ὅπως πρὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς τελευταίας Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσσίας Γουλιέλμος ἐξέλεξε τὸν Μπίσμαρκ, τὸν Μόλτκε καὶ τὸν Ρούν, ὅπως περικυλεύσασιν τὴν Γερμανίαν τοῦ πολέμου τοῦ 1870, οὕτω καὶ ὁ Ἡράκλειος ἀνέθεσε τὰ πολεμικὰ καὶ πολιτικὰ ἔργα τοῦ Κράτους εἰς τὸν Πατριάρχην Σέργιον, εἰς τὸν Μάγιστρον Βώνον, εἰς τὸν στρατηγὸν Νικήταν, εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ στρατηγὸν Θεόδωρον καὶ εἰς τὸν διπλωμάτην πατρικίον Ἀθανάσιον.

Πρώτη φρονις ὑπῆρξε νὰ ματαιώσωσι τὴν ἐκ τοῦ βορρᾶ πῆσιν τῶν Βαρβάρων ἦτοι τοῦ Χαγάνου τῶν Ἀβάρων.

Πρὸς τοῦτο ὁ Ἡράκλειος καὶ οἱ σύμβουλοί του μετεχειρίσθησαν τοὺς Λογγοβάρδους, φυσικοὺς ἐχθροὺς τῶν Ἀβάρων καὶ ἐρίζοντας πρὸς αὐτούς. Εἰς αὐτούς ἀνετέθη νὰ συγκρατῶσι καὶ νὰ ἐνοχλῶσι τοὺς Ἀβάρους ἐκ τῶν βορείων τῆς Ἰταλίας. Ἐν τούτοις ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς διετέλεσεν ἐν παιθητικῇ ἀμύνη μέχρι τοῦ 622 ὀργανούμενος καὶ ἐξασκούμενος.

Ἐξαίφνης τὴν Δευτέραν τοῦ Πάσχα 4 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους τούτου ὁ Αὐτοκράτωρ εἰσβιβάσας τὸ ἄνθος τοῦ στρατεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν μέγαν στόλον, ὃν εἶχε συγκεντρώσει ἐν τῷ Κερατίῳ Κόλπῳ διέπλευσε τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἐξῆλθε εἰς τὸ Αἰγαῖον διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ μίαν τῶν ὠραιωτέρων καὶ τολμηροτέρων στρατηγικῶν προθέσεων τὰς ὁποίας ὁ νοῦς στρατηλάτου ἐξέτέλεσε μεταβαλὼν ὑπὲρ αὐτοῦ ὡς διὰ μαγικῆς ράβδου ὅλην τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν κατάστασιν.

Οἱ Πέρσαι ἀφοῦ κατέλαβον τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ τὴν Συρίαν εὐρίσκοντο ὑπὸ τὸν στρατάρχην Σαχαρμπᾶζ εἰς Χρυσούπολιν (Σκούταρι) ἀπέναντι τῶν τειχῶν τῆς Κων)πόλεως ἀναμένοντες νὰ δώσωσι πάντοτε τὴν χεῖρα εἰς τοὺς Ἀβάρους, οἵτινες προσεπάθουν νὰ εἰσδύσωσιν εἰς τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν ἐκ τοῦ Βορρᾶ.

Οὐδεὶς εἶχε κατορθώσει νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Αὐτοκράτορος, ὅστις μετὰ μακρὸν καὶ δυσκολώτατον διάπλουν διελθὼν τὸ Αἰγαῖον περικάμψας τὴν Κρήτην καὶ κατόπιν τὴν Κύπρον κατέπλευσεν εἰς τὸν ἀπέναντι καὶ Ἀνατολικῶς αὐτῆς Ἰσικὸν Κόλπον, ὅπου νῦν ἡ

Ἀλεξανδρέτα, ἀπεβίβασε τὰ στρατεύματα αὐτοῦ καὶ οὕτω εὐρέθῃ ἀπροσδοκῆτως ἐπὶ τῆς γραμμῆς ὑποχωρήσεως τοῦ πολεμίου.

Εἶναι ἀσφαλῆς στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ στόλου του καὶ συγκοινωνεῖ ἀκωλύτως μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τῶν ἐμπροσθοφυλακῶν του καταλαμβάνει τὰς διαβάσεις τοῦ ὄρους Ἀμανοῦ καὶ εἰσβάλλει εἰς τὴν Καππαδοκίαν, ἣτις εἶναι καὶ ἡ γενέτειρα γῆ του.

Ὁ Ἑλλην Αὐτοκράτωρ σφηνοῦται μετὰ τὸν Ταύρου καὶ Μαύρης θαλάσσης.

Ἐκπληκτος ὁ Σαχαρμπᾶζ μανθάνει τὸ γεγονός, διπλώνει τὰς σιγῆνός του καὶ ἀρχεται τῆς ὑποχωρήσεως.

Οἱ Πέρσαι ἀποσύρονται εἰς τὰ παλαιὰ των σύνορα φοβούμενοι εἰσβολὴν εἰς αὐτὴν τὴν Περσίαν. Ὁ Ἡράκλειος ὅμως δὲν εἶναι τόσον ἀπλοῦς νὰ τοὺς παρακολουθήσῃ πρὸς αὐτὰ, ἀλλὰ κατευθύνεται πρὸς τὴν Τραπεζοῦντα ὅπου ὁ στόλος του συναθροισθεὶς τὸν ἀναμένει.

Ὁ Ἡράκλειος ἀφίγων τοὺς Πέρσας εἰς τὰ χερσὶν αὐτοῦ ἐπανέρχεται εἰς τὴν θεοφύλακτον Πόλιν μετὰ δεκάμηνον ἀπουσίαν. Ἐν τούτοις οἱ λογαριασμοὶ δὲν ἔχουν τελειώσῃ οὔτε μὲ τοὺς Πέρσας, οὔτε μὲ τοὺς Ἀβάρους. Αὐτὴν τὴν φροῖν ἐπαναρχίζει τὴν ἐκστρατείαν ἀντιθέτως, ἀντὶ νὰ πλεύσῃ πρὸς τὴν Ἀλεξανδρέταν, πλέει πρὸς τὴν Τραπεζοῦντα καὶ μὲ μεγαλυτέρας ἀξιώσεις, διότι τὸ ἔθνος ἀναθαρσῆσαν τοῦ παρέχει νέας δυνάμεις. Ὁ τίμιος σταυρός, τὸ μέγα κίνητρον δὲν ἔχει ἀνακτηθῆ ἀκόμη! Ἐπελθὼν μὲ περισσότερον στρατὸν ἀποβαίνει εἰς Τραπεζοῦντα, ἐγκαθιστᾷ τὴν βᾶσιν του ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ εἰσβάλλει νῦν εἰς τὴν καθ'αυτὸ Περσίαν, τὴν παλαιὰν Περσίαν. Βαδίζει κατὰ τῶν Γάζακα, τῆς νῦν Ταυρίδος (Τεμπρίζ) ὅπου ἐλέγετο ὅτι φυλάσσεται ὁ σταυρός. Ὁ Σαὴν ἔχει νῦν τὴν ἀρχηγίαν τοῦ περσικοῦ στρατοῦ. Αὐτὸς δὲ ὁ Χοσρόης ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐφεδρείας (40.000) ἀγαμένει ἐν Τεμπρίζ, ἧς μετ' ὀλίγον ἀναγκάζεται νὰ ἐξέλθῃ καὶ ἦν οἱ Ἕλληνες καταλαμβάνουν. Ἀρνεῖται ἀνοήτως νὰ παραδώσῃ τὸν Σταυρόν, ἐξυπηρητῶν ὡς ἄριστα τὰ σχέδια τοῦ Ἡρακλείου. Οἱ Ἕλληνες ἀνασκάπτουν καὶ κατασκάπτουν ὀλόκληρον τὴν Ταυρίδα (623) ἀνατρέπουσι δ' ἐκ θεμελίων τὸν περὶφῆμον ναὸν τοῦ Ἡλίου. Δὲν εὐρίσκον πούθεν τὸν σταυρόν. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπιχειρεῖ ἀκόμη νικηφόρους νίκας πορείας. Ἀλλὰ δὲν θέλει ν' ἀπομακρυνθῆ τῆς βάσεώς του. Τὴν μεταφέρει μάλιστα βορειότερον καὶ ἀπολύει 50,000 αἰχμαλώτων (624) οὓς θεωρεῖ περιττὸν βάρος Ἐν τούτοις ὁ δραστήριος Χοσρόης μάχεται νῦν ἐντὸς τῶν χωρῶν του καὶ κατορθώνει νὰ στείλῃ κατὰ τοῦ Ἡρακλείου τρεῖς νέας στρατιάς ὑπὸ τὸν Σαχαρμπᾶζ, τὸν

Σίην και τρίτον τινὰ στρατηγόν. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ ἀποφασίζει ἰὰ πολέμησῃ αὐτοὺς χωριστὰ πρὶν ἐνωθῶσιν. Κάμνει περίπου ὅ,τι ὁ Βοναπάρτης ἔκαμε πρὸς ἑνὸς αἰῶνος κατὰ τὴν πρώτην εἰς Ἰταλίαν στρατείαν του. Ὁ Ἡράκλειος λοιπὸν εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις ἐγκαινίασε τὴν τοιαύτην στρατηγικὴν μέθοδον. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς γ' περσικῆς στρατιᾶς φρονεῦεται. Ὁ βασιλικὸς Σύαγρος ἀφίνει τὰ ὄπλα του. Ὁ πόλεμος ἐξακολουθεῖ.

Τὴν ἀνοιξιν τοῦ 625 ὁ Ἡράκλειος ἐκτελεῖ θαυμασίαν ἱππικὴν ἐπιδρομὴν, raid, ὡς θὰ ἔλεγον οἱ νεώτεροι, ἐπιδρομὴν ἣν θὰ ἐξήλθει καὶ αὐτὸς ὁ περίφημος Ἀμερικανὸς ἱππαρχὸς τοῦ ἀνθενωτικοῦ πολέμου τῆς Ἀμερικῆς Σέρμαν. Μὲ τῆς ἀστραπῆς τὸ τάχος φθάνει μέχρις Ἀδάνων. Ἐπακολουθεῖ λυσσώδης συμπλοκὴ καθ' ἣν ὁ κατάφρακτος Φάλμπας Δόρκων, «πλήσεται κονταρέα.» Ἀλλ' ἰδοὺ μεγάλη διπλωματικὴ ἐπιτυχία τοῦ Χοσρόη καὶ αὐτὴν τὴν φορὰν ὁ Χαγάνος τῶν Ἀβάρων ὀδεύει σπουδαίως κατὰ τῆς πόλεως. Ὁ Ἡράκλειος συμπύσσει τὰς δυνάμεις του πρὸς τὴν Τραπεζοῦντα καὶ ἀποσπᾷ σῶμα δωδεκακισχιλίων θωρακοφόρων πρὸς βοήθειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ μέγιστον τμήμα ὑπὸ τὸν Θεόδωρον εἰς Μεσοποταμίαν κατὰ τοῦ Σαῖην καὶ μετὰ τρίτου μικροτέρου σώματος ἀποσύρεται ὁ ἴδιος εἰς τὸν Καύκασον. Εἰς Τιφλίδα βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ δεινοῦ διπλωμάτου τοῦ Ἀθανασίου κατακτᾷ τὴν φιλίαν τοῦ Ζεμπιλ ἡγεμόνος τῶν Τουρκοχαζάρων ὃν ἐμνήστευσε μετὰ τῆς βυζαντινῆς πριγκηπίσης Μαρίας. Ἐν τῷ μεταξὺ διεξάγεται ἡ περίφημος πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀβάρων. Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Θεοτόκου ἡ πόλις σώζεται διὰ τῆς ἰκανότητος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς φρουρᾶς Βώνου. Ἡ ἀγαλλίασις εἶναι ἀπερίγραπτος καὶ πάντες ψάλλουν. «Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν εὐχαριστήρια» ἕμνος ὃν κάθε χριστιανὸς καὶ Ἕλληνας γνωρίζει. Μίαν λέξιν ἐν τούτοις περὶ τῶν Ἀβάρων οἵτινες χάρις εἰς τὸ Βυζάντιον δὲν ἐξηνδραπόδισαν τὸν κόσμον. Πόθεν ἦλθον οἱ ἀμαξόβιοι οὗτοι; Εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι εἶναι τῆς τουρανικῆς οἰκογενείας. Αἱ κυρταὶ τοῦ Χαρεμίου σύρουν τὰς ἀμάξας ἐφ' ὧν εἶναι ἐξηπλωμένοι οἱ τραχεῖς καὶ κτηνώδεις Ἀβάροι ἐνῶ δῖπτος ἀκολουθεῖ ἕτοιμος διὰ τὴν μάχην. Ὁ χρονογράφος Νέστωρ λέγει περὶ αὐτῶν καὶ τοὺς ἀποκαλεῖ Ὀβρ. Εἶναι ἀληθεῖς δαίμονες καταστροφῆς. «Ὁ ἐπικατάρατος, ὁ θεήλατος Χαγάνος.» Οὗνοι καὶ Ἀβάροι εἶναι σχεδὸν ἡ αὐτὴ φυλή. Ἐπελθόντες ἐκ ΒΑ. πιέζουν πρὸς Δ. Φράγκους καὶ Λογγοβάρδους πρὸς Ν. τοὺς Ἕλληνας. Ἐν τοῖς πεδίοις τοῖς Οὐγγαρίας ἔστησαν τὸ στραγγύλον αὐτῶν περικεχαρα-

κωμένον στρατόπεδον εἰς ὃ συνεκέντρωσαν τὰς ἀρμαγὰς των. Αὐτὴ εἶναι ἡ πρωτεύουσά των, τὸ Ring. Ὅτε βραδύτερον κατελήφθη ὑπὸ τῶν Φράγκων ὁ χρυσὸς ἐξέπεσεν εἰς ὄλας τὰς ἀγοράς. Τοσοῦτοι ἦσαν οἱ θησαυροὶ οἱ συγκεντρωθέντες ὑπὸ τοῦ ληστρικοῦ τούτου ἔθνους. Ὁ Χαγάνος ἀφοῦ μάτην ἠγωνίσθη νὰ ἐκπορθήσῃ τὰ φοβερὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπεφάσισε νὰ διέλθῃ τὸν Βόσπορον διὰ τῶν μονοξύλων τῶν Σλαύων ἐπικούρων, ἀλλ' ἠττήθη καὶ διεσκορπίσθη ὑπὸ τοῦ ἀγροπνοῦντος στόλου τῶν δρομώνων. Μὴ δυνηθεὶς οὕτω νὰ ἐνωθῇ μετὰ τῶν Περσῶν, οἵτινες ἐπωφεληθέντες τῶν δυσχερειῶν τῶν Ἑλλήνων ἐνεφανίσθησαν πάλιν εἰς Σκούταρι ὁ Χαγάνος ἔφυγε πρὸς βορρᾶν καὶ ἐχάθη ὄπισθεν τοῦ Δουνάβεως.

Μαθὼν τὰ νέα ὁ Ἡράκλειος εἰσβάλλει δρομαῖος εἰς Μεσοποταμίαν διέρχεται τὸν ποταμὸν Ζάμπ καὶ τὴν 12 Δεκεμβρίου 627 συγκροτεῖ ἄμ μακρὰν τῶν ἐρειπίων τῆς Νινευῖ τὴν νέαν ἐν Ἀρβήλοις μάχην φρονεύσας διὰ τῆς ἰδίας του σπάθης τὸν νέον ἀρχιστράτηγον τοῦ Χοσρόη Ραζάτην. Τέλος, ἐν ἔτει 628 εἰσέβαλεν εἰς Δεσταγέρδην ἐξ ἧς μόλις ἐσώθη ὁ Χοσρόης. Συμπτυχθεὶς κατόπιν εἰς Τεμπρίζ ἀνέμενε τὰ γεγονότα παρακολουθῶν αὐτὰ ὡς ἀπὸ παρατηρητηρίου. Ὁ Χοσρόης σφόδρα ἐρεθισθεὶς κατὰ τοῦ «Βασιτικοῦ Συάγρου» ἀδρανοῦντος ἐν Χαλκηδόνι κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς θάνατον. Τὸ ἔγγραφον τῆς καταδίκης ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων οἵτινες καὶ τὸ παρέδωκαν εἰς τὸν Σαχαρμπάζ. Συνθηκολογεῖ τότε οὗτος μετὰ τοῦ Βώνου καὶ τοῦ Σεργίου καὶ μεταστρατοπεδεύει εἰς Περσίαν, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Χοσρόης ἀσθενήσας τὸ σῶμα ἴσως καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τελῶν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς νεαρᾶς αὐτοῦ ὀδαλίσκης Σερίν ἀνακηρύσσει τὸν υἱὸν της διαδόχον. Πάντες οἱ Σατραπαὶ ἐξεγείρονται ὑπὲρ τοῦ νομίμου διαδόχου Σιρόη καὶ ὁ Χοσρόης καθαιρεθεὶς θανατοῦται. Ὁ νέος βασιλεὺς Σιρόης ἀποστέλλει πρέσβεις εἰρήνης πρὸς τὸν Ἡράκλειον. Τὴν 15 Μαΐου 628 ὁ Πατριάρχης Σέργιος ἀναγινώσκει πρὸς τὸν λαὸν ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος ὅτι κατέπαυσε τέλος μετὰ εἴκοσιν ἔτη ὁ ἀγὼν καὶ ὅτι ἐπανέρχεται.

Ἐπλησίασε τὸν Βόσπορον καὶ ἔστη ἐναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀναμένων τὸν τίμιον Σταυρὸν μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας Μαρτίνας, ἦτις εἰς ὄλας τὰς στρατείας τὸν παρηκολούθει ὃν τέλος ἔφερον ὁ ἀδελφὸς του στρατηγὸς Θεόδωρος, ὡς καὶ τοὺς αἰχμαλώτους. Εἰς τὸν Σαχαρμπάζ ὀφείλομεν ὅτι ἐφάνερωσε τὴν κρύπτην ὅπου ἐφυλάσσετο. Ὁ Αὐτοκράτωρ παραλαβὼν τὸν Σταυρὸν ἐπέβη τοῦ βασιλικοῦ δρόμωνος καὶ εἰσέπλευσεν εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον. Ἀποβιβασθεὶς παρὰ τὰς Βλαχέρνας

διήλθε πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Θεομήτορος καὶ βαινῶν παραλλήλως τοῦ τείχους κατήλθε μέχρι τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ. Στὰς ἐκεῖ περιβλήθη τὸ διάδημα καὶ τὴν πορφύραν, ἀνέβη ἐπὶ ἄρματος σφοδμένου ὑπὸ τεσσάρων ἐλεφάντων καὶ εἰσελάσας εἰς τὴν πόλιν διὰ τῆς χρυσοῦς Πύλης ᾤδευσε πρὸς τὸν Ἰππόδρομον καὶ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Διακόσται χιλιάδες ἀνθρώπων τὸν ἠκολούθουν. Τριακόσται σημαῖαι ρωμαϊκαὶ καὶ ἑλληνικαὶ ἀνακτῆθεισαι, μεταξὺ τῶν ὁποίων αἱ σημαῖαι τοῦ Κράσσου, τοῦ Βαρελιανοῦ καὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ κυριευθεῖσαι ἄλλοτε ὑπὸ τῶν Περσῶν ἠγοῦνται τῆς πομπῆς. Ὁ Πατριάρχης Σέργιος ἀναμένει εἰς τὰ προπύλαια τοῦ ναοῦ. Ἦτο ἡ 14 Σεπτεμβρίου 628. Εἰς ἀνάμνησιν τῆς μεγάλης ταύτης ἡμέρας τῆς ὁποίας βεβαίως δὲν ὑπάρχει μεγαλυτέρα εἰς τὴν ἱστορίαν μας ἢ Ἐκκλησία καθιέρωσε τὴν ἑορτὴν τῆς *ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ*. Ἐπὶ χίλια τριακόσια ἔτη καὶ διὰ μέσου τῶν τραγικωτέρων ἐθνικῶν περιπετειῶν ἡμῶν οἱ Ἕλληνες δὲν ἔπαυσαν ὅπου γῆς καὶ ἂν εὐρίσκονται νὰ τὴν ἑορτάζουν, νὰ τὴν ἐννοοῦν καὶ νὰ τὴν αἰσθάνονται βαθύτατα!

Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου δὲν ὑπῆρξαν εὐτυχῆ. Διαιρέσεις ἐκκλησιαστικαὶ κατετάραξαν τὴν αὐτοκρατορίαν ἐνῶ νέος ἰσχυρὸς ἐχθρὸς ἐμφανίζεται ἐξ Ἀνατολῆς καὶ μεσημβρίας οἱ Ἀραβες καὶ ὁ Μωάμεθ ἐπιτεθῆντες συγχρόνως κατὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν Περσῶν λίαν ἐξησθενημένων ἐκ τῶν μεταξὺ των μεγάλων πολέμων. Ἀλληλογραφία διημερίθη μεταξὺ τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τοῦ προφήτου τοῦ Ἰσλάμ. «Γενοῦ μουσουλμάνος» ἔγραψε πρὸς τὸν Ἡράκλειον ὁ Μωάμεθ ἐνῶ πανταχοῦ διεδίδετο ἡ ἰδέα ὅτι τὸ ἑλλην. κράτος ἠθέλε καταλυθῆ ὑπὸ τῶν περιτετημημένων λαῶν. Ὁ Ἡράκλειος παρασυσθεῖς ὑπὸ τοῦ Γαλλο-φράγκου συμμάχου του Λαγοβέρ ἐξεδίωξε τοὺς Ἰσραηλίτας καὶ σκληρῶς κατεδίωξεν. Οὗτοι κατέφυγον εἰς Ἀραβίαν. Τὴν Περσίαν ἐλυμαίνετο φοβερὰ ἀναρχία· ἀντιθέτως οἱ Ἀραβες ἐνίσχυοντο. Ὁ θάνατος ἐν τούτοις τοῦ Μωάμεθ καὶ ἡ ἀνοδος εἰς τὸν θρόνον τῆς Περσίας τοῦ υἱοῦ τοῦ Σαχαρμπάρ Γιαζδεζέρδ ὑποστηρίξει τοῦ Ἡρακλείου ἀνέβαλε τὴν καταστροφὴν. Ἐν Μούτα συνεκροτήθη πρώτη τις μάχη μεταξὺ Ἀράβων καὶ Βυζαντινῶν. Ὑπῆρξεν ἀμφίροπος· κατ' αὐτὴν ἐν τούτοις ἔλαμψεν ἡ ἰκανότης καὶ ἰδιοφυΐα τοῦ Καλὲδ «τοῦ ξίφους τοῦ Θεοῦ». Ἐν τούτοις ὁ Ἀμποῦ Μπέκρ ἀνεκηρύσσετο Καλύφης, διάδοχος τοῦ Μωάμεθ, καὶ ἐκήρυττε τὸν ἱερὸν πόλεμον ἐπὶ κεφαλῆς 124,000 μαχητῶν. Ὁ Ἡράκλειος ἐγκατέστη ἐν Δαμασκῷ καὶ ὠργάνου τὴν ἀμυναν. Ἀλλ' ἡ ὑγεία του ἦτο πλέον ἐπισηφής

καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ διοικήσῃ αὐτοπροσώπως. Ὁ ἀκάθεκτος Καλὲδ προηγεῖτο τῶν Ἀράβων. Ἐκυρίευσεν τὴν Βαβυλωνίαν καὶ ἐν Συρίᾳ τὴν Γάζαν· ἀπευθύνει πρόκλησιν κατὰ τοῦ Αὐτοκράτορος, ὅστις ἀπαντᾷ «ὁ κλῆρος σου εἶναι ἡ ἔρημος· ἀποσύρθητι.» Ὁ Καλὲδ μὲ τὴν συνήθη αὐτοῦ ὁρμὴν πολιορκεῖ τὴν Δαμασκόν. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἡρακλείου Θεόδωρος τὸν ἀναγκάζει νὰ στραφῆ, ἀλλ' ἐν Γαβάτῃ ἠττάται καὶ ἡ Δαμασκὸς πίπτει. Ὁ Θεόδωρος περιπίπτει εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Αὐτοκράτορος, ὅστις ἀπελπίσας μεταβαίνει εἰς Ἱερουσαλήμ ὅπως ἀναλάβῃ τὸν Σταυρόν, τὸν ὁποῖον μετὰ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει θρόμβον εἶχε καταθέσει εἰς τὸν Πανάγιον τάφον. Τὸν εἶχε φέρει ὁ ἴδιος πεζὸς μέχρι τοῦ Κρανίου τόπου καὶ τὸν εἶχε παραδόσει εἰς χεῖρας τοῦ πατριάρχου Ζαχαρίου. Ἦτο λίαν καταβεβλημένος. «Χαῖρε Συρία, χαῖρε διὰ τελευταίαν φροῶν» ἐφώνησε διερχόμενος τὰ σύνορα. Οἰκτραὶ οἰκογενειακαὶ σκηναὶ ἔλαβον χώραν· ὁ στρατὸς ἔστασίασε καὶ τὸν ἐκήρυξαν ἔκπτωτον τοῦ θρόνου· ἡ τόσον ἄλλοτε φωτεινὴ διάνοιά του ἐσκοτίσθη, ἡ θέα τῆς θαλάσσης ἐπάγωνε τὸ αἷμά του καὶ διὰ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἔστησαν γεφύρας μὲ φράγματα ὅπως μὴ τὴν βλέπῃ.

Ὁ Τίμος Σταυρὸς κατετέθη εἰς τὴν Ἀγ. Σοφίαν· ἐνίσχυθεις ἀκόμη ἠθικῶς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Σεργίου ἐπανεῦρεν ἐὰν ὄχι τὸν ἠρωϊσμόν του τοῦλάχιστον τὴν μεγάλην αὐτοῦ πολιτικὴν διαύγειαν εἰ καὶ ἔπασχεν ἐξ ὑδροπικίας. Συνεκρότησε τὸν Χαγάνον διὰ συμμαχίας μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Βένδων καὶ μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων τῆς Παννονίας. Δύο ἄλλοι σλαβικοὶ λαοὶ οἱ Κροάται καὶ οἱ Σέρβοι κατέστησαν τὰ ὄργανα τῆς προβλεπτικῆς αὐτοῦ πολιτικῆς· Ἐκ τῶν βορείων κλιτύων τῶν Καρπαθίων τοὺς ἔσυρε ἐντεῦθεν τοῦ Δουνάβεως, τοὺς μὲν Σέρβους πρὸς τὴν Δαλματίαν ἐξ ἧς ἐξώθησαν τοὺς Ἀβάρους, τοὺς δὲ Βουλγάρους εἰς Μοισίαν καὶ εἰς κάτω Δακίαν αἵτινες τότε ἔστερουόντο παντὸς πληθυσμοῦ, εἴλκυσε δὲ πάντας τούτους εἰς τὸν Χριστιανισμόν.

Ἐν τούτοις οἱ Ἀραβες ἐνίκων. Ὁ νέος Χαλίφης Ὀμάρ εἰς δύο μεγάλας μάχας ἐκυρίευσεν τὴν Περσίαν καὶ ἔκτισε ἐν Ἱερουσαλήμ τὸ τέμενος Ὀμάρ εἰς τὴν θέσιν ὅπου ὑπῆρχεν ἄλλοτε ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντος. Ὁλη ἡ Μεσοποταμία ὑπήχθη εἰς τὸν Ἰσλαμισμόν. Αἱ μηχανορραφαὶ τοῦ μοναχοῦ Πύρρου καὶ τῆς Αὐτοκρατείας Μαρτίνης κατέληξαν εἰς τὴν στέψιν τοῦ υἱοῦ τῆς Ἡρακλειονᾶ, ὅστις ἀνεκηρύχθη διάδοχος μετὰ τοῦ ἑτέρου υἱοῦ τοῦ Ἡρακλείου τοῦ μετὰ τῆς Εὐδοκίας.

Ὁ Ἡράκλειος προαισθανόμενος τὸ τέλος του ἐκάλεσε περὶ τὴν

ἐπιθανάτιον κλίην του τὰ τέκνα τῆς Εὐδοκίας καὶ τὰ τέκνα τῆς Μαρτίνης.

Ἐτάφη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Μετὰ τρεῖς μῆνας ὁ διάδοχός του Κωνσταντῖνος ἤνοιξε τὸν τάφον διὰ νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ κατάφορον πολυτίμων λίθων στέμμα του ὥστε ἡ δυσμένεια τῆς τύχης παρηκολούθησε καὶ μετὰ θάνατον τὸν μέγαν ἀλλ' ἀτυχῆ Ἀυτοκράτορα (1).

ΕΚΛΟΓΗ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

ΕΚ ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΟΦΥΛΑΚΙΟΥ ΤΟΥ ΣΤ. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ

Δημοσιεύομεν ἑνταῦθα ἔγγραφα τινὰ ἱστορῆς ἢ ἀξίας ληφθέντα ἐκ συλλογῆς ἣν ἐδωρήσεν εἰς τὴν Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογικὴν Ἐταιρείαν ὁ υἱὸς τοῦ ἀειμνήστου λογίου καὶ πατριώτου Στεφάνου Κουμανούδη.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Ἐπαμ. Δεληγεώργη ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Στέφ. Α. Κουμανούδην ἢ δ' ἐν αὐτῇ μνημονευομένη ἐπιστολή, ἣτις πιθανῶς ἐπεδόθη τῷ Βασιλεῖ Γεωρ. ἰω εἶνε τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Α. Κουμανούδη, ἐγκατεστημένου ἐν Βελιγραδίῳ τῆς Σερβίας καὶ ἐκεῖ ἀποθανόντος τῇ 21 Οκτωβρίου 1886.

Σημ. Π. Σ. Κουμανούδη.

Ἀξιότιμε φίλε,

Διαμένων εἰς Πάτῃσι εἴλαβα τὴν ἐπιστολήν σου καὶ τὴν ἐσωκλεισταν τοῦ ἀδελφοῦ σου, περιέχουσαν σπουδαίας πληροφορίας, ὧν τὴν ἀξίαν ἀξιάνουσιν αἱ σημεριναὶ περιστάσεις. Διὰ ταῦτα σὰς εὐχαριστῶ.

Δὲν σὰς ἐπέστρεψα ἐγκαίρως τὴν εἰρημένην ἐπιστολήν, διότι σκοπόν εἶχον κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσκεψιν ν' ἀναγνώσω αὐτὴν πρὸς τὴν Α. Μ. Τοῦτο ὅμως δύνασθε νὰ πράξητε καὶ ὑμεῖς, ἐγὼ δὲ σὰς προτρέπω φιλικῶς νὰ μὴ διστάσετε.

Σὰς ἀσπάζομαι

Ὁ φίλος σου
Ε. Δεληγεώργης

Δευτέρα 1886.

Ἀ. 10. 576.

Η ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥ

ΤΩΝ ΘΡΑΚΟΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΚΑΙ ΣΕΡΒΩΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Βέβαιοι ὅτι ὁ Κύριος Στέφανος Κουμανούδης Ἀνδριανούπολις ἐζήτησε καὶ ἐνεγράφη εἰς τὸν Δῆμον τῶν Συνοικιζομένων Θρακοβουλ-

(1) Οἱ ἐπιθυμοῦντες πλεονασι περὶ Ἡρακλείου εἰδήσεις πρέπει ν' ἀναγνώσῃ τὸν Γ. Πισίδην ἀρχιδιάκονον τῆς Ἀγ. Σοφίας, ποιητὴν τοῦ ἔξαπμέρου καὶ τῆς Ἡρακλειάδος. Ἐκ τῶν νεωτέρων, ὁ μᾶλλον ἐξονυχίσας τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἡρακλείου εἶναι ὁ Γάλλος Δραπερὸν καὶ ἐκ τῶν παλαιῶν ὁ ἀρμένιος ἐπίσκοπος Σεπέος. Πρέπει ν' ἀναγνωσθῇ καὶ ὁ Δήλ.

γαροσέρβων και ἀπολαύει ἐντεῦθεν τῶν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ὑπερ-
τοῦ συνοικισμοῦ χορηγουμένων δικαιωμάτων.

Ἐν Ἀθήναις, τὴν 4 Ἀπριλίου 1861.

Ἡ Ἐπιτροπή

Ὁ Πρόσωρ, Πρόεδρος
Εὐ. Πετρίδης
Β. Κοκκινιάδης
Γ. Κ. Ζαχαριάδης

Ἄριθ. 2.

Ὁ Πρόεδρος

τῆς ἐπὶ τοῦ Συνοικισμοῦ τῶν Θρακοβουλγάρων καὶ Σέρβων
Ἐπιτροπῆς τῶν Οἰκιστῶν.

Πρὸς τὸν Κύριον Στέφανον Κουμανούδην

Ἐν τῇ σημερινῇ Συνεδριάσει ἡ Ἐπιτροπή τοῦ Συνοικισμοῦ τῶν
Θρακοβουλγάρων καὶ Σέρβων, ἐκτιμῶσα τὴν φιλοπατρίαν καὶ ἰκανό-
τητα Σας, Σᾶς ἔκλεξε παμψηφεί Οἰκιστὴν τοῦ Συνοικισμοῦ τούτου
τῶν πατριωτῶν μας ἀντὶ τοῦ παραιτηθέντος Γεωργίου Χρυσοβέργη
Οἰκιστοῦ.

Συγχαίροντες ὑμᾶς διὰ τὸ νέον τοῦτο δεῖγμα τῆς πρὸς ὑμᾶς δι-
καίας ὑπολήψεως τῶν Πατριωτῶν μας, πεποίθαμεν ὅτι θέλετε δεχθῆ τὸν
διορισμὸν Σας τοῦτον καὶ θέλετε συντελέσῃ διὰ τῶν φώτων καὶ τῆς
πρὸς τὴν Πατρίδα ἀγάπης Σας εἰς τὴν πρόοδον καὶ ἀποπεράτωσιν τοῦ
κοινωφελοῦς τούτου ἔργου τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν Πατριωτῶν μας.

Ἀθῆναι τὴν 4 Ἀπριλίου 1861.

Ὁ Πρόσωρ, Πρόεδρος
Εὐ. Πετρίδης

Ὁ Πρόσωρ, Γραμματεὺς
Ν. Πανταλέων

ΣΗΜ. Ἡ συνοικιστικὴ Ἐπιτροπή τῶν Θρακῶν Βουλγάρων καὶ Σέρβων
κατὰ σημεῖωμα τοῦ Σ. Α. Κουμανούδη ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἑξῆς:

Χατζῆ Χρηστοῦ Μαυροβουνιώτης, Πρόεδρος· εἶτα Πρόεδρος Εὐ. Πε-

τρίδης, Θορῆ ταγματάρχης τῆς φάλαγγος.

Μέλη

Ἰοχόμαχος Δικηγόρος

Ν. Πανταλέων

Δ. Κυριακίδης Βυζάντιος, Τμηματάρχης Οἰκονομίας

Δ. Μαυροκορδάτος, Πρωτοδίκης

Γ. Πτολεμαῖος, Βυζάντιος, Μοιραρχος

Κ Γαλάτης

Συμπληρωτικὰ

Σταυρῆς Παπαλαουρίτης Παιδευτικῆς Δοξαγός τῆς φάλαγγος.

Ν. Χ. Ἰγγλέσης Σουλβριανός Ἐμπορος

Ἀθανάσιος Σταύρου Ἐφαπλωματοποιός

Χ. Ἰωσήφ, Δοξαγός τῆς φάλαγγος

Βαλοσμής Κοκκινιάδης, Φιλιππουπολίτης Ἐνωμοτάρχ. Χωροφύλαξ

Ἄρθρ. 16.

(Ἐγγραφ. ν δηλωτικὸν τῆς στρ. ἐν τῇ Ἐθνοφυλακῇ ὑπηρεσίας.
τοῦ Στεφ. Κουμανούδη).

Ἡ Διοίκησις τοῦ Στ'. λόχου τοῦ 5ου Τάγματος

Πρὸς τὸν Ἐθνοφύλακα Στέφανον Κουμανούδην.

Κατὰ διαταγὴν τῆς Διοικήσεως τοῦ Τάγματος Σᾶς εἰδοποιούμεν
ὅτι ὀφείλετε ἐντὸς δέκα τὸ πολὺ ἡμερῶν ἀπὸ σήμερον νὰ κατασκευά-
σητε τὴν ὑπὸ τοῦ Βασιλ. Διατάγματος ὀρισθεῖσαν στολὴν τοῦ Ἐθνο-
φύλακος⁽¹⁾. Ἡ μὴ ἐκπλήρωσις τῆς διαταγῆς ταύτης θεωρεῖται ἀπειθεία
καὶ τιμωρεῖται ὑπὸ τῶν σχετικῶν περὶ τούτου ἄρθρων τοῦ περὶ
Ἐθνοφυλακῆς Νόμου

Πρὸς δέ, ἐπειδὴ τὰ γυμνάσια ἀνὰ πᾶσαν Κυριακὴν ἀρχοῦνται ἀπὸ
τῆς 2ας ὥρας μ. μ., εἰδοποιεῖσθε ὅτι ὀφείλετε νὰ παρευρίσκησθε εἰς
τὸν τόπον τῆς συναθροίσεως τοῦ Λόχου, ἐνθα γίνεται ἡ ἀνάγνωσις
τοῦ καταλόγου τῶν παρόντων, περὶ τὴν 1 1/2 ὥραν μ. μ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 16 Ἰβρίου 1867.

Ὁ Διοικητὴς τοῦ Στ'. λόχου
Π. Μαρσίνης

ΕΚΚΛΗΣΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΥΡΩΠΑΙΟΥΣ

Aux amis de l'humanité souffrante.

La guerre de l'indépendance a de nouveau éclaté dans les

(¹) Καὶ τὴν στολὴν (δηλ. μόνον: μπλούζαν χρώματος κυανοῦ καὶ κα-
σκέτον) ἔσπευσε νὰ κατασκευάσῃ καὶ εἰς τὰ γυμνάσια τακτικῶς παρευρίσκατο.

(Σημείωσις Π. Σ. Κουμανούδη).

provinces voisines, habitées par nos compatriotes. Le sang grec, le sang chrétien y coule; des veuves et des orphelins, privés de leurs protecteurs, sont abandonnés à l'assistance divine et à celle des âmes généreuses qui voudront leur venir en aide.

Il y a trente ans, lorsque des événements semblables nous avaient attiré les sympathies de tout le monde éclairé et de tous les vrais chrétiens, des comités philhelléniques de l'Europe et de l'Amérique, mus par le double sentiment du devoir chrétien et de la reconnaissance envers nos aïeux immortels, nous ont tendu une main secourable, ont recueilli des créatures sans ressources, nourri ceux qui avaient faim, en un mot, consolé nos malheurs, calmé nos souffrances.

Les Grecs feront-ils aujourd'hui pour leurs compatriotes moins que les étrangers n'avaient fait alors? Et ces mêmes hommes généreux, qui s'étaient alors attiré nos bénédictions, ne recommenceront-ils pas leurs nobles efforts pour nos frères souffrants? L'humanité qui gémit fait un appel à ceux qui se sont toujours montrés ses plus nobles et ses plus constants défenseurs.

Nos concitoyens, réunis à Athènes en différentes sections, ont formé un comité central d'assistance, dont ils nous ont élu membres, avec l'autorisation de solliciter de tous les Grecs et de tous les Philhellènes des subsides, dans le but que nous venons d'indiquer. Nous les implorons au nom du devoir qu'impose l'amour au prochain dans sa plus noble application.

La manière la plus efficace de servir cette cause sacrée, dont les intérêts nous ont été confiés, serait, à notre avis, d'établir dans chaque pays des comités philanthropiques, avec lesquels nous aurions l'honneur de correspondre, et dont les secours seraient versés dans la Banque Nationale de Grèce ou ses succursales, au nom du Comité Central Philanthropique, qui aura à en rendre compte, en temps opportun, aux comités respectifs.

Athènes, ce 1]18 mars 1854.

Le Comité Central

Etienne A. Coumanoudis   *A. R. Rangabé*   *M. Pollis*
E. Simos   *S.P. Triandafilli*   *A. Ph. Pappadakis*
M. Renieri   *Pappadopoulos*

Ἱστορικὸν τεμάχιον, ὃ συνέθεσα ὁπωςδῆποτε.

Σ. Α. Κ.

Ἐν ταῖς ἀρχαῖς τοῦ χειμῶνος 1853]54 τῶν Ῥωσικῶν στρατευμάτων δοκούντων διαβήσεσθαι τὸν Δούναβιν οἱ ἐν Ἡπειρῷ δυσηρησθημένοι κατὰ τῆς Τουρκικῆς τυραννίας Ἕλληνες ἐκινούνητο καὶ διέσπειρον φήμας, αἵτινες ἐπ' ὀλίγον ἐπιστεύθησαν εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἐσιγήθησαν μετὰ ταῦτα καὶ ἡ ὀλίγη προξενηθεῖσα συγκίνησις ἔμεινεν εἰς ὀλίγους οἵτινες ἀπεκδέχοντο ἐν καιρῷ γενναϊότερόν τι καὶ πιθανῶς ἐτοιμάζοντο. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ὅταν τὴν τρίτην δεκάδα τοῦ Ἰανουαρίου 54 διεδόθη ἐν Ἀθήναις ὅτι τὸ Ῥαδοβίτον ἐπανέστη μετὰ μεγάλης ἀποφάσεως καὶ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Καραϊσκάκη ἐξῆλθε τῶν ὀρίων, ἡ συγκίνησις ὑπῆρξε μεγάλη καὶ ὡς ἑξαφνική. Ἔλαβε δὲ διαδήλωσιν γενικὴν ἀπὸ τῆς τοῦ μηνός. Καὶ ὀλίγας πρότερον ἡμέρας τὰ τοῦ Π. Σούτσου ἐν τῷ «Αἰῶνι» ἀρθρα καὶ ὁ λόγος του ἐν τῷ Νεκροταφείῳ, θαιτομένου τοῦ Παύλου υἱοῦ τοῦ Ἰζαβέλλα δὲν ἦσαν κατευναστικὰ ἀλλ' ἀντικρως ἐπαναστατικὰ δὲν ἔκαμαν ὅμως γενικὴν ἐντύπωσιν, διότι πολλοὶ ἦσαν οἱ θεωροῦντες αὐτὰ ἀκαιρα καὶ ποιητικὰς φωνασκίας. Κατὰ τὰς αὐτὰς δὲ ἡμέρας ἡ καθημερινὴ ἐξέλευσις τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ εἰς γυμνάσια (ὅπερ ἐγένετο ἤδη ἀπὸ τοῦ Μαρτίου μηνός) παιζούσης καὶ σκοποῦς ἐθνικοῦς τῆς μουσικῆς ἐν τῷ ἐπιστρέφειν ἐπροξένει μεγάλην τοῦ λαοῦ συρροὴν καὶ κραυγὰς ἀναδίδοντος ἐνθουσιώδεις. Οὕτω λοιπὸν τὴν τοῦ μηνός πρὸ τῆς τοῦ Τουρκικοῦ πρέσβεως οἰκίας ἔκραξεν ὁ λαὸς δυσμενῆ πολλά, ὡς ἐρῶσθη, καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἡμέρας καὶ τῆς αὐρίου χρονολογεῖται ἡ μεγάλη κίνησις. Ἦδη τινες ἠγόραζον ὅπλα καὶ ἐξήρχοντο διὰ τὰ ἔξω πρὸς βοήθειαν τῶν ἐπαναστατημένων. Τὴν αὐτὴν ἑσπέραν ὁ Αἰὼν ἐκδοῦς ἀρθρον προσκλητήριον τοῦ Ν. Βάμβα ἐξῆψε φανερῶς πολλὰς νέων κεφαλὰς διότι τὴν ἐπαύριον ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διεκόπησαν αἱ παραδόσεις ταραχιδῶς καὶ ἔστησαν ζητούντων τῶν φοιτητῶν ταχιδῆναι εἰς λόχους καὶ γυμνασθῆναι. Ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ καὶ ὁ γράφων δὲν ἴσχυσε νὰ κρατήσῃ εἰς ἀκρόασιν, τοὺς θορυβιδῶς εἰσβαλόντας εἰς τὸ ἀκροατήριον καὶ εἶπε μὲν τινα ἀποδεχόμενος τὸ γενναῖον αἶσθημα ἀλλὰ καὶ κατευναστικὰ ἢ μετριαστικὰ γοῦν ὡς τὸ καιρὸς παντὶ πράγματι εἰς τοὺς πλείστους, εἰς δὲ τοὺς ὀλίγους μείναντας ἔπειτα τὸ Ἰσχυρὸς μὲν κλαγγῇ τ' ἐνοπῆ τ' ἴσαν ὄρνιθες ὡς, οἱ δ' ἀρ' ἴσαν σιγῇ μένεα πνεύοντες Ἀχαιοί, ἀλλὰ ἡμίσειαν ὥραν παραδούς, διὰ τὸν τάραχον ἀπέ-

στη τῆς ἔδρας. Καὶ ἄλλοι τῶν Καθηγητῶν ὅμοια ἔπραξαν· ὁ δὲ Ραγκαβῆς ὡς ἔλεγε καὶ ἀπέτρεψε τοὺς φοιτητὰς βουλομένους ν' ἀπέλθωσι εἰς τοῦ Ρώσσου Πρέσβευς Περσιάνη τὴν οἰκίαν καὶ νὰ κράξωσι Ζήτω· ἀλλ' ὅμως ἀπῆλθον σωρηδὸν πολλοὶ εἰς τ' ἀνάκτορα ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς μουσικῆς καὶ ἔκραζάν τινες κραυγὰς ἐνθουσιώδεις. Ὁ πρύτανις τότε καὶ ὁ Γραμματεὺς τοὺς καθησύχασαν καὶ ἐπέστρεψαν ἡσυχῶς. Ἀλλ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν φαίνεται συνῆλθον πρὸς τὸ ἑσπέρας οἱ Ἑπειῶται ὡς καὶ οἱ Θεσσαλοὶ καὶ παρεσκευάζον τὰ τῆς ἑκατρατείας γενναιότερον συμβουηδούσης καὶ τῆς Κυβερνήσεως οὐχὶ ἀδήλως. Καὶ ὁ μὲν Τισαμενὸς διευθυντὴς ὢν τῆς ἀστυνομίας παρητήθη διὰ νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν Ἑπειρον καὶ νὰ σχηματίσῃ μετ' ἄλλων τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ στρατοῦ ὁ δὲ Βάμβας ὁμοίως παρητήθη. Τὴν δὲ ἐπαύριον παρασκευὴν τὰ μὲν μαθήματα παρεδόθησαν, αἱ δὲ ἔξοδοι ἐγένοντο πολυπληθεῖς καὶ σκοπιμώτεροι προετοιμαζομένου καὶ τοῦ Ν. Νέγρη καὶ προσφέροντος πολλὰ χρήματα ὡς καὶ τοῦ Νικολ. Κωστῆ καὶ τοῦ Ἰω. Ἀφεντούλη. Ἐκορυφώθη δὲ ὁ ἐνθουσιασμὸς τῇ 30 Ἰαν. ἐκφωνήσαντος ἐν τῇ Ἀγίᾳ Εἰρήνῃ τοῦ Πατρῶν Μισαήλ λόγον προτρεπτικὸν εἰς λιτότητα καὶ ἐράνους ὑπὲρ τῶν κινδυνευόντων ἀδελφῶν. Κατὰ ταύτην τὴν ἡμέραν ἐγένοντο τὰ πλεῖστα λίαν σπουδαίως καὶ ἀπεφασίσθησαν πολλῶν ἔξοδοι. Ἐφ' ἀμάξης ἐπιτροπὴ περιήρχετο συνάγουσα ἐκ τῶν οἰκιῶν ἐράνους. Οἱ τοῦτο ποιήσαντες ἦσαν Γ. Γεννάδιος, Διομήδης Κυριακοῦ, Θ. Ζαήμης, Ν. Ἰωαννίδης, ὡς ἑμαυτὸν. Τὴν 31 συνήχθημεν ὡς 20 Θραῖκες ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Πανταλέοντος, τὴν δὲ 1 Φεβρουαρίου ὡς 30 συνήχθημεν τὸ δεύτερον οἱ ἐξῆς σημειούμενοι

Δ Χρηστίδης, Κ. Λεβίδης, Α. Ραγκαβῆς, Μαυρούζης, 5 Ν. Παντολέον, Νοταρᾶς, Σκυλίτσας, Ι. Φιλήμων, Ἰ. Σοῦτσος, 10 Σοῦτσος, ἀξιωμα. ἐξῶδ. Βυζάντιος ἀξιωμα. Ἰσχύμαχος, Π. Σοῦτσος, Ν. Χατζόπουλος, 15 Νέγρης, Καβάκος, Γκέγας, Βασιλειάδης, 20 Χουρμούζης, Δ. Μαυροκορδάτος, Γ. Μαυροκορδάτος, Ράλλης, Ἀξελός, 25 Ἀργυρόπουλος, Κρίνος, Κοκκινιάδης, Ρίζος, Χρυσοβέργης, 30 Στ. Α. Κ(ουμανούδης), Κυριακίδης, (Βιτάλης).

καὶ ἀπεφασίσσαμεν τὴν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἄλλων κύκλων συνέργειαν. Μέχρι δὲ τῆς ἡμέρας ταύτης ἐξεληθόντες ἦσαν ἢ ἐξελευσόμενοι ὅσον οὐ οἱ ἐξῆς, οἱ μὲν πλεῖστοι εἰς Ἑπειρον οἱ δὲ εἰς Θεσσαλίαν, τινὲς δὲ καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας Τισαμενός, Κ. Τσαβέλλας, Σπ. Καραϊσκάκης, Θ. καὶ Δ. Γρίβας, Μπερέτας, Καλησπέρης, Λεβέντης, Παπαδόπουλος, Ν. Νέγρης, Τζ. Καρατάσος, Χ. Πέτρος, Μακρῆς, Τι-

πάλδος εἰσαγγελεὺς Κεφαλλῆν καὶ τινες ἄλλοι. Ὑπῆρχεν ὅμως ὑπόνοια ὅτι δὲν βοηθοῦνται ὁμοίως ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως οἱ εἰς Μακεδονίαν ἐξερχόμενοι ὅσον οἱ εἰς Ἑπειρον καὶ Θεσσαλίαν ἀλλὰ κοινῶς τοῦτο δὲν ἐπιστεύετο, λόγος δὲ τούτου ἔλέγετο, ὅτι ὑπῆρχε τάχα τῇ Ἑλληνικῇ Κυβερνήσει ὑπόσχεσις δεδομένη εἴτε ὑπὸ τῆς Αὐστρίας εἴτε ὑπὸ ἄλλων δυνάμεων περὶ τῆς εἰς τὸ βασίλειον συσσωματώσεως μόνον τῶν δύο παρακειμένων ἑπαρχιῶν. Εἰς τοῦτο τὸ μεταξὺ διακοίνωσις διαμαρτυρητικὴ περὶ τῶν γινομένων ἐδόθη μόνον ὑπὸ τοῦ Τούρκου πρέσβευς ὡς ἔβεβαιοῦτο, οὐχὶ δὲ καὶ ὑπὸ τῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας οἵτινες ἢ δὲν εἶχον ῥητὰς ὁδηγίας ἢ ἔβλεπον ἀσμένως τὸ κίνημα. Εἰς τὴν δευτέραν τῶν Θρακῶν συνέλευσιν ἐξελέχθη καὶ ἐγὼ μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τῆς συνεννοουμένης μετὰ τῆς κοινῆς ἐπιτροπῆς ὄλων τῶν τμηματικῶν κύκλων· καὶ δὲν ἠσθάνομην μὲν ἑμαυτὸν πρόσφορον εἰς τοιοῦτο ἔργον, ὅμως δὲ ἐδέχθη. Τὰ ἐξῆς γνωστὰ τοῖς πᾶσι. Ὑπάλληλοι τῆς Κυβερνήσεως παραιτοῦντες πρὸς καιρὸν τὰς θέσεις των ἤρχοντο ἐν Ἀθήναις ὡς ὁ Κόνδης. Ἀναφανδὸν ἐξεστράτευον, εὐλογοῦντο σημαῖαι. Ὁ Τούρκος πρέσβυς ἐπιδοὺς διακοίνωσιν ἀπαιτητικὴν καὶ ἐνισχυθεῖσαν ὑπὸ τῶν δυνάμεων καὶ μὴ ἱκανοποιηθεὶς ἀνεχώρησεν. Αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας σχέσεις διεκόπησαν. Ὑπὸ ἰδιωτῶν Εὐρωπαϊῶν μία ἢ δύο ψευδεῖς ὑποσχέσεις τοῖς Ἑλλησιν ἐδόθησαν. Στρατόπεδα συνεκροτήθησαν ἐν Ἑπίρῳ Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ. Συμπλοκαὶ ἀτελεσφόρητοι ἔγιναν ἱκαναί. Κακῶς ὅμως διευθύνετο ἡ ἐπανάστασις. Ἡ δὲ κεντρικὴ ἐπιτροπὴ δὲν ἴσχυσεν οὐδέν. Τὸ ὑπουργεῖον αὐτογνωμόνως τὸ πᾶν διεύθυνε. Ἡ ἀποθάρρυνσις ἀπὸ μέρους τῶν δυνάμεων ἤρξατο. Στρατὸς Γαλαγγλικὸς ἀπεβιβάσθη εἰς Πειραιᾶ. Ἐπροσκλήθησαν καὶ ἐπέστρεψαν οἱ ἐπαναστάται διαβεβλημένοι καὶ ἐπὶ ληστεία ποικίλη. Μόνον ὁ Α. Λεβέντης, Λεουτσάκης καὶ Χρ. Χ. Πέτρου ἐπολιτεύθησαν ἔξω καλῶς. Αἰσχροτάτα δ' ἐδόκει πεπολιτεῦθαι ὁ Κ. Τσαβέλλας. Λυπηρὸν τὸ τέλος. Ἐν μηνί Ἰουνίῳ 1854. Ἐπεσφραγίσθη δὲ ἡ κατάληψις καὶ διὰ χολέρας. Ἐσχατος σχεδὸν πάντων ἐπέστρεψε καταλυπημένος ὁ Ν. Νέγρης, ἀφοῦ ἐξώδευσε πολλά.

Ἐκ τοῦ γραμματοφυλακίου τοῦ Σ. Κουμανούδη προέρχεται καὶ ὁ ἐν τέλει τοῦ παρόντος τεύχους ἐπισυνημιένος γενεαλογικὸς πίναξ τοῦ βασιλέως Γεωργίου Α'.

ΕΓΓΡΑΦΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΘΑΥΜΑΚΟΥ

ὑπὸ Ν. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Ἡπειρώτου

Ἐπισκοπὴ Θαυμακοῦ καὶ Γούρας.

Εἰς ἄριστον μέτρον προσέβη ἄλλοτε ὁ μακαρίτης Παναγιώτης Ἀραβαντινός, δημοσιεύσας ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφείσῃ «Χρονογραφίᾳ τῆς Ἡπείρου» καὶ ὀνόματα ἐπισκόπων διαφόρων μητροπόλεων, ἀρχιεπισκοπῶν καὶ ἐπισκοπῶν, ὅσα ἦσαν αὐτῷ γνωστά. Πρὸ αὐτοῦ λαμπρὸν πλὴν ἡμιτελὲς ἔργον κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος εἶχε καταλίπει ὁ ἀοίδιμος Μιχαὴλ Λεκιένος (Le Quien), καθολικὸς ἱερεὺς, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ ἐπεχείρησε νὰ συντάξῃ τοιοῦτον ὁ φιλόλογος καὶ ἀκάματος μητροπολίτης Ἀμασείας Ἀνθιμος ὁ Ἀλεξούδης, δημοσιεύσας κατὰ τὰ ἔτη 1891—1893 τὸ πόρισμα τῶν μελετῶν αὐτοῦ ἐν τῷ «Νεολόγῳ» Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως οἱ ἐνδιαφερόμενοι τῶν λογίων διορθώσωσι τὰς τυχόν ἐλλείψεις τῶν καταλόγων αὐτοῦ. Τότε ἄλλοι τε καὶ οἱ κ. κ. Β. Α. Μυστακίδης, καθηγητὴς, Ν. Α. Μυστακίδης, διδάσκαλος ἐν Ἡπείρῳ, Ματθαῖος Παρανίκας, γυμνασιάρχης ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ Χάλκης καὶ ἡμεῖς συνεπληρώσαμεν κενὰ τινὰ τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτοῦ καταλόγου ἐν τε τῷ αὐτῷ «Νεολόγῳ» καὶ τῇ «Ἑβδομαδιαίᾳ Ἐπιθεωρήσει» αὐτοῦ (τομ. Α', Β' καὶ Γ' 1891—1894). Ἐκτοτε δὲ καὶ ὁ μακαρίτης Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμενίτης, μοναχὸς ἐν Βώλῳ, ἄριστα ποιῶν ἐδημοσίευσεν σποράδην ἐν τε τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντι τριτόμῳ Ἡμερολογίῳ «Φήμη» τῶν ἐτῶν 1886—1888 καὶ τῷ «Προμηθεΐ» πολυτόμῳ περιοδικῷ (Α'—ΙΔ', 1899—1903) ὀνόματα ἐπισκόπων Θεσσαλίας. Πλὴν ἡ σποράδην αὕτη δημοσίευσις καὶ ἡ ἐν διαφόροις δημοσιεύμασιν παρατηρουμένη ὑπαρξίς κενῶν ἠνάγκασεν ἡμᾶς νὰ ἐπιληφθῶμεν τοῦ ἔργου σοβαρώτερον, ἀντλοῦντες ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν πηγῶν καὶ δημοσιεύσωμεν ἐν τε τῷ Bulletin de Correspondance Hellénique τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν (τομ. XXIII, 1900, σ. 416 καὶ ἑ.) καὶ τῇ «Ἀρμονίᾳ τοῦ κ. Barth (τόμ. Β', 1901, σ. 223—226) καὶ βραδύτερον ἐν τῇ «Ἐπετηρίδι» τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσῶ» (τόμ. 5') πολλὰ ὀνόματα ἐπισκόπων Θεσσαλίας καὶ ἐκκλησιαστικὰς ἐπιγραφάς. Τελευταίως δὲ ἐν τῇ αὐτῇ «Ἐπετηρίδι» «Παρνασσῶ»

(τόμ. Γ', τοῦ 1914, σελ. 253—312 καὶ ΙΑ', τοῦ 1915, σελ. 172—224) «Ἐπισκοπικοὺς Καταλόγους Θεσσαλίας», δεομένους πάλιν συμπληρώσεως τῶν κενῶν, ἣν ἀρίσμεν ἄλλοις.

Πρὸ ἐτῶν ὅμως εἶχον περιέλθει εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Φιλαρχαίου Ἐταιρείας «Ὁθρυος» ἐν Ἀλμυρῷ δύο ἔγγραφα, προσερχόμενα ἐκ Γούρας, ὧν τὸ ἐν πραγματεύεται περὶ πωλήσεως οἰκίας ἐν Γούρᾳ καὶ τὸ ὁποῖον προσυπογράφον ὑπὸ ὀκτώ μαρτύρων Γουριωτῶν προσεπικυροῦται ἀνωθεν ὑπὸ τοῦ κατὰ τὸν ἄρχιερέως, ὅστις ὑπογράφεται:

† «Ὁ Θαυμακοῦ καὶ Γούρας Ἰάκωβος ἐπιβεβαιοῦ» ἐξ οὗ καταφαίνεται ὅτι ἐν ἔτει 1782 ὁ τότε ἐπίσκοπος Θαυμακοῦ Ἰάκωβος ἐπιτιλοφορεῖτο καὶ ὑπεγράφετο «Θαυμακοῦ καὶ Γούρας», ὅπως καὶ ἄλλοι ἐπίσκοποι Θεσσαλίας. Οὕτω ἐν ἔτει 1276 καὶ ἔξης ὁ Δημητριάδος Ἐπίσκοπος ἐπιτιλοφορεῖτο «Δημητριάδος καὶ Ἀλμυροῦ Μιχαήλ». (1) «Ὁ Φαναρίου καὶ Νεοχωροῦ». (2) «Ὁ Καπούας καὶ Φαναρίου» (3). » Ὁ Λιτῆς καὶ Ρεντίνης» (4), ἢ «ὁ Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων» (5) «ὁ Δημητριάδος, Ζαγορᾶς καὶ Ἀγιάς» κλπ. (6).

Κατὰ ταῦτα ἐκ τοῦ ἔγγραφου τούτου μανθάνομεν ὅτι εἰς τὸν τίτλον τῶν ἐπισκόπων Θαυμακοῦ προσίρητο καὶ ἡ Γούρα, καὶ τοῦτο, διότι ὁ μὲν τίτλος Θαυμακοῦ ἦν μᾶλλον ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι, διατηρηθῆναι κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος, ὁ δὲ τῆς Γούρας ὡς πραγματικὸς, διότι οἱ ἐπίσκοποι Θαυμακοῦ ἠδρυσον ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐν Γούρᾳ μέχρι τοῦ 1860, φροβούμενοι νὰ διαμένωσιν ἐν Δομοκῷ, ἐνεκεν τῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ συγκεντρώσεως τῶν Τούρκων, καὶ ἐπομένως ἐν Γούρᾳ εὗρισκοντο διὰ τὸ κρυπτόν τοῦ τύπου ἐν ἀσφαλείᾳ. Αὐτὸ τοῦτο παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῇ Ἐπισκοπῇ Ζητουνίου, ἧς οἱ ἐπίσκοποι τὰς διατριβὰς ἐποιοῦντο ἐν Κωφοῖς ἢ Πλατάνῳ τῆς ἐπαρχίας Ἀλμυροῦ, καὶ ὧν ὁ τελευταῖος ἐπίσκοπος, ὁ Ἰωακείμ, ἐπιτιλοφορεῖτο «Ζητουνίου καὶ Ἀλμυροῦ». οὕτως ὑπογράφον ἐν τινι ἔγγραφῳ ἀπευθινόμενῳ εἰς τοὺς προκρίτους Κωφῶν (7). Ἐπίσης καὶ οἱ μητροπολίται

(1) Ν. Ι. Γιαννοπούλου Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι Θεσσαλίας, ἐν Ἐπετηρίδι Φιλ. Συλλόγου «Παρνασσῶ» τόμ. Γ', 1914, σ. 258.

(2) Ἀπόθι, σελ. 288—290.

(3) Ἀπόθι.

(4) Ἀπόθι, σ. 289 καὶ σελ. 3.3.

(5) Ἀπόθι.

(6) Ἀπόθι σ. 281, καὶ τόμ. ΙΑ', 1915, σ. 220 καὶ 221.

(7) Πρβλ. Ν. Ι. Γιαννοπούλου ἐν Ἐβδομαδιαίᾳ Ἐπιθεωρήσει «Νεολόγου» Κων/πόλεως τόμ. Γ', 1893—1894.

Λαρίσης διὰ τὸν φόβον τῶν Τούρκων εἶναι μεμαρτυρημένον ἐξ ἐπιγραφῶν ὅτι τὰς διατριβάς ἐποιοῦντο ἐν Τυρνάβῳ, πόλει τῆς βορείου Θεσσαλίας, ἀπολαυοῦση ἐπὶ Τουρκοκρατίας πολλῶν προνομίων, ἀπονεμηθέντων αὐτῇ ὑπὸ τε τοῦ Σουλτάνου καὶ τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτῆς Τουρχάν Πασσᾶ.

Ἀνέκδοτον ἔγγραφον Γούρας.

† Ὁ Θαυμακοῦ καὶ Γούρας Ἰάκωβος ἐπιβεβαιοῖ :

«† μὲ τὸ παρὸν γράμμα τὴν σήμερον ὁμολογῶ καὶ φανηρόνῃ ἐνὸς ὁ λάμπρος ἀναγνώστης, υἱὸς τοῦ δημήτριου κοτζημποῦ ὅτι πρὸς τὸ ὀσπήτιον ὁποῦ ἦχα ἀγορασμένον ἀπὸ τὸν παπού μου Τζόρτζα τὸ ἐπούλησα τὸν ρίζον υἱὸν τοῦ θεοδοσίου ἠφαντῆ διὰ γρόσια=360=λέγου γρόσια τριακόσια ἐξήντα τὸ ὀσπήτιον μαζὴ μὲ τὴν αὐλή του καὶ τὴν πόρταν καὶ μὲ τὸν τοπον ὁποῦ ὄριζα ὀπισθεν τοῦ ὀσπητίου ὁποῦ βγαίνουμε ἀπὸ τὸ παραδίורי ἕως τὸν τύχον γερογιάννη γλυκᾶ τὸν ὀρίζαμε καὶ τοῦ κάτω μέρος ἕως τὴν στράταν καὶ τὸ ἐπούλησα καὶ ἔλαβα τὰ ἄσπρα ἐκ χειρὸς τοῦ ὀρίζου σῶα καὶ ἀνελιπεῖ καὶ ἀπὸ τὸ νῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς δὲν ἔχω νὰ ζητήσω τίποτε ἀπὸ τὸ ὀσπήτιον οὔτε ἐγὼ οὔτε ὁ πατέρας μου ἀλούτε ἀδελφῆ μου ἑλένη καὶ διὰ τὸ βέβειον τῆς ἀληθείας ἔγινε τὸ παρὸν μου γράμμα κατέμπροσθεν τῶν εὐρεθέντων γερόντων καὶ λυπῶν μαρτύρων καὶ ἐδόθη εἰς χεῖρας τοῦ ἀνοθεν ρίζου καὶ ἔστω εἰς ἔνδειξιν καὶ ἀσφάλειαν : 1782 μαΐου 21.

Οἰκονόμος παναγιώτης ἱερεὺς μαρτυρῶ
παπαῖ ἀναστάσης παρὸν
Χατζῆ παπαῖ γιάνης παρὸν
Θανάσης ἐπάργλας παρὸν
Θάνους χρυσιδᾶς παρὸν
λάμουρους (1) ἀλέξης παρὸν
γηόργους ζαγάρας παρὸν
γηοργάκης τοῦ λαμπάκη παρὸν».

Πλαγίως φέρεται ἡ ἐξῆς σημείωσις :

«Ἀκόμη ἕκαμα καὶ βικῆλλην τὸν παπαϊωάννην. . . . νὰ τοῦ δώση Χατζῆτι τοῦ ρίζου».

(1) Προφανῶς := Λάμπρος.

Δανειστικὸν γράμμα ἐκ Γούρας.

«Διὰ τοῦ παρόντος ἡμῶν γράμματος φανερόνομεν καὶ ὁμολογοῦμεν ἡμεῖς οἱ γέροντες γουριῶτες καὶ ὅλοι οἱ ῥαγιάδες μεγάλοι καὶ μικροὶ ὅτι πῶς ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν ρίζον θεοδώσι γρόσια =1017= ἦτοι χίλια δεκαεπτὰ νὰ τρέχουν μὲ τὸ διάφορόν τους τὰ δέκα ἔνδεκα ὄσον καιρὸν κάμουν, τὰ ὁποῖα ἄσπρα ἐδόθησαν εἰς μπόρτζια τῆς χώρας μας εἰς τὸν βεζύρην (1) καὶ εἰς τὸν βελῆ πασιᾶν καὶ βελῆ γκέγκα ὡς φανερόνει καὶ τὸ δευτέρῳ κατὰ τὴν πλάκαν καὶ διὰ τὸ ἀληθῆς ἐδόθη τὸ παρὸν μας εἰς χεῖρας τοῦ ρίζου θεοδώσι καὶ ἔστω εἰς ἔνδειξιν. 1803 ὀκτωμβρίου 20, γούρα :

Λογοθέτης Θεόδωρος παρὸν
Χατζῆ Θεόδωρος παρὸν
Χατζῆ δῆμος παρὸν
Εὐστάθιος Χατζῆ ρίζου παρὸν
Χατζῆ γηῶργος παρὸν
Ἀναγνώστης τοῦ θεοδώσι παρὸν
Χατζῆ ἀπόστολης παρὸν
Ρίζος γεωργίου ὁ γράφιας παρὸν».

Τ' ἀνωτέρω εἶχομεν συντάξει τῷ 1901. Ἐκτοτε δὲ παρεμπροσθεῖσαι ἄλλαι ἀσχολίαι ἡμῶν ἐκώλυσαν ἡμᾶς νὰ δημοσιεύσωμεν αὐτὰ· τοῦτο δὲ πράττομεν σήμερον ἐπενεγκόντες προσθήκας τινάς.

Ἐπιστολὴ Χριστοδοῦλου Εὐθυμιάδου Ἱατροῦ.

(Ὁ ἐν Ἀργαλαστῇ Βώλου ἀποβιώσας λόγιος ἱερεὺς Ξανοφῶν Ἀτέσης φιλοφρόνως ἐδώρησατο τῇ Φιλαρχαίῳ Ἐταιρείᾳ «Ὁρθοῦ» φύλλον ἐκ χειρογράφου παλαιοῦ, οὗ ἡ γραφὴ ἀνάγεται ὡς τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἢ τὰς ὀρχὰς τοῦ ΙΘ' ἔκπεσον ἴσως ἐξ ἀνεκδότου ἔργου ὅπερ δημοσιεύομεν ἐνταῦθα).

Ἐξοχώτατε / καὶ φιλογενέστατε ! Ἄνερ !

Τὸ πρὸς τὴν ὑμετέραν φιλόμουσον ἐξοχώτητα δουλικὸν ἢ φιλικὸν χρέος μου ἐνεθάρρυνέ με νὰ τολμήσω, διὰ νὰ ἀφιερῶσω ταύτην τὴν μικρὰν βίβλον μου, εἰς τὴν ἔνδοξον κορυφὴν τῆς εἶμαι δ' εὐελπῆς, ὅτι δὲν θέλει ἐπιβλέψη εἰς τὴν μικρότητα τῆς προσφορᾶς μου, ἀλλὰ μάλιστα εἰς τὴν προθυμίαν τοῦ προσφέροντος. Σκευὸς ἐστὶν αὕτη ἡ βίβλος, ὃ φιλόμουσε ἄνερ ! ἐμπεριέχον μῦρον εὐῶδες· πλὴν ὑπῆρχεν

(1) Ἐγνωεῖ τὸν Ἀλῆ-πασσᾶν.

ἐσφραγισμένον, διὰ τὴν δυσκολίαν τῆς ἀντιγραφῆς, τῆς ἐπιδιορθώσεως καὶ τῆς εἰς τύπον ἐκδόσεως· ἀλλ' ἐγὼ ἀνοίξας τὰς σφραγίδας αὐτοῦ μετὰ σπουδῆς καὶ μεγάλης προθυμίας, μετέδωκα αὐτὸ πρὸς ἅπαντας τοὺς φιλομαθεῖς ἀναγνώστας, ἵνα ὁσφρανθέντες τῆς αὐτοῦ εὐωδίας ἐμπλήσωνται καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ ὠφελείας.

Τοιαύτη οὖσα ἡ βίβλος καὶ τοιοῦτον πρὸς ὠφέλειαν σκοπὸν ἔχουσα τίνοι ἄλλω ἦτο οἰκειότερον καὶ πρεπωδέστερον διὰ νὰ ἀφιερωθῆ; εἰ μὴ τῇ ἡμετέρᾳ ἐξοχότητι; τῇ ἐνεργούσῃ ἀόκνῳ κηδεμονίᾳ καὶ σπουδῇ πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν τοῦ γένους; καὶ ἐξαιρέτως πρὸς φωτισμὸν τῆς νεολαίας; ἥτις καὶ ἐνεργεῖ πάσῃ δυνάμει πρὸς ἐκτέλεσιν παντὸς ἀγαθοῦ καὶ χρησίμου καθήκοντος;

Ὡ ἔραστὰ τῆς παιδείας! ἡ Θεσσαλία ἅπασα κηρύττει, στενωρεῖα τῇ φωνῇ, τὸ φιλόπρωχον αὐτῆς τῆς ἐξοχότητός σου, καὶ τὸ φιλόφρονον τὴν ὀνομάζει τολμῶ εἰπεῖν, μετὰ θεόν, ἄλλον ζωοδότην, καὶ οὐχὶ ἰατρόν· μαρτυρεῖ τρανῶς τὸ τῆς εὐδιαθέτου καὶ καλοκαγάθου αὐτῆς ψυχῆς φιλόμουσον καὶ φιλόχριστον, τὸ λαμπρότατον Μουσεῖον, τὸ ἐκ θεμελίων ἀνεγερθὲν ἱερὸν Παρθεναγωγεῖον ἐντὸς τῆς κομποπόλεως Ἀγιάς, τῆς πατρίδος τῆς, καὶ μόνον φωνὴν οὐκ ἔχει διδόναι νὰ ὁμολογήσῃ—οὐ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ἄλλα πάμπολλα, βούλεμ' ἀναφέρειν, ἐν πολλῇ παρρησίᾳ, ἀγαθοεργήματα αὐτῆς· πλὴν παραλείπω ταῦτα καὶ ἀκουσίως εὐλαβούμενός τὸν καταχθόνιον καὶ στυγερόν φθόνον, μή τοι ἐπισπᾶσω κατ' ἐμαυτοῦ κολακείας ὑπόνοιαν. Ἐπειδὴ πολλοὶ φθονεροὶ ἄνθρωποι βλέποντες παρὰ πάντων ἐπαινουμένους τοὺς ἀξίους τῷ ὄντι καὶ ἐπ' ἀρετῇ σεμνυνομένους αἰσθανόμενοι, δ' ἑαυτοὺς παντάπασι γυμνοὺς ἐκ πάσης ἀγαθοεργίας· λοιπὸν ἀντὶ νὰ ἀναφλέγηται ζῆλός τις ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς, αὐτοὶ τοῦναντίον προσπαθοῦσι κινουῦντες πάντα λίθον, διὰ νὰ προσάψωσιν ἀλόγους τινὰς κατηγορίας, πρὸς ὃν ἀναφέρονται οἱ ἔπαινοι· κακίζουσι δὲ καὶ πρὸς τὸν ἐπαινοῦντα ἐπικαλοῦντες αὐτὸν πικρὸν κόλακα· διὰ ταῦτα λοιπὸν καὶ ἄλλα ἔτι πλείονα, ἐτόλμησα νὰ καλλωπίσω τοὺς εὐτελεῖς τούτους πόνους μου, μὲ τὸ λαμπρὸν αὐτῆς ὄνομα· καὶ νὰ τοὺς ἀναθήσω εἰς τὴν φιλόμουσον αὐτῆς κορυφὴν, οὓς δέξαιο, παρακαλῶ εὐμενῶς καὶ φιλοφρόνως· ἐγὼ δὲ εὐγνωμόνως διατελῶν διὰ τὸ καταδέχεσθαι ταύτην τὴν μικρὰν πρᾶσφοράν μου, μένω διὰ βίου ὀλοπρόθυμος τῶν διαταγῶν τῆς.

Ὁ τῆς αὐτοῦ ἐξοχότητος δοῦλος εὐπειθέστατος
καὶ τῶν ἀγαθοεργιῶν τῆς διπρύσιος κήρυξ
Χριστόδουλος Εὐθυμιάδης Ὀλύμπιος

Ὁ ζεῖμνηστος ἱερεὺς Ξενοφῶν Ἀτέσης προσέθετο τάδε:

«Ὁ Χριστόδουλος οὗτος Εὐθυμιάδης, Ὀλύμπιος, ἦτο ἰατρός ἐν Λαρίσῃ καὶ ἔζη μέχρι τοῦ 1844—1845, διατελῶν ἐν ἀλληλογραφίᾳ μετὰ τοῦ μακαρία τῆ λήξει Δημητρίου Ἀργυροπούλου, πατρὸς τοῦ ἐν Ἀλμυρῷ πολιτευμένου κ. Ἀριστείδου Δ. Ἀργυροπούλου.

Μουσεῖον, ἐννοεῖ σχολεῖον, οἷονεὶ τέμενος τῶν Μουσῶν, καθὰ περ καὶ ἐν ἐπιγράμματι.

Τὸ πρόσωπον, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀφιεροῖ τὸ βιβλίον αὐτοῦ ὁ Χριστόδουλος Εὐθυμιάδης, Ὀλύμπιος, εἶναι ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς. Φαίνεται λοιπὸν πιθανὸν ὅτι τὸ φύλλον τὸ περιέχον τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐξέπεσεν ἐκ χειρογράφου ἀπολεσθέντος τοῦ Ὀλυμπίου, ὅπου ἀναφέρετο τὸ ὄνομα τοῦ πρὸς ὃν ἡ ἀνάθεσις πολίτου Ἀγιάς καὶ εὐεργέτου αὐτῆς διὰ τῆς ἰδρύσεως Παρθεναγωγείου, καὶ πολὺ πιθανὸν τὸ βιβλίον δὲν ἐξεδόθη, ἐπομένως ἀγνοοῦμεν τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. *Διδακτικώτατα* εἶναι τὰ περὶ φθόνου.

Ἐναπόκειται δὲ εἰς λογίους Ἀγυιωτάτας νὰ ἀναδιφήσωσι τὴν πάτριον αὐτῶν ἱστορίαν καὶ ἀνακαλύψωσι τὸ ὄνομα τοῦ εὐεργέτου αὐτῶν.

† Πρεσβύτερος Ξενοφῶν Ἀτέσης.

Τὰνωτέρω ἔγγραφα δημοσιεύομεν ἐνταῦθα, ἔχοντες δι' ἐλπίδος ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ θέλομεν ἀνεύρει καὶ ἕτερα πρὸς δημοσίευσιν καὶ διαφώτισιν τῆς ἱστορίας τῆς Ἐπαρχίας Ἀλμυροῦ καὶ λοιπῆς Θεσσαλίας κατὰ τοὺς ἐπὶ Τουρκοκρατίας χρόνους.

ΔΕΛΤΙΟΝ
ΤΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ